

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XXXIV
2015

IAȘI
2015

COMITETUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara STRATULAT (redactor șef)

Senica ȚURCANU

Sorin IFTIMI

Tamilia-Elena MARIN

Ioan IAȚCU

Adriana MIRON (secretar de redacție)

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Tehnoredactare

Loredana SOLCAN

Grafică copertă

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași

Muzeul de Istorie a Moldovei

Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1

Iași, RO-700028

Telefon/Fax: 040232218383

e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI – Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen.....	5
Senica ȚURCANU, Considerații privind statuetele zoomorfe pictate din arealul civilizației Cucuteni-Tripolie/ Considerations Regarding the Painted Zoomorphic Statuettes Belonging to Cucuteni-Tripolie Civilisation.....	7
Mădălin-Cornel VĂLEANU, Ocurența silexului în nord-estul României în contextul locuirilor preistorice din zonă/ The Occurrence of Flint in the North-East Part of Romania, in the Context of Prehistoric Habitations.....	37
Lucian-Valeriu LEFTER, Tudor-Radu TIRON, Genealogic and Heraldic Notes on the Moldavian Families Settled in the East (15th – 18th Centuries/ Însemnări genealogice și heraldice privind familiile din Moldova care s-au stabilit în est (secolele XV-XVIII).....	109
Olivia SENCIUC, Consumul de alcool și beția în Moldova și Țara Românească, secolul al XVI-lea – începutul secolului al XIX-lea: Semnalări documentare/ Drunkenness and the Consumption of Alcohol in Moldavia and Wallachia in the 16th to the Beginning of the 19th Centuries – Documentary Findings.....	137
Arcadie M. BODALE, Claudia TĂRNĂUCEANU, Două documente din veacul al XVIII-lea de la Finanz- und Hofkammerarchiv din Viena, referitoare la înnobilarea armenilor plecați din Moldova la Gherla/ Two 18th Century Documents from Finanz- Und Hofkammerarchiv of Vienna Regarding the Ennoblement of the Armenians who Went from Moldavia to Gherla.....	161
Sorin IFTIMI, Chipurile domnitorului Alexandru Moruzi în portrete din secolul XIX/ The Faces of Prince Alexandru Moruzi in 19th century Portraits.....	169
Violeta-Anca EPURE, Vestimentația moldovenilor și valahilor în viziunea consulilor și călătorilor francezi din perioada prepașoptistă/ Les vêtements des moldaves et des valaques dans la vision des consuls et voyageurs français de la période d'avant 1848.....	201

Cătălin PUNGĂ, Câteva considerații pe marginea unor nemulțumiri împotriva administrației domnitorului Mihail Grigorie Sturdza/ Considerations Regarding some Complaints against the Administration of Prince Mihail Grigorie Sturdza	221
Liliana CONDRATICOVA, Valoarea istorică și artistică a podoabelor de cult din patrimoniul mănăstirilor din Republica Moldova/ The Historic and Artistic Value of Religious Ornaments from the Heritage of Monasteries in the Republic of Moldova	251
Narcis Dorin ION, Istorie și genealogie. Convorbiri cu domnul Mihail Dim. Sturdza/ History and Genealogy. Discussions with Mr. Mihail Dim. Sturdza	267

Recenzii. Note de lectură (Book Reviews)

Robin Brigand, Olivier Weller (eds.), <i>Archaeology of Salt. Approaching an Invisible Past</i> , Sidestone Press, Leiden, 2015, 227 p. (Vasile DIACONU).....	371
Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, <i>Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei</i> , Editura Constantin Matasă, Piatra-Neamț, 2012, 519 p. (cu 93 figuri și 16 planșe) (Tiberius D. PĂRPĂUȚĂ).....	374
Pr. Aurel Florin Țuscanu, <i>Biserici de lemn din Podișul Bârladului</i> , Cuvânt înainte de academician Marius Porumb, Postața de prof. univ. dr. Aurel Chiriac, Editura Cetatea Doamnei, Piatra-Neamț, 2015, 494 p. (Cosmin NIȚĂ).....	376
Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, <i>Niccolo Livaditi și epoca sa (1832-1858). Artă și istorie</i> , Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, 255 p., cu 59 fig. color și alb negru (Ion I. SOLCANU).....	378

Obituaria

Traian Bița, notă bio-bibliografică (Sergiu-Constantin ENEA, Dumitru BOGHIAN, Vasile DIACONU).....	383
---	-----

ABREVIERI

ABBREVIATIONS - ABREVIATIONS - ABKURZUNGEN

- AARMSI - *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, București.
- AIIAI/AIIX - *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, Iași.
- ANI - *ANI. Revistă de cultură armeană*, București.
- ANRM - Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău.
- AP - *Analele Putnei*, Centrul de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna.
- ArhMold - *Arheologia Moldovei*, Institutul de Arheologie, Iași.
- AȘUI - *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, Iași.
- BAI - *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis*, Iași.
- BAR Int. Ser. - *British Archaeological Reports. International Series*, Oxford.
- BCIR - *Buletinul Comisiei Istorice a României*, București.
- CM - *Cetatea Moldovei. Revistă lunară de probleme actuale, literatură și critică*, Iași.
- CMRS - *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, Paris.
- DIR - *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
- DRH - *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
- DTN - *Din Trecutul Nostru*, Chișinău.
- Hierasus - *Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani*, Muzeul Județean Botoșani.

- IN - *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă)*, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
- KSIA - *Kratkie Soobshcheniia Instituta Arkheologii/ Краткие сообщения Института Археологии*, Moskva.
- RA - *Revista Arhivelor*, Arhivele Naționale ale României, București.
- RER - *Revue des Études Roumaines*, Paris.
- RÉSEE - *Revue des Études Sud-Est Européenes*, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.
- RHSEE - *Revue Historique du Sud-Est Européen*, București.
- RI - *Revista Istorică*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
- RdI - *Revista de Istorie*, București.
- RRH - *Revue roumaine d'histoire*, București.
- SJIAN - Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale.
- SMIM - *Studii și materiale de istorie modernă*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
- Suceava - *Suceava, Anuarul Muzeului Bucovinei*, Suceava.
- Swiatowit - *Rocznik Muzeum Archeologicznego Im. Er. Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, Warszawa.
- Tyragetia - *Tyragetia*, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău.
- ОГ - *Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи*.
- РБС - *Русский биографический словарь*.

CONSIDERAȚII PRIVIND STATUETELE ZOOMORFE PICTATE DIN AREALUL CIVILIZAȚIEI CUCUTENI-TRIPOLIE*

Senica ȚURCANU¹

Cuvinte cheie: *statuete zoomorfe, Cucuteni-Tripolie, tracțiune animală, echipament de înhămare/injugare, fragmentare intenționată*

Keywords: *zoomorphic statuettes, Cucuteni-Tripolie, animal traction, harness equipment, intentional fragmentation*

Este o afirmație axiomatică cea potrivit căreia meșterii cucutenieni nu au excelat doar prin realizările lor din domeniul ceramicii ci și prin capodoperele din sfera artei figurative. În cadrul acesteia, există însă o diferență imensă între reprezentările antropomorfe realizate, în general, cu mare atenție, în tușe fine, cu evidențierea anumitor detalii și aspecte (evident, importante pentru comunitățile cărora le erau destinate) și reprezentările zoomorfe, mult schematizate dar modelate, cu siguranță, de aceiași meșteri ceramiști².

* O variantă a acestui material cu titlul *Statuete zoomorfe pictate din aria complexului cultural Cucuteni-Tripolie*, a fost prezentată în cadrul celei de-a XI-a Sesiuni naționale de comunicări științifice a Muzeului „Vasile Pârvan” Bârlad, Bârlad, 15-16 mai 2015.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași - Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² V. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974; Idem, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979; A. P. Pogoževa, *Die Statuetten der Tripolie-Kultur*, în *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie*, 1987, 7, p. 95-242; V. Balabina, *Figurki životnykh v plastike Cucuteni-Tripol'ja*, Moskva, 1998; D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Ediția a doua revăzută și adăugită, Piatra-Neamț, 2012; R.-G. Furnică, *Reprezentări zoomorfe din neoliticul și eneoliticul României de la est de Carpați*, Teză de doctorat, Universitatea „A. I. Cuza” Iași, Iași, 2014.

În general, statuetele zoomorfe au beneficiat de mult mai puțină atenție din partea creatorilor lor, atât în cazul modelării propriu-zise, cât mai ales în cazul realizării detaliilor care evidențiază anumite aspecte. La modul general, putem aprecia că aceste artefacte au fost modelate conform unor canoane stricte de reprezentare raportate, cu siguranță, la destinația pentru care erau create. Apreciem că norma generală era aceea de a realiza piese schematizate. Uneori, mai rar, e drept, statuetele zoomorfe erau modelate cu intenția clară de a prezenta specii recognoscibile, identificabile pentru toți cei care aveau tangență cu respectivele reprezentări în diferite circumstanțe³. În acest context, se remarcă, ca și în cazul pieselor antropomorfe, complexitatea artistică a acestor realizări, talentul care transpare din atenția care s-a acordat ilustrării anumitor detalii anatomice (coarne, coadă, caractere sexuale) care au facilitat, cu siguranță, transmiterea mesajului pentru care aceste statuete au fost create⁴.

Ca modalități de decorare a plasticii zoomorfe, amintim, cu o rară frecvență, e drept, inciziile, impresiunile cu unghia sau cele punctiforme sau circulare realizate în lutul moale care, la modul general, au fost interpretate ca încercări de redare a speciei sau blănii animalului. În rare cazuri, și mai ales în fazele târzii, piesele au fost lustruite⁵.

Sunt destul de puține situațiile în care pictura a fost folosită pentru decorarea statuetelor zoomorfe. Raportat la acest aspect, mai frecvente sunt cazurile în care unele piese au fost acoperite cu o angobă în general de culoare alb-gălbui⁶. Procedeele au fost apreciate ca a fi avut mai degrabă rolul de uniformizare a aspectului general, decât unul decorativ-ornamental.

³ V. Balabina, *op. cit.*, 1998, *passim*; S. Țurcanu, *Anthropomorphic and Zoomorphic Plastic Art*, în S. Kadrow (ed.) & editorial cooperation E. Trela-Kieferling, *Bilcze Złote. Materials of the Tripolye culture from the Werteba and Ogród sites*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie V, Kraków, 2013, p. 51-82; R.-G. Furnică, *op. cit.*, 2014, *passim*.

⁴ V. Dumitrescu, *op. cit.*, 1979, p. 89-90; V. Balabina, *op. cit.*, 1998, *passim*; P.-V. Batariuc, S. Haimovici, B. Niculică, *Plastica zoomorfa cucuteniană de la Mihoveni – Cabla Morii*, în *ArhMold*, XXIII-XIV/2000-2001, p. 259-271; R.-G. Furnică, *op. cit.*, 2014, *passim*.

⁵ V. Dumitrescu, *op. cit.*, 1979, p. 89; V. Balabina, *op. cit.*, 1998, p. 109-111, fig. 9/6; 18/3; 20/1, 7; 51/2; 61/3-5, 7-10; 62/1-5, 7; 63/1-2; 97/3.

⁶ Eadem, *op. cit.*, 1998, p. 108-109; S. Țurcanu, *op. cit.*, 2013, p. 70.

Sunt menționate, uneori, urme de culoare roșie pe anumite piese, situații care ar putea fi interpretate ca trimitând la acoperirea inițială (parțială sau totală) a respectivei reprezentări cu roșu⁷.

În ceea ce privește statuetele zoomorfe ornamentate cu motive decorative pictate, ele nu lipsesc cu desăvârșire, dar constituie prezențe rarissime în arta plastică aparținând complexului cultural Cucuteni-Tripolie. Exemplarele cunoscute, până recent, au fost descoperite doar în câteva așezări situate în jumătatea nordică a oicumenei tripoliene⁸.

Scopul principal al materialului nostru este acela de a semnala prezența unicat, până în momentul de față, în spațiul dintre Carpați și Prut, a unei statuete zoomorfe pictate (fig. 3-4).

Piesa a fost recent identificată în depozitele Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași. Este marcată ca provenind de la Bogonos, un sat în comuna Lețcani, în apropiere de Iași, situat în bazinul Bahluiului (fig. 1). Obiectul a fost transferat de la Institutul de Arheologie din Iași, în momentul în care Muzeul de Istorie a Moldovei a trecut de sub tutela acestuia, în componența Complexului Muzeal⁹. Provine, aproape cu certitudine, din cercetările de teren efectuate în deceniul 6 al secolului trecut de către un colectiv de arheologi coordonat de către Nicolae Zaharia, cercetări care s-au finalizat cu publicarea primului repertoriu arheologic al Moldovei¹⁰. Conform datelor pe care le deținem până în prezent, piesa ar putea proveni, dintr-o așezare situată la circa 2,5 km nord de sat, în punctul numit *Dealul din Mijloc*, pe un promontoriu cuprins între Pârâul Siliștei și o gârlă seacă, la nord de Dealul Horincea¹¹. În același perimetru sunt menționate atât fragmente ceramice din neoliticul timpuriu (cultura Criș, mai precis)¹², eneolitic (faza Cucuteni B)¹³, de la sfârșitul epocii bronzului

⁷ V. Balabina, *op. cit.*, 1998, p. 109.

⁸ V. Balabina, *op. cit.*, 1998, p. 111-113.

⁹ Numărul de inventar al piesei este 727.

¹⁰ N. Zaharia, M. Petrescu Dimbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

¹¹ *Ibidem*, p. 171-172.

¹² *Ibidem*, p. 172, pl. X/10, 12.

¹³ *Ibidem*, pl. X/13; XI/1-11; pl. CLXXXIII/5-6.

sau, eventual, din Hallstatt-ului timpuriu¹⁴, cât și din perioada medievală (sec. XVII)¹⁵.

Este singura așezare Cucuteni B menționată în zonă și, prin analogie cu artefactele similare (fig. 5-8, 9/1), acesta este nivelul cronologic căreia îi putem atribui această descoperire.

Piesa nu este menționată în repertoriul descoperirilor, unde, ca provenind din acest punct, sunt ilustrate în special fragmente ceramice (fig. 2). Singurele piese cu apartenență certă Cucuteni B, despre care se dau, în text, câteva informații sumare, sunt „numeroase sfere de lut ars, de întrebuințare neprecizată” descoperite în cuprinsul unor pete de arsură. Numărul lor nu este indicat cu exactitate, dar, având în vedere precizarea că „circa 20 dintre ele s-au găsit masate într-un singur loc”, apreciem că numărul lor trebuie să fi fost destul de ridicat. Piesele aveau un diametru variabil, situat între 6 și 10 cm¹⁶. În ceea ce privește ceramica ilustrată, fragmentele colectate din cercetările de teren aparțin formelor tipice fazei B a culturii Cucuteni (vase bitronconice, castroane, amfore) (fig. 2).

Piesa care a determinat realizarea acestui material este o statueta zoomorfă de dimensiuni destul de mari (lungime: 12,70 cm; înălțime: 7,90 cm; lățime maximă păstrată: 3,80 cm), spartă longitudinal, astfel încât în momentul de față se păstrează aproximativ o jumătate, mai precis, cea dreaptă (fig. 3-4). Apreciem că spargerea piesei aproximativ în două, pe lungime, a fost făcută intenționat, aspectul ei general indicând *secționarea/tăierea* în zona mediană. În acest scop, s-a depus, cu siguranță, un efort special pentru că piesa este masivă și nu prezintă indicii că ar fi fost modelată din două bucăți unite longitudinal, situație care ar fi facilitat fragmentarea. Este dificil de reconstituit procedeul aplicat în vederea fragmentării intenționate. Acestuia ar putea să i se datoreze micile așchieri (pierderi de material ceramic) prezente atât pe spatele statuetei, cât și pe partea sa ventrală. Muchiile rezultate în urma fragmentării sunt tocite, situație care sugerează fie o expunere îndelungată la factorii de mediu (sau chiar rulare), după ieșirea sa din uz, fie o folosire intensă după fragmentare.

¹⁴ *Ibidem*, pl. X./8-9, 11, 15-16; XII/1.

¹⁵ *Ibidem*, pl. X/14.

¹⁶ *Ibidem*, p. 172, pl. CLXXXIII/5-6.

Statueta reprezintă un bovideu, fapt indicat fără nici un dubiu de linia inter-cornuală de tip primigenoid, extrem de sugestiv modelată. Din păcate, cornul propriu-zis este spart. Membrul anterior drept se păstrează integral; cel posterior lipsește, ca și extremitatea cozii, de altfel. Spatele animalului este redat realist; zona de sub pânțele lui formează, împreună cu picioarele, un arc de cerc, sugerând masivitate. Nu excludem posibilitatea ca piesa să aparțină subtipurii de statuete zoomorfe care au fost modelate cu picioarele lipite¹⁷; singurul membru păstrat, cel anterior drept, este neindividualizat, având extremitatea conică. Nu este prezent nici un indiciu care să sugereze sexul reprezentării.

Botul piramidal prezintă o perforație transversală, perfect circulară cu diametrul de aproximativ 2-3 mm. Același gen de perforație, dar verticală, străbate urechea modelată în spatele liniei inter-cornuale. Sub aceasta din urmă, ochiul drept al reprezentării este figurat printr-o impresiune, ușor oblică, realizată în lutul moale cu un instrument ascuțit, cu secțiunea aproximativ triunghiulară; adâncimea acesteia este destul de mare, măsurând 15 mm.

Pasta din care este realizată piesa este tipic cucuteniană, de foarte bună calitate, bine arsă, de culoare roșiatic-cărămizie, cu foarte fine incluziuni în compoziție, posibil, așa cum se observă în spărtură, chiar cu rare incluziuni vegetale. Piesa a fost modelată dintr-un bloc de lut din care au fost efectiv „trase” picioarele, coada și părțile componente ale zonei capului. În zona capului, în spărtură, se conservă o alveolare de forma și dimensiunile unui sâmbure de măslină; este poziționată aproximativ vertical, în spațiul dintre linia inter-cornuală și botul reprezentării. Ea ar putea indica, fie un viciu de modelare incluzând o bulă de aer, fie existența aici, în momentul realizării piesei a unui corp străin de origine organică, cel mai probabil, având în vedere forma regulată, o sămânță sau un fruct.

Ceea ce particularizează această reprezentare, pe lângă dimensiunile sale, este decorul pictat (fig. 3-4). Acesta este realizat cu o culoare brun-ciocolatiu, direct pe ceramică (piesa nu prezintă angobă), cu ajutorul unor linii drepte sau arcuite, grupate pentru a compune și reda un model anume.

¹⁷ D.-N. Popovici, C. Simiciuc, *Figurine din lut din vechile colecții ale muzeelor din jud. Suceava (I)*, în *Suceava*, V, 1978, p. 562.

Din păcate, acesta este destul de slab conservat și nu poate fi reconstituit în integralitatea sa.

Apreciem că decorul realizat pe suprafața piesei era simetric. Ca urmare a spargerii acesteia aproximativ în două, pe lungime, ceea ce se conservă în momentul de față, reconstituit în oglindă, ne-ar permite, la modul ideal, vizualizarea modalității de decorare a întregii piese. Decorul situat pe spatele reprezentării constă într-o linie longitudinală, situată ușor exterior spre dreapta, care pleacă din spatele liniei inter-conuale și se termină în zona cozii; pe ea sunt figurate aproximativ perpendicular, mai multe linii paralele, slab conservate.

Liniile pictate decorează și zona capului, însoțind linia inter-cornuală și coborând pe frunte.

Lateralele abdominale prezentau un decor longitudinal compus din patru linii paralele, din păcate extrem de slab conservat. Zona membrilor anterioare era ornamentată cu arcuri concentrice poziționate cu deschiderea spre extremități.

Și zona de sub gâtul reprezentării a fost decorată. Liniile orizontale, extrem de slab conservate, uneau extremitățile decorului figurat pe lateralele corpului.

Două detalii morfologice, din cele prezentate, mai sus, ne rețin atenția: perforația care străbate botul și cea care penetrează urechea statuetei.

Statuetele zoomorfe cu perforații în bot apar încă din neoliticul timpuriu și sunt relativ frecvent prezente, în diferite culturi, până în Bronzul timpuriu¹⁸. Respectivul perforații au fost interpretate ca figurând găuri pentru belciuge¹⁹. Belciugul este o verigă de metal care se pune în botul animalului; prin el se trece o coardă/ un lanț prin intermediul căruia animalul este strunit. Această utilizare este încă întâlnită în civilizațiile agricole tradiționale și servește la stăpânirea taurilor, în special. În acest sens au fost interpretate și perforațiile prezente pe piesele arheologice. În cadrul complexului cultural Cucuteni-Tripolie artefactele de acest tip sunt

¹⁸ V. Balabina, *op. cit.*, 1998, p. 37; Eadem, *Glinyanye modeli saney kultury Cucuteni-Tripolie i tema puti*, în A. N. Gey (ed.), *Pamyatnik arkheologii i drevnego iskusstva Evrazi*, Moskva, 2004, p. 207-208.

¹⁹ Eadem, *op. cit.*, 1998, p. 37.

întâlnite în toate fazele sale de evoluție, într-un procent de aproximativ 13% din totalul statuetele zoomorfe cunoscute²⁰.

În ceea ce privește găurile din urechi²¹ situate lateral, deasupra liniei inter-cornuale, s-a apreciat că rolul acestora a fost acela de a folosi la fixarea unor hamuri, în cadrul unor scenografii rituale în care erau folosite statuetele zoomorfe²². Numărul pieselor cu perforații de acest tip, în arealul Cucuteni-Tripolie, era, până recent, de doar două exemplare²³. Dintre acestea, una aparține fazei Tripolie CI-CII, cealaltă nu are o încadrare cronologică certă²⁴.

Asocierea dintre cele două tipuri de perforații aparține eneoliticului târziu și Bronzului timpuriu și s-a apreciat că este în conexiune cu tematica tracțiunii²⁵. Bovideele castrate din societățile agricole tradiționale (boii) nu mai sunt, în momentul de față, dirijate și stăpânite prin intermediul belciugului; în echipamentul lor de înjugare nu se folosesc nici belciugul și nici frânghia pentru nări. Situația însă, nu era similară la începuturile descoperirii puterii lor de tracțiune când, cu siguranță, multe dintre încercările de castrare eșuau și animalul se putea dovedi periculos. În acest context, probabil că toate animalele supuse castrării aveau, pentru ușurința manipulării, și belciug. În decursul timpului, odată cu perfecționarea tehnicilor de castrare și cu stăpânirea lor fără complicații, docilitatea animalelor fiind asigurată fără teama de eșec, belciugul a fost abandonat. Folosirea belciugului, ca parte componentă a echipamentului de înjugare, este documentată chiar și în epoca bronzului, prin intermediul unora dintre machete miniaturale figurând care tractate de un echipaj bovin²⁶.

²⁰ *Ibidem.*

²¹ Analizând cu acribie plastica zoomorfă, V. Balabina (*op. cit.*, 1998, p. 29), apreciază că ciupiturile realizate în lutul moale și plasate în spatele coarnelor sunt indicate impropriu de către specialiști cu termenul de „urechi”. Conform părerii sale, acestea reprezintă, mai degrabă, una dintre variantele de fixare a coarnelor. Ele sunt întâlnite pe aproximativ 31% din totalul pieselor Cucuteni-Tripolie.

²² Eadem, *op. cit.*, 2004, p. 207-208.

²³ Eadem, *op. cit.*, 1998, p. 29.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ Eadem, *op. cit.*, 2004, p. 207-208

²⁶ S. Piggot, *The Earliest Wheeled Transport. From the Atlantic Coast to the Caspian Sea*, London, 1983.

*

Acest tip de piesă constituie, până în momentul de față, un unicat în teritoriul de la vest de Prut. De altfel, statuetele zoomorfe pictate constituie prezențe rarissime în întreg arealul Cucuteni-Tripolie. În 1998, când Valentina Balabina realiza monografia dedicată plasticii zoomorfe aparținând acestui complex cultural, numărul statuetelor zoomorfe pictate, pe care ea le centraliza și analiza, era de 10 exemplare²⁷. Ele proveneau doar din două așezări, situate pe teritoriul Ucrainei de astăzi, Kosziłowce și Čičirkozivka²⁸.

În ultimii ani, numărul pieselor de acest tip a crescut la 13 (fig. 3-9/1), iar numărul așezărilor din care provin, la cinci (fig. 1). S-au adăugat piese provenind de la Vladimirovka (Ucraina)²⁹, Petreni (Republica Moldova)³⁰ și Bogonos (România).

Din punct de vedere cronologic, aceste artefacte aparțin unor niveluri de locuire datate în fazele târzii, Cucuteni BII/Tripolie CI și Tripolie CI-CII³¹.

Toate exemplarele cunoscute³² reprezintă bovine și conservă un decor pictat care, în majoritatea cazurilor, nu poate fi reconstituit în integralitatea sa. În general, este prezent pe spatele și în zonele laterale abdominale ale reprezentărilor și pare să ilustreze (mai detaliat sau mai schematizat) același element compus din una sau două benzi poziționate longitudinal (pe spatele bovideului) din care coboară lateral, în poziție verticală, alte benzi, similare unor chingi (fig. 3-8).

Una dintre aceste reprezentări păstrează, pe spate, un decor care sugerează un gen de valtrap (fig. 7/2). Alte artefacte prezintă anumite particularități de decorare dintre care amintim benzi asemănătoare unor

²⁷ V. Balabina, *op. cit.*, 1998, p. 111-113.

²⁸ *Ibidem*, fig. 34; 35/3; 35/3; 36/1-3; 44/1-2; 48/2.

²⁹ M. Yu. Videiko (ed.), *Entziklopedia Tripolskoi Tzivilizatzii*, 2004, Kiev, tom I, p. 350; tom II, p. 191.

³⁰ Piesa este inedită. A fost inclusă în prezentarea grafică a lucrării: R. A. Uhl, *Cucuteni-Tripyllia Culture – Innovations and their Impact*, comunicare susținută la European Association of Archaeologist 20th Annual Meeting, Istanbul Technical University, Istanbul, Turcia, 10-14 septembrie 2014.

³¹ V. Balabina, *op. cit.*, 1998, p. 111-113.

³² V. Balabina, *op. cit.*, 1998, fig. 34; 35/3; 36/1-3; 44/1-2; 48/2.

curele care trec transversal pe sub coadă (fig. 7/1) sau decorarea zonei capului cu un soi de curele/ chingi (fig. 9/1).

Din punctul de vedere al paletelor coloristice, cea mai frecventă situație (în opt cazuri) este cea în care pe angoba alb-gălbuie, cu care au fost acoperite piesele, a fost aplicată pictura realizată cu o singură culoare (roșu sau brun) (fig. 5; 6/2; 8/1). În două cazuri, culoarea (brun-ciocolatiu sau alb) a fost aplicată direct pe fondul roșu-cărămiziu al piesei (fig. 3; 8/2). Pe patru piese, pictura este executată cu două culori (conturul brun și interiorul motivului decorativ, roșu – în trei cazuri, și pictură cu brun și alb pe fond crem – în cel de-al patrulea) (fig. 6/1; 7/1, 2).

În conexiune cu acest ultim aspect, facem precizarea că anumite analize - realizate de către specialiștii ex-sovietici - asupra pigmentilor de culoare utilizați de către comunitățile tripoliene au relevat faptul că aceștia, sub influența temperaturii de ardere a ceramicii, s-au conservat, în timp, în grade diferite, pigmentii roșu și alb distrugându-se mai repede³³. În acest context, nu este exclusă posibilitatea existenței unor combinații de culori care nu s-au păstrat. Facem această precizare pentru că în cazul piesei de la Bogonos, liniile brune din spațiul inter-cornual par să fi fost intercalate cu unele albe, iar în zona situată imediat sub botul reprezentării, la o examinare cu lupa, am remarcat păstrarea unor porțiuni milimetrice acoperite cu roșu.

Din punctul de vedere al dimensiunilor, majoritatea pieselor depășeau 10 cm³⁴.

Numai piesa de la Bogonos prezintă perforațiile care pot fi privite ca fiind în conexiune cu tracțiunea, detaliate anterior.

Primele piese de acest tip au fost publicate la începutul secolului trecut³⁵. De atunci, ele au făcut subiectul interesului unor cercetători extrem de implicați în interpretarea semnificației plasticii zoomorfe³⁶.

³³ V. Balabina, *op. cit.*, 1998, p. 111.

³⁴ Datele cunoscute în literatura de specialitate nu includ referințe directe. Aprecierea noastră a fost făcută folosind datele din ilustrația publicațiilor (acolo unde ele au fost disponibile).

³⁵ K. Hadaczek, *La colonie industrielle de Koszytowiec (aron.-t de Zaleszczyki) de l'époque énéolithique. Album des fouilles, Les Monuments Archéologiques de la Galicie I*, Lwów, 1912, pl. XXXII/292-293.

Rezumând, s-a apreciat că decorul pictat pare a figura fie anumite varietăți de valtrapuri sau veșminte ceremoniale³⁷, fie un anumit tip de sistem de harnașament compus din chingi și curele din piele³⁸. Despre decorul figurat în zona capului s-a apreciat și că ar putea ilustra un gen de fruntare sau măști sau, chiar, că ar indica prezența unui căpăstru. Mai dificil de interpretat sunt motivele decorative care împodobesc picioarele din spate ale uneia dintre piese.

De asemenea, s-a remarcat faptul că schema de decor redată pe statuetele pictate, descrisă mai sus, este caracteristică pentru mai multe artefacte care figurează bovine și care aparțin comunităților neolitice târzii din sud-estul Europei (Karanovo VI) și din zona circummediteraneeană (Platukampos) și se regăsește și pe alte tipuri de piese aparținând complexului cultural Cucuteni-Tripolie, cum ar fi vasul zoomorf cu protomă dublă de la Koszifowce³⁹, ca și pe statuete zoomorfe din Bronzul timpuriu din spațiul grecesc⁴⁰.

Chiar dacă nu este evident aplicabilă tuturor artefactelor de acest tip, și în opinia noastră, această modalitate de decorare a unor statuete zoomorfe trebuie privită, în primul rând, ca o stilizare a sistemului de înhămare, fiind în conexiune cu tematica utilizării bovinelor pentru

³⁶ H. Cehak, *Plastyka eneolitycznej kultury ceramiki malowanej w Polsce*, în *Swiatowit*, 14, 1930-1931, 1933, p. 164-252; V. P. Kravets, *Glinianyie tripol'skie model'ki sanocek i chelna v kolleksiakh L'vovskogo istoricheskogo muzeia*, în *KSLA*, XXXIX, p. 127-131; Y. Rassamakin, *The Eneolithic of the Black Sea Steppe: Dynamics of Cultural and Economic Development 4500-2300 BC*, in M. Levine, Y. Rassamakin, A. Kislenko, N. Tatarintseva (eds.), *Late Prehistoric Exploitation of the Eurasian Steppe*, Cambridge, 1999, p. 59-182.

³⁷ H. Cehak, *op. cit.*, 1933, p. 195; V. Balabina, *op. cit.*, 1998, p. 112-113.

³⁸ V. P. Kravets, *op. cit.*, 1951, p. 130; Y. Rassamakin, *op. cit.*, 1999, p. 147-149.

³⁹ K. Hadaczek, *op. cit.*, 1912, pl. XX/173-174; G. I. Georgiev, *Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien)*, în *Europe à la fin de l'âge de la Pierre*, Praga, 1961, fig. 56/3; D. Theocharis, *Neolithic Greece*, Athens, 1973, fig. 99; V. Balabina, *op. cit.*, 2008, p. 112.

⁴⁰ C. Marangou, *ΕΙΔΩΛΙΑ. Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce*, BAR Int. Ser. 576, 1992, fig. 90/a-f.

tracțiune⁴¹. Mai nuanțat, decorul pictat al acestor artefacte trebuie interpretat ca ilustrând un sistem flexibil cu chingi și curele de înjugare a unui singur animal.

Lucrările care au abordat acest subiect relevă faptul că, nici astăzi, după câteva mii de ani de la descoperirea puterii de tracțiune a animalelor, omenirea nu folosește un sistem unic de înjugare/închămare raportat la aceeași specie de animale⁴². Pentru bovine sunt amintite în literatura de specialitate juguri de cap, de gât și tip colier, dar și juguri flexibile cu particularități și variante diverse în funcție de regiunea și momentul istoric în care au fost – sau sunt – folosite⁴³. Fără a detalia toate modalitățile de închămare/înjugare posibil a fi fost cunoscute și utilizate în preistorie, ilustrăm câteva sisteme flexibile utilizând chingi și curele realizate folosind pielea, materialele textile și lemnul, identificate în literatura dedicată acestui subiect ca a fi fost folosite pe un spațiu vast care cuprinde toate teritoriile Lumii Vechi, teritorii interconectate încă din preistorie, unele încă în uz până la jumătatea secolului trecut (fig. 9/2; 10-11; 12/1-2).

Apreciem că, la o analiză comparativă, o reprezentare stilizată a acestui tip de închămare este destul de asemănătoare cu decorul pictat pe statuetele Cucuteni-Tripolie.

*

Este imposibil a oferi o explicație tranșantă pentru motivele care i-au determinat pe meșterii ceramiști din cadrul comunităților Cucuteni-Tripolie, ca la un moment dat, în perioada de climax a evoluției acestui complex cultural, să încalce cutumele moștenite de sute de ani și să decoreze, cu ajutorul unor motive pictate, unele – extrem de puține, este drept – dintre statuetele zoomorfe.

⁴¹ S. Țurcanu, L. Bejenaru, *Data regarding the usage of animal traction within the Cucuteni-Tripolye Cultural Complex*, în V. Spinei, N. Ursulescu, V. Cotiugă (eds.), *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dîmbovița – in memoriam*, Honoraria 11, Iași, 2015, p. 197-242.

⁴² P. Starkey, *Harnessing and Implements for Animal Traction*, Braunschweig, 1989; Idem, *Systèmes d'attelage et matériel de traction animale*, Eschborn, 1994.

⁴³ *Ibidem*; R. Roosenberg, *Yoking and Harnessing Single Cattle*, în *Tillers International*, 1997, On line: www.tillersinternational.org/oxen/resources_techguides/YokingandHarnessingSingleCattleTechGuide.pdf.

Așa cum am precizat deja, toate piesele de acest tip aparțin unui orizont cronologic limitat, situat spre finalul mileniului IV BC (fazele Cucuteni BII/Tripolie CI și Tripolie CI-CII). Perioada respectivă a fost caracterizată, în repetate rânduri, ca fiind una de profunde transformări care s-au petrecut pe multiple planuri (economic și social și, în strânsă conexiune cu acestea, sau, tocmai de aceea, tehnologic și climatic). La același nivel cronologic, în plastica antropomorfă, se manifestă așa-numitul curent realist. El caracterizează unele areale culturale regionale din fazele târzii de evoluție ale complexului cultural Cucuteni-Tripolie⁴⁴. În conexiune cu acest aspect, s-a avansat chiar ideea existenței unor „școli reprezentative” în modelarea plastică, începând de la nivelul fazei Cucuteni B/Tripolie CI. Curentul realist s-a manifestat prin desprinderea de tabu-urile și canoanele ce se aplicaseră vreme de sute de ani în reprezentările plastice antropomorfe și modelarea naturalistă a acestora, cu un accent deosebit pe trăsăturile faciale. Avându-și originea în aria nord-estică, acest curent novator a cunoscut o difuziune inegală în restul arealului Cucuteni-Tripolie⁴⁵.

În opinia noastră, statuetele zoomorfe pictate reprezintă reflexul curentului realist manifestat și în cadrul acestei categorii de artefacte. Ilustrând un fenomen cu resorturi profunde, aceste piese documentează, peste milenii, existența unor transformări esențiale în viața comunităților care evoluau în eneoliticul final. În aceeași tendință, a curentului realist, pot fi integrate și alte piese care, la o analiză atentă, ilustrează exploatarea puterii de tracțiune a bovinelor. Piesele la care facem referire sunt, în primul rând, anumite statuete zoomorfe a căror morfologie sugerează interconectarea cu un alt animal în cadrul unui atelaj, cu un dispozitiv tractat sau, chiar, cu osii și roți⁴⁶.

⁴⁴ T. G. Movsha, *Ob antropomorfnoj plastika tripol'skoj kultury*, în *Sovetskaja Archeologija*, 1969, 2, p. 15-34; Eadem, *Novye dannye ob antropomorfnoj realističeskoj plastike Tripillja*, în *Archeologija*, 1973, 11, Kiev, p. 3-20; N. B. Burdo, *Realističeskaja plastika Tripol'ja-Cucuteni: sistematizacija, tipologija, interpretacija*, în *Stratum Plus*, 2010, 2, p. 123-167.

⁴⁵ D. Monah, *op. cit.*, 2012, p. 153-156.

⁴⁶ S. Țurcanu, L. Bejenaru, *op. cit.*, 2015, p. 204-207, 215-217, fig. 4-5, 12.

Aceluiași curent ar putea să i se datoreze și existența vaselor cu protome zoomorfe (unice sau duble/așa-numitele vase zoomorfe cu protome perechi) care *sunt susținute pe patru picioare* ca și miniaturile unor utilaje care presupuneau folosirea puterii de tracțiune a bovinelor, în speță a săniilor, care apar, subliniem, aproximativ *în același areal geografic și la același nivel cronologic*⁴⁷.

Nu vom insista asupra acestor categorii de artefacte deoarece ele au fost analizate recent alături de alte date arheologice și arheozoologice care concură în a demonstra cunoașterea și folosirea puterii de tracțiune a bovinelor în cadrul complexului cultural Cucuteni-Tripolie⁴⁸. Ținem însă să subliniem faptul că mare parte dintre aceste artefacte provin din așezările de mari dimensiuni considerate în bibliografia de specialitate ca *mega-situri* sau *proto-orașe* (Petreni, Čičirkozivka, Maidaneskoe, Talianki), așezări care ar putea fi privite ca veritabile centre de propagare a unor invenții și descoperiri revoluționare⁴⁹.

Descoperirea posibilităților multiple de folosirea a puterii animalelor pentru tracțiune (a bovinelor, în primă instanță) este inclusă în ceea ce A. Sherratt a numit „revoluția produselor secundare”⁵⁰. S-a apreciat că importanța sa a fost la fel de mare ca și cea a revoluției neolitice. Ea a fost, obligatoriu, subsecventă castrării și a reprezentat o inovație importantă cu implicații imense în transformarea vieții comunităților primitive. Folosirea bovinelor pentru munci agricole (mai întâi, probabil, pentru tractarea săniilor și a târgilor încărcate cu materii prime, apoi pentru tracțiunea plugurilor cu brăzdare din lemn, corn sau piatră și a dispozitivelor de

⁴⁷ *Ibidem*, p. 207-213, fig. 6-8, 10-11.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ M. Yu. Videiko, *Looking for Trypillya Culture Proto-Cities*, 2005, Kiev; K. Rassmann, R. Ohlrau, R. Hofmann, C. Mischka, N. Burdo, M. Yu. Videjko, J. Müller, *High precision Tripolye settlement plans, demographic estimations and settlement organization*, in *Journal of Neolithic Archaeology*, May 16th 2014, p. 96-134, on line: https://www.academia.edu/8565987/Knut_Rassmann_Ren%C3%A9_Ohlrau_Robert_Hofmann_Carsten_Mischka_Nataliia_Burdo (accesat 01. 11. 2015).

⁵⁰ A. Sherratt, *Plough and Pastoralism: Aspects of the secondary Products Revolution*, în I. Hodder, G. Isaac, N. Hammond (eds.), *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke*, Cambridge, 1981, p. 261-305.

treierat de tip *tribulum*) a determinat sporirea productivității diferitelor tipuri de activități, fapt ce a permis crearea unor stocuri care au dus treptat la apariția diferențierii sociale în cadrul societăților patriarhale neolitice. Pe de altă parte, tracțiunea animală a fost utilizată pentru deplasarea unor mijloace de transport ceea ce a permis, pe măsura perfecționării lor, sporirea mobilității populațiilor și implicit a schimburilor de bunuri și idei, mărirea exponențială a posibilităților de transmitere a inovațiilor și a descoperirilor care au modificat cursul istoriei (roata și carul, alături de metalurgie, fiind invențiile cele mai apropiate de momentul zero al acestor schimbări).

Este în logica istorică să afirmăm că avansul tehnologic major pe care l-a presupus folosirea puterii de tracțiune a animalelor a avut un impact imens asupra imaginarului din lumea Cucuteni-Tripolie. Firesc, el a fost oglindit în diferitele forme de expresie plastică utilizate ca *paraphernalia* în diverse rituri și ritualuri. Chiar dacă pentru această epocă lipsesc izvoarele documentare, apreciem că încărcătura simbolică a acestei inovații a fost, într-un prim moment, similară cu cea a carelor pentru transport care, în Orient, în milenii IV-III BC, imediat după inventarea lor, constituiau apariții încărcate cu o simbolistică particulară, fiind parte a anumitor ritualuri și mijloace de subliniere a prestigiului elitelor⁵¹. În acest context, apreciem că cele două curente principale de interpretare a decorului statuetelor zoomorfe pictate (menționate mai sus) nu se exclud. Artefactele analizate *ilustrează bovideele folosite pentru tracțiune*, într-un moment situat cronologic la scurtă vreme după cel inițial – al descoperirii posibilităților comunităților umane de exploatare a puterii motrice a masculilor de bovidee castrați, inovație care încă nu era exploatată pe scară largă, căreia i se intuia și/ sau cunoștea potențialul, și care era investită cu multiple valențe magice și simbolice –, drept pentru care animalele atât de utile, dar încă puține ca număr, erau adorate și *împodobite ritual*. Folosirea podoabelor și a veșmintelor ceremoniale, pentru animalele de povară, s-a

⁵¹ M. A. Littauer, J. H. Crouwel, *Selected writings on chariots and other early vehicles, riding and harness*, în P. Raulwing (ed.), *Culture and History of the Ancient Near East*, 6, Leiden, Boston, Köln, 2002; M. Fansa, S. Burmeister (eds.), *Rad und Wagen. Der Ursprung einer Innovation. Wagen im Vorderen Orient und Europa*, Ausstellung vom 28. März bis 11. July 2004, Beiheft der Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland 40, Mainz am Rhein, 2004.

perpetuat de-a lungul mileniilor, fiind ilustrată de o gamă largă de descoperiri arheologice dar și de constatări etnografice (fig. 9/3; 12/3).

Revenind la piesa descoperită la Bogonos, alături de alte artefacte, ea documentează difuziunea spre sud a curentului realist manifestat în plastica Cucuteni-Tripolie. Atragem atenția asupra fragmentării sale intenționate, posibil în cadrul unui proces de „enchainment”. În opinia lui John Chapman, „enchainment”-ul inter și intra-situri era un mijloc de întreținere a identității unor comunități⁵². Fragmentele purtau încărcătura simbolică a obiectului original (întreg) dar „înmagazinează” și relațiile cu oamenii/indivizii care le-au creat/posedat și le-au transmis în baza procesului de „enchainment”. Conform acestei teorii, „viața” artefactelor continuă și după fragmentarea lor, ele având un rol important în practici sociale cheie. Având în vedere cele prezentate mai sus, efortul evident de a tăia efectiv piesa în două, nu excludem posibilitatea ca artefactul descoperit la Bogonos, care evident înmagazinează valențe multiple, să fi făcut obiectul unui asemenea proces social. De asemenea, alături de obiecte provenind din alte categorii de descoperiri, reprezintă o mărturie a propagării, din zona culoarului situat între stepele nord-pontice și Europa Centrală, până în zona Podișului Moldovenesc, a cunoașterii posibilităților de folosire a forței motrice a bovinelor⁵³. Ținem să accentuăm ideea potrivit căreia piesa nu trebuie privită și interpretată separat ci luând în considerare mai multe seturi de date, *provenite de la același nivel cronologic*, care concură în a demonstra că, în timpul fazelor Cucuteni BII/Tripolie CI și Tripolie CI-CII, comunitățile umane cunoșteau și elogiau posibilitățile multiple de folosire a forței animalelor pentru tracțiune.

Acknowledgement: Aceast studiu a fost realizat cu sprijinul financiar al Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică, CNCS-UEFISCDI, PN-II-ID-PCE-2011-3-0885.

⁵² J. Chapman, *Fragmentation in Archaeology. People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe*, London and New York, 2000, 37.

⁵³ S. Țurcanu, L. Bejenaru, *op. cit.*, 2015, p. 217-220.

CONSIDERATIONS REGARDING THE PAINTED ZOOMORPHIC
STATUETTES BELONGING TO CUCUTENI-TRIPOLIE CIVILISATION*

(Abstract)

The starting point of the paper is the presentation of a painted statuette from the heritage of Moldavia's History Museum of Iași. The object was discovered as a result of field researches during the 6th decade of the past century, in the area of Bogonos village, commune of Lețcani, Iași County. The statuette is fragmentary preserved as it is broken approximately in two, lengthwise. The author leans rather towards the hypothesis of an intentional fragmentation. It represents the only artefact of this kind discovered on the actual Romanian territory. It belongs to a rare category of painted zoomorphic representations dated at the period of evolution of phases Cucuteni B/ Tripolie CI, Tripolie CI-CII. Until nowadays, only 13 representations are known, discovered within five sites in the habitat of the Cucuteni-Tripolie cultural complex.

The article shortly presents the data known until nowadays about these objects as well as the main interpretations given to their painted scenery.

Considering the painted scenery and certain morphologic details of the artefact (the perforations in the mouth and ears of the representation), the author is in favour of the opinion stating that the object has a flexible system of straps and belts illustrating the knowledge and use of animal traction during the late phases of the Cucuteni-Tripolie cultural complex. Meanwhile, this hypothesis does not exclude the possibility that the painted scenery could illustrate adornments and ceremonial clothing, conceived especially for the bovines used for traction.

It equally insists on the interpretation of the object in connection with other categories of artefacts (certain zoomorphic statuettes whose morphology suggests the interconnection with another animal within a harness, with a hauled device or even with axles and wheels; pots with zoomorphic protome (unique or double/the so-called zoomorphic pots with paired protome) which are sustained on four feet as the miniatures of some gears requiring the use of the traction power of the bovines, especially carriages) which appear in the archaeological discoveries at the same chronological level and approximately in the same geographic area.

The painted zoomorphic statuettes are considered to represent the downfall of the Realistic movement, defined as such within the anthropomorphic plastic manifestations and considered by the author to have manifested also within this category of artefacts.

* Rezumat tradus de Simona Postolache.

List of Illustrations:

- Fig. 1. Map with Cucuteni-Tripolie settlements from where the painted zoomorphic statuettes come.
- Fig. 2. 1-11, Cucuteni B ceramic fragments discovered in the area of the pluristratified settlement in Bogonos-Dealul din Mijloc, Iași County (after N. Zaharia *et alii*, 1970).
- Fig. 3. Painted zoomorphic statuette, Bogonos, Iași County (Romania) (photo Radu Furnică).
- Fig. 4. Painted zoomorphic statuette, Bogonos, Iași County (Romania) (drawing Aneta Corciovă).
- Fig. 5. Painted zoomorphic statuette, Čičirkozivka (Ukraine) (after Balabina, 1998).
- Fig. 6. 1-2, painted zoomorphic statuettes, Kosziłowce (Ukraine) (after Balabina, 1998).
- Fig. 7. 1-2, painted zoomorphic statuettes, Kosziłowce (Ukraine) (after Balabina, 1998).
- Fig. 8. 1-2, painted zoomorphic statuettes. 1, Vladimirovka (Ukraine); 2, Kosziłowce (Ukraine). 1, after Videiko, 2004; 2, after Balabina, 1998.
- Fig. 9. 1, painted zoomorphic statuette, Kosziłowce; 2-3, bovines with the collar on their neck made of flexible elements (leather, textile materials). 1, after Balabina, 1998; 2, after <http://a402.idata.over-blog.com/3/71/91/99/boeuf-louis-moulinat/DH000166.JPG>; 3, after <http://t3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTVdeyQz7CSSFrstzVZLdW1dEBerDMoPbeYxK90FWoAGYBczR4>.
- Fig. 10. 1-6, flexible harness systems. 1, European model; 2, Zimbabwe; 3, Japan; 4, Switzerland; 5-6, Germany. 1, 3-4, after Starkey, 1994; 2, 5-6, after Roosenberg, 1997.
- Fig. 11. 1-2, flexible harness systems still in use during the 20th century. 1, after <http://www.mprnews.org/story/2007/07/05/pembinaoxcarttrail>; 2, after <http://www.prairieoxdrovers.com>.
- Fig. 12. 1-2, flexible harness systems still in use during the 20th century; 3, miniature representation made of ceramics, China, 1st millennium BC; 1, 3, after www.pinterest.com; 2, after <http://www.spokesman.com/blogs/outdoors/2012/nov/20/moose-doubles-minnesota-clydesdale/>.

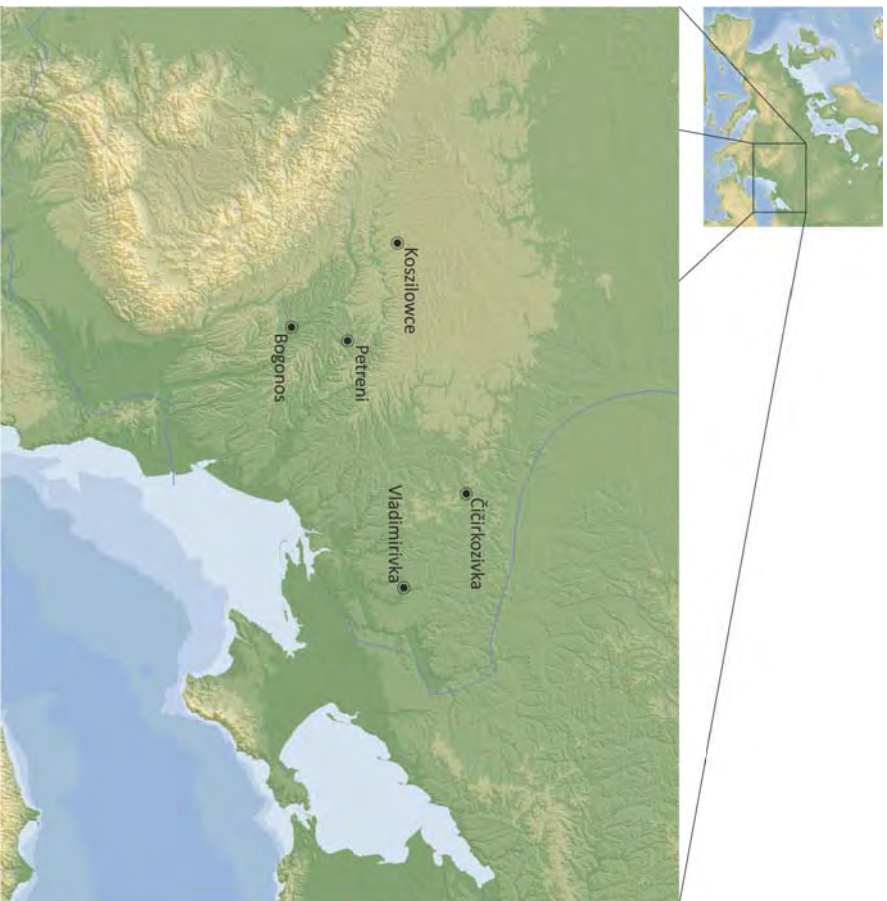

Fig. 1. Harta cu așezările Cucuteni-Tripolie din care provin statuetele zoomorfe pictate

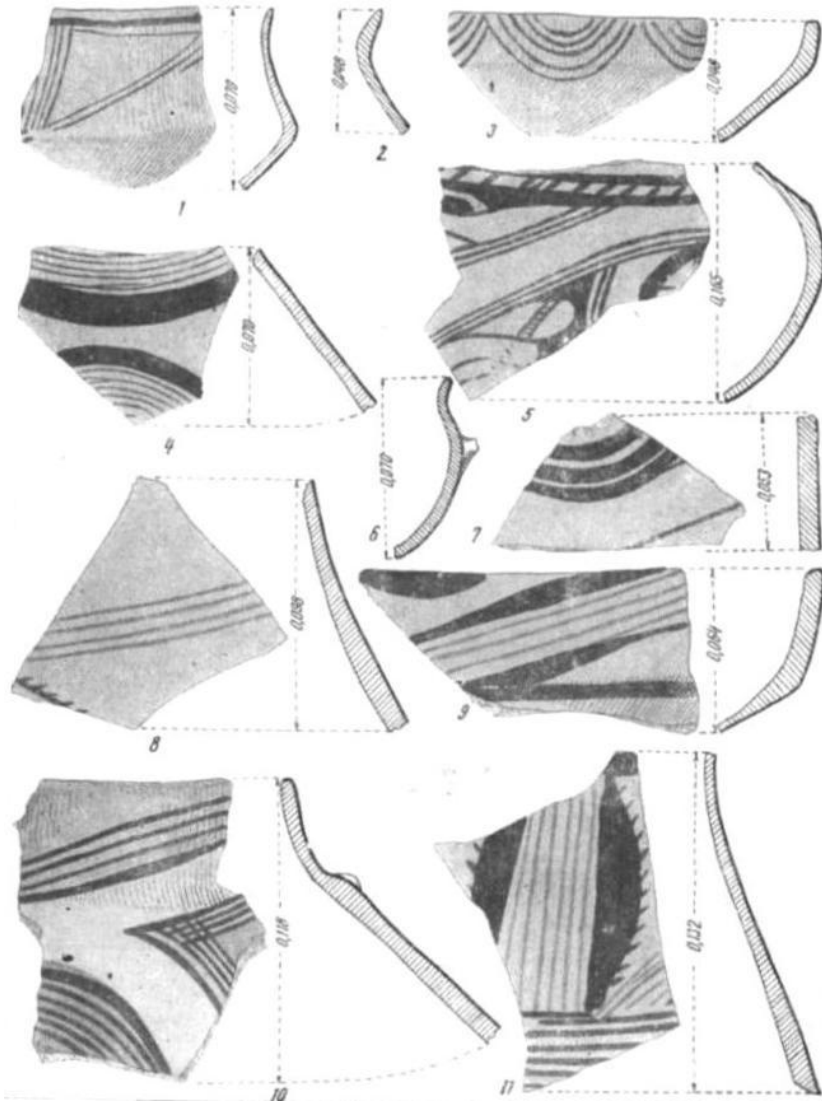

Fig. 2. 1-11, fragmente ceramice Cucuteni B descoperite în perimetrul așezării pluristratificate de la Bogonos-Dealul din Mijloc, jud. Iași (după N. Zaharia *et alii*, 1970)

Fig. 3. Statuetă zoomorfă pictată, Bogonos, jud. Iași (România)
(foto Radu Furnică)

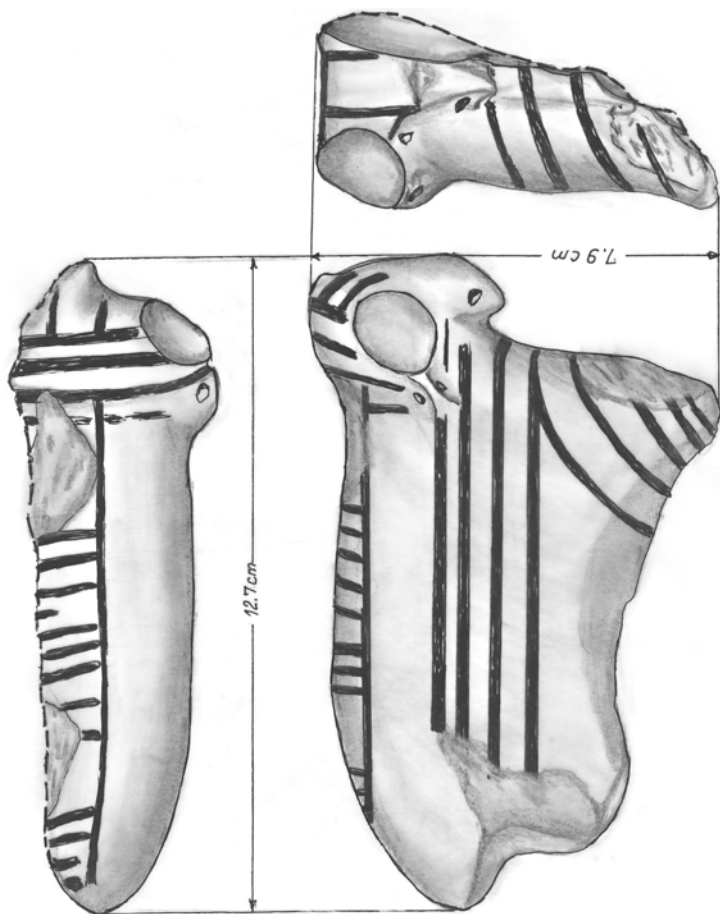

Fig. 4. Statuetă zoomorfă pictată,
Bogonos, jud. Iași (România)
(desen Aneta Corciovă)

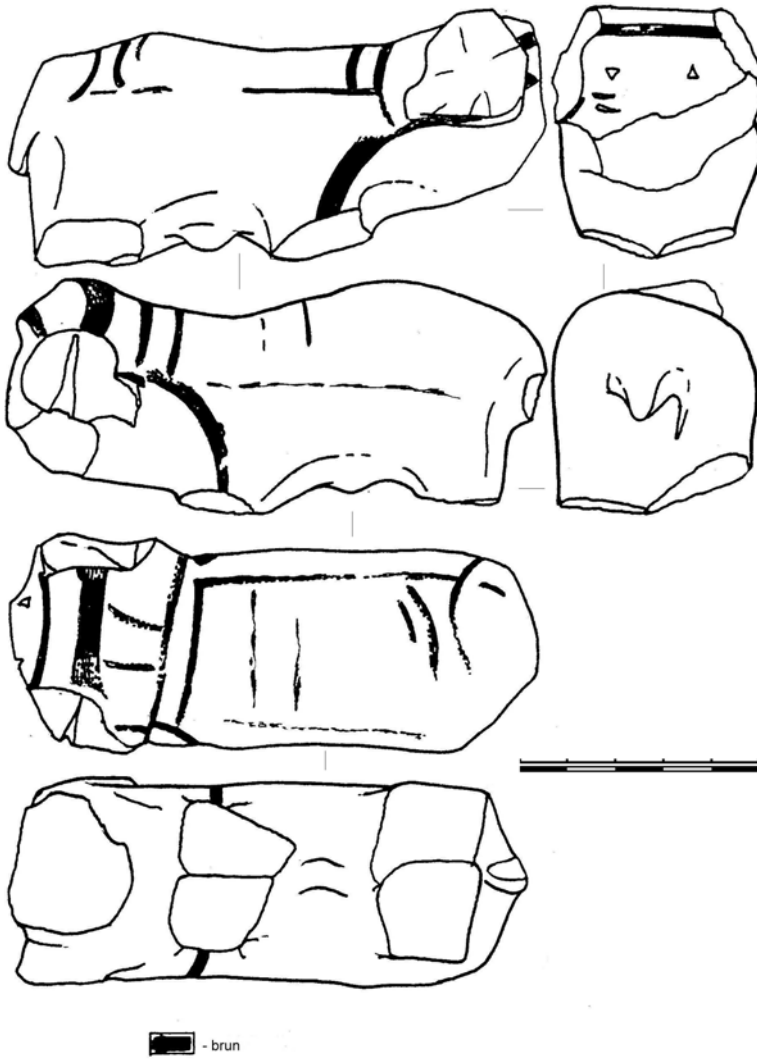

Fig. 5. Statuetă zoomoră pictată, Čičirkozivka (Ucraina) (după Balabina, 1998)

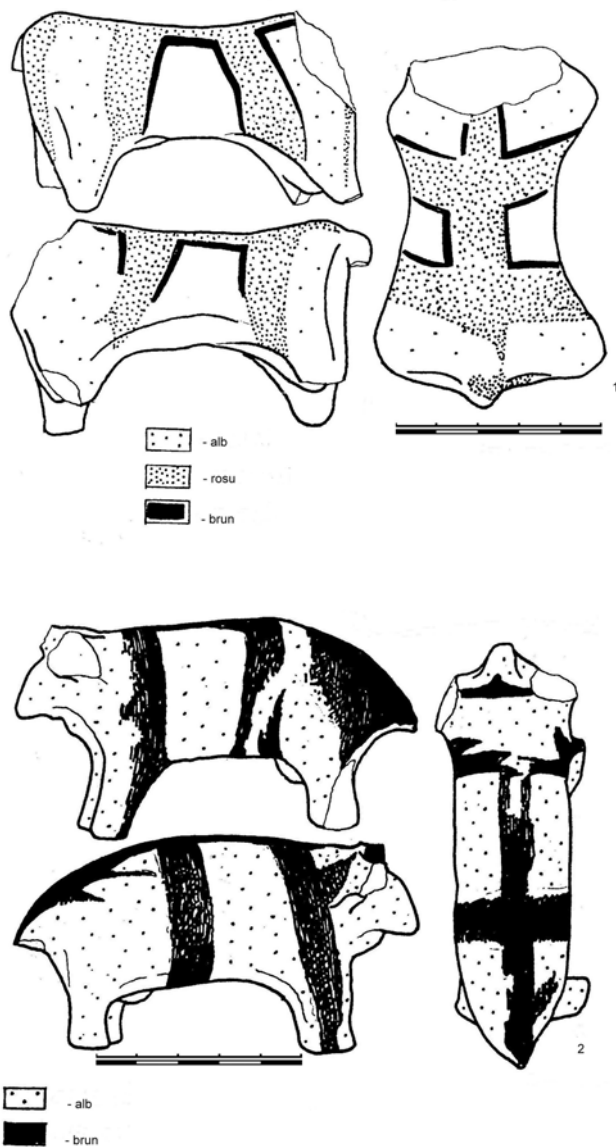

Fig. 6. 1-2, statuete zoomorfe pictate, Kosziłowce (Ucraina)
(după Balabina, 1998)

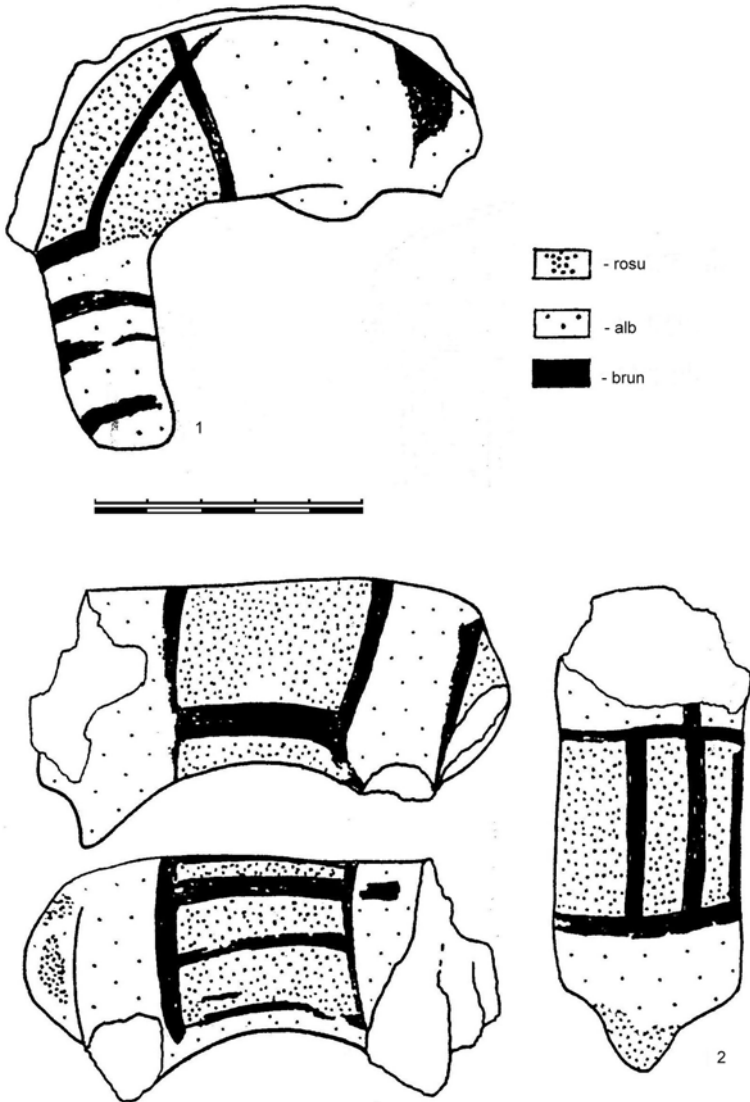

Fig. 7. 1-2, statuete zoomorfe pictate, Kosziłowce (Ucraina)
(după Balabina, 1998)

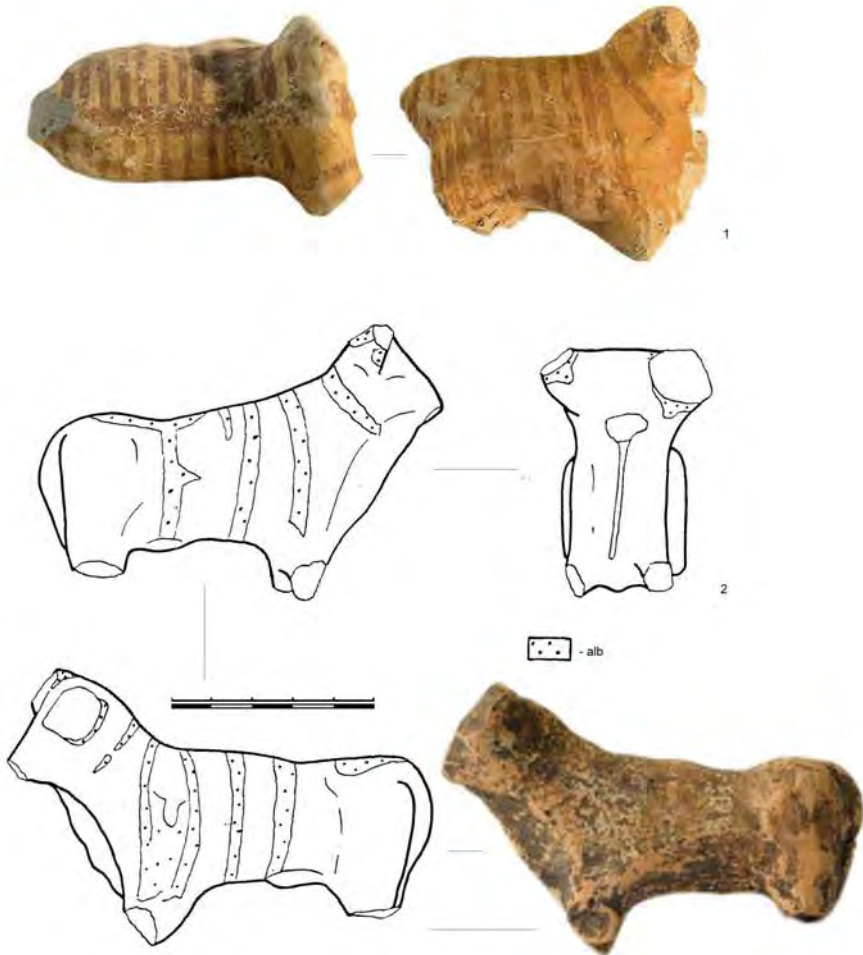

Fig. 8. 1-2, statuete zoomorfe pictate. 1, Vladimirovka (Ucraina);
2, Koszifowce (Ucraina) (1, după Videiko, 2004; 2, după Balabina, 1998)

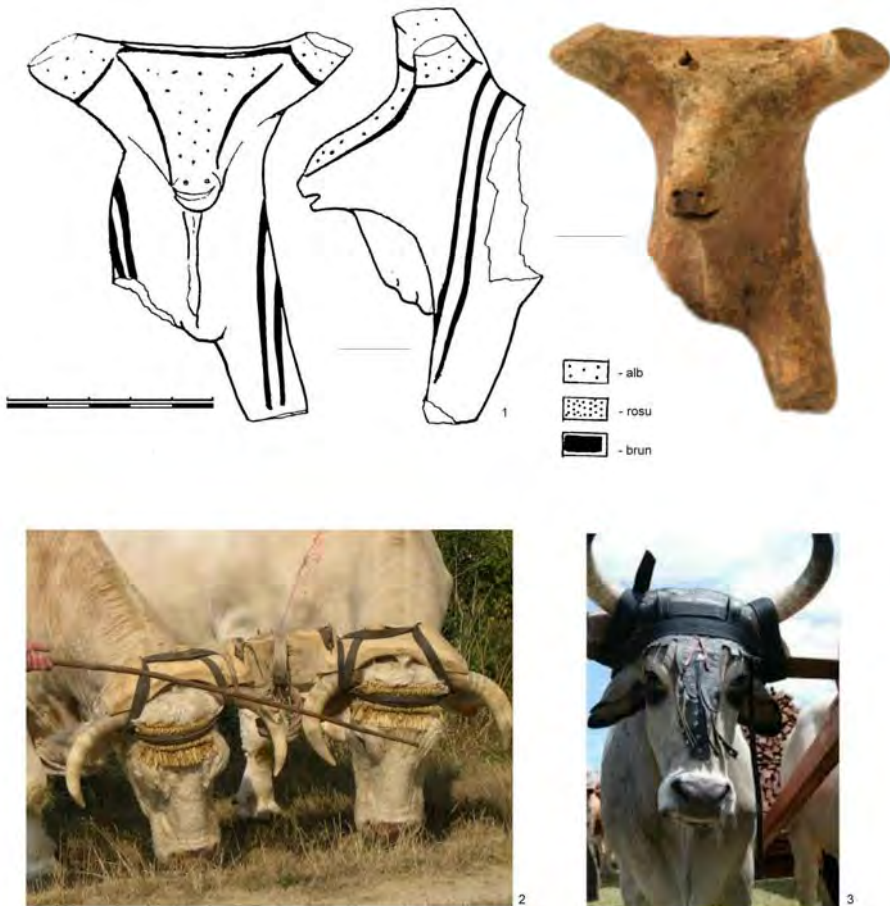

Fig. 9. 1, statueta zoomorfă pictată, Koszówce; 2-3, bovine cu juguri de cap realizate cu elemente flexibile (piele, materiale textile). 1, după Balabina, 1998; 2, după <http://a402.idata.over-blog.com/3/71/91/99/boeuf-louis-moulinat/DH000166.JPG>; 3, după <http://t3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTVdeyQz7CSSFrstzVZLdW1dEBerDMoPbeYxK90FWoAGYBczR4>

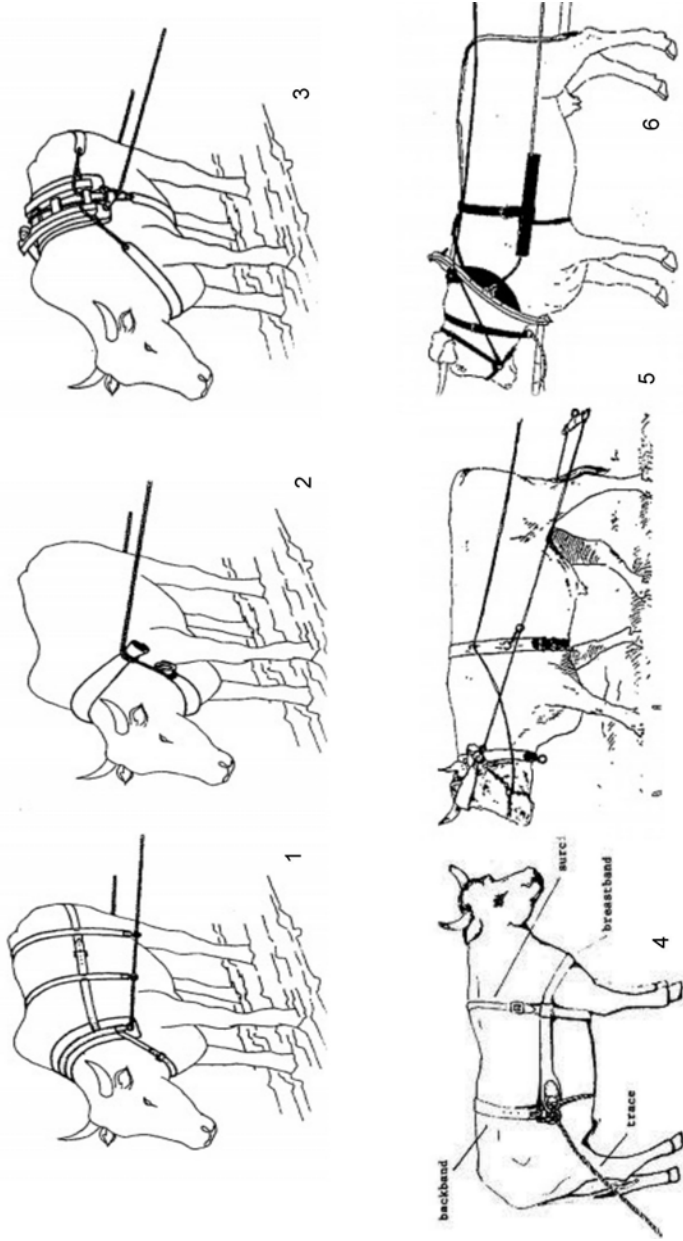

Fig. 10. 1-6, sisteme flexibile de înhămare. 1, model european; 2, Zimbabwe; 3, Japonia; 4, Elveția; 5-6, Germania. 1, 3-4, după Starkey, 1994; 2, 5-6, după Roosenberg, 1997

1

2

Fig. 11. 1-2, sisteme flexibile de înhămare încă în uz în secolul XX. 1, după <http://www.mprnews.org/story/2007/07/05/pembinaoxcarttrail;> 2, după <http://www.prairieoxdrovers.com>

1

2

3

Fig. 12. 1-2, sisteme flexibile de înhămărire încă în uz în secolul XX ; 3, reprezentare miniaturală din ceramică, China, mileniul I BC; 1, 3 după www.pinterest.com/; 2, după <http://www.spokesman.com/blogs/outdoors/2012/nov/20/moose-doubles-minnesota-clydesdale/>

OCURENȚA SILEXULUI ÎN NORD-ESTUL ROMÂNIEI ÎN CONTEXTUL LOCUIRILOR PREISTORICE DIN ZONĂ*

Mădălin-Cornel VĂLEANU¹

Cuvinte cheie: Prut, Moldova, preistorie, silex, zăcământ

Keywords: Pruth, Moldova, prehistory, flint, deposit

1. Aspecte introductive

Dacă reconstituirea cadrului natural existent pentru un anumit moment sau epocă istorică reprezintă o activitate științifică dificilă, uneori imposibil de realizat fără ajutorul tehnologiilor moderne, evidențierea relațiilor și interacțiunilor reciproce dintre mediul natural și comunitățile umane preistorice prezintă o dublă dificultate: una legată de identificarea elementelor care să reliefeze aceste aspecte ale cadrului natural și cealaltă, de baza materială care stă la dispoziția cercetătorului în demersul său cu ajutorul căreia să prelucreze datele în vederea obținerii informațiilor reale.

În ce măsură a fost marcată evoluția societății umane, într-o epocă istorică sau alta de variația factorilor cadrului natural, cum s-a adaptat aceasta la schimbările survenite, care au fost modificările comportamentale de adaptare la noi condiții de mediu, cum au modificat comunitățile umane ambientul natural în favoarea lor, a împrumutat omul din natură ideile care au stat la baza manifestărilor sale spirituale, reprezintă doar câteva din întrebările care au suscitât cercetătorii în decursul timpului.

* Comunicare prezentată în cadrul *Conferinței Științifice Internaționale: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor*, ediția a VII-a Chișinău, Republica Moldova, 26-28 mai 2015, un rezumat al acesteia fiind publicat în volumul manifestării, ISBN 978-9975-3085-8-4, p. 47. Varianta în limba engleză a articolului va fi publicată în *Annales d'Universite „Valahia” Târgoviște. Section d'Archeologie et d'Histoire*, XVII/1, 2015, p. 7-50.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași - Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

Constituția geologică a zonei reprezintă un factor de impact major pentru înțelegerea interacțiunii dintre om și mediu, deoarece reprezintă fundamentul peste care s-a pliat evoluția geografică a regiunii, dar care a generat dispersia resurselor naturale și accesibilitatea acestora.

Desigur, abordarea acestei problematici reprezintă prin ea însăși subiectul a numeroase cercetări și ipoteze aflate încă în faza de lucru, care și acum, la aproape 150 de ani de la debutul lor în zona analizată de noi, nu sunt nici exhaustive, nici pe deplin edificate sau certe. Însă, în continuare vom aborda această problemă prin prisma ariei noastre de cercetare, și anume sub raportul locuirilor preistorice ale zonei. Pentru comunitățile umane preistorice erau importante acele resurse care se găseau la suprafața solului sau în imediata apropiere a acesteia, însă distribuția geografică și ocurența acestora s-a făcut după reguli geologice stricte.

La fel de interesantă este evoluția accepțiunii termenului de zăcământ, deoarece în comparație cu sensului actual dat de geologi (rezerve mari, eficiență economică etc.), zăcămintele omului preistoric reprezintă de cele multe ori accidente locale sau concentrări secundare, care uneori nici nu au fost sesizate sau descrise prin studiile geologice. Nu în ultimul rând, la fel de importantă este și suprapunerea realității mai sus menționate, cu cea legată de necesități/nevoi de resurse naturale diferite ale omului modern în comparație cu cele ale omului preistoric.

2. Geologia regiunii

Pentru înțelegerea contextului geologic general al regiunii, în raport cu tema noastră de interes și anume modul de exploatarea a resurselor zonei de către comunitățile preistorice, în cele de mai jos ne vom rezuma la a prezenta elementele cele mai importante².

Astfel, din punct de vedere al unităților geologice, zona studiată este poziționată în partea de nord-est a Platformei Moldovenești (Fig. 2), una dintre cele mai vechi platforme continentale, reprezentând parțial extremitatea sud-vestică a Platformei Europei Orientale de pe teritoriul României.

Platforma Moldovenească cuprinde în structura ei două componente diferite ca origine și evoluție: fundamentul și cuvertura sedimentară,

² Datele prezentate în continuare sunt o sinteză a principalelor informații din literatura geologică de specialitate.

eroziunea deschizând la suprafața terestră doar o parte a formațiunilor cuverturii sedimentare. Cele mai vechi depozite geologice ce află la suprafața solului sunt cele cenomaniene și badeniene și se află în zona de nord-est a regiunii, în malul Prutului, în restul Platformei Moldovenești fiind deschise doar formațiuni geologice aparținând Sarmațianului (Fig. 3-4).

Fundamentul Platformei Moldovenești. Reprezintă o etapă mobilă de geosinclinal, care a suportat intense procese geodinamice (orogeneze, metamorfism, magmatism) finalizată într-un sistem orogenetic, după care s-au manifestat mai multe etape de exondare care au peneplănat orogenul. Prin litologie și vârstă, fundamentul Platformei Moldovenești este similar cu cel din sectorul Bug-Podolian.

Fundamentul a fost interceptat numai prin foraje adânci, fiind constituit din roci metamorfice și magmatice, de tipul paragnaiselor și gnaiselor cuarțo-feldspatice, bazalt sau granit roz cu muscovit și biotit, unii cercetători atribuind acestuia și unele formațiuni litologice sedimentare constituite din gresii și argile.

Datele de vârstă absolută indică valori cuprinse între 1280-1448 milioane ani (pe biotit) sau între 1005-1593 milioane ani (microclin) și acestea reprezintă vârsta ultimelor mișcări geodinamice petrecute la nivelul Proterozoicului mediu acum aproximativ 1600 milioane ani, care au afectat fundamentul și nu vârsta primară a acestuia, ce este mult mai mare, de 2300-3000 milioane ani.

Cuvertura sedimentară a Platformei Moldovenești. Este alcătuită în exclusivitate din depozite sedimentare cu grosimi ce variază între 2500 și 6000 m, acesta fiind rezultatul a trei megacicluri de sedimentare, întrerupte de trei etape de exondare, dar nu este exclusă existența și a unor alte scurte întreruperi generale sau numai locale.

Formațiunile paleozoice, atribuite megaciclului de sedimentare Vendian superior-Devonian au fost interceptate numai prin numeroase foraje, fiind depuse în faciesuri asemănătoare cu cele deschise de Nistru la Soroca (Republica Moldova). Paleozoicul se prezintă aproape uniform pe toată suprafața Platformei Moldovenești, cu mici variații de grosimi, litologie și conținut faunistic. În parcursul său au fost înregistrate numeroase perioade de sedimentare, dar întrerupte de cele de exondare. Din punct de vedere stratigrafic depozitele sale sunt atribuite Vendianului superior, Cambrianului

inferior, Ordovicianului superior, Silurianului mediu și superior, precum și Devonianului inferior.

După aceasta perioadă de sedimentare, urmează o perioadă de erodare/exondare a acestor formațiuni, care a fost și cea mai îndelungată dintre toate perioadele de acest fel (de circa 240 milioane de ani), care debutează la nivelul Devonianului și continuă în cea mai mare parte din Mezozoic. Aceasta a îndepărtat depozitele sedimentare paleozoice, realizând o peneplenizare a zonei, care, în arealele cu calcare, a generat și un paleorelief carstic.

Un alt megaciclu de sedimentare este cel care a debutat spre sfârșitul Mezozoicului, cu Cretacicul, și care a continuat, cu numeroase întreruperi și discordanțe, produse de exondări, până la nivelul Eocenului mediu, durând cca. 80 milioane de ani. Probabil au existat etape când sub ape se aflau doar anumite zone, unde a fost generat un paleorelief modelat, pe când în zonele aflate deasupra apelor a existat o rețea hidrografică orientată preponderent NE-SV, în jumătatea nordică, și E-V, în jumătatea sudică. Existența acestor paleoreliefuri a fost evidențiată prin interpretarea datelor obținute din foraje și investigații seismice.

Cele mai vechi formațiuni cretacice sunt cele sedimentate începând cu Valanginianul, continuând cu cele Baremian-Aptianul și Albianul superior și se întâlnesc numai în foraje. Abia formațiunile Cenomanianului inferior și mediu sunt deschise de eroziune la suprafața solului, întâlnindu-se în zona nord-estică a Platformei Moldovenești, îndeosebi în malurile Prutului. Așezate transgresiv peste depozitele aptiene în nord și în continuitate de sedimentare în zona sudică a Platformei Moldovenești, evoluția acestor depozite a fost marcată și de prezența unei transgresiuni marine pe întreaga platformă, produsă la nivelul Cenomanianului inferior și care a durat până la nivelul Cenomanianului mediu.

Depozitele cenomaniene sunt constituite dintr-un nivel inferior, cu microconglomerate, gresii cu fosfați, nisipuri și gresii glauconitice, cu grosimea de până la 80 m, care însă nu a fost deschis de eroziune, și unul superior, deschis de eroziune, constituit din calcare cretoase cu concrețiuni silicioase, cu grosimea de până la 10 m.

Acest nivel superior al Cenomanianului, cu concrețiuni silicioase, este primul nivel geologic de interes pentru cercetarea arheologică, după cum vom vedea.

Un alt etaj al Cretacicului, Senonianul, a fost interceptat prin foraje și este întâlnit numai în partea vestică a Platformei Moldovenești.

Depozitele atribuite Neozoicului debutează cu o serie de formațiuni litologice întâlnite numai în foraje, ce însumează uneori grosimi de până la 100 m, și a căror vârstă nu este pe deplin elucidată, fiind atribuite Paleocenului (?) și Eocenului.

Cu Badenianul debutează ultimul ciclu de sedimentare, denumit *ciclu Badenian superior-Meoțian*, care a avut durata cea mai redusă, de 7 milioane ani. Acesta debutează cu o serie de formațiuni sedimentare depuse transgresiv peste cele anterioare. După unii autori, la nivelul Badenianului mediu, iar după alți autori, mai târziu, la nivelul Badenianului superior, s-a produs o transgresiune marină care a cuprins întreaga zonă actuală a Moldovei și care a condus la depunerea unui volum mare de sedimente cu grosimi mai mari în partea de vest, de maximum 450 m, separat în trei unități litologice distincte care reflectă evoluția sedimentării.

Prima dintre acestea, cunoscută sub numele de **formațiunea infraanhidritică** (detritică), reprezintă orizontul inferior care marchează transgresiunea Badenianului, cu grosimi de până la 130 m, alcătuită din gresii și nisipuri, cu intercalații de marne și calcare. Este de remarcat faptul că depozitele constituite din gresii conțin silexuri remaniate din depozitele cenomaniene, care în anumite zone trec gradat în aglomerări de silexuri, care au fost deschise de eroziune în malul Prutului.

Spre vest, între comuna Rădăuți-Prut și satul Crăiniceni, apar dar numai în foraje depozite formate din gresii grosiere cu silexuri, care în continuare spre Suhărâu încep să se separe, la partea inferioară în depozite de gresii cu silexuri, iar la partea superioară în conglomerate cu silexuri (așa cum se observă între Teiasa și Bajura) și nisipuri albe de Alba-Miorcani. În zona zăcământului de la Hudești, forajele au pus în evidență depozite de nisip alb ce conțin în bază aglomerări de silex, dar care nu au fost deschise de eroziune. Aglomerările de silex care se găsesc între Teiasa și Bajura sunt prinse într-un calcar fosilifer care apare ca un conglomerat cu treceri la

microconglomerate și mai departe la nisipuri albe, dar la fel, nici acestea nu aflcăreză la suprafața terestră.

O a doua unitate litologică a Badenianului, **formațiunea anhidritică** (evaporitică) este alcătuită din anhidrite și gipsuri, cu unele intercalații de argile, marne, calcare și chiar tufuri de natură vulcanogen-sedimentară, și are grosimi de 30-60 m, ceea ce denotă faptul că au existat și zone care au fost exondate. După unii autori, în această formațiune, întâlnită numai în foraje, pe linia actuală cuprinsă între localitățile Păltiniș – Hudești – Ibănești, pot fi întâlnite calcare cenușii-gălbui, uneori grezoase, cu rare fragmente de silexuri (provenite din orizontul inferior) sau o serie de aglomerări silicioase și silexuri, provenite tot din orizontul inferior, care au fost depuse peste depozitele lagunare.

Cea de-a treia unitate litologică, **formațiunea supraanhidritică** (argilo-marno-calcaroasă), încheie succesiunea Badenianului și este alcătuită din argile și marne cenușii, calcare grezoase, cu grosimi totale de maximum 250 m. În zona nord-estică a Platformei Moldovenești, datorită adâncimii reduse a mării, s-au depus o serie de calcare grezoase cu *lithothamnium*, cu grosimi de 10-20 m, așa cum se observă în aflorimentele geologice dintre comunele Crasnaleuca și Rădăuți-Prut, iar de aici spre Suhărau, acestea sunt înlocuite de marne calcaroase cu *lithothamnium*.

Formațiunile geologice aparținând Sarmațianului sunt cel mai des întâlnite, deoarece aflcăreză pe întreg arealul Platformei Moldovenești, chiar dacă o parte dintre acestea se găsec mai la adâncime, în marginea orogenului sau chiar prinse sub acesta.

Litologic, în timpul Sarmațianului s-au acumulat mai ales argile, siltite, marne, nisipuri și secundar gresii, calcare oolitice, greso-calcare, tufuri etc., cu grosimi ce variază între 800 m în est și 2600 m în vest, distribuite geocronologic tuturor celor patru subetaje ale Sarmațianului și anume: Buglovianului, Volhinianului, Basarabianului și Chersonianului. Deși aceste depozite au fost investigate amănunțit, de-a lungul a mai mult de un secol, făcând obiectul a numeroase studii, comunicări și lucrări de specialitate, încă mai există interpretări asupra unor anumite aspecte, care diferă de la un cercetător la altul.

Asupra descrierii constituției geologice a formațiunilor sarmațiene, ne vom rezuma în a aminti faptul că la nivelul Buglovianului, pe o fâșie

îngustă, paralelă cu Prutul, între Mitoc și Ștefănești, și de aici, în continuare spre sud, până în apropierea Iașului (așa cum a fost evidențiat de foraje), s-au format bioherme construite de viermi tubicoli, ce reprezintă extremitatea sudică a unei zonei întinse, care începe în regiunea Brody din Podolia, și care se prezintă sub forma unui cordon. Biohermele având forma unor lentile de până la 2 km lungime, 50-100 m lățime și 40-60 m înălțime sugerează existența unui prag înălțat datând încă de la nivelul Badenianului, cu ape puțin adânci. Aceste bioherme au fost puse în evidență și la est de Prut.

Cu Meoțioanul, ultimul etaj al Miocenului, se încheie sedimentarea pe Platforma Moldovenească, ulterior lui, apele retrăgându-se spre sud, pe Platforma Bârladului, unde sedimentarea a continuat și în Pliocen.

Depozitele cuaternare încheie succesiunea geologică fiind reprezentate, în principal, prin depozite de terasă, care însoțesc rețeaua hidrografică, și de depozite loessoide.

3. Cadrul geografic al zonei

Platforma Moldovenească ca unitate structurală reprezintă suportul geologic al Podișului Moldovei. Modelarea reliefului în zona Podișului Moldovei a început cu exondările mio-pliocene care au dat naștere atât râurilor carpatice, cât și Siretului și Prutului, care ulterior s-au prelungit spre sud, urmărind retragerea liniei de țarm.

Datorită mișcărilor de ridicare a scoarței din Pliocen și Cuaternar, activitatea apelor curgătoare s-a intensificat și, corelată cu alte procese geodinamice (proces de versant, procese de eroziune-sedimentare etc.), a condus la distrugerea vechilor câmpii de acumulare marină și înlocuirea acestora cu un relief derivat, predominant sculptural, cu aspect deluros. Acesta este marcat de particularitățile substratului geologic și de structura geologică monoclinală dominantă, care a favorizat apariția asimetriei formelor de relief.

Câmpia Moldovei reprezintă partea de nord-est a Podișului Moldovei, fiind marcată de un relief cu altitudine absolută medie ce se situează în jurul valorii de 150-200 m, cu circa 200 m mai jos decât a unităților geografice vecine de la vest și sud.

Cu o suprafață de circa 8000 km², ea se învecinează la vest cu Podișul Sucevei. La nord și est, limita este dată de râul Prut, care marchează frontiera de stat dintre România, pe de o parte, și Ucraina și Republica Moldova, pe cealaltă parte. Aceasta însă reprezintă o limită politică și nu una geografică, deoarece

Câmpiei colinare a Jijiei, subunitate a Câmpiei Moldovei, îi corespunde de partea cealaltă a frontierei o unitate similară, și anume Stepa Bălților. Spre sud, limita Câmpiei Moldovei cu Podișul Bârladului este dată de o ramă înaltă de relief, cunoscută în literatura geografică și sub numele de *Coasta Moldavă*.

La suprafață, în cuprinsul Câmpiei Moldovei au fost deschise de eroziune o serie de depozite geologice, ale căror caracteristici au fost prezentate anterior. Altitudinea absolută maximă a reliefului din Câmpia Moldovei atinge valoarea de 270 m, doar pe Dealul Bodron de la vest de Mitoc și izolat depășește 250 m. Cea mai joasă altitudine absolută este înregistrată în albia majoră a Prutului din zona de la est de Iași, cu valoarea de 32 m.

Relieful constituit din dealuri și coline, este predominat de forme cu asimetrie evidentă, prezentând spre nord și nord-vest versanți mai abrupti, iar spre sud și sud-est pante moderate cu versanți cu înclinare redusă. În această unitate, formele structurale de relief sunt puține și slab reprezentate, putând fi întâlnite doar câteva cueste pe partea dreaptă a râului Jijia dintre Corlățeni și Mândrești, pe partea dreaptă a Bașeului, între Săveni și Vlăsinești, continuat spre sud de cele dintre Hănești și Mihălășeni, pe flancul sudic al râului Sitna, între Dracșani și Hlipiceni, Coasta Miletinului și cea a Jijioarei (Gârla Morii), continuată spre est de aliniamentul Larga Jijia – Popricani – Victoria din sectorul Jijiei inferioare, Coasta Bahluiului și a Bahluietului. La acestea mai pot fi adăugate și câteva zone în care sunt prezente cueste secundare, a căror înfățișare contrastează cu versanții opuși.

La partea superioară a culmilor, podurilor sau interfluviilor s-au depus strate de roci loessoide cuaternare, fiind suprapuse în principal de soluri cernoziomice afectate de procese slabe și moderate de eroziune. Pluviodenudarea și ablația constituie principalii factori de degradare a terenurilor în regiunile în care culmile și versanții au înclinări mai mari de 6-7°.

Relieful de acumulare este reprezentat prin depozite de terasă, poduri orizontale sau slab înclinate și albiile majore. Terasesele bine reprezentate și studiate în această unitate geografică prezintă unele particularități. Ierarhizarea și dezvoltarea rețelei hidrografice argumentată prin prezența și numărul teraselor, scot în evidență rolul principal jucat de râul Prut la formarea acestora.

Astfel, în sectorul dintre Trifești și Probotă, râul Prut prezintă 7 terase înalte cu altitudini absolute care ajung la 150 m, pe când Jijia și Sitna pe

sectoare inferioare au 5 și respectiv 4 terase, cu altitudini maxime de 140 m. O excepție face râul Bahlui care are 8 terase bine păstrate, a căror lungimi pot ajunge la 6-7 km, care argumentează faptul că au existat și zone mai înalte care însă au fost distruse de eroziune.

Terasele sunt constituite din depozite de prundișuri carpatice în bază, cum este cazul teraselor Prutului, de nisipuri și roci loessoide, cu grosimi cuprinse între 3 și 20 m. Asupra vârstei teraselor specialiștii consideră că terasele cu altitudini de peste 140 m pot fi Pliocene, cele cu altitudini cuprinse între 100-140 m s-au format în Pleistocenul inferior, cele situate la 50-70 m sunt formate în Pleistocenul mediu, iar în timpul Pleistocenului superior au fost depuse terasele de 30-40 m.

Principalul râu care drenează zona este Prutul, a cărui luncă poate varia între 3-7 km lărgime, dar care are și sectoare înguste, cum sunt cele între Rădăuți Prut și Ștefănești, comparat în literatura geografică cu un mic defileu, dacă ținem cont de sectorul din amonte și de cel din aval.

4. Un *literature review* asupra ocurenței silexului în zona de nord-est a Moldovei

Prima lucrare științifică în care este descrisă într-o manieră amplă, atât structura geologică și prezența silexului pe Valea Prutului, cât și existența aici a unor așezări preistorice, este cea publicată în *Anuarul Biuroului Geologicu*, an III - 1885, nr. 1, tipărită în 1888, semnată de Gr. Ștefănescu și intitulată *Relațiune sumară asupra lucrărilor Biuroului Geologicu în campania anului 1885*.

Astfel, referindu-se la situația depozitelor cuaternare din județul Dorohoi, la p. 20 a lucrării, se face mențiunea că *în malul Prutului, la Metocu, amu găsitu, la mai bine de două metre de la suprafață, mai multe silexuri lucrute, indicele unei stațiuni preistorice*. În continuare, descriind rocile miocene, la p. 34, autorul precizează că *la Hudeștii mici sau Miorcani se vede sub aceste calcare pisolitice în malul Prutului la localitatea Văraticeu și la Izvoare, între Hudești și Miorcani³, unu depozitu de conglomeratu formatu din numeroase fragmente și nodule, din care unele destul de mari, de silex*

³ Pentru localizarea acestor aflorimente - a se vedea *infra*, nota de la pct. 7.1. Rădăuți - Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip.

piromaticu, în generalu vânătu, cimentate cu argilă margosu vînătu (Fig. 5/1), stratigrafia nefiind însă completă în profilele cercetate.

În lucrarea publicată în anul 1897, în nr. 1-2 al *Arhivei Societății Științifice și Literare* din Iași, intitulată *Crida superioară și calcarul cu lithothamnium pe malul Prutului (jud. Dorohoi)*, I. Simionescu descrie aflorimentul geologic situat în amonte de satul Mitoc, în punctul numit *Cotul Mic*, unde, pe o deschidere de câțiva metri de pe malul drept al Prutului, observă o succesiune geologică formată din *marne cridoase de culoare albă gălbuie și nestratificată* prin a căror distrugere *cremenele rotunzite așezate pe rânduri paralele devin libere și sunt luate de apă*⁴, contribuind la formarea *depozitelor aluviale* din regiune. La partea superioară, peste aceste marne, se află calcarul cu *lithothamnium*.

Aceleași tipuri de formațiuni geologice, autorul afirmă că sunt întâlnite și pe malul stâng al Prutului, *pe o suprafață mai mare, de la satul Tețcani și până mai în jos de Badraz*. Autorul identifică în marnă, prin analiză microscopică, foraminifere și fragmente de scoici sfărâmate, afirmând că această rocă este în continuarea formațiunilor ce ocupă o întindere mare în *Galiția estică, cât și în Rusia*, concluzionând prin atribuirea vârstei cretacice acestor depozite.

În studiul publicat în 1902⁵, intitulat *Constituțiunea geologică a țărmului Prutului din nordul Moldovei*, în baza unor cercetări de teren mai detaliate, pentru care mulțumește pentru sprijinul acordat dr. C. I. Istrati, Ministrul Instrucțiunilor, I. Simionescu detaliază o serie de aspecte privitoare la geologia regiunii, chiar din debutul articolului, la p. 5-6, unde menționează că între Rădăuți și Mitoc, că *margele cu cremene ușor de desfăcut sunt acoperite cu bănci grase de calcar lithothamnic; ca margele sunt de multe ori acoperite de un conglomerat de cremene a cărui elemente sunt puțin cimentate așa că se desprind sub acțiunea înghețului sau dezghețului*,

⁴ Observație similară cu cea relatată nouă de localnicii din zonă - a se vedea *infra* pct. 7.7. *Mitoc - Cotul Mic*, pct.2.

⁵ Academia Română, *Publicațiunile Fondului Vasile Adamachi*, no. VII, ședința de la 21 decembrie 1901, p. 27-53 (în extras).

cum este cazul întâlnit *în jos de Miorcani și în dreptul Cotului Zamca*⁶ (Fig. 5/3).

Autorul mai descrie o serie de aflorimente terțiare de pe Valea Prutului, începând cu cele din zona Mamornița, Herța, Darabani și până la Rădăuți-Prut, fără a menționa prezența unor elemente de silex.

Continuând descrierea cu zona de la sud de Rădăuți (p. 11 și urm.), acolo *unde Prutul cârneșce brusc spre satul Sirăuți din Basarabia*, și unde apar cele mai vechi nivele geologice ale regiunii, cele cretacice, *reprezentate de marne cridoase albe cenușii, în pături subțiri și bogate în bolovani de cremene așezați în rânduri regulate*, peste care se află depozitele tortoniene. Autorul face mențiunea că succesiunea stratigrafică este încheiată de calcarele cu *lithothamnium*, în care, *nu rareori, se observă bucăți rotunjite de cremene*, așa cum este situația în Pădurea Stânca și că aceste strate reapar *dincolo de pârâul Văratice (Pichet 45 bis)*.

Mai în aval, între Pârâul Văratice (Pichetul 45) și Cotul Zamca, autorul descrie că între *margele cridoase* și calcarele cu *lithothamnium* se *intercalează un însemnat strat de conglomerate, formate numai și numai din cremene, puțin rostogolită*, cu ciment calcaros, nivele deschise și de pârâul Miorcani, în apropierea confluenței sale cu Prutul. Aceeași succesiune este întâlnită și spre sud, până în punctul numit *Stadola lui Văsescu*, menționând din nou prezența unor bucăți de cremene rotunjită în baza calcarului cu *lithothamnium*⁷.

I. Simionescu mai descrie și alte aflorimente în apropiere de Crasnaleuca (p. 12 și urm.), precum cel situat la mijlocul Cotului Zamca sau cel de la Pichetul 51 bis⁸, redând și un profil stratigrafic (Fig. 5/2), unde apare aceeași succesiune stratigrafică, deasupra marelor fiind conglomerate cu cremene, succesiune întâlnită și la Ghirenii lui Curt sau mai în aval, la Mitoc, și până la Pârâul lui Istrati. Acesta reprezintă cel mai

⁶ Localizarea aflorimentului este la sud de Rădăuți-Prut: a se vedea *infra* nota de la pct. 7.1. *Rădăuți-Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip*.

⁷ Privitor la localizarea acestor aflorimente - a se vedea nota anterioară.

⁸ Privitor la localizarea acestor aflorimente - a se vedea nota 6. Despre aflorimentul de la Pichetul 51 bis - vezi *infra* precizările lui E. Nicorici și Bica Ionesi în studiul din 1978 sau cele din nota de la pct. 7.2. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941*.

sudic punct în care sunt observate, atât marnele cretaceice, cât și calcarele cu *lithothamnium*.

Spre finalul articolului, în partea concludivă asupra stratigrafiei zonei, privitor la silexul din marnele albe cretaceice, I. Simionescu precizează că acestea au dimensiuni diferite, cât *pumnul de regulă, rareori cât capul*, și forme diferite, cu *suprafețe neregulate*, având culoarea vântată-neagră, cu suprafața alterată, *mai totdeauna* de culoare albă, făcând referire și la nivelele preistorice sesizate de Gr. Ștefănescu, pe care și el le-a sesizat la Mitoc (p. 15). Interesant este faptul că autorul nu poate indica cărui etaj al Cretacicului superior aparțin aceste strate de marne cu cremene, menționând că în Galiția aceste calcare se întâlnesc în toate cele trei etaje ale Cretacicului superior, pe când în nordul Basarabiei *marnele cridoase ce conțin cremene multă* sunt așezate peste alte marne.

Asupra conglomeratului cu cremene, care apare între Rădăuți și Mitoc (p. 18 și urm), cu grosimi de până la 5 m, constituit din bucăți rotunjite, autorul afirmă că materialul arată *începutul transgresiunii marine terțiare* și că *a fost luat sigur din marnele cretaceice*, arătând că între acest nivel și calcarul pe care îl suportă există *o legătură strânsă*, așa cum o dovedesc bucățile rotunjite de cremene incluse la partea inferioară a stratului calcaros, precizând că vârsta conglomeratului este Tortonian inferior.

De asemenea, acesta mai face trimitere și la profilul dintre Ivăncăuți și Cuzlău publicat de Gr. Ștefănescu, menționând că deși stratele cu ghips sunt deasupra nivelului de conglomerate cu silex, cele două nivele geologice sunt *sincrone*.

Ca o concluzie generală, I. Simionescu arată că zona de nord-est a Moldovei are afinități geologice mari cu situația prezentă în Basarabia, Podolia și Galiția de răsărit (p. 24 și urm.), reprezentând prelungirea sudică a *terenurilor rusești*, figurând și un model de evoluție geologică a regiunii, în care precizează că după formare depozitele cretaceice au fost erodate *de ape curgătoare*, ceea ce a generat *o suprafață neregulată*, aspect sesizat *în multe locuri din Galiția*. Transgresiunea terțiară a condus la acoperirea zonei de către apele marine, ceea ce generat inițial erodarea depozitelor cretaceice, *îngrădind* *cremenele rămase într-un conglomerat care ar indica linia țărmlui*.

Cercetările geologice în regiune capătă o intensitate mult mai mare după anul 1920. O lucrare interesantă asupra depozitelor cretacice din nordul Basarabiei este publicată în anul 1923 de J. Văscăuțanu⁹, care descrie situația întâlnită în mai multe aflorimente geologice. În primul dintre acestea, situat în satul Naslavcea (Fig. 5/5), autorul sesizează prezența unui strat gros, *de 4-5 m de cremene neagră cimentată cu o marnă cridoasă, cremene ce prezintă solzoasă cu contur neregulat, colțuros sau alveolar, care se desprinde ușor din masa cridoasă*. Comparând aceste roci cu cele ce se întâlnesc în malul Prutului autorul afirmă că vârsta formațiunilor *constituie baza mediteraneanului, material luat din straturile cretacice*.

Un al doilea afloriment este situat în marginea răsăriteană a Sorocăi, în apropierea confluenței unei văi cu Nistru (Fig. 5/4). Aici, Văscăuțanu descrie sub un nivel cu nisip, *un strat de 3-4 m de cremănuș, identic cu cel de la Naslavcea*, iar sub acesta se află o pătură subțire de marnă grezoasă și un strat de 10-12 m de marnă cridoasă, care sub impactul factorilor erozionali dau un aspect de coloane și turnuri.

Autorul menționează că această *marnă cridoasă* prezintă două orizonturi. Orizontul superior întâlnit în partea de sus a marnii este constituit din *concrețiuni de cremene înșirate pe o linie aproape dreaptă*, în care, la analiză microscopică, sunt observate, atât structura mineralogică, cât și prezenta unor fosile, fapt care în opinia autorului ar evidenția *un fenomen de metamorfozare a marnii în cremene*. Fosile prezente în acest orizont, în opinia autorului, ar indica Cenomanianul mediu.

Autorul face mențiunea că aceste formațiuni observate la Soroca, apar și în aval, până în punctul *În Cot*, după care dispar, deși unii cercetători afirmă că ele pot fi întâlnite până în zona orașului Rezina, unde apar la jumătate de metru deasupra nivelului Nistrului. De asemenea, autorul menționează faptul că, în Basarabia, strate cretacice se întâlnesc atât pe malul Prutului, între satul Lipcani și Bădragii Noi, pe o distanță de cam 30 km (făcând trimitere la studiul lui I. Simionescu din 1897), dar și în punctele *Bălți, Ezăreni și Mireni, județul Chișinău, unde făcându-se sondaje s-a trecut prin pături groase de cremene și cridă*.

⁹ *Memoriile Secțiunii Științifice*, Academia Română, seria III, tomul I, 1923, mem.13, Cultura Națională, București, p. 287-299.

La finalul studiului, autorul prezintă o hartă generală a zonei est-carpătice (Fig. 5/6), cu răspândirea depozitelor geologice, afirmând că în Podolia, nivelul de marnă albă cu cremene ar fi fost atribuit Turonianului și Senonianului, cf. lui E. Dunikovski în 1884, dar această opinie a fost revizuită ulterior de G. Ratkevici în 1891, care atribuie vârsta Cenomaniană nivelelor de marne, nisip și cremene care *se întâlnesc la sud de linia care desparte afluenții Nistrului de ai Bugului*. Văscăuțanu menționează și un profil geologic asemănător cu cel de la Soroca întâlnit pe Valea Ușiței.

Interesantă este și lucrarea intitulată *Geologische Beobachtungen uber das Miozan zwischen dem Siret und dem Nistru in der Bukowina und in nordlichen Bessarabia*¹⁰ publicată în anul 1929 de Gh. Macovei și I. Atanasiu care observă că în nordul Podișului Moldovenesc, Tortonianul este reprezentat de două faciesuri distincte. Faciesul podolic este caracterizat de roci sedimentare marine de adâncimi mici cu gipsuri, calcare, gresii, aglomerări silicioase, pe când faciesul precarpatic este marcat de dominarea rocilor argilo-marnoase, puțin nisipoase.

O altă lucrare importantă pentru cunoașterea și descrierea silexurilor din regiune este studiul intitulat *Etude micrographique des roches siliceuses du Cretace de la Valle du Nistru*, publicat în 1934 de M. Filipescu¹¹. Acesta realizează analize microscopice asupra unor eşantioane provenite din depozitele cretacice de la Naslavcea și Răspotiși (jud. Hotin), deosebind cinci forme de prezentare a silicei:

- Spongolite silicifiate (*aff. gaize cherteuse - Cayeux*), întâlnite la Răspotiși, sunt în fapt accidente silicioase de tip *chert* în care 50% din masa este constituită din spiculi de spongieri;

- Opal globular în masa cretei, în care silicea sub formă de opal atinge un procent de 53% din masa rocii;

- Concrețiuni (concentrări) de opal globular în cretă;

- Silice purverulentă cu noduli de silex, întâlnite în cretă de culoare albă, casantă, în care se întâlnesc noduli de silex de culoare gri. Analiza

¹⁰ *Anuarul Institutului Geologic Român*, vol. XIV, București, 1929.

¹¹ *Buletinul Laboratorului de Mineralogie al Universității din București*, vol I, 1934, I-er partie: travaux originaux.

microscopică a relevat prezenta unor foraminifere și spiculi de spongieri în silicea sub formă de calcedonie, care constituie silexul.

- Silexul. Pentru analiză autorul a avut la dispoziție un singur eșantion de acest tip, de culoare *galben-brun*, fără a face precizarea de unde provine acesta, în constituția căreia a observat foraminifere și spiculi de spongieri, prinse în calcedonia ce constituie masa fundamentală a silexului.

Autorul încearcă explicarea modalităților de formare a rocilor silicioase analizate, pe baza proceselor de diageneză de pe fundul mării, *unde sedimentele se aflau în stare de noroi, îmbibate de apa mării*.

În studiul publicat în 1929 de către N. N. Moroșan intitulat *Noi contribuții preistorice asupra Basarabiei de Nord*¹², autorul face doar o singură referință la prezența în zonă a unor aflorimente geologice în care apare silexul, între Cuconeștii vechi și Corpaci, menționând că uneltele realizate din silex, de culoare neagră sau albăstruie, corespunde ca *structură cu concrețiunile de silex care se găsesc din abundență în regiune*, acesta fiind în opinia autorului că uneltele erau confecționate pe loc, nefiind aduse din alte zone. Deși în 1938, N. N. Moroșan publică un amplu volum asupra paleoliticului din nord-estul României, acesta nu abordează și problema aflorimentelor geologice în care apare silexul în această zonă.

Studiul tipărit în 1960 de către N. C. Albu, C. Gheorghiu și I. Popescu, intitulat *Depozitele sedimentare de la Rădăuți-Prut*¹³, prezintă noi informații asupra problematicii apariției silexului în regiune, descriind o serie de profile geologice din această zonă.

Unul dintre aceste profile, este și cel mai complet, fiind situat între Rădăuți-Prut și Miorcani, în cariera de exploatare a nisipurilor. Aici autorii menționează că depozitele cretacice reprezentate prin calcare cretoase, alb-lăptoase, prezintă numeroase accidente silicioase cu spărtură așchioasă, distribuite uniform în masa rocii, de culoare cenușie-albicioasă, cu treceri laterale la o colorație gălbuie-maronie.

¹² *Memoriile Secțiunii Științifice*, Academia Română, seria III, tomul VI, 1929, mem.1, Cultura Națională, București, p.1-17.

¹³ *Comunicări de Geologie-Geografie* (1957-1959), Ed. Științifică, București, 1960, p.9-23.

Peste acestea se află un nivel de nisipuri cu noduli de silex, tortoniene, care prezintă variații faciale accentuate, de la un punct la altul, atât de natură litologică, de grosime sau a raportului dintre nisip și nodulii de silex. Nodulii de silex descriși de autori, prezintă variații atât sub raportul dimensiunilor, cuprinse între 2 și 18/12 cm, cât și a formelor. Cele mai frecvente forme sunt cele ovoidale, elipsoidate, rar sferoidale, uneori și sub formă de baghetă, puternic șlefuite datorită rulării, alteori acoperite de cruste albicioase. Apar însă și forme neregulate, cu aspecte structurale complicate, generate de structura mineralogică diferită a siliceii.

Culoarea nodulilor de silex variază de la un cenușiu-negru, cenușiu-intens la un cenușiu-deschis, aproape lăptos, unele eșantioane remarcându-se printr-un colorit variat ce prezintă o alternanță de diferite culori, cum este și un exemplu ilustrat analizat și microscopic (Fig. 6/1-sus). Acesta prezenta inele de silex de culoare albă cu aspect lăptos, și altele de culoare cenușie-închisă, în masa acestuia fiind determinate spiculi de spongieri și mai rar fragmente de radiolari și forme nedeterminate de foraminifere, globigerine (Fig. 6/1-jos).

Autorii precizează că analiza nisipului din acest nivel a scos în evidență că este constituit în întregime din granule de silex dominant rotunjite (ca urmare a *acțiunilor mecanice pe care le-au suferit*), rar angulare, menționând și că alte profile geologice au fost realizate pentru forajele realizate în zonă, în care se specifică prezența unui complex marnos, calcaros-cretos, cu noduli de silex, în forajul de la Rediu sau o relativă omogenitate litologică a orizontului cu conglomerate de silex și nisipuri silicioase între Rădăuți-Prut și Miorcani.

La finalul studiului autorii analizează condițiile care au condus la formarea depozitelor geologice din regiune, cu un accent asupra modului de acumulare a conglomeratelor din silexuri și a nisipurilor silicioase.

Pe baza unor date obținute din foraje, Gh. Băgu publică în 1965 studiul intitulat *Variații litofaciale ale formațiunilor tortoniene din nordul Moldovei, în comparație cu cele din vestul U. R. S. S. și a R. P. Polonă*¹⁴, care prezintă detaliat structura celor trei orizonturi (inferior, mediu și superior), atât sub raport petrografic, cât și faunistic. În ilustrația studiului, autorul

¹⁴ *Comunicări de Geologie*, vol. III, București, 1965, p. 219-227.

prezintă trei figuri cu zonele de ocurență a acestor orizonturi, menționând prezența unor zone în care, tot prin forajele, s-a depistat silex (Fig. 6/2).

Autorul precizează că în orizontul inferior acestea sunt fie sub formă de nisipuri cu silexuri sau conglomerate cu silexuri, între Miorcani și Rădăuți-Prut, fie sub formă de gresii grosiere cu silexuri, între Rădăuți-Prut și Crăieniceni, fie sub forma unor fragmente de silex rulat, care la partea superioară trec în conglomerate cu silexuri prinse într-o masă fosiliferă, între Teioasa și Bajura. În sectorul Păltiniș, acumulările de silex din acest orizont formează un promontoriu, ipoteză care ulterior a primit confirmări prin descoperirea în acest orizont a unui fragment de mandibulă de *Anchiterium aurelianense* în foraj, la sud de Rădăuți-Prut.

În orizontul median, autorul menționează calcare cenușii-gălbui, pe alocuri grezoase, cu fragmente de silexuri rulate, fără a indica locul ocurenței. În sectorul Hudești-Ibănești, acumulări de silexuri masive sau fragmente rotunjite înlocuiesc gipsurile și calcarele, cazul tipic fiind întâlnit în forajele din zona Rediu-Crăieni și Suhărau, iar situația determinată la Teioasa, Hudești și Comănești sugerează existența unui promontoriu semicircular la nivelul acestui orizont, cu deschidere spre nord. Tot în acest orizont, și tot prin foraje, la Păltiniș au fost evidențiate acumulări de formațiuni cu silexuri provenite din degradarea orizontului inferior și depuse peste un nivel de gipsuri. Prezența silexului în orizontul superior nu mai este semnalată de către autor.

Analiza corespondențelor geologice ale zonei din nordul Moldovei cu cea din vestul *U. R. S. S.* -ului sau R. P. Polonă este relativ sumară, autorul menționând că situația întâlnită la zona Bajura-Hudești este similară cu cea din zona Rapușneț și Ocna pe Nistru sau cu cea din regiunea Baranov-Sandomiretz pe Vistula, iar cea de la Mitoc, Crasnaleuca-Miorcani-Crăieniceni, cu cea ce la Percăuți, tot pe malul Nistrului, la 20 km sud aval de Ocna.

În lucrarea publicată în 1978 intitulată *Studiul pectinidelor badeniene din nord-estul Platformei Moldovenești*¹⁵, Eugen Nicorici și Bica Ionesi menționează o informație interesantă și anume că aflorimentul menționat

¹⁵ *Studii și cercetări de Geologie, Geofizică, Geografie - Geologie*, 23, 1978, 1, p. 119-132.

de I. Simionescu în lucrarea din 1902, Pichetul 51 bis, situat la nord-vest de localitatea Crasnaleuca, și care a prezentat *secțiunea cea mai completă*, redată ulterior și de alți cercetători fără alte adăugiri (cum este cazul lui G. Macovei și I. Atanasiu în 1929) era la acea dată acoperit de vegetație, dar că eroziunea a deschis alte puncte, cum este cazul întâlnit în Cotul Grimești, la sud de Crasnaleuca, în dreptul fostului Pichetul 53, situație ilustrată în lucrare (Fig. 6/6).

O lucrare mult mai amplă decât cele menționate până acum, și care include o serie de informații de interes pentru studiul de față, o reprezintă volumul publicat în 1984 intitulat *Geologia Moldovei. Stratigrafie și considerații economice* a lui Gh. Băgu și Alecu Mocanu, o primă lucrare de sinteză asupra regiunii. În fapt autorii reiau datele cunoscute în literatura de specialitate rezultate prin cercetările efectuate în această zonă, sintetizând într-o manieră reușită informațiile, fără a actualiza terminologia geocronologică, utilizând în continuare denumirea de Tortonian.

Astfel, se fac precizări suplimentare asupra modului care a determinat formarea depozitelor cretace cu concrețiuni de silex sau a zonelor concentrice silicioase sesizate în secțiunea unui galet de silex de formă alungită (de baghetă), prezentat în articolul publicat în 1960 de Albu, Gheorghiu și Popescu, generat de variația chimismului apei în care s-a format (p. 21), consacrand chiar și un subcapitol special depozitelor de nisip și flint prin prisma valorificării lor economice (p. 67-73). De asemenea, materialele ilustrative aduc un plus calitativ evident lucrării, dar și înțelegerii generale a problematicii legate de ocurența depozitelor cu silex în regiune (Fig. 7/1-4), alături de încercarea de corelare a formațiunilor geologice din Moldova cu formațiuni similare din alte regiuni.

O altă lucrare de sinteză care trebuie amintită este cea realizată de Liviu Ionesi și publicată în 1984, *Geologia unităților de platformă și a orogenului nord-dobrogean*, care pe baza literaturii de specialitate aduce clarificări asupra răspândirii formațiunilor geologice din regiune, fără a face însă detalieri cu privire nivelele în care apare silexul, publicând însă câteva profile ale aflorimetelor (Fig. 6/3-4).

Nu în ultimul rând, dorim a indica două interesante lucrări de licență, prima a d-rei Claudia Cirimpei, din anul 1985, intitulată *Studiul depozitelor calcaroase badeniene din regiunea Miorcani și posibilitățile de*

valorificare și cea de-a doua a d-rei Aurelia Ionela Stănculete din anul 2005, intitulată *Studiul geologic al depozitelor badeniene din nord-estul Platformei Moldovenești (zona Rădăuți-Prut-Crasnaleuca)*, lucrări care descriu mai detaliat geologia zonei, punând accent pe aflorimentele deschise de eroziune pe Valea Prutului și pe analiza geologică a acestora (Fig. 6/5).

5. Ocurența silexului pe interfluviului Prut-Nistru (Republica Moldova și Ucraina)

Asupra structurii geologice a teritoriului Basarabiei și a celui din vestul Ucrainei, teritorii situate între Prut și Nistru, în raport cu tema noastră, anterior s-au făcut câteva precizări, legate de studii publicate în perioada interbelică. Din păcate, bariera statală care a divizat arealul de mai bine de două secole (dar să recunoaștem cu sinceritate, la care a contribuit și bariera lingvistică și politică) a condus în mod evident la dezvoltări paralele și care nu au cunoscut puncte de convergență sistematice.

Chiar dacă rămasă nepublicată încă, teza de doctorat susținută în anul 2001 la Universitatea din Iași de Valerian Ciobotaru, intitulată *Studiu geologic și geochemic al formațiunilor geologice din zona nord-estică a Republicii Moldova*, rămâne un prim pas în această direcție. Dincolo de o prezentare detaliată a formațiunilor geologice dintre Prut și Nistru, lucrarea oferă atât o descriere a principalelor cercetări geologice din regiune din perioada sovietică, cât și o amplă bibliografie, o parte importantă constituită din materiale rămase nepublicate din fondul Asociației Geologice a Moldovei.

În ceea ce privește stratele geologice cu silexuri din zona interfluviului Prut-Nistru, se menționează că la nivelul Cretacului, în partea superioară a Formațiunii de Zăluceni, în calcarele silicioase albe, cenușii-deschise, în nivelul superior apar noduli de cremene, uneori dispuși *într-un șir continuu, creând impresia unui strat integru*, uneori și intercalații de cremene în strate lenticulare (p. 50). Forma acestor noduli este variată, cu dimensiuni cuprinse între câțiva cm și 20-30 cm, de culoare cenușie și cenușiu-închis, fiind observate și eşantioane cu pete sau *texturi zonale*, formate din varietăți *colorate deschis sau închis*.

Un alt nivel geologic în care apare silexul este cel al formațiunii argilelor badeniene, dispuse transgresiv peste Cretacic, și suprapuse în

aceeași manieră de nivelul superior, deși față de acesta uneori limita este greu de precizat. Acestea apar în deschideri naturale, cum este cea din malul Nistrului din satul Vertiujeni, sau cea din apropiere de satul Sănătăuca, nodulii de cremene având culoarea cenușie sau cenușiu-închis și dimensiuni reduse 1-3 cm în diametru, nivelele având grosimi variate, între 0,9-3,2 m.

În cadrul formațiunii de Climăuț, atribuită părții inferioare a Sarmațianului (Volânian inferior), în aflorimentul din marginea de nord-vest a localității cu același nume, apar la bază nisipuri de silexuri cu grosimi de 6,2 m (nivelul 9) și mai sus în profil, gresii calcaroase cu silex, cu grosimi de 3,1 m (nivelul 23) (Fig. 8/1-3).

6. Cercetarea zonei

În zona studiată, începând cu anii 1997-1998, am întreprins o serie de cercetări de teren cu scopul identificării de deschideri geologice în care aflorază depozite cu silexuri, a localizării și cartografierii unor situri arheologice cunoscute în zonă și de identificare a altora noi, valorificând între timp și o serie de rezultate parțiale¹⁶. Ulterior, cercetările de teren au fost intensificate, căpătând chiar un caracter sistematic, așa cum au fost cele din efectuate în perioada 3-16 iulie 2013¹⁷ sau cele din anii 2014-2015.

De interes pentru studiu de față a fost și stagiul pe care l-am realizat în perioada 4-17 noiembrie 2014 în Belgia la Institutul Regal de Științe ale Naturii din Bruxelles¹⁸, care ne-a permis o analiză comparativă cu situația geologică întâlnită în zona Spiennes, unde există încă din neolitic exploatarea ale silexului sub forma unor mine (Fig. 39).

¹⁶ M. C. Văleanu, *Omul și mediul natural în neo-eneoliticul din Moldova*, Ed. Helios, Iași, 2003, p. 196 și urm.

¹⁷ La unele din aceste cercetări de teren efectuate în 2013 a participat și V. Chirica, dar și alți membrii ai colectivului care a efectuat săpăturile arheologice în acel an în stațiunea Mitoc - *Malu Galben*. Datorită unor opinii științifice divergente pe această temă, ulterior colaborarea științifică a fost întreruptă, fiecare înțelegând a publica independent propriile observații. Iar acest mod în opinia noastră este cel mai corect, fiindcă doar așa vor putea fi analizate comparativ cele publicate. A se vedea V. Chirica, C. V. Chirica, G. Bodi, *La Vallée du Prut Moyen entre Miorcani et Ripiceni. Stratigraphie géologique et habitats paléolithiques*, BAI XXV, 2014.

¹⁸ Mulțumim pe această cale conducerii Complexului Muzeal Național Moldova Iași și a Institutului Regal de Științe ale Naturii din Bruxelles pentru suportul acordat, precum și colegilor dr. Ivan Jadin, dr. Paul Haesaerts și dr. Senica Țurcanu.

La fel de importantă a fost și cercetarea de teren întreprinsă în luna iulie 2015 pe Valea Nistrului și în zona localității Naslavcea (raion Ocnița, Republica Moldova), împreună cu dr. Valerian Ciubotaru de la Institutului de Geologie și Seismologie a Academiei de Științe a Republicii Moldova (Fig. 40-41).

Pentru pregătirea cercetărilor de teren, dar și pentru elaborarea prezentului studiu, informații utile privitoare la geologia părții de nord-est a Moldovei, dar și a interfluviului Prut-Nistru, au fost obținute și din analiza unor surse cartografice, cea mai veche dintre acestea fiind Harta geologică a României, întocmită de N. A. Constantinescu și tipărită la Brașov în 1929 (Fig. 3).

Foarte utile s-au dovedit a fi hărțile geologice sovietice, precum foaia de hartă L-35, 36, scara 1:1.000.000, ediția 1988, care prezintă situația geologică dintre Prut și Nistru până la paralela de 48°N, foaia de hartă M-34, 35, scara 1:1.000.000, ediția 1978, cu partea de vest a Ucrainei, care prezintă situația geologică până la meridianul de 27°E, precum și foaia M-36, scara 1:1.000.000, care ilustrează teritoriul dintre Prut și Nistru, la nord de paralela 48°N și la est de meridianul de 27°E, respectiv zona de nord a Republicii Moldova și sectorul de la nord de granița acesteia cu Ucraina.

De asemenea, a fost utilizată și Hartă geologică a R. P. R. la scara 1:1.000.000, ediția 1964 (Fig. 4), dar și altele ulterioare, precum și cea la scara 1:200.000, foia M-35-XXIII/M-35-XXXIV Darabani, ediția 1966, întocmită sub coordonarea Emiliei Saulea.

Pentru cartarea punctelor din teren a fost folosită ediția 1984 a Hărților topografice a României, la scara 1:25.000, un instrument de lucru foarte util, chiar și la peste 30 ani de la editare, cât și ortofotoplanurile zonei sau fotografii aeriene și satelitare, disponibile astăzi on-line.

7. Puncte cartografiate

Cercetarea a fost focalizată pe sectorul românesc al Văii Prutului, respectiv pe partea dreaptă a Prutului, între localitățile Rădăuți-Prut (la nord) și Mitoc (la sud) (Fig. 1), fiind cercetate următoarele puncte:

7.1. Rădăuți-Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip (Fig. 9)

Punctul 1 (48,2375°N, 26,8239°E). Cercetarea de teren a început din zona de est a localității Rădăuți-Prut, din perimetrul fostei platforme de

încărcare a exploatării miniere Miorcani (Fig. 9, 11). La cca. 50-100 m est de aceasta, datorită unor lucrări antropice, aluviunile Prutului sunt deschise, fiind sesizați galeți, în general de dimensiuni reduse, atât din roci carpatice, cât și din silix, de diferite forme, dimensiuni și culori (Fig. 10).

Punctul 2 (48,2263°N, 26,8282°E). Spre sud, spre localitatea Miorcani, versantul dinspre Valea Prutului este aproape în totalitate înierbat, nemaiputându-se observa nici măcar perimetrul fostei cariere de nisip, afectat de ample alunecări de teren. A putut fi identificată cu ușurință intrarea într-o fostă galerie de coastă (48,2263°N, 26,8282°E), astăzi aflată în conservare, cu accesul blocat (Fig. 9, 11).

Punctul 3 (48,2257°N, 26,8357°E). La cca. 600 m est de aceasta, se află o altă galerie și câteva foste clădiri ale exploatării miniere, aflate într-o stare gravă de degradare (Fig. 9, 11-12). În fața acestora, până în malul Prutului se observă noduli de silix, de forme și dimensiuni variate, rămași în urma extragerii nisipului din subteran, nisip atribuit formațiunii infraanhidritice badeniene (Fig. 12-13). Galeții de silix, prezintă în general forme rotunjite, culoarea acestora variind de la cenușiu-negru închis la cenușiu-deschis (Fig. 45), dar și de alte varietăți coloristice, uneori cu variate colorări zonale sau concentrice etc. (Fig. 12, comparativ a se vedea Fig. 6/1).

Notă: În aval de această zonă și până la nord de satul Cotu Miculiței, versantul drept al Văii Prutului era înierbat sau pe alocuri împădurit, marcat de alunecări ample de teren, fapt ce nu a permis realizarea unor observații geologice. În acest perimetru se află și aflorimentul descoperit de Gr. Ștefănescu în 1885, prezentat anterior, sau cele descrise de I. Simonescu în lucrarea din anul 1902¹⁹.

7.2. *Cotu Miculiței - Borna de frontieră nr. 941* (Fig. 14)

La vest de această localitate, în amonte și aval de borna de frontieră nr. 941 (48,1821°N, 26,9222°E), care se află la peste 60 m deasupra nivelului Prutului, pe o lungime de cca. 1000 m (Fig. 14), sunt deschise de către eroziune depozitele geologice. Succesiunea stratigrafică începe cu marnele cretoase cu silixuri cretacice peste care sunt conglomeratele cu silixuri

¹⁹ A se vedea *supra*, notele 3, 6-8.

badeniane, la partea superioară aflându-se calcarele cu *lithothamnium*, deschiderile naturale atingând 30-40 m înălțime (Fig. 15).

Silexurile din marna calcaroasă au culoarea cenușiu-negru, cenușiu-închis, aspect neregulat, prezintă în general un cortex albicios, uneori și gălbui, la zona de contact cu roca, având dimensiuni variate (Fig. 16-17). Din punct de vedere stratigrafic nu avem un singur nivel de silexuri, ci o masă de cretă amorfă, aproape nediferențiată stratigrafic, în care apar accidentele silicioase sub forma silexului (Fig. 16-17).

Din punct de vedere al culorii, acest tip de silex este asemănător, identic în fapt, cu tipul preponderent de silex descris anterior, extras din nisipurile din formațiunea infraanhidritică badeniană din fosta exploatare de la Miorcani, menționat anterior la 7.1. *Rădăuți-Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip - Punctul 3* (Fig. 12).

Silexurile din conglomeratul badenian, deschise la 7-10 m deasupra nivelului apei, nu au putut fi cercetate *in situ* (Fig. 18). În fapt, nici nu ne-am propus acest lucru, fiindcă la partea inferioară a deschiderii, datorită eroziunii, erau alunecate numeroase blocuri desprinse din acest nivel. Galeții de silex, relativ de dimensiuni mari, prinși într-un ciment calcaros, au dimensiuni variabile și prezintă evidente urme de rulare. Macroscopic, silexul prezintă variații mari de culoare de la alb-cenușiu la gălbui-brun, deseori în spărtură fiind translucid, lipsind însă cu desăvârșire varietăți de culoare cenușiu-negru sau cenușiu-deschis, de tipul celor din nivelul inferior, cenomanian, descrise anterior (Fig. 18).

Notă: În aval de această zonă și până la pct. 7.5. *Crasnaluca - Staniște* versantul drept al Văii Prutului era înierbat sau pe alocuri împădurit, fapt ce nu a permis realizarea unor observații geologice. În acest perimetru se află aflorimentul descris de I. Simonescu în lucrarea din anul 1902 sub numele de Pichetul 51 bis.

7.3. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 942* (Fig. 14)

Din dreptul bornei de frontieră nr. 942 (48,1978°N, 26,9141°E), dar pe malul stâng al Prutului (pe teritoriul Republicii Moldova), pe o lungime de aproape 400 m se observă un afloriment geologic (Fig. 19), asemănător cu cel descris anterior - *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941*.

Pe malul drept al Prutului pot fi observate aluviunile recente ale râului, în care sunt prezenți foarte numeroși galeți de silex, de dimensiuni și forme

diferite, cu varietăți coloristice diverse, de la alb-cenușiu, la gălbui-brun, cenușiu-deschis, cenușiu-negru etc. (Fig. 20).

De asemenea, spre est de acest perimetru, până în dreptul satului Cotu Miculinți sunt bine individualizate două nivele de terase (Fig. 20).

7.4. Cotu Miculinți - Balastieră (Fig. 14)

Tot la vest de această localitate, dar la cca. 400 m de capătul nordic al satului (48,1925°N, 26,9288°E), se află o exploatare locală de pietriș și nisip, poziționată la cca. 25 m deasupra nivelului Prutului.

Între galeții de rocă, majoritatea de origine carpatică și de mici dimensiuni, au fost sesizați și galeți din silex (Fig. 21).

7.5. Crasnaluca - Staniște (Fig. 22)

La circa 1,5 km sud de satul Crasnaleuca și la cca. 1 km nord-vest de borna de frontieră 949, pe malul stâng al pârâului care se varsă în Prut, la circa 100 m vest de punctul confluență (48,1369°N, 26,9520°E), se află secțiunile arheologice realizate în perioada 1994 de V. Chirica și P. Haesarts (Fig. 21). Facem mențiunea că secțiunile anterioare realizate de M. Brudiu în anii 1974 și 1977 nu au putut fi identificate în teren.

Notă. Între acest punct (7.5.) de la sud satul Crasnaleuca și până la punctul care va fi menționat în continuarea (7.6.), aflat la nord de satul Mitoc, în dreptul bornei de frontieră nr. 952, nivelul mare al apei din timpul efectuării cercetărilor de teren, cât și faptul că malul drept al Prutului era împădurit și îngerbat, nu a permis identificarea unor aflorimente geologice.

7.6. Mitoc - Borna de frontieră nr. 952 (Fig. 23)

La nord de satul Mitoc, de la cca. 300 m amonte de borna de frontieră nr. 952 și până la cca. 900 m aval de acesta, malul drept al Prutului este deosebit de abrupt, ceea ce a generat secționarea și aflorirea nivelelor geologice (Fig. 23-24). Succesiunea stratigrafică este următoare:

- La partea superioară depozite loessoide cu numeroase nivele de aluviuni, cu grosimi diferite, ce variază de la 5-10 cm la peste 50 cm;
- Sub aceste depozite de loess a fost deschis nivelul calcarului cu *lithothamnium* și al conglomeratului cu silex badenian, acestea din urmă fiind în mare parte acoperit de aluviunile recente aduse de Prut și depuse pe mal.
- La baza profilului stratigrafic se află nivelul cretacic al calcarelor/marnelor cretoase cu silexuri, acoperit aproape în întregime de

grohotișul de la baza versantului și de aluviunilor recente, dar care este observabil doar în zona de sud.

În acest perimetru, au fost cercetate mai multe puncte, de la nord spre sud, după cum urmează:

Punctul 1 (48,1248°N, 27,0223°E) (Fig. 23-24). În acest loc se observă în depozitele loessoide numeroase nivele de aluviuni, a căror grosime variază de la 5-10 cm la peste 50 cm. În acest punct, între cca. 4,5 m și 7,5 m de la partea superioară a versantului, sunt observabile în profil cele mai multe nivele cu aluviuni (uneori și 7-8 astfel de nivele) (Fig. 25). La circa 10 m de capătul nordic al deschiderii, la cca. 1,10 m deasupra primului nivel de aluviuni au fost observate în profil urme negre de cărbuni, care aparent păreau a forma un nivel distinct în loess. La taluzarea profilului, deși au apărut în profil mai multe bucăți de cărbune, nu a mai putut fi observată dispunerea lor în cadrul unui nivel stratigrafic distinct (Fig. 25). La baza versantului, la câțiva metri mai în aval de acest loc se afla un bolovan mare de conglomerat cu silex, rupt din stratul badenian, și aluviuni recente, cu numeroși galeți din silex, de culori și forme variate (Fig. 25).

Punctul 2 (48,1232°N, 27,0261°E) (Fig. 23-24). În acest loc, s-a realizat o taluzare a profilului, pentru a fi observate mai bine structura loessului și a nivelelor de aluviuni (Fig. 26). Astfel, în loess au fost sesizate strate mai închise la culoare, reprezentând în fapt nivele de paleosoluri (Fig. 26). În nivelul de aluviuni au fost observați galeți rotunjiți, de dimensiuni mici, din roci carpatice, dar și galeți, mai mult sau mai puțini rulați, din silex de culori variate (Fig. 26). Câțiva zeci de metri în aval de acest punct, la baza versantului, în aluviunile recente ce acoperă malul, a fost identificat un dinte de mamut (Fig. 26).

Punctul 3 (48,1246°N, 27,0310°E) (Fig. 23-24). În acest punct este o deschidere naturală mai mare, unde la partea superioară poate fi observat nivelul calcarului cu *lithothamnium* sub care apar conglomerate cu silex, badeniene, iar la partea inferioară calcarele/marna calcaroasă. Privitor la nivelul cretacic, datorită formei versantului, atât apele Prutului, cât și cele din precipitații, au înlăturat matricea calcaroasă, *eliberând* nodulii de silex, ce au diverse dimensiuni, de la câțiva centimetri la câțiva zeci de centimetri (Fig. 27). În acest punct, silexul prezintă o amplă variație coloristică, de la un cenușiu-negru și cenușiu-închis, așa cum a fost descris anterior la pct. 7.2. *Cotu*

Miculiniți - Borna de frontieră nr. 941, la varietății mult mai deschise la culoare, alb-lăptoase, translucide, asemănătoare cu cele din conglomeratele badeniene descrise tot la pct. 7.2. *Cotu Miculiniți - Borna de frontieră nr. 941*. Pe unii galeți se observă alternări ale culorii între cenușiu-negru și cenușiu-închis și culori deschise, alb-lăptoase, translucide (Fig. 46-47).

Privitor la dimensiunile silexului, acesta are în general dimensiuni de până în 10-15 cm, însă în acest punct au fost identificați și bolovani/trovanți de mari dimensiuni, de peste 50 cm lungime.

7.7. *Mitoc - Cotul Mic* (Fig. 23)

Punctul 1 (48,1265°N, 27,0396°E). În acest loc, dar pe partea stângă a Prutului, pe teritoriul Republicii Moldova, se observă o deschidere naturală cu o lungime de cca. 200 m (Fig. 28). La partea inferioară este nivelul marnelor cretoase, dar el este acoperit cu aluviuni, peste care apare un nivel de conglomerate, ce prezintă și aparența unor stratificații, având la partea superioară o roca dură - calcarul cu *lithothamnium*, care formează un veritabil prag. Spre nord de acest punct, se observă cum eroziunea deschide în suprafață depozitele descrise (Fig. 28 sus).

Punctul 2 (48,1297°N, 27,0382°E). În aceeași zonă, dar pe partea dreaptă a Prutului, pe teritoriul românesc, în amonte și în aval, se dezvoltă o întinsă plajă fluviatilă (Fig. 28 sus), pe care sunt depuse aluviuni cu structură petrografică variată, parțial înierbată, observându-se însă, pe alocuri, galeți de silex, de diverse forme, dimensiuni și varietăți coloristice

În zona Cotului Mic, I. Simionescu menționa în 1897 că *marnе cridoase de culoare albă gălbuie și nestratificată* prin a căror distrugere *cremenele rotunzite așezate pe rânduri paralele* devin *libere și sunt luate de apă*, fapt care ne-a fost relatat și de localnicii din zonă, care ne-au precizat că atunci când nivelul Prutului este scăzut, în albia sa pot fi identificate *filoane de silex*, a căror traiect pare a traversa râul spre est.

Deși s-a revenit de mai multe ori în această zonă și în diverse momente ale anului, pentru a putea fi confirmate situațiile descrise mai sus, aluviunile aduse de râu și nivelul apei nu ne-au permis aceste observații. Fenomenul sesizat este însă unul cât se poate de real, deoarece așa cum menționam, în această zonă eroziunea deschide în suprafață depozitele cretacice (Fig. 28 sus), erodând marna cretoasă și dislocând silexul de dimensiuni mai mici, lăsând în loc silexul de dimensiuni mai mari, așa cum am constatat și noi în teren, câteva

sute de metri în amonte, din locul 7.6. *Mitoc - Borna de frontieră nr. 952 - Punctul 3*, unde erau numeroși bolovani de silex de peste 50 cm lungime.

7.8. *Mitoc - La Biserică - Vatra satului* (Fig. 24)

În perimetrul satului Mitoc, la nord de biserica satului, pe malul drept al Prutului care se prezintă sub forma unui abrupt cu o lungime totală de peste 1,1 km, s-au putut face o serie de observații, după cum urmează:

Punctul 1 (Fig. 24). Începând din nord, din punctul cu coordonatele (48,1097°N, 27,00329°E) și până în punctul cu coordonatele (48,1097°N, 27,0372°E) din aval, pe o lungime de peste 700 m, sunt deschise de eroziune nivelele de conglomerate cu silexuri, badeniene, care au la partea superioară calcarul cu *lithothamnium*, ce se observă însă mai greu, datorită grohotișului de pantă (Fig. 29), situația fiind asemănătoare cu cea descrisă anterior la 7.7. *Mitoc - Cotul Mic*, Punctul 1. La baza profilului stratigrafic ar trebui să fie observabil și nivelul cretacic, sub cel badenian, dar nu au putut fi făcute observații în teren, din cauza grohotișului de la baza versantului.

Silexurile prinse în conglomeratul badenian sunt cimentate cu un liant calcaros, au forme variate (rotunjite ușor, uneori angulare) și dimensiuni diverse. Culoarea acestora variază de la albicios, alb-cenușiu, cenușiu-închis, negru-albăstrui și brun-gălbui (excludem aici varietățile coloristice generate de oxidații secundare) etc., cu un aspect general translucid (Fig. 29). Cortexul silexului este în general subțire, datorită proceselor de erodare de la depunere. În liantul calcaros al conglomeratului nu au fost determinate fosile, dar au fost sesizați galeți rotunjiți, din roci dure, grezoase.

Punctul 2 (Fig. 24, 30). În aval de punctul anterior, de care este delimitat de o mică râpă, pe o lungime de cca. 300 m (între punctele cu coordonatele 48,1092°N, 27,0374°E și 48,1067°N, 27,0392°E) în malul drept al Prutului se observă deschideri cu nivele de loess, cu înălțimi de peste 4-5 m (Fig. 30). În aceste deschideri, au fost identificate mici bucăți de silex, dispartate, cât și nivele de paleosoluri, fapt ce ne determină să afirmăm că acest perimetru poate prezenta potențial pentru viitoare cercetări de identificare a unor locuiri paleolitice.

7.9. *Mitoc - La Balastieră* (Fig. 24)

La nord de satul Mitoc, la cca. 300-400 m se află un loc de extragere a unui balastru de slabă calitate (48,1200°N, 27,0288°E), pentru nevoile

localității (Fig. 31). În profil, s-au observat galeți din roci dure, carpatice, de mici dimensiuni. Rar, apar și galeți din silex.

7.10. Mitoc - Pârâul Ghireni (Fig. 32)

Pe partea stângă a pârâului Ghireni (48,0960°N, 27,0193°E), la cca. 300-400 m SSV de situl arheologic Mitoc-Malu Galben, se află un mic afloriment geologic, de 10-20 m lungime, în care sunt observabile conglomeratele cu silex badeniene.

Silexurile prinse în conglomerat sunt cimentate cu un liant calcaros, au forme variate (rotunjite ușor, uneori angulare) și dimensiuni diverse (Fig. 33). Culoarea acestora variază de la albicios, alb-cenușiu, cenușiu-închis, brun-gălbui etc., cu un aspect general translucid (Fig. 48). Datorită proceselor de erodare de la depunere, galeții de silex mai păstrează uneori masa calcaroasă inițială, în general, ea fiind subțire (Fig. 33, 48).

7.11. Mitoc - Borna de frontieră nr. 954 (Fig. 34)

Aflorimentul se află la cca. 1 km sud de situl arheologic Mitoc - *Malu Galben*, relativ sub borna de frontieră nr. 954, unde eroziunea a deschis la baza versantului stratele geologice, pornind din punctul cu coordonatele (48,0890°N, 27,0248°E) și până în punctul cu coordonatele (48,0850°N, 27,0348°E), pe o lungime totală de 600-700m (Fig. 35).

În bază se observă conglomeratul cu silex badenian, cu galeți de silex de variate dimensiuni, forme și culori, identic cu cel menționat anterior la 7.2. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr.941*; 7.6. *Mitoc - Borna de frontieră nr. 952*, 7.8. *Mitoc - La Biserică - Vatra satului* (pct.1); 7.10. *Mitoc - Pârâul Ghireni*. În acest conglomerat sunt prinși și numeroși galeți din roci mai dure, grezoase (Fig. 36).

La partea superioară a conglomeratului se află un nivel calcaros în care s-au identificat fosile de pectinide (*Chlamys sp.*) prinse în masa calcaroasă, precum și formațiuni de *lithothamnium*, caracteristice. Acest nivel, datorită durtății mai mari, prin eroziune, capătă în deschiderile naturale de pe ambele maluri ale Prutului forma unui prag (Fig. 35), prag ce constituie un reper pentru toată zona dintre Rădăuți-Prut și Mitoc.

7.12. Mitoc - Confluența Pârâului lui Istrati cu Prutul (Fig. 34)

În amonte de confluența Pârâului lui Istrati cu Prutul, pe malul drept al Prutului (48,0845°N, 27,0327°E), pe o lungime de cca. 100 m, se observă

depozite loessoide, cu deschideri pe verticală de peste 5 m (Fig. 37). Același tip de depozite se observă și în aval de confluența menționată mai sus (Fig. 37).

7.13. Mitoc - Balastiera de pe Valea Pârâului lui Istrati (Fig. 34)

La circa 500 m vest de confluența Pârâului lui Istrati cu Prutul, în cotul pârâului pe partea sa dreaptă se observă un fost punct local de exploatare a balastrului, astăzi devenit groapă de gunoi pentru localnici, parțial înierbat (Fig. 38). Din această cauză depozitele aluvionare care au făcut obiectul exploatării nici nu mai sunt vizibile.

Notă: Pe partea dreaptă a Pârâului lui Istrati se identifică în teren, dar și pe ortofotoplanelle și fotografiile aeriene ale zonei, vechile secțiuni arheologice realizate de V. Chirica la *Valea lui Istrati*, situate la cca. 150 m de malul drept al Prutului (Fig. 34, 38) (coordonata centrului excavației: 48,0840°N, 27,0307°E = 651408E, 733645N Stereo-70). La cca. 200 m vest de acest punct, pe aceeași parte a văii, se observă un alt afloriment, în profilul cărui apar sporadic fragmente de silex (Fig. 38).

Considerații asupra ocurenței silexului pe Valea Prutului

În decursul istoriei, așa cum menționam și anterior, noțiunea de zăcământ a suferit transformări majore. Astfel, anumite acumulări locale, ce reprezentau pentru comunitățile preistorice surse vitale de materie primă, pentru geologia modernă, unde se discută de rezerve mari și eficiență economică, acestea nu prezintă o importanță deosebită, motiv pentru care, în cele mai fericite cazuri, aceste acumulări locale au fost, fie doar semnalate, fie doar analizate sumar.

În acest context, am alocat anterior un spațiu mai amplu problemei ocurenței silexului în literatura geologică de specialitate în zona de nord-est a Moldovei și pe interfluviul Nistru-Prut, pentru a reliefa, așa cum vom arăta mai jos, faptul că deși a fost acordată atenția cuvenită pentru descrierea geologiei regiunii, a stabilirii stratigrafiei și a etapelor de evoluție a acesteia, **informațiile geologice de specialitate vehiculate nu au putut constitui o bază completă pentru definirea acelor aspecte de importanță pentru cercetarea arheologică, în mod special în ceea ce privește silexul, materie primă deosebit de importantă pentru perioada preistorică.**

Pentru zona de nord-est a Moldovei, în ceea ce privește silexul, informațiile din literatura geologică pot fi grupate astfel:

• **Informații și observații asupra ocurenței silexului:**

1. Stratele în care acumulările de silex s-au format inițial sunt cele de vârstă cretacică/cenomaniacă;

2. În urma transgresiunii marine badeniene, acumulările inițiale de silex cretacice au fost erodate și redepuse în noi strate, iar în cadrul acestei unități cronostratigrafice, silexul apare în trei formațiuni distincte:

- nisip din silex și nisip cu noduli de silex;
- în conglomerate cu silex;
- la baza calcarelor cu *lithothamnium* sau în această formațiune calcaroasă (mai rar);

3. Aluviunile pleistocen-cuaternare din baza teraselor conțin galeți de silex ca urmare a erodării depozitelor cretacice și badeniene.

4. Aluviunile recente de pe plajele fluviatile sau de la partea inferioară, inundabilă, a versanților văii conțin galeți de silex ca urmare a erodării depozitelor cretacice, badeniene și pleistocen-cuaternare, situate în amonte, în bazinul hidrografic al Prutului.

• **Informații asupra caracteristicilor silexului** (microscopice și macroscopice). În literatura geologică sunt foarte puține informații asupra acestui aspect. Câteva informații sumare asupra compoziției mineralogice a silexului și determinarea unor fosile. Nu sunt prezentate date și informații cu privire la culoarea și varietățile coloristice de silex.

• **Informații asupra genezei depozitelor cu silexuri** unde s-au făcut precizări asupra condițiilor și aspectelor generale legate de formarea zăcămintelor inițiale, cretacice, și asupra reconstituirii condițiilor de sedimentare pentru explicarea variațiilor litofaciale ale formațiunilor badeniene.

În urma cercetărilor de teren efectuate pe Valea Prutului, între Rădăuți-Prut și Mitoc, atenția ne-a fost atrasă de existența unei mari variații morfologice a silexului, atât în cele cretacice, dar mai ales în depozitele badeniene, aspect care în literatura geologică consultată nu a fost menționat sau precizat niciodată. Diferențele morfologice sunt evidente și ușor sesizabile macroscopic. Astfel:

- în nisipurile badeniene cu noduli de silex ce apar în sectorul dintre Rădăuți-Prut și Miorcani avem de a face cu un silex relativ uniform ca structură morfologică și culoare, în general cenușiu-negru și până la cenușiu-deschis, dar și cu unele variații, asemănător cu cel din depozitele cretacice

deschise de eroziune în malurile Prutului, în sectorul dintre Rădăuți-Prut și Mitoc, precum cel identificat de noi în teren și descris la **7.2. Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941** și la **7.6. Mitoc - Borna de frontieră nr. 952, Punctul 3.**

- în conglomeratele cu silexuri, silexul are un alt aspect morfologic, fiind caracterizat de o mare varietate sub aspectul culorii (variații de la alb la gri), cu varietăți translucide, alteori opace, așa cum a fost identificat de noi și descris la **7.2. Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941; 7.6. Mitoc - Borna de frontieră nr. 952, 7.8. Mitoc - La Biserică - Vatra satului (pct. 1); 7.10. Mitoc - Pârâul Ghireni, 7.11. Mitoc - Borna de frontieră nr. 954.**

Explicarea existenței acestor aspecte morfologice diferite ale silexului, așa cum reiese și din prezentarea anterioară a studiilor geologice publicate, este legată de condițiile existente în mediul inițial de formare și de variațiile acestuia, și anume: chimismul, pH-ul, temperatura, presiunea etc.

Paradoxal însă, ipoteza geologică că silexul din niveluri badeniene, în special din nisipuri și din conglomerate, provine din erodarea depozitelor cretacice este una susținută de o argumentație logică și rațională, legată de modul de prezentare a silexului, uneori de dimensiuni mari și ușor rotunjit, fapt ce denotă că locul de origine al acestora era nu apropiat, ci foarte aproape de locul lor de depunere.

Dar acest argument de ordin logic și rațional nu poate susține și explica stratigrafia inițială și mai ales indica vârsta depozitelor/nivelelor din care provine silexul, deci vârsta geologică a acestuia. Din contră, el ridică această problemă, a stratigrafiei inițiale a depozitelor din care provine silexul remaniat în nivelele badeniene, fiindcă așa cum reiese din prezentarea anterioară, în literatura geologică nu există studii care să analizeze, să dateze și să indice, cel puțin cu argumente paleontologice, vârsta depozitelor geologice din care provine acel silex ce a fost remaniat în nivelele badeniene și această ultimă concluzie este cea care ne interesează în fapt.

Fiindcă modul de prezentare a silexului din conglomeratul badenian, uneori de dimensiuni mari și ușor rotunjit (a se vedea cele descrise anterior la **7.2. Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941, 7.6. Mitoc - Borna de frontieră nr. 952, 7.8. Mitoc - La Biserică - Vatra satului, 7.10. Mitoc - Pârâul Ghireni, 7.11. Mitoc - Borna de frontieră nr. 954**), în contrast cu forma și dimensiunile

mult mai reduse ale nodurilor de silex din nisipurile badeniene (cum au fost puse în evidență la 7.1 *Rădăuți-Prut și Miorcani*), ce denotă o intensă rulare și chiar a nisipului generat practic de dezagregarea silexului inițial, sugerează o altă realitate geologică.

Nu cumva în depozitele geologice inițiale au existat mai multe nivele cu silex, poate și de vârste geologice diferite, cu proprietăți diferite (culoare, transluciditate, opacitate etc.), generate de variații ale mediului de depunere? Și aceste depozite să fie total diferite de ceea ce este cunoscut astăzi în nivelul Cenomanian, precum cel descris la 7.2. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941?*

Dar în același timp, nu poate fi exclusă existența unui nivel de silex, cel pe care îl întâlnim astăzi în aflorimente, atribuit Cenomanianului, care însă prezintă variații morfologice mari pe zone relativ mici de formare, generate de condițiile existente în mediul inițial de formare, foarte variate sub aspectul factorilor cu impact genetic asupra silexului. Iar argumente în favoarea acestei ipoteze ar fi cele descrise la 7.6. *Mitoc - Borna de frontieră nr. 952 - Punctul 3*, dar și situația întâlnită în zona localității Naslavcea (Fig. 40-41)²⁰.

Dar indiferent care din scenarii a fost cel real sau poate că în realitate situația a fost mult mai complexă, prin combinarea scenariilor anterior enunțate, luând în calcul dimensiunea zonei studiate²¹, reiese clar necesitatea unei cercetări detaliate asupra clarificării situației menționate sub raport geologic.

Pe lângă această situație geologică inițială, evenimentele produse la nivelul Badenianului, prin erodarea depozitelor cretacice și redepunerea lor, a produs practic o dispersie și un mixaj al varietăților morfologice de silex, pe areale mai mici sau mai mari. Iar eroziunea pleistocen-cuaternară și cea recentă nu au făcut decât să accentueze mixajul varietăților morfologice de silex din regiune.

Și făcând referire directă doar la zona cercetată de noi, Valea Prutului, trebuie precizat și subliniat faptul că galeții de silex care se întâlnesc în

²⁰ Cercetările realizate împreună cu dr. Valerian Ciubotaru în vara anului 2015, vor face obiectului unui alt studiu, privitor la silexul dintre Prut și Nistru.

²¹ Sectorul Văii Prutului între localitățile Rădăuți-Prut și Mitoc are cca. 30 km lungime, iar distanța dintre Valea Prutului și Valea Nistrului este de cca. 30 km la Rădăuți-Prut (spre nord) și de cca. 70 km la Mitoc (spre est).

aluviunile recente ale Prutului, nu provin doar din depozitele erodate de pe Valea Prutului, acolo unde sunt deschise aflorimentele geologice cercetate de noi, ci sunt aduși din tot bazinul său hidrografic, care se extinde mult în amonte, spre nord, dar și spre est, pe teritoriul Ucrainei.

Iar efectul direct al acestor factori naturali este acela că în aluviunile holocene și recente ale Prutului din acest areal **există o multitudine de varietăți morfologice de silex, diferite sub aspectul proprietăților fizico-mecanice și al culorii.**

În fapt, **aceste aspecte deosebit de importante pentru cercetarea arheologică nu sunt menționate în literatura geologică privitoare la silexul din arealul nostru de interes** - zona de nord-est a României, respectiv Valea Prutului.

Contextul geologic al zonei, prezentat și detaliat anterior, alături de situația geologică de detaliu din zona ucraineană a bazinului hidrografic a Prutului, rămasă în continuare practic neaccesibilă cercetătorilor români, nu vine decât să evidențieze faptul că ipotezele și teoriile vehiculate în literatura arheologică de specialitate asupra ocurenței silexului de pe Valea Prutului rămân în cea mai mare parte fără un suport științific real.

Adăugăm la aceasta faptul că pentru a-și produce uneltele necesare, comunitățile umane preistorice au selecționat din materia primă avută la dispoziție doar acele materiale care au prezentat anumite caracteristici și proprietăți fizico-mecanice ce permiteau prin prelucrare obținerea unor unelte adecvate utilizării.

Acestea sunt în fapt motivele pentru care nici nu ne-am propus în cadrul acestui studiu prezentarea problematicii ocurenței silexului de pe Valea Prutului în literatura arheologică, chiar și în cadrul unui mai scurt sau lung *literature review*, deși există o serie de studii bine argumentate științific, care abordează problema surselor de silex într-o manieră corectă²².

Asupra existenței unor variații morfologice a silexului de pe Valea Prutului s-au prezentat de către noi anumite date într-o lucrare anterioară, dar

²² A se vedea unul dintre cele mai recente: M. Cărciumaru, E. C. Nițu, M. Frânculeasa, *Considerații preliminare asupra celor mai importante surse de materie primă litică întrebuințată în preistorie pentru realizarea utilajelor*, în *Arheologia Moldovei*, XXX, 2007, p. 7-40.

fără detalii cauzele care au generat acest lucru²³. Acum însă, cercetarea pe care am efectuat-o a condus la descrierea și clarificarea contextului geologic în care se găsește silixul în nivelele deschise de eroziune pe partea dreaptă a Văii Prutului, între Rădăuți-Prut și Mitoc.

Un alt aspect deosebit de important prezentat pe larg, dar care trebuie subliniat, este acela că pe **Valea Prutului avem de a face cu ocurențe de silix atât în depozitele geologice primare**, în care el s-a format ca rocă - cum este nivelul cenomanian (cretacic), **cât și în depozite geologice secundare**, în care el a fost redepus ulterior formării sale, așa cum este cazul nivelelor badeniene, pleistocen-cuaternare și recente. În aceste din urmă formațiuni geologice, silixul prezintă mari variații atât sub raportul culorii, dar și sub raportul anumitor caracteristici, aspecte ușor de remarcat prin observație vizuală.

Dar aceste observații primare trebuie completate cu analize detaliate care să definească și să cuantifice caracteristicile și proprietățile fizico-mecanice ale varietăților de silix care apar în această zonă.

De aceea la final, considerăm util a face câteva precizări de sinteză privitoare la ocurența silixului pe Valea Prutului, după cum urmează:

1. Stratele cretacice (cenomaniene) reprezintă depozitele geologice primare în care silixul s-a format ca rocă și în literatura geologică structura și stratigrafia acestor depozite nu este pe deplin clarificată. Așa cum a fost sesizat în teren și descris la **7.2. Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941**, în masa de cretă amorfă, aproape nediferențiată stratigrafic, apar accidente silicioase sub forma silixului, care au în general o culoare închisă, care însă variază de la cenușiu-negru la un cenușiu-deschis asemănătoare eșantioanelor ilustrate în Fig. 49. Tot în acest nivel, la **7.6. Mitoc - Borna de frontieră nr. 952- Punctul 3**, silixul prezintă o amplă variație coloristică, de la un cenușiu-negru și cenușiu-închis, la varietăți mult mai deschise la culoare, alb-lăptoase, translucide, alteori opace, iar pe unii galeți se observă alternări ale culorii între cenușiu-negru și cenușiu-închis și culori deschise, alb-lăptoase etc. (Fig. 46-47).

2. În urma transgresiunii marine, acumulările primare cretacice de silix au fost remaniate, adică erodate și redepute în stratele badeniene, iar aici silixul apare în trei formațiuni distincte:

²³ M. C. Văleanu, *op. cit.*, p. 199 și urm.

2.1. Sub formă de nisip din silex și nisip cu noduli de silex, sesizat în teren și descris la 7.1. *Rădăuți-Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip - Punctul 3*, unde apare preponderent un silex asemănător cu cel descris în stratele cretacice la punctul 7.2. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941*. Forma nodulilor de silex denotă o intensă rulare, fenomen care a transformat majoritatea masei de accident silicios practic în nisip, păstrându-se zona dură, bogată în silice. În spărtură, nodulii de silex dominant au o culoare ce variază între cenușiu-negru și cenușiu-deschis, dar și de alte varietăți coloristice, uneori cu variate colorări zonale sau concentrice etc. (Fig. 45).

2.2. Sub formă de conglomerate, sesizate în teren și descrise la 7.2. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941*; 7.6. *Mitoc - Borna de frontieră nr. 952*, 7.8. *Mitoc - La Biserică - Vatra satului* (pct. 1); 7.10. *Mitoc - Pârâul Ghireni*, 7.11. *Mitoc - Borna de frontieră nr. 954*, fiind caracterizate de o mare varietate sub aspectul culorii (variații de la gri la alb), dar și varietăți translucide și alteori opace (Fig. 48).

2.3. În literatura geologică se menționează prezența de silexuri la baza calcarelor cu *lithothamnium* sau în această formațiune calcaroasă, însă în rare cazuri, situație care nu a fost întâlnită la cercetarea de teren a zonei.

3. Aluviunile pleistocen-cuaternare din baza teraselor conțin galeți de silex ca urmare a erodării depozitelor cretacice și badeniene.

4. Aluviunile recente de pe plajele fluviatile sau de la partea inferioară, inundabilă, a versanților văii, conțin galeți de silex ca urmare a erodării depozitelor cretacice, badeniene și pleistocen-cuaternare, dar aduse din tot bazinul hidrografic din amonte. În aceste depozite, se întâlnesc forme variate de silex, atât sub aspectul culorii, dar și a caracteristicilor fizice etc.

Suntem conștienți de faptul că omul preistoric a avut mult mai multă răbdare decât noi în a cerceta în special aluviunile pentru procurarea materiei prime de calitate pentru producerea de unelte, identificând aici și alte varietăți morfologice de silex, care pentru arheologi au părut a fi străine, aduse din alte zone sau areale geografice.

Acest prim pas trebuie obligatoriu continuat prin repertorierea celorlalte ocurențe ale depozitelor geologice cu silex din regiune, în mod special

de pe teritoriul Republicii Moldova²⁴, dar și de pe teritoriul Ucrainei, prin identificarea, analiza și descrierea detaliată a contextului geologic și stratigrafic și a varietăților morfologice de silex care apar pentru a putea avea argumente și susțineri fundamentate științific corect privitoare la modul de exploatare și utilizare a acestei importante resurse de către comunitățile umane preistorice ce au ocupat acest areal geografic.

THE OCCURRENCE OF FLINT IN THE NORTH-EAST PART OF ROMANIA, IN THE CONTEXT OF PREHISTORIC HABITATIONS

(Abstract)

In the north-eastern part of Romania, along the Prut river valley, are known geological deposits with containing flint. Although there are many scientific books and studies about the geology of the region in which are presented aspects relating to flint and its occurrence in the area, they do not provide the information required for a correct interpretation in relation with the use of these important natural resources by the prehistoric communities. Based on researches, the present study highlights a large morphological variety of flint occurring on the Prut Valley, in terms of its color and physical properties. It is also pointed that flint presence in the area is both in relation with the primary geological deposit, where it was formed from Cretaceous time, and with the layers in which it was later reshuffled in respectively Badenian levels, in Quaternary-Pleistocene terraces and recent alluvial deposits.

List of Illustrations:

- Fig. 1. Physical map of Romania, with researched area.
 Fig. 2. Map of Romania, with geological units.
 Fig. 3. Extract from Geological Map of Romania at 1: 2,250,000, printed by Institutul Cartografic "Unirea" Brașov (undated).
 Fig. 4. Extract from Geological Map of Romania at 1: 1,000,000, printed by Institutul de Geografie, 1978.
 Fig. 5. Geological profiles from region: 1. Gr. Ștefănescu, 1888, Fig. 3; 2. I. Simionescu, 1902, Fig. 6; 3. I. Simionescu, 1902, Fig. 1; 4. J. Văscăuțanu, 1923, Fig. 2; 5. J. Văscăuțanu, 1923, Fig. 1; 6. J. Văscăuțanu, 1923, Fig. 3.

²⁴ A se vedea *supra*, nota 20.

- Fig. 6. Geological profiles from region and sections from flint pieces published by: 1. N. C. Albu, C. Gheorghiu, I. Popescu, 1960, Fig. 3-4; 2. Gh. Bâgu, 1965, Fig. 1-3; 3. L. Ionesi, 1984, Fig. 7; 4. L. Ionesi, 1984, Fig. 8; 5. Claudia Cirimpei, 1985 (Miroceni area); 6. E. Nicorici, Bica Ionesi, 1978, Fig. 1.
- Fig. 7. Geological profiles and sections from region after Gh. Bâgu, 1984: 1. The lower Tortonian horizon in the Moldavian Platform (Fig. 9); 2. The block-diagram with deposit of white sand from Hudești (Fig. 17); 3. The cross section in Cretaceous deposits from Radauti-Prut and Hudești (Fig. 2); 4. Cross section in Tortonian deposits (schematically) in northern Moldova. (Fig. 3).
- Fig. 8. Profiles and geological sections from the Prut - Dniester area, after V. Ciubotaru, 2011: 1. Scheme of the Neogene geological formations from the central area of Nistru basin (Fig. 9); 2. Geological situation (Climauti geological formation) at the northwest edge of the village Climauti (Fig. 11); 3. Cross-section in Caterinovca geological formation at the northwest edge of the village Caterinovca (Fig. 13).
- Fig. 9. Extract from terrain map (scale of 1: 25,000) and satellite images for Radauti-Prut and Miorceni area – Quarry and sand mine (7.1.).
- Fig. 10. *Rădăuți-Prut and Miorceni – Quarry and sand mine - Point 1* (7.1.). Geological profile and details.
- Fig. 11. *Rădăuți-Prut and Miorceni – Quarry and sand mine (7.1.) - Point 2* - up and middle. *Point 3* - down.
- Fig. 12. *Rădăuți-Prut and Miorceni – Quarry and sand mine - Point 3* (7.1.). Details.
- Fig. 13. *Rădăuți-Prut and Miorceni – Quarry and sand mine - Point 3* (7.1.). Details.
- Fig. 14. Extract from terrain map (scale of 1: 25,000) and satellite images for *Cotu Miculinți – Border marker stone no.941* (7.2.), *Border marker stone no.942* (7.3.) and *Gravel Pit* (7.4.)
- Fig. 15. *Cotu Miculinți – Border marker stone no. 941* (7.2.). Images with geological outcrop.
- Fig. 16. *Cotu Miculinți - Border marker stone no.941* (7.2.). Details with Cretaceous layer.
- Fig. 17. *Cotu Miculinți - Border marker stone no.941* (7.2.). Details with Cretaceous layer.
- Fig. 18. *Cotu Miculinți - Border marker stone no.941* (7.2.). Images of the Badenian conglomerates.
- Fig. 19. *Cotu Miculinți - Border marker stone no.942* (7.3.) Details with Cretaceous layer.

- Fig. 20. *Cotu Miculinți - Border marker stone no. 942* (7.3.). Two levels of terraces (up) and flint cobbles in beach alluvial area of the river.
- Fig. 21. *Cotu Miculinți - Gravel Pit* (7.4.). Geological profile and details with flint cobbles.
- Fig. 22. Extract from terrain map (scale of 1: 25,000) and satellite images for *Crasnaleuca - Staniște* (7.5.), image with archaeological section.
- Fig. 23. Extract from terrain map (scale of 1: 25,000) and satellite images for Mitoc area: *Mitoc - Border marker stone 952 (points 1-3)* (7.6.), *Cotul Mic (points 1-2)* (7.7.), *Gravel Pit* (7.9) and *At the Church - Within the Village Boundary (points 1-2)*(7.8.)
- Fig. 24. *Mitoc - Border marker stone 952* (7.6.). *Point 1* - up (view to north direction). *Point 2* - middle (view to south direction); *Point 3* - down (view to south direction).
- Fig. 25. *Mitoc - Border marker stone 952 - Point 1* (7.6.). Top and middle: Details of alluvial levels - river deposits in terrace. Down: traces of coal in profile (bottom left), a boulder from Badenian conglomerate and cobble flint details.
- Fig. 26. *Mitoc - Border marker stone 952 - Point 2* (7.6.). Details with paleosols and sediments levels. Detail with mammoth tooth in situ.
- Fig. 27. *Mitoc - Border marker stone 952 - Point 3* (7.6.). Details with Cretaceous layer.
- Fig. 28. *Mitoc - Cotul Mic - Point 1* (7.7.). Details with Cretaceous and Badenian layers.
- Fig. 29. *Mitoc - At the Church - Within the Village Boundary - Point 1* (7.8.). Details with Badenian conglomerate.
- Fig. 30. *Mitoc - At the Church - Within the Village Boundary - Point 2* (7.8.). Outcrops of loess.
- Fig. 31. *Mitoc - At the Gravel pit* (7.9.). Details.
- Fig. 32. Extract from terrain map (scale of 1: 25,000) and satellite images for *Mitoc - Ghireni Brook*(7.10.). Note: In image we can notice traces of military trenches during the World War II.
- Fig. 33. *Mitoc - Ghireni Brook* (7.10.). Details with Badenian conglomerate.
- Fig. 34. Extract from terrain map (scale of 1: 25,000) and satellite images for *Mitoc - Border marker stone 954* (7.11.), *Confluence of Pârâul lui Istrati with the Prut* (7.12.), *The Gravel Pit on Valea Pârâului lui Istrati* (7.13.), and archaeological site *Pârâul lui Istrati*.
- Fig. 35. *Mitoc - Border marker stone 954* (7.11.) Details with Badenian conglomerate.
- Fig. 36. *Mitoc - Border marker stone 954* (7.11.) Details with Badenian conglomerate.

- Fig. 37. *Mitoc – Confluence of Pârâul lui Istrati with the Prut* (7.12.)
- Fig. 38. *Mitoc – Valea Pârâului lui Istrati*. Up - archaeological layer in *Valea lui Istrati*. Middle - outcrops with small fragments of flint. Down – *The Gravel pit on Valea Pârâului lui Istrati* (7.13.).
- Fig. 39. Spiennes, Belgium - A Neolithic mine with a geological level with silex.
- Fig. 40. Naslavcea area with flint occurrences. Up: the geological level with cretaceous limestone.
- Fig. 41. Naslavcea area with flint occurrences.
- Fig. 42. Flint from neolithic mine of Spiennes-Belgia.
- Fig. 43. Flint from Naslavcea area – Râpa lui Carpov
- Fig. 44. Flint from Naslavcea area – La 3 Vaduri.
- Fig. 45. Flint from *Rădăuți-Prut and Miorcani – Quarry and sand mine - Point 3* (7.1.).
- Fig. 46. Flint from *Mitoc – Border marker stone 952 - Point 3* (7.6.).
- Fig. 47. Flint from *Mitoc – Border marker stone 952 - Point 3* (7.6.).
- Fig. 48. Flint from *Mitoc - Ghireni Brook*(7.10.).
- Fig. 49. Flint varieties of black colour from alluvial deposits from Prut Valley.
- Fig. 50. Flint varieties identified in the researched area. Up: Flint of dark colour, ranging from black greyish to light greyish, identified *in situ* in outcrops with Cretaceous levels open by the erosion in the Prut Valley at *Cotu Miculinți - Border Marker Stone 941*(7.2) and in the sand layer with flint nodules at *Rădăuți-Prut and Mirocani – Quarry and sand mine - Point 3* (7.1.); Down: Flint of white colour, which ranging from white to light grey, translucent, identified *in situ* in Badenian conglomerate open by the erosion in the Prut Valley at *Cotu Miculinți – Border Marker Stone no.941* (7.2.), *Mitoc – Border Marker Stone no. 952* (7.6.), *Mitoc – At the Church – Within the Village Boundary - Point 1* (7.8.); *Mitoc - Ghireni Brook* (7.10.) and *Mitoc – Border Marker Stone no. 954* (7.11).

Fig. 1. Harta fizică a zonei de nord-est a României, cu indicarea zonei cercetate

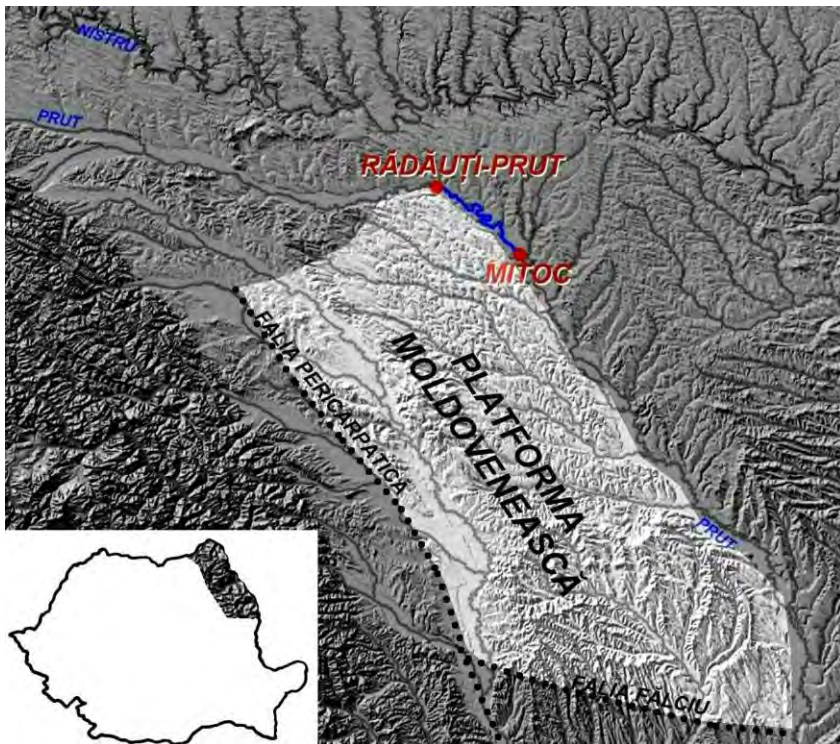

Fig. 2. Harta zonei de nord-est a României, cu unități geologice structurale

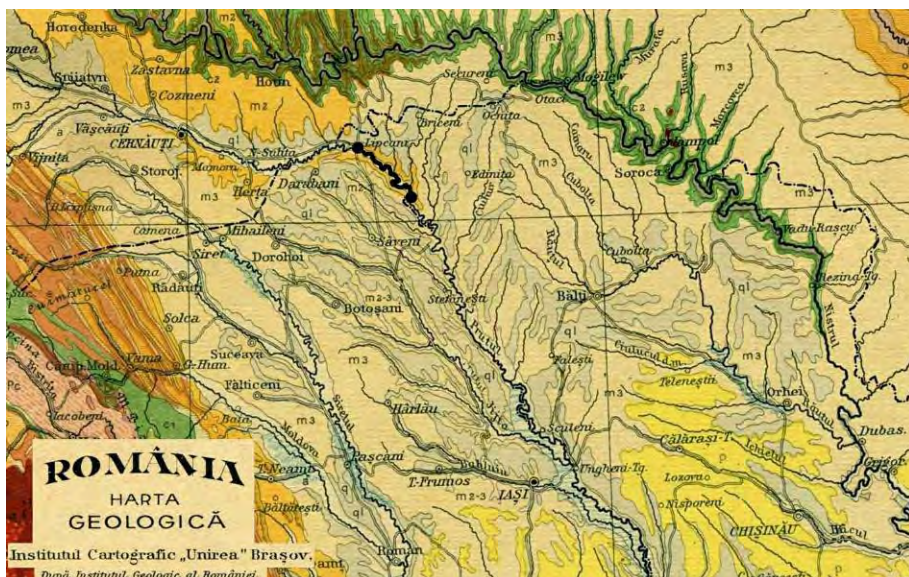

Fig. 3. Extras din Harta geologică a României la scala 1:2.250.000, realizată de Institutul cartografic „Unirea” Brașov (nedată)

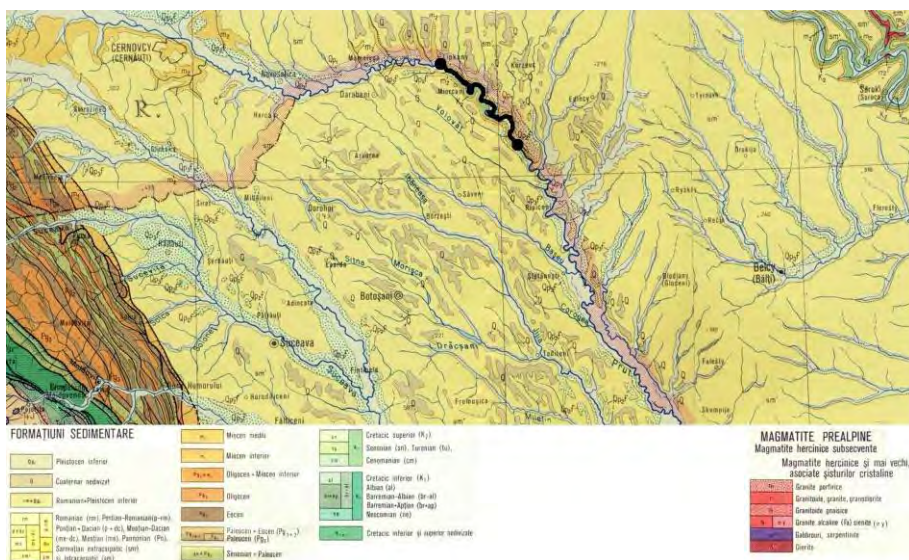

Fig. 4. Extras din Harta geologică a României la scala 1:1.000.000, realizată de Institutul de Geografie (1978)

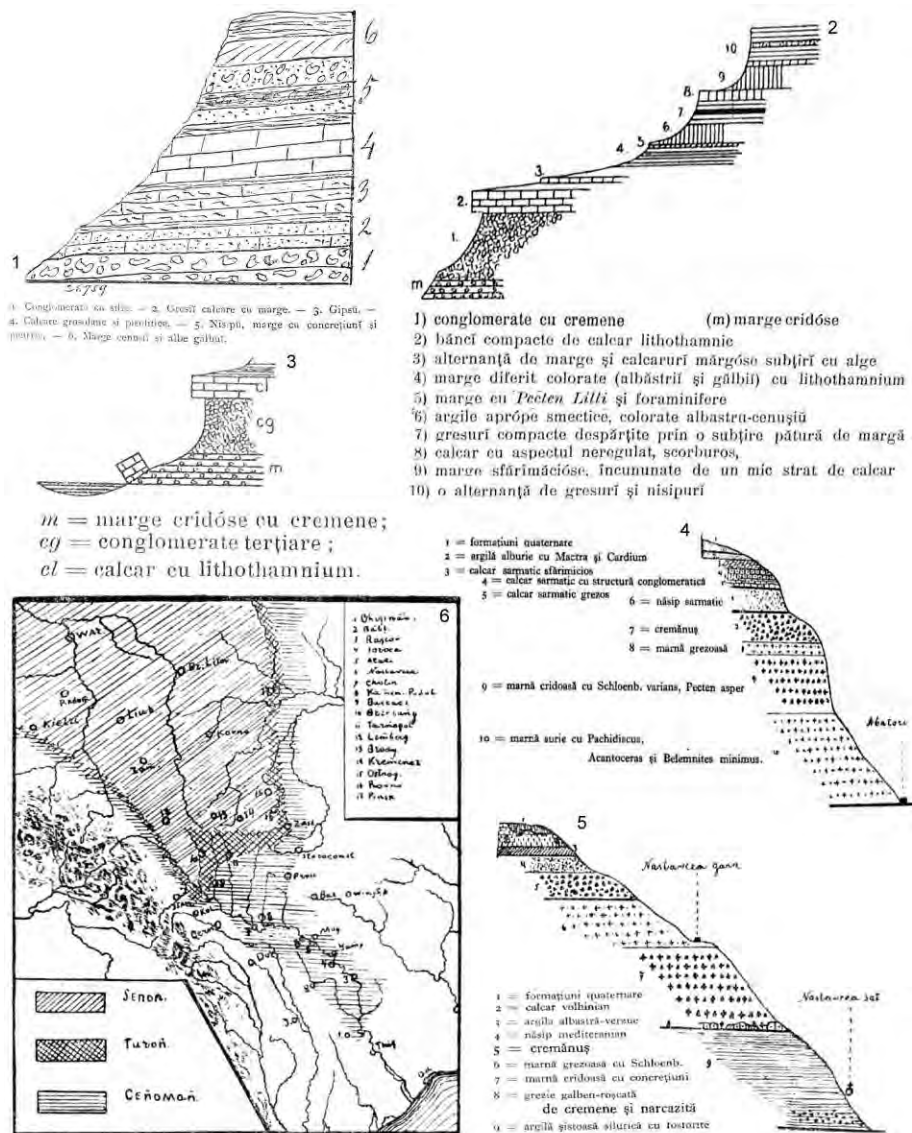

Fig. 5. Profile geologice din zona cercetată publicate în literatura de specialitate:
 1. Gr. Ștefănescu, 1888, Fig. 3; 2. I. Simionescu, 1902, Fig. 6; 3. I. Simionescu, 1902, Fig. 1; 4. J. Văscăuțanu, 1923, Fig. 2; 5. J. Văscăuțanu, 1923, Fig. 1; 6. J. Văscăuțanu, 1923, Fig. 3

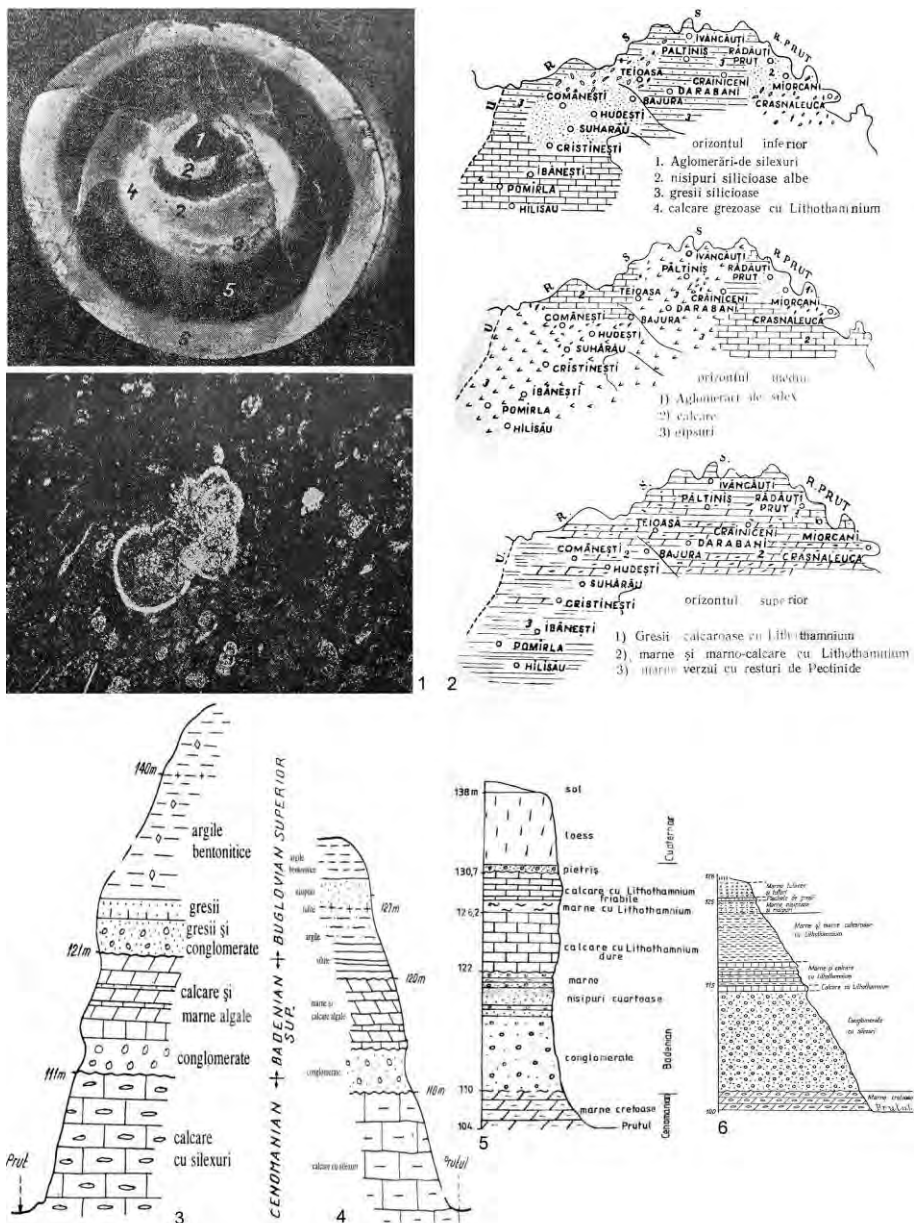

Fig. 6. Profile geologice din zona cercetată și secțiuni prin silexuri publicate în literatura de specialitate: 1. N. C. Albu, C. Gheorghiu, I. Popescu, 1960, Fig. 3-4; 2. Gh. Băgu, 1965, Fig. 1-3; 3. L. Ionesi, 1984, Fig. 7; 4. L. Ionesi, 1984, Fig. 8; 5. Cl. Cirimpei, 1985 (profil în zona Miroceni); 6. E. Nicorici, B. Ionesi, 1978, Fig. 1

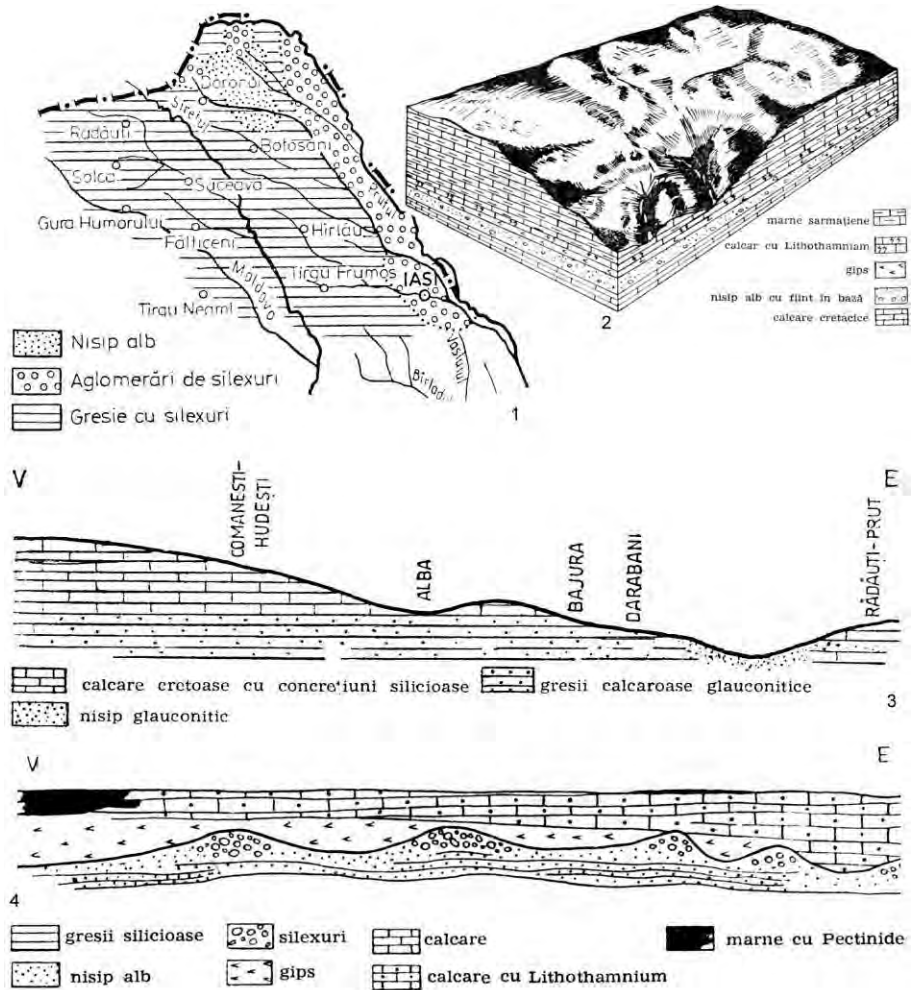

Fig. 7. Profile geologice și secțiuni din zona cercetată după Gh. Băgu, 1984:
 1. Orizontul inferior al Tortonianului din Platforma Moldovenească (Fig. 9);
 2. Bloc-diagrama cu zăcământul de nisip alb de la Hudești (Fig. 17);
 3. Secțiune prin depozitele cretacee din zona Rădăuți-Prut și Hudești (Fig. 2);
 4. Profil schematic prin depozitele tortoniene din nordul Moldovei (Fig. 3)

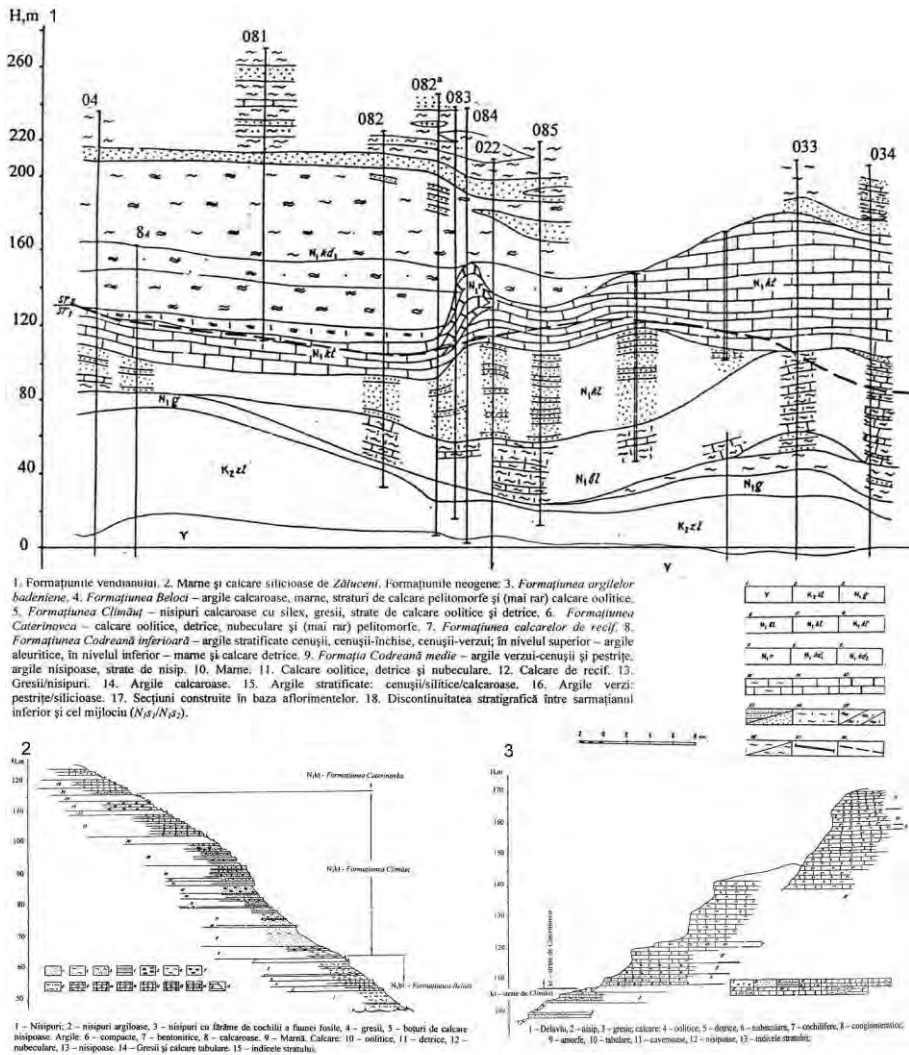

Fig. 8. Profile și secțiuni geologice din zona Prut-Nistru, după V. Ciubotaru, 2011: 1. Profilul geologico-facial al formațiunilor neogene din zona centrală a bazinului Nistrului (Fig. 9); 2. Formațiunea de Climăuț, la marginea de nord-vest a satului Climăuț (Fig. 11); 3. Secțiune prin formațiunea Caterinova în marginea de nord-vest a satului Caterinova (Fig. 13)

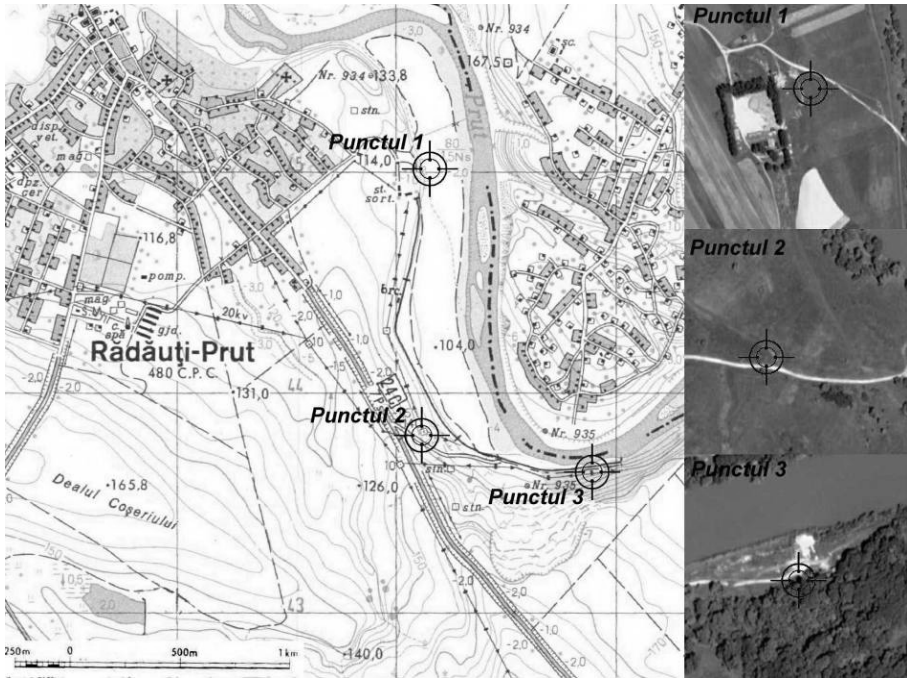

Fig. 9. Extras din harta topografică scara 1:25.000 și imagini satelitare pentru zona Rădăuți-Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip (7.1.)

Fig. 10. Rădăuți-Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip (7.1.). Punctul 1.
Profil geologic și detalii

Fig. 11. Rădăuți-Prut și Miorcani -
Cariera și mina de nisip (7.1).
Punctul 2 - sus și la mijloc. Punctul 3
– jos.

Fig. 12. Rădăuți-Prut și Miorcani
- Cariera și mina de nisip (7.1).
Punctul 3. Detalii.

Fig. 13. Rădăuți-Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip (7.1.).
Punctul 3. Detalii

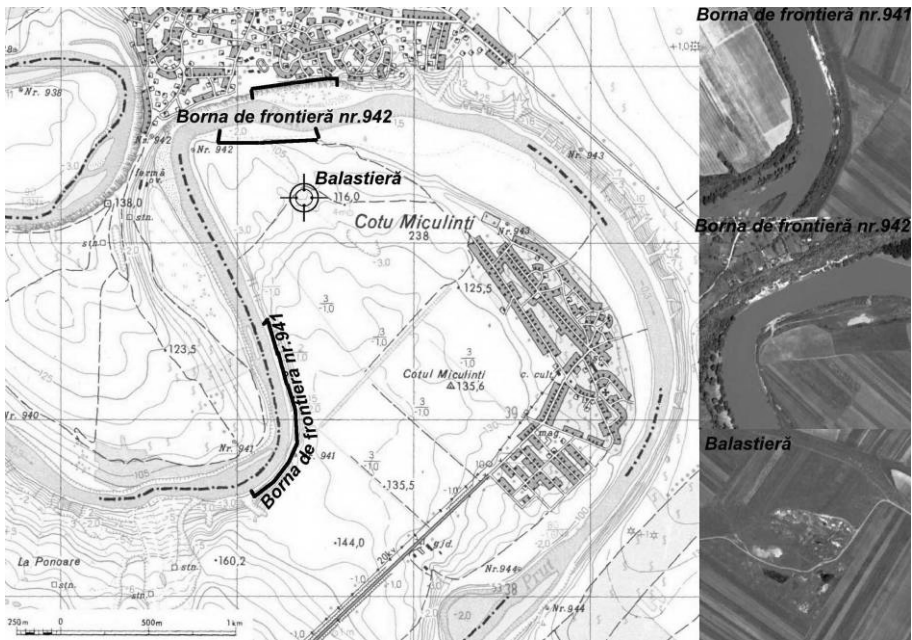

Fig. 14. Extras din harta topografică scara 1:25.000 și imagini satelitare pentru zona Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941 (7.2.), Borna de frontieră nr. 942 (7.3.) și Balastieră (7.4.)

Fig. 15. *Cotu Miculiți - Borna de frontieră nr. 941 (7.2.)*. Imagini cu aflorimentul geologic

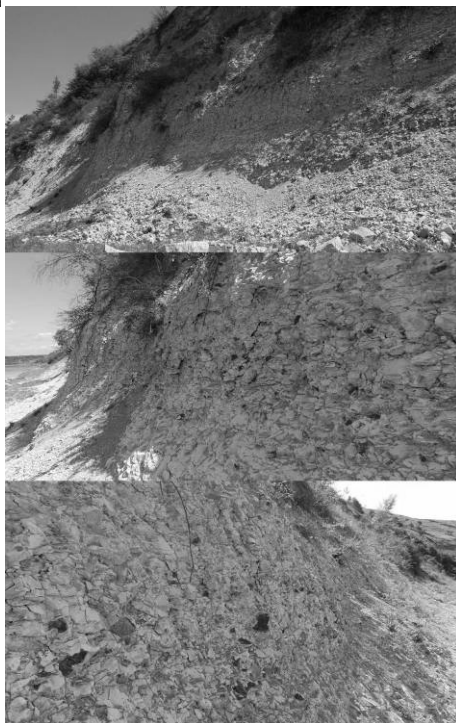

Fig. 16. *Cotu Miculiți - Borna de frontieră nr. 941 (7.2.)*. Detalii cu nivelul cretacic

Fig. 17. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941 (7.2.).*
Detalii cu nivelul cretacic

Fig. 18. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941 (7.2.)*. Detalii cu conglomeratul badenian

Fig. 19. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 942 (7.3.)*. Detalii cu nivelul cretacic

Fig. 20. *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 942 (7.3.)*. Cele două nivele de terase (sus) și galeți de silex din zona plajei aluvionare

Fig. 21. *Cotu Miculinți - Balastieră (7.4.)*. Profil și detalii cu galeți de silex

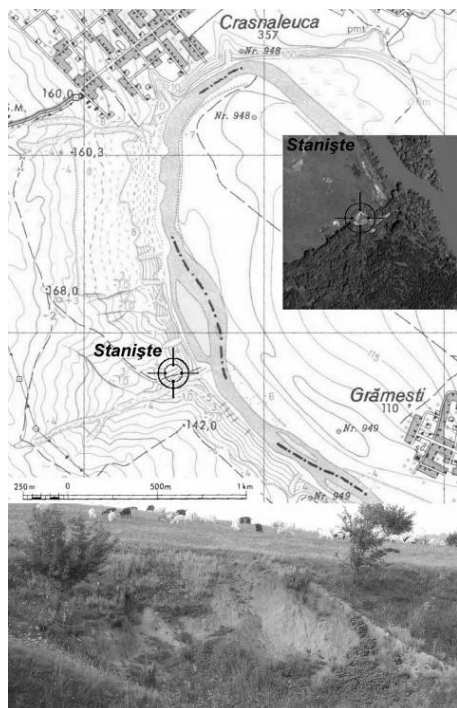

Fig. 22. Extras din harta topografică scara 1:25.000 și imagine satelitară pentru zona *Crasnaleuca - Staniște* (7.5), cu imaginea secțiunii arheologice

Fig. 23. Extras din harta topografică scara 1:25.000 și imagini satelitare pentru zona *Mitoc - Borna de frontieră nr. 952 (Punctele 1-3)* (7.6.), *Cotul Mic (punctele 1-2)* (7.7.), *Balastieră* (7.9) și *La Biserică - Vatra satului (Punctele 1-2)* (7.8.)

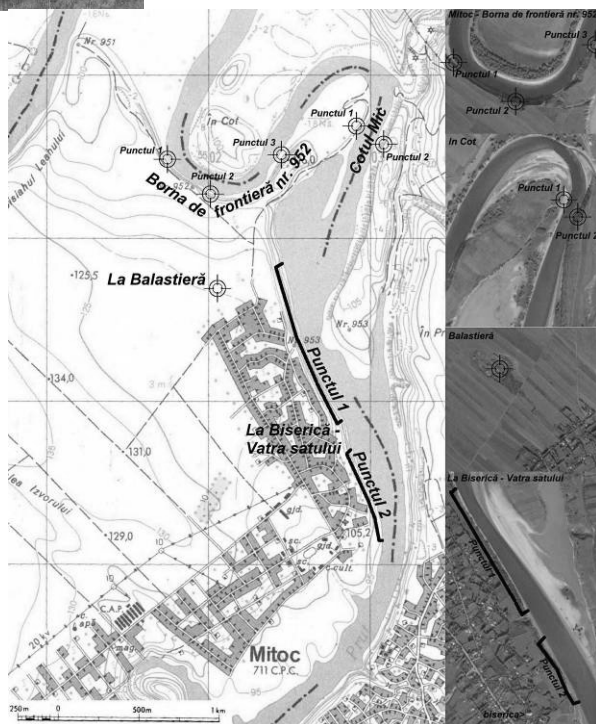

Fig. 24. Zona Mitoc - Borna de frontieră 952 (7.6.). *Punctul 1* - sus (vedere spre nord). *Punctul 2* - mijloc (vedere spre sud); *Punctul 3* - jos (vedere spre sud)

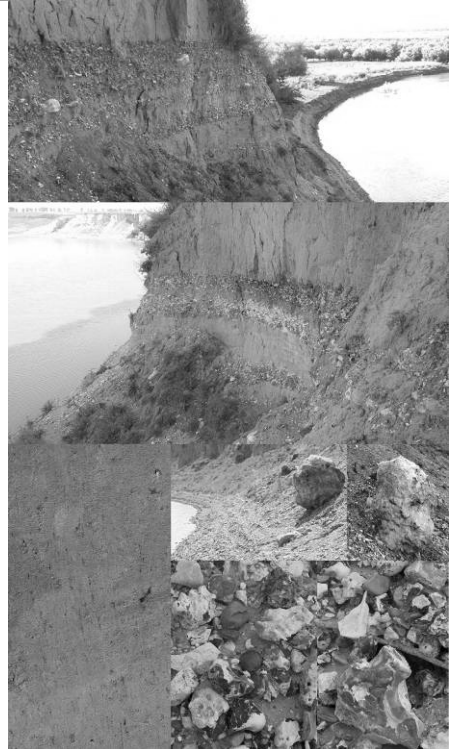

Fig. 25. Mitoc - Borna de frontieră 952 - *Punctul 1* (7.6.). Detalii cu nivelele de aluviuni (sus și la mijloc), urme de cărbuni în profil (stânga-jos), bolovan din conglomerat badenian și detalii cu galeți de silex (jos)

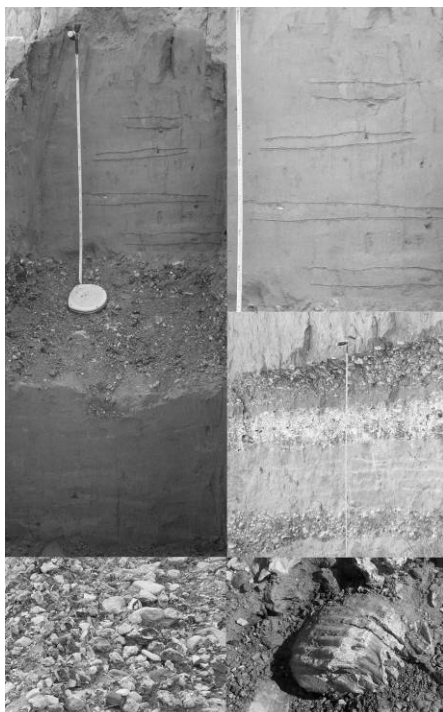

Fig. 26. *Mitoc - Borna de frontieră nr. 952 - Punctul 2 (7.6.)*. Detalii cu nivelele de paleosoluri și aluviuni, precum și cu dintele de mamut *in situ*

Fig. 27. *Mitoc - Borna de frontieră nr. 952 - Punctul 3 (7.6.)*. Detalii cu nivelul cretacic

Fig. 28. *Mitoc - Cotul Mic - Punctul 1* (7.7.). Detalii cu nivelul cretacic și badenian

Fig. 29. *Mitoc - La Biserică-Vatra satului - Punctul 1* (7.8.). Detalii cu conglomeratul badenian

Fig. 30. *Mitoc - La Biserică-Vatra satului - Punctul 2 (7.8).*
Aflorimente loessoide

Fig. 31. *Mitoc - La Balastieră (7.9).*
Detalii

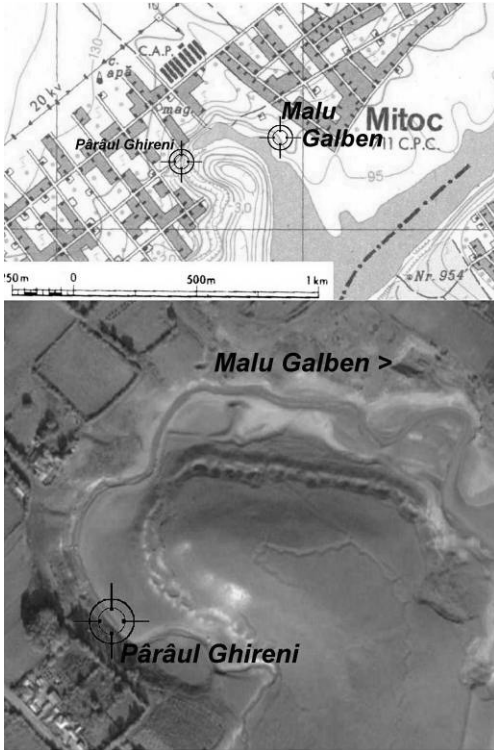

Fig. 32. Extras din harta topografică scara 1:25.000 și imagine satelitară pentru zona *Mitoc -Pârâul Ghireni* (7.10.). Notă: În imagine se observă și tranșee militare din timpul celui de-al doilea război mondial

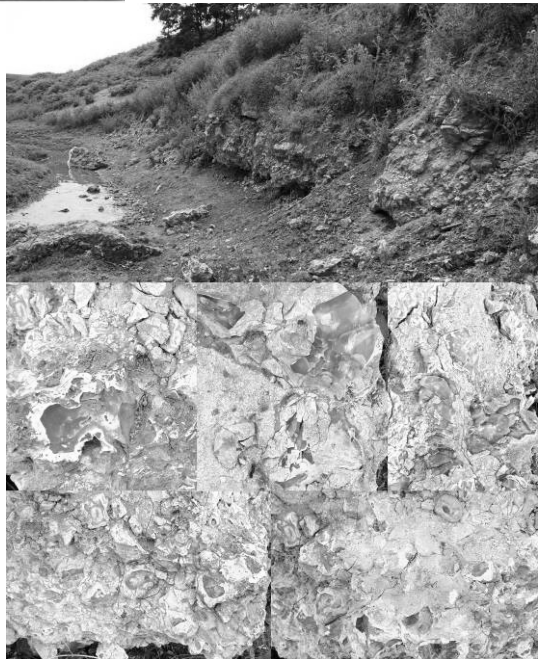

Fig. 33. *Mitoc - Pârâul Ghireni* (7.10.). Detalii cu aflorimentul badenian

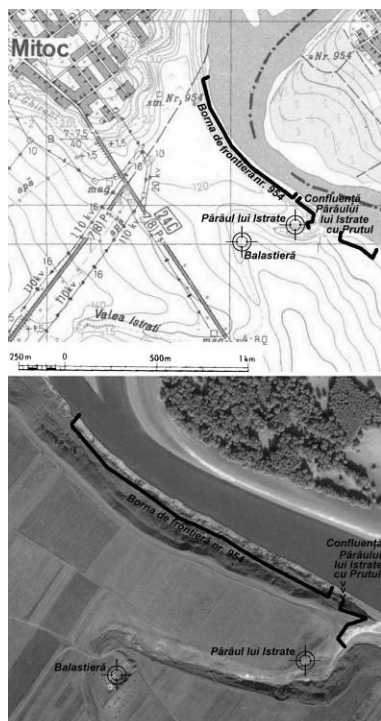

Fig. 34. Extras din harta topografică scara 1:25.000 și imagine satelitară pentru zona Mitoc - Borna de frontieră nr. 954 (7.11.), Confluența Pârâului lui Istrati cu Prutul (7.12.) și Balastiera de pe Valea Pârâului lui Istrati (7.13.), precum și zona sitului arheologic Pârâul lui Istrati

Fig. 35. Mitoc - Borna de frontieră nr. 954 (7.11.). Detalii cu conglomeratul badenian.

Fig. 36. *Mitoc - Borna de frontieră 954 (7.11.). Detalii cu conglomeratul badenian*

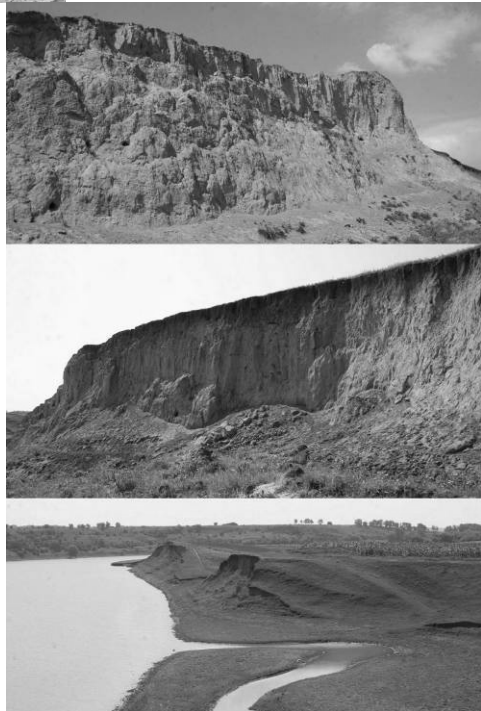

Fig. 37. *Zona Mitoc - Confluența Pârâului lui Istrati cu Prutul (7.12.)*

Fig. 38. Zona Mitoc - Valea Pârâului lui Istrati. Sus - secțiunea arheologică din punctul Valea lui Istrati. Mijloc - un profil în care apar sporadic fragmente de silex. Jos - Balastiera de pe Valea Pârâului lui Istrati (7.13.)

Fig. 39. O exploatare neolitică de silex de la Spiennes-Belgia, cu un nivel geologic de silex

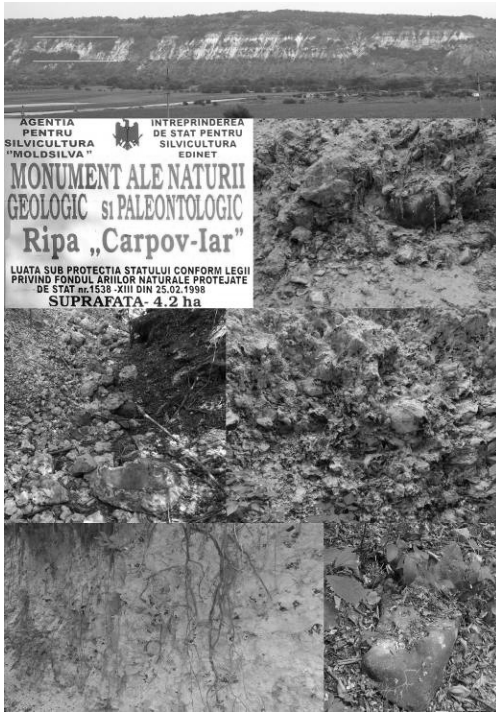

Fig. 40. Zona Naslavcea - Râpa lui Carpov cu ocurențe de silex.
Sus: Nivelul calcaros cretacic

Fig. 41. Zona Naslavcea – La 3 Vaduri. Ocurențe de silex

Fig. 42. Varietăți de silex din minele de la Spiennes-Belgia

Fig. 43. Varietăți de silex din zona Naslavcea – Râpa lui Carpov

Fig. 44. Varietăți de silex din zona Naslavcea – La 3 Vaduri

Fig. 45. Varietăți de silex Rădăuți-Prut și Miorcani - Cariera și mina de nisip. Punctul 3 (7.1.).

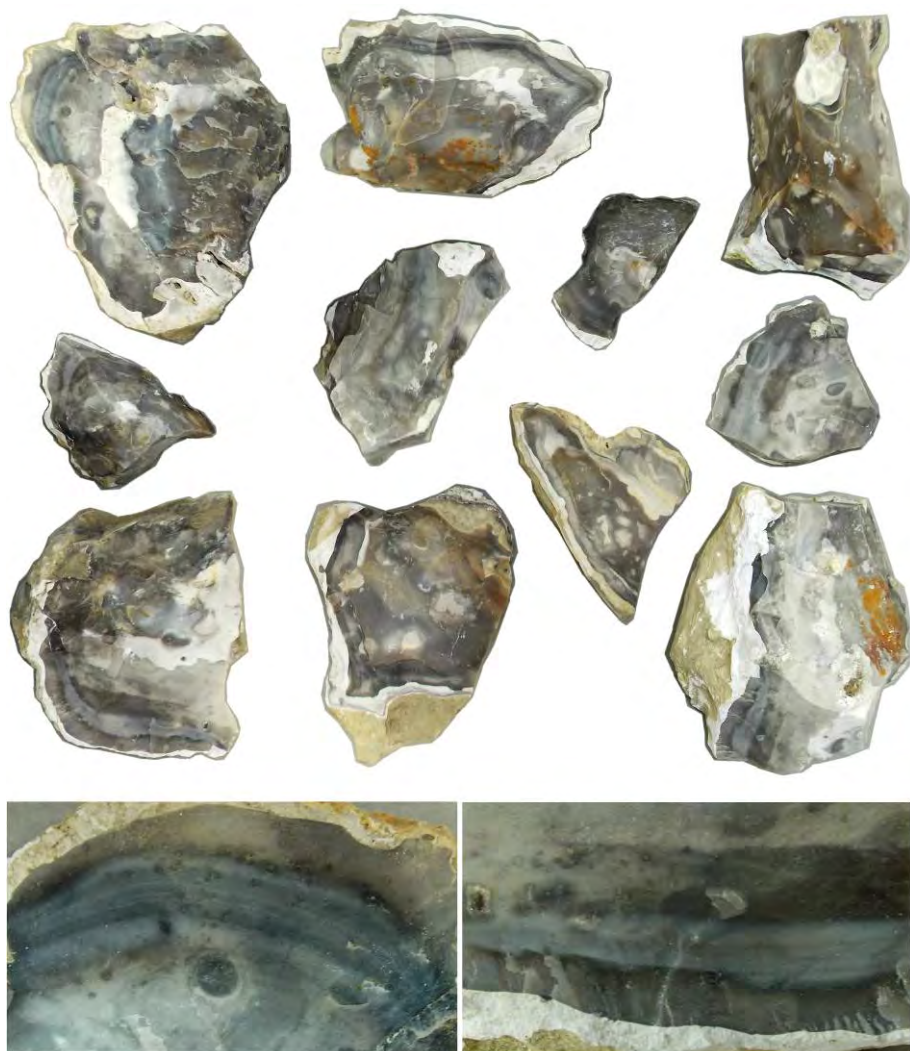

Fig. 46. Varietăți de silex *Mitoc - Borna de frontieră 952 - Punctul 3 (7.6.)*

Fig. 47. Varietăți de silex *Mitoc - Borna de frontieră 952 - Punctul 3 (7.6.)*

Fig. 48. Varietăți de silex *Mitoc - Pârâul Ghireni* (7.10.)

Fig. 49. Silex de culoare neagră din aluviunile recente ale râului Prut

Fig. 50. Varietăți de silex identificate în zona cercetată. **Sus:** Silex de culoare închisă, ce variază de la cenușiu-negru la cenușiu-deschis, ce a fost identificat *in situ* în nivelele cretacice deschise de eroziune pe Valea Prutului în zona *Cotu Miculinți-Borna de frontieră nr. 941 (7.2)*, și în nivelul nisipului cu noduli de silex din zona *Rădăuți-Prut și Mirocani - Cariera și Mina de nisip - Punctul 3 (7.1)*. **Jos:** Silex de culoare deschisă, ce variază de la alb la gri, translucid, ce a fost identificat *in situ* în conglomeratul badenian deschis de eroziune la *Cotu Miculinți - Borna de frontieră nr. 941 (7.2)*, *Mitoc - Borna de frontieră nr. 952 (7.6)*, *Mitoc - La Biserică - Vatra satului - Punctul 1 (7.8)*; *Mitoc - Pârâul Ghireni (7.10)* și *Mitoc - Borna de frontieră nr. 954 (7.11)*

GENEALOGIC AND HERALDIC NOTES ON THE MOLDAVIAN FAMILIES SETTLED IN THE EAST (15th – 18th CENTURIES)*

Lucian-Valeriu LEFTER¹, Tudor-Radu TIRON²

Keywords: *Demetrius Cantemir, Moldavia, Moldavian genealogy, Moldavian heraldry, aurochs head*

Cuvinte cheie: *Dimitrie Cantemir, genealogie Moldova, heraldică Moldova, cap de bour*

Occurred in the summer of 1711, the battle of Stănilești upon the Prut River was the first in the series of the 18th century's Russian-Ottoman wars. In Moldavia's history, amongst other political consequences, this major event led to the exile of a number of local boyar families to the East. Settled together with Demetrius Cantemir (Fig. 1), prince of Moldavia between 1710-1711, in today's Ukraine, at Kharkiv, there were 105 Moldavian lineages, including 40 boyar families, migrated between 1711-1720, that formed a population of about 4000 persons (according to the list published by Grigore Nandriș in 1953)³. It is true that, after a while,

* The text is based upon the lecture given by the authors, under the name *Eastern Souvenirs of the Moldavian Aurochs. Genealogic and Heraldic Notes on the Families that Accompanied the Prince Demetrius Cantemir in his Exile of Kharkiv*, at the IInd Ukrainian Conference of Genealogy – “Social, Local and Ethnic Genealogy of Ukraine: Sources, Methods and Connections with the Social History” (*II українські генеалогічні читання – „Генеалогія соціальних, локальних та етнічних груп України: джерела, методи дослідження, зв'язок з соціальною історією”*), Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, 24-26 May 2013.

¹ County Center for Preservation and Promotion of the Traditional Culture, VASLUI.

² National Committee of Heraldry, Genealogy and Sigillography, BUCHAREST.

³ G. Nandriș, *Rumanian exiles in 18th Century Russia*, in *RER*, I, 1953, p. 65-67.

when the diplomatic relations between the Empires were re-established, several of these families returned to Moldavia. The remaining ones were sufficiently numerous to constitute, in 1736, under the command of prince Constantin Antiohovich Cantemir (1700-1776), a regiment of Moldavian hussars, such was this located in Izyum. The descendants of these emigrants could be still traced by the Revolution of 1917⁴.

The beginnings of the Romanian migrations to the East are shrouded in legend, dating back to the period of the Moldavian voivode Stephen the Great (1457-1504) (Fig. 2). A certain Ivan Sused ('Neighbor'), descendant of this prince, was considered to be an ancestor of the nobles Rachmaninoff (the composer's family). Amongst the famous names of Moldavians settled in the East during the 17th century, one should mention – together with Demetrius Cantemir – the metropolitan Petru Movilă (1596-1647), founder of the Academy of Kyiv, as well as the scholar Nicolae Spătarul, known under the name of 'Nicolai Gavrilovich Spafarii' to the Russian literature and 'Milescu' to the Romanian one (1625-1708), geographer, translator and tireless traveler, settled in Russia at 1671 and a special envoy of tsar Alexei Mikhailovich (1629-1676) to China⁵. Other Moldavian families could be equally identified between those ennobled by the Russian emperors. They never denied their ancestry, and so the head of the Moldavian aurochs, or the Wallachian eagle, could be found in the hereditary arms of the Bantăș-Kamenskis, Vremes (Vremev), Caraimans (Kulikovski), Herescus (Herascov) families etc.

*

The first overview on the boyars of 'Wallachian' origins of Russia was due to the Bessarabian genealogist Gheorghe Bezviconi (1910-1966)⁶, who noticed that the first historic sources on the noble Russian families which "came from Moldo-Wallachia" could be found in the *Velvet Book* (*Бархатная Книга*), initiated during the reign of Feodor Alexeyevich

⁴ M. Cazacu, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie XVe-XIXe siècles*, in *CMRS*, XXXIV, 1993, 1-2, Janvier-Juin, p. 217-218.

⁵ P. P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708)*, Iași, 1987; also R. Șt. Vergatti, *Nicolae Spătarul Milescu (viața, călătoriile, opera)*, București, 1998.

⁶ Gh. Bezviconi, *Români în Rusia*, in *DTN*, IV, 1936, 31-34, p. 149-167; Idem, *Roirea familiilor românești peste Nistru*, in *CM*, II, 1941, vol. II, 14, p. 120-145.

(1676-1682). Among these noble lineages they mention the Ofrosimovs⁷ and the Rahmaninovs⁸, to whom one could add several others, as their names clearly indicates, such as the Volokishins⁹, Volohovs¹⁰ etc. The same ethnic origins are also indicated in the name of Luca Voloshaninov, the 1497 envoy of the tsar Ivan the Great to Moldavia, whose descendants were living in the 17th century¹¹. It must be remembered in the context that a marriage was concluded between Elena (1465-1505), daughter of Stephen the Great, prince of Moldavia, and the great prince Ivan the Young, eldest son and heir to Ivan III (from his first marriage to Maria of Tver). This 'Moldavian' page of the history of the Ruriks ended unexpected and tragically: Ivan the Young died prematurely in 1490, Elena and their son Dmitry (proclaimed heir to the throne), both died in prison, in 1505, respectively 1509, as victims of a Court conspiracy.

Belonging to the 'first wave' of migrations, the Ofrosimovs and the Rahmaninovs need a particular attention. According to the family tradition, a certain Andrei, son of Ofrosimov, came from the 'grand Volochs country' (probably Wallachia) to the court of Basil II, great prince of Moscow and Vladimir (1425-1462). His descendants held important positions during the 17th-18th centuries: Yuri Afanasiev was *voivode* at Kroma (1641), Mikhail Mikhailovich was *voivode* at Yepifan (1651 and 1659), Timofei Ilyich was *voivode* at Shatsk (1688), Afanasii Leontev was supreme judge in the time of Catherine II and the general Mikhail Alexandrovich was governor of Moscow (1797-1868)¹².

The family coat of arms appears in the *Armorial of the Noble Families of the Empire*, (Fig. 3)¹³: the shield depicts, above a castle with three towers, an eagle in profile with the wings displayed and inverted, standing above a

⁷ *** *Родословная книга Князей и Дворян российских и выезжих*, Москва, 1787, p. 358, 420.

⁸ *Ibidem*, p. 369, 420.

⁹ *Ibidem*, p. 298, 381, 420.

¹⁰ *Ibidem*, p. 298, 424; also, К. П. Долгоруков, *Российская родословная книга*, т. IV, Санктпетербург, 1857, p. 351.

¹¹ *Ibidem*, p. 351-352.

¹² *РБС*, т. 12, p. 473-474.

¹³ *ОГ*, т. 5, nr. 39.

dragon. Most likely completed in the 18th century, this achievement might have been inspired by the Wallachian eagle, deprived by its cross in the beak and represented above a dragon, the entire scene having, probably, an anti-Ottoman message.

The ancestors of the composer Sergei Vasilievich Rachmaninov (1873-1943) were traditionally considered to be 'Volochs', having as ascendants the 'lineage of the Moldavian princes from the House of Dragoș'¹⁴. One of the children of the above-mentioned Ivan Sused (that the family legend considered to be a son to prince Stephen the Great) was Vasile, nicknamed *Rachmaninov*, who would have founded this family (name also written *Rochmanivov*). In 1551, three members of the Rachmaninov family were inscribed in the book of 1000 first Russian nobles¹⁵. The brothers Gerasim and Fedor Yevlevich Rachmaninov took part at the *coup d'État* of 1741, supporting the empress Elizaveta Petrovna¹⁶.

The family coat of arms appears in the *Armorial of the Noble Families of the Empire* (Fig. 4)¹⁷. The composition, conferred upon Gerasim and Fedor Yevlevich, featured the typical pattern for the members of the Life Guard Grenadiers, having in the second half of the shield the arms that interest us: two spears reversed and tied in saltire, between a six-pointed star in chief and a crescent in base. Displaying two spears (probably as a hint for the two brothers that received the achievement) this must be a variant of the Polish herb Drag-Sas, the coat of arms remembering the memory of Sas, prince of Moldavia, son of Dragoș, the founder of the Principality (Ștefan, fourth son of Sas, settled in Halicz and became the founder of this herb, featuring as main version an arrow between two stars and a crescent – Fig. 5/a-c). Rachmaninov's family tradition assumed Dragoș as an ancestor, through Stephen the Great – so a confusion between prince Dragoș's grandson Ștefan, living in the late 14th century (House of Dragoș), and prince Stephen the Great, living one century later

¹⁴ Н. П. Василенко, *Исторические сведения о роде дворян Рахманиновых*, Киевъ, 1895, p. 1-11.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁶ *Ibidem*, p. 40, 46-47.

¹⁷ *ОГ*, t. 4, nr. 134.

(House of Bogdan). In our opinion, the Rachmaninovs were not (and could not be) descendants of Stephen the Great (whose family is well-known by the historic literature) – but could instead be descendants of Dragoș, founder of Moldavia, or, properly said, “descendants from the group of families linked with the blood of Dragoș”. It is interesting to notice that the genealogy of the family, published more than one century ago, depicts a portrait of the presumed ancestor of the lineage, the ‘prince Bogdan of Moldavia’, a naïve drawn personage (Fig. 6), however very similar with the real portrait of prince Stephen the Great¹⁸.

From the 16th century, they should mention Ivan Potcoavă (‘Pidkova’), pretender to the Moldavian throne in 1577¹⁹ and posthumously a hero in the Ukrainian and Romanian literatures²⁰, who wandered to the Ukraine together with several boyars, amongst them the Cossacks Ceapă (Țopa), Cârstea Voloshin and the chancellor Gavril, the ancestor of the Moldavian historic lineage Hasdeu. Then in the 17th century, one meets several families migrated to Ukraine. One of these are the Armășevskis, descendants of the Moldavian *armaș* Vasile, come from Moldavia. His offspring, Ivan Vasilievich Armashenko, was in 1680 a copyist at Lavra Pecherska in Kyiv. A famous marriage of that timelines occurred between Bohdan Khmelnytsky’s son, Timofii (Timuș), and Ruxandra (†1686), daughter to Vasile Lupu, prince of Moldavia (1634-1653, 1653). This alliance was also unfortunate, since Timuș lost his life, one year after the marriage, at the battle of Suceava, while defending his father-in-law with his Cossacks (1653).

The geographic vicinity of Moldavia with the Cossack Hetmanate inevitably led to some military interference. Thus, four of the 15 regiments of Khmelnytsky’s army were commanded by Moldavians: Toader Lobodă at Pereyaslav, Martin Pușcariu at Poltava and Pavel Apostol, the latter coming from “the most illustrious family of Moldavians in the Ukraine”, whose ancestor was a certain Apostol, a Cossack in the regiment of

¹⁸ Н. П. Василенко, *op. cit.*, plate 4.

¹⁹ C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova – a. 1324-1881, I, secolele XIV-XVI*, București, 2001, p. 713-720.

²⁰ He is the hero of Taras Shevchenko’s poem *Ivan Pidkova* (1839), as well as the Romanian writer Mihail Sadoveanu’s novel *Nicoară Potcoavă* (1952).

Myrhorod, in 1649. His son, Ephrem, was on his turn the father of the *polkovnyk* Pavel Apostol, and subsequently grandfather of the renewed hetman Danylo Apostol (1659-1734), himself initially a *polkovnyk* in Myrhorod. Even a prince of Moldavia, Gheorghe Duca (1665-1666; 1668-1672; 1678-1683), was appointed by the Ottoman sultan as 'hetman of the Ukraine', initiating in 1680 a systematic colonization of Transnistria with Moldavians.

The most important migrations of the Moldavians in the Russian territories occurred in the time of Peter the Great. Even since 1707, a certain Apostol Kigech enrolled the tsar's army, being proposed to command the 'flag' of the 'volochs'. Because of their insufficient number the initiative was abandoned, however eventually reconsidered in 1736, when the prince Constantin Cantemir was appointed as head of this type of regiment. The 1711 defeat of the allied Russian-Moldavian forces on the Prut River determined a massive migration to the East. On August 5th of the same year, in his letter to the governor of Kyiv, the count Gavriila Ivanovich Golovkin (1660-1734) mentioned 4000 people escaped with prince Demetrius Cantemir, including about 40 names of boyars. In the same time, during the inspection of the irregular forces enrolled in the Russian army, the field marshal count Boris Petrovich Sheremetev (1652-1719) found four 'volosh' regiments, each with a number of 700 men. These were ordered to return in Moldavia, exception being made for two regiments, each having 274 men, commanded by Filip Petrovich Apostol-Kigech and Vasile Tanski, which were annexed in Kyiv to Sheremetev's army corps²¹. By order of the tsar, on the same 1711 August 5th, accompanied by 200 dragoons, Demetrius Cantemir left Mohyliv upon Dniester to reach Kyiv, where he arrived at August 20th. After two weeks of restfulness, the convoy – including dozens of Moldavian families – went to Kharkiv, arriving there in the last days of October.

Besides another great scholar of the 17th century, Nicolae Spătarul, known as Milescu, forefather of the Spafarevichs, the erudite prince Demetrius Cantemir was maybe the most notorious Moldavian emigrant in the Russian Empire. Tsar Peter appointed him a 'serenissime' prince, and

²¹ V. Țvircun, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, in A. Eșanu (coord.), *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*, Chișinău, 2008, p. 229.

entrusted him with the state affairs. The Cantemirs got a privileged position, concluded matrimonial alliances with prominent families of the Russian aristocracy, such as the Trubetskoys, the Golovines, the Lobanov-Rostovskys and the Golitsyns²². Finally, their influence upon the growth of the Russian culture was considerable, prince's Dimitrie son, Antioh, being considered as one of the founders of the modern Russian literature. Although integrated in the life of the Empire, the Cantemirs still conserved their links to Moldavia. The above mentioned prince Constantin Cantemir, commander of the 'Volochs' regiment of 1736 and first cousin to prince Antioh, was a pretender to the Moldavian throne. But, as a consequence of "running from this land" (as mentioned into a legal document of the time), his estates were confiscated, and even in 1775, his son-in-law, the Wallachian great *vornic* Pantazi Câmpineanul, didn't succeed to be reinstated as successor in his rights (Grigore Alexandru Ghica, then prince of Moldavia, concluded that "the fortunes of the rebels, are by law a princely property")²³. The last male descendant of the family in Russia, the colonel prince Demetrius Cantemir, wrote in 1772 to the field marshall count Petr Aleksandrovich Rumiantsev-Zadunaiskii (1725-1796) mentioning that his father, prince Constantin, had left Moldavia in 1736 to settle in Russia²⁴. Then, in 1809, during the Russian military occupation of Moldavia and Wallachia, the same Demetrius addressed a letter to Sergey Kushnikov, president of the Divan of the Principalities, claiming to be reinstated in the property of his ancestral Moldavian estates, "these domains and villages that used to belong from ancient time to my

²² Regarding these alliances, reference in: A. Eșanu, V. Eșanu, *Doamnele și descendenții lui Dimitrie Cantemir*, in A. Eșanu (coord.), *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*, Chișinău, 2008, p. 453-462, 478-485, 490-492. So, Anastasia Ivanovna Trubetskaya (1700/1705-1755), was the second wife of Demetries Cantemir, the marriage occurring in 1720. Two of the sons of the latter, Matei (1703-1771) and Constantin (1705-1747), married the princess Agrafena Yakovlevna Lobanova-Rostovskaya, respectively the princess Anastasia Dmitrievna Golitsyna. Finally, the only daughter issued from Demetrius Cantemir's second marriage, Smaragda-Ecaterina (1720-1761), took as husband the prince Dmitri Mikhailovich Golitsyn.

²³ SJIAN, *Colecția Documente*, CDXII/189.

²⁴ S. Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, in *IN*, 9, 1931, p. 25.

ancestors, and that were left in 1736 <in Moldavia> by my father". This second Demetrius Cantemir died in Kyiv, in 1820.

The coat of arms of the Cantemirs has two versions. The version actually used by Demetrius Cantemir (Fig. 7) and the posthumous one, based upon the first and popularized through the 18th – 19th century English and German prints of his works (Fig. 8). This second version was used by his Russian-settled descendants, as it appears – for instance – upon the engraved portrait of the princess Smaragda (Ecaterina) Galitzine, born Cantemir (1720-1793), work of the French artist Robert Gaillard (Fig. 9). Almost all the elements are to be found on the first version of the arms – ‘Moldavian’ – which was conceived according to the local taste and understanding of the heraldic phenomenon: in the center is the Moldavian aurochs head, accompanied by the scepter and the sword (as symbols of the princely power), encircled by two *amphipteres* (figures that can be considered as a hint to the very probable Tartarian ancestry of the prince)²⁵, and finally two shaking hands (that were interpreted as a Masonic symbol). The two lions are the traditional supporters of the Moldavian princely coat of arms. The second version – ‘Russian’ – conceived according to the European rules of heraldry, however never registered in the *Armorial of the Noble Families of the Empire*, contained in addition the Russian imperial eagle, as well as the Wallachian eagle (Demetrius Cantemir’s first wife, Casandra, was the daughter of Șerban Cantacuzino, prince of Wallachia between 1679-1688).

Other mentions about the Moldavian families migrated to the East are to be found in the Alexander Polovtsov’s *Russian Biographical Dictionary* (*Русский биографический словарь*), a monumental work published between 1896-1918, as well as in other genealogical works.

Thus, the Bantăș-Kamenskys²⁶ were relatives to the princes Cantemir, through the third marriage of Constantin Cantemir, prince of Moldavia (1685-1693), to Anița Bantăș, from a family that is recorded starting with

²⁵ T.-R. Tiron, *Au carrefour des traditions héraldiques. Les armoiries des Cantemir*, in *RRH*, LIII, 2014,1-4, p. 161-162.

²⁶ *PBC*, t. 2, p. 468.

the *vornic* Nicoară Bantăș, in 1580, then great *spătar* in 1597²⁷; they were the parents of prince Demetrius Cantemir. The genealogy of both lineages was approached by prince Alexey Borisovich Lobanov-Rostovsky (1824-1896), himself a descendant of the Cantemirs' blood, because of the marriage between prince Demetrius's son, Matei (1703-1771), to the princess Agrafena Iakovlevna Lobanova-Rostovskaya (1708-1772). From his genealogy of the Bantăș, as well as from the pedigree compiled by Nicolae Bantăș-Kamensky in 1783, it appears that the children of Anița's sister, Anisia, migrated to Russia in 1717. One of them, Sofia, had two sons: Nicolae, who went in 1711 in exile with his mother, and respectively Ion; the latter returned to Moldavia and eventually became a monk under the name Evloghie. Remained in the Russian Empire, Nicolae Bantăș (1709-1739) married to Anna, daughter of Stepan Zertis-Kamensky (1660-1722), a Moldavian-born Greek, translator to hetman Mazepa. Nicolae Bantăș obtained from Peter the Great a charter for land in Iziumsk district, and the son of this, also called Nicolae, carried on the names of his ancestors, in the formula 'Bantăș-Kamensky'. His family was inscribed in the noble book of the Moscow government, with mention that its members also possessed land in other governments (Kharkiv, Kherson, Bessarabia and Voronezh).

Nicolae Bantăș-Kamensky²⁸ was born in Nizhyn, on 1737, December 16th. He studied at the Academies of Kyiv and Moscow, then at the University of Moscow, having as colleague the future prince Grigory Aleksandrovich Potemkin-Tavrishesky (1739-1791). During his years as a student, Nicolae translated Voltaire's *Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand* (1761), the first part. In 1765, he was appointed as deputy director of the Archives of the Council of Foreign Affairs in Moscow. Under the coordination of the historiographer Gerard Friedrich (Fedor Ivanovich) Miller (1705-1783), he catalogued and transcribed the old documents which were improperly preserved. He signed several works: in

²⁷ Șt. S. Gorovei, *Cantemireștii. Eseu genealogic*, in *RA*, L, 1973, XXXV, 3, p. 481-510. Anița Cantemir was daughter to Dumitrașco Bantăș of Costeni (Neamț district), and nephew to Constantin Bantăș, commander of Neamț fortress between 1656-1665. About the latter, reference in: N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 342-343.

²⁸ *PBC*, t. 2, p. 468-471.

1766, six treaties on historical-diplomatic issues for the empress Catherine the Great, in 1780-1784, an approach of the collection of diplomatic documents, then a history of the foreign relations between 1727-1738, the evolution of the relations between Russia and China between 1619-1792 etc. In 1800, Nicolae Bantăș-Kamensky was appointed director of the Archives. Facing the 1812 French occupation of Moscow, he collected all the archives material in 105 cases, that he rescued to Vladimir and then to Nizhny-Novgorod (the collection were returning to Moscow in 1813, taking place in the untouched building of the Archives). Nicolae Bantăș-Kamensky died on 1814, January 20th. The documents systematized by him were partially edited between 1841-1860, and then published as a definitive edition, between 1894-1902. It is interesting to notice that he received the Order of Malta (as testified by his portrait), probably after the protection of this was assumed, in 1798, by tsar Paul I. Thus, Nicolae Bantăș-Kamensky appears to be the first member, of Moldavian blood, to this ancient chivalric organization.

Known as 'historian of the Little Russia', the son of Nicolae, Dimitrie²⁹, was born on 1788, November 5th. Brought up under the surveillance of his father, he collaborated with him, for a while, at the Archives of the Council of Foreign Affairs. Delegated in 1808 to Serbia, he related his voyage to the South in his 1810' *Travel through Moldavia, Wallachia and Serbia*. In 1816 he is appointed military governor of the Little Russia, to which he dedicated, six years later, a four-volume history. Between 1825-1828, respectively 1836-1838, he was appointed governor of Tobolsk and of Vilnius, affirming himself of a promoter of modernization. Distinguished man of culture, researcher and translator, Dimitrie Bantăș-Kamensky died at 1850, January 25th.

It is important to notice that besides the Russian branch of the family, the intellectual qualities of the family were equally shared by the descendants returned to Moldavia³⁰. The above-mentioned Ion Bantăș (about 1705-1773), later known as monk Evloghie, was a teacher at the Princely Academy of Iași. Ion Bantăș must have also been to Russia in 1717,

²⁹ *PBC*, t. 2, p. 460-468.

³⁰ L.-V. Lefter, *Evloghie dascălul și fiul său, Gheorghe, traducători și copişti pentru mănăstirea Putna*, in *AP*, III, 2007, 1, p. 87-108.

together with his mother and brother, and he studied the Slavic, before returning to Moldavia. One of the sons of Evloghie, named Gheorghe Evloghie, was also a teacher at the Princely Academy in Iași, being known by his Russian relatives as ‘Gheorghe Bantăș’. He died about 1790. The two teachers, father and son, were famous translators from Slavic to Romanian, certifying lots of old Mediaeval papers, number of them coming to today’s researchers only through their translations.

Following the request of Iacov Putneanul, metropolitan of Moldavia, they translated the *Lives of the Saints*, resulting five volumes still conserved at Putna Monastery, in the North of Moldavia. This was the first translation of this work into Romanian, including, also for the first time, a synthesized version of the story of Barlaam and Joasaph³¹. During the 18th century, knowledge of the Slavic in Moldavia had become the attribute of scholars. Instead, understanding the Greek got more important, and the translations to Romanian notably increased. In this respect, the translation made by Evloghie and his son Gheorghe had a certain contribution to the development of the Romanian language.

The family coat of arms appears in the *Armorial of the Noble Families of the Empire* (Fig. 10)³². The shield combines an equestrian figure (1st quarter), the Moldavian aurochs (2nd quarter), and the charges of the Polish herb Sulima, born by the Kemenskys (3rd quarter) – mentioned in the list of herb’s families, under the variant ‘Kamiński’³³. If the lower half of the shield depicted the arms Sulima, probably that the upper half depicted the heraldic ‘patrimony’ connected to the Bantăș family: the aurochs, because of their kinship with princes Cantemir, and this curious rider of the 1st quarter, maybe depicting an ancestor of the family.

Coming also from Moldavia, a family named Caraiman (Kulikovsky) belonged to the group of the boyars that joined Demetrius Cantemir in his exile. Procopie Caraiman-Kulikovsky was a *polkovnik* of the regiment of Kharkiv, receiving from Peter I several villages for his services. One of his

³¹ N. A. URȘU, *Prima traducere românească a versiunii comprimate a romanului Varlaam și Ioasaf din Viețile Sfinților*, in *Cronica*, Iași, XXX, 1995, 24 (1428), p. 7.

³² *OI*, t. 4, nr. 138.

³³ K. Niesiecki, J. N. Bobrowicz, *Herbarz polski*, t. VIII, Lipsk, 1841, p. 564-565.

sons, Constantin, was killed by the Zaporozhian cossacks in 1719, and the other, Iurie, was confirmed as owner of his paternal estates.

The family coat of arms appears in the *Armorial of the Noble Families of the Empire* (Fig. 11). The shield displays a complex composition, having in the center three armoured legs (that may have been inspired by the Polish herb Drogomir), at the lateral parts a *cornucopia* and a garb of wheat (probably alluding to some agricultural occupation of the descendants), and in the upper part the Moldavian aurochs head, between two groups of celestial symbols. Should it be a hint to the migration of the family from Moldavia, as a territory under Ottoman rule? It is certain that the presence of the Moldavian aurochs is explainable only as a geographic and ethnic symbol, and not as a genealogical one. Last but not least, the presence of the three legs is explainable, because a family Kulikowsky is listed in the herb Dragomir³⁴. However, because of the much differenced appearance of the arms, this must have not been the same, but a homonymous lineage to the one migrated to Russia³⁵.

To the same ethnic group belonged the captain Toader (Feodor) Vreme (Russified as *Vremev*), equally come from Moldavia. In 1711, he had sworn his oath of allegiance to the tsar, receiving thus the right to the Russian perpetual citizenship. Some members of the family considered themselves to be descendants of both Toader and Mihail Vremev, the latter come from Moldavia in 1715.

The family coat of arms appears in the *Armorial of the Noble Families of the Empire* (Fig. 12). The shield displays, in its upper half, the Moldavian aurochs head, a symbol reflecting the geographical and ethnic background of the family. The crescent and the sword from the quarters of the lower half of the shield are maybe an illustration of the anti-Ottoman conflict that caused the Vremevs' migration to the Empire. Although quite common for the Russian noble arms with supporters, the two lions may have connection with the heraldic lions of Cantemirs³⁶.

³⁴ *Ibidem*, t. III, Lipsk, 1839, p. 400-401.

³⁵ *OI*, t. 10, nr. 112.

³⁶ *OI*, t. 9, nr. 128.

The lineage Herescu (Russified as *Heraskov*), was also coming from the 'principality of the Volochs'. A captain Udrea or Andrei Herescu, nephew of the *postelnic* Constantin Herescu from Wallachia, belonged to the group that accompanied Toma Cantacuzino, great *spătar* of Constantin Brâncoveanu, prince of Wallachia (1688-1714). Commander of the Wallachian cavalry in 1711, Cantacuzino disobeyed his orders and moved with his men in the Russian-Moldavian camp, settling afterwards in the Empire and becoming a major-general at the command of a Cossack army. Andrei Herescu's grandson, the writer Mihail Matveevici Herascov, called 'the Russian Homer', was born at Pereyaslav on 1733, October 25th and died at Moscow, on 1807 September 27th. Student of the University of Moscow since 1755, he became its rector in 1763. He is known for his 1757 poem *Fruits of science*, as well as for his 1758 tragedy *The Nun of Venice*.

The family coat of arms appears in the *Armorial of the Noble Families of the Empire* (Fig. 13). The composition must have been made in the same time with the achievement of the Ofrosimovs, the eagle and dragon fighting scene being similar. This time, the eagle keeps a cross in its beak, and has the true appearance of the 'Aquila Wallachica' (in profile, wings displayed and reversed, head turned), sun and crescent included. As a whole, the arms are the same with those of Wallachia, exception from the colors of the shield³⁷.

A typical illustration of the Moldavian 1711 migration is the Abaza family³⁸. *Vornic* of Botoșani in 1676, Ilie Andrei Abaza swore allegiance to the tsar in 1711, May 25th. He went to Kiev, together with Ilie Merescu, then with the tsar to Moscow. Although he had already been settled in the Russian Empire, his sons, who served as *rotmistrz* in the 'landmilitia' of Kharkiv, were married to Moldavian boyar daughters. Luchian married Elena, daughter of Chiriac Sturdza, Ivan married Alexandra, daughter of Gheorghe Moțoc, Eustafie married Xenia, daughter of Ștefan Cazimir. Also, his two daughters were equally married to Moldavians, both *rotmistrz*: Maria to Feodor Ilyich Merescu, and Ana to Feodor Apostol Kigheci. The

³⁷ *OG*, t. 2, nr. 134.

³⁸ S. Bacalov, *Activitatea militară a unor moldoveni în Rusia. Cazul neamului Abaza*, in *Cohorta. Revista de Istorie Militară*, 2, 2013, p. 28-52 (with a bibliography on the family at note 3).

next generation also concluded similar marriages, with members of other Moldavian families.

Apparently, the Moldavian heraldic symbol is to also be found in the coat of arms of the Abazas. In fact, this is a variant of the Polish herb Pomian, displaying a buffalo head and not an aurochs one. The family does not appear in the list of the herb's bearers, and maybe this was already used by the family because of the similarity with the the Moldavian coat of arms³⁹. The coat of arms of Aleksey Abaza, captain of 2nd rank, was inscribed in the *Armorial of the Noble Families of the Empire* (Fig. 14)⁴⁰.

In 1711, a certain Dicescul⁴¹ went from Moldavia to Kharkiv, but returned then to Moldova. However his son, the *comis* Iancu Dicescu, returned to Russia in 1739 and settled in the Kherson region. Iancu's grandson, Arsenie, got the rank of second major (1777) and married the daughter of the lieutenant-general Ioan Nicoriță, descendant of the Moldavian *hatman* Nicoriță (another refugee from the group of Demetrius Cantemir) who was killed by the Turks. The son of Arsenie Dicescul, Ioan, captain in the navy during the Russian-Turkish War of 1806-1812, was the grandfather of Pavel Viktorovich Dicescul (1837-1909), a known politician from Bessarabia.

The latter petitioned for a grant of arms. Listed in the *Armorial of the Noble Families of the Empire*⁴², the coat of arms Dicescul displays, into a shield per fess, the heraldic horse-shoe of the family, completed in the upper half by a version of the historical arms of Moldavia, differenced through the colors and the absence of the star between the horns of the aurochs head (Fig. 15)⁴³.

³⁹ K. Niesiecki, J. N. Bobrowicz, *Herbarz polski*, t. VII, Lipsk, 1841, p. 373-374.

⁴⁰ *OG*, t. 15, nr. 109. The coat of arms received the high imperial confirmation on 1892, October 28th (kind notice of Dr. Silviu Andrieș-Tabac, after the original preserved in Российский Государственный Исторический Архив, Ф. 1343, Оп. 49, Д. 1).

⁴¹ D. Poștarencu, *Nobilii basarabeni Dicescu*, in *Tyragetia*, IV (XIX), 2010, 2, p. 25-35; S. Andrieș-Tabac, *Герб рода Дическул*, in *Гербоведение*, II, 2012, p. 81-91.

⁴² *OG*, t. 19, nr. 91.

⁴³ С. Андриеш-Табак, *Герб рода Дическул*, in *Гербоведение*, т. II, 2012, p. 81-91. The coat of arms received the high imperial confirmation on 1910, February 22nd (the

In the Kharkiv region also settled the families Buzescu, Gredescu, Herescu and Merescu, obtaining estates in Kupiansk district. The descendants of the boyars migrated in 1711 may be found here until the 20th century. At the Svecenaia estate was born Nikolay Andreyevich Gredescul (1864-1941), who graduated the Faculty of Law of Kharkiv, obtained his doctorate at Kazan, and became a member of the first Duma. Bearing the name of a historic Wallachian family, the scientist Vladislav Petrovich Buzescul (1858-1931), was born at Popovca. He was a dean of the Faculty of History and Philology of Kharkiv, where he had completed his studies. Being a famous Hellenist, he became in 1922 a member of the Academy. Among his works one must note: *Pericles* (1889), *The Athenian Politics of Aristotle* (1895), *The History of Athenian Democracy* (1909), *The World History and its representatives in Russia in the 19th and the early 20th century* (two volumes, 1929-1931). The equally famous professor Ilia Ilici Mecinicov (1845-1916), known as vicepresident of Pasteur Institute of Paris, creator of the comparative embryology of the invertebrates, of the immunity theory etc., was also coming from the area of Kharkiv, being a descendant of the family of Nicolae Milescu-Spătarul (Mecinic)⁴⁴.

Finally, at the end of the 19th century, several families bearing Romanian-sounding names, were still listed in the 1897 calendar of the nobility in Kharkiv: Ionin, Afrosimov, Kossovich, Abaza, Bantăș, Vremev, Gredescul, Mecinicov, Apostol-Kigech, Hâjdeu, Moghilă, Proteanu etc. Most of these names may be found in the list of 105 families, drawn from the text of Ioan Neculce, Moldavian chronicler and dignitary to prince Demetrius Cantemir, himself went into exile. Many families returned to Moldova, while others, on the contrary, remained in the Ukraine, in the Kharkiv region, where they settled in 1711 and the subsequent years. The next major migration took place towards the end of the 18th century, namely at 1792, in the context of another Russian-Turkish War. Many prominent Moldavian great boyars went then to the East, some of them receiving estates in Transnistria: Ioan and Nicolae Cantacuzino, Emanuel Giani

original is preserved in Российский Государственный Исторический Архив, Ф. 1343, Оп. 49, Д. 528).

⁴⁴ S. Riga, D. Riga, *Ascendența românească a unui laureat Nobel: Ilia Ilici Mecinicov*, in *Revista Română de Sănătate Mintală*, 16, 2007, 3, p. 55-58.

Ruset, former prince of Wallachia (1770-1771), then of Moldavia (1788-1789) (who was buried in the St. Catherine cathedrale of Kherson, where he had died in 1794), Ilie Catargi, Scarlat Sturdza (the first governor of Bessarabia, 1812-1813), Ruxandra Mavrocordat, Anton Pascal, Ieremia Golescu, Ioan Nicoriță and many others.

*

“The Romanians gave Russia the main animators of the higher education”⁴⁵ wrote Gheorghe Bezviconi, referring to the accomplishments of Petru Movilă in Kyiv, of the Cantemirs at St. Petersburg, of Mihail Heraskov at Moscow. However, the connections are dating as far as the 15th century, as attested by the family roots of the Russian composer Sergei Rachmaninov, linked with the Moldavian oldest dynasty.

We must not forget the close connection of the largest Romanian emigration eastward with the region of Kharkiv. Here were settled, in the first stage, most of the families that came together with Demetrius Cantemir from Moldavia, from 1711 onwards. After the end of the Russian-Turkish hostilities, many families returned to Moldova in the years that followed, while others, on the contrary, were still coming from Moldova to the East, following the idea of the Russian and Orthodox release from the Ottoman rule. While serving the tsars, a large number of men were called in for the creation of Moldavian military units. Besides this, Moldavian settlers integrated themselves, through marriages, to nobility of the Empire. After two generations, they were almost completely assimilated into the local society. On the other hand, the Moldavian traditions could not be easily forgotten. Moldavians served their new country through sword and through pen, as militaries and men of culture, and when applying for coats of arms, they certainly mentioned their roots and officially obtained the authorization to bear the aurochs head, as a souvenir of their origin country.

⁴⁵ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, 1941, p. 134.

*ÎNSEMNĂRI GENEALOGICE ȘI HERALDICE PRIVIND FAMILIILE DIN MOLDOVA CARE S-AU STABILIT ÎN EST (SECOLELE XV-XVIII)**(Rezumat)*

Desfășurată în vara anului 1711, lupta de pe râul Prut, de la Stănilești, a reprezentat doar începutul șirului de războaie ruso-turce din secolul al XVIII-lea. Pentru istoria Moldovei, acest eveniment major a determinat exilul unor numeroase familii de boieri români pe teritoriul Imperiului Rus. Stabilite alături de principele Dimitrie Cantemir în Ucraina, la Harkov, pot fi numărate 105 familii românești, emigrate în intervalul 1711-1720 (40 de nume boierești), care formau o populație de vreo 4000 de persoane, conform unei liste publicate de Grigore Nandriș în 1953. Desigur, după o vreme, când s-au restabilit relațiile diplomatice, multe dintre familii s-au reîntors în Moldova. Cele rămase, în număr destul de mare, au format un regiment de husari moldoveni, precum la Izjum, ai căror urmași mai puteau fi regăsiți până la revoluția din 1917.

Începuturile peregrinării românești spre est sunt învăluite în legendă, începând cu Ștefan cel Mare, în secolul al XV-lea. Un urmaș al voievodului moldovean, Ivan Sused (Vecin) era considerat strămoș al nobililor Rahmaninov. Dintre numele celebre, alături de Dimitrie Cantemir, amintim mitropolitul Petru Movilă, apoi pe cărturarul Nicolae Spătarul (Spafarevici), numit și Milescu, stabilit în Rusia și neobosit călător până în China, în secolul al XVII-lea. În aceeași ordine de idei, amintim pe rudele principelui Cantemir. Nicolae Bantâș-Kamenski, a studiat la Kiev și Moscova, a fost director al Arhivelor Ministerului de Externe din Moscova începând cu 1800; poate fi considerat și primul membru de origine românească al ordinului de Malta, instituit de țarul Petru I la 1798. De asemenea, fiul acestuia, Dimitrie, guvernator la Tobolsk și Vilnius, este considerat „istoricul Malorusiei”. Acești cărturari știau că au rude în Moldova, pe Ion Bantâș, călugărit Evloghie, și fiul acestuia, Gheorghe Evloghie, renumiți profesori la Academia domnească din Iași și traducători din slavonă în română.

Și alte familii moldovenești pot fi identificate între cele înnobilate de țarii ruși. Nu și-au renegat originea, iar capul de bour (stema Moldovei) sau acvila (stema Valahiei), se regăsesc în blazonul familiei lor. Alături de Bantâș-Kamenski, aflăm familiile Vreme (Vremev), Caraiman (Kulikovski), Herescu (Herascov) etc.

Lista ilustrației:

- Fig. 1. Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei (1710-1711).
- Fig. 2. Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504).
- Fig. 3. Blazonul familiei Ofrosimov.
- Fig. 4. Blazonul familiei Rahmaninov.
- Fig. 5a. Herbul polon Drag-Sas.
- Fig. 5/b-c. Spadă cu însemnul unui membru al familiei lui Dragoș Vodă.
- Fig. 6. Fragment din decorația arborelui genealogic al familiei Rahmaninov, cu portretul fantezist al unui domn al Moldovei (în chip de ascendent) și capul de bour al Principatului.
- Fig. 7. Stema lui Dimitrie Cantemir, potrivit viziunii heraldice moldovenești.
- Fig. 8. Stema lui Dimitrie Cantemir, potrivit viziunii heraldice rusești (însemn atribuit postum).
- Fig. 9. Stemă de alianță pe portretul principesei Smaragda (Ecaterina) Galițin, născută Cantemir (1720-1793).
- Fig. 10. Stema familiei Bantăș-Kamenski.
- Fig. 11. Stema familiei Kulikovski.
- Fig. 12. Stema familiei Vreme.
- Fig. 13. Stema familiei Heraskov.
- Fig. 14. Stema familiei Abaza.
- Fig. 15. Stema familiei Dicescul.

Fig. 1. Demetrius Cantemir, prince of Moldavia (1710-1711)

Fig. 2. Stephen the Great, prince of Moldavia (1457-1504)

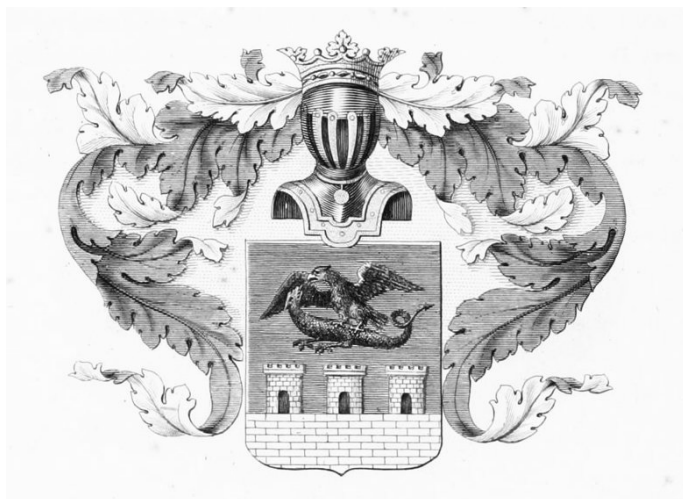

Fig. 3. The coat of arms of Ofrosimov family

Fig. 4. The coat of arms of Rachmaninov family

Fig. 5a. The Polish herb Drag-Sas

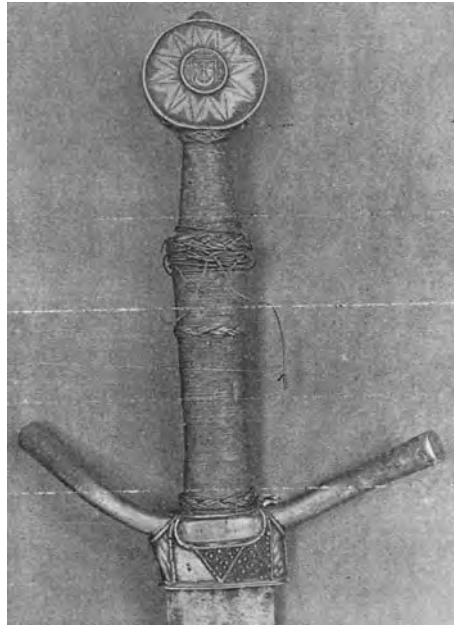

Fig. 5/b-c. Sword with the coat of arms of a member of the family of prince Dragoş

Fig. 6. Decoration of the Rahmaninovs' pedigree, with the fantasy portrait of a Moldavian prince (as ancestor of the family), as well as the coat of arms of the Principality

Fig. 7. 'Moldavian' version of the coat of arms of Demetrius Cantemir

Fig. 8. 'Russian' version of the arms of Demetrius Cantemir
(posthumously attributed)

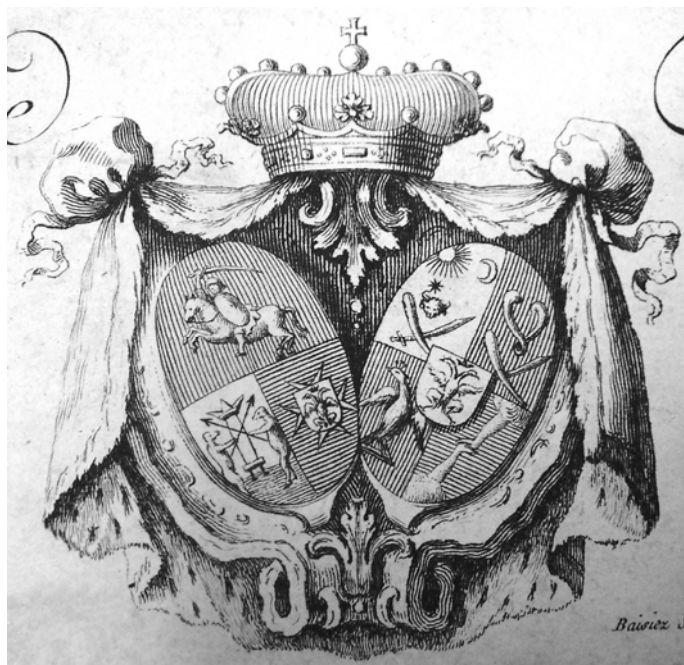

Fig. 9. Alliance coat of arms upon the portrait of princess Smaragda (Ecaterina) Golitsyn, née Cantemir (1720-1793)

Fig. 10. The coat of arms of Bantăș-Kamenski family

Fig. 11. The coat of arms of Kulikovski family

Fig. 12. The coat of arms of Vreme family

Fig. 13. The coat of arms of Heraskov family

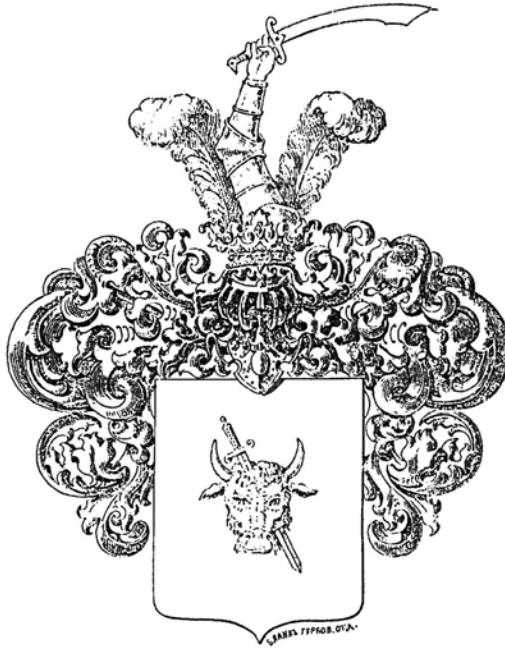

Fig. 14. The coat of arms of Abaza family

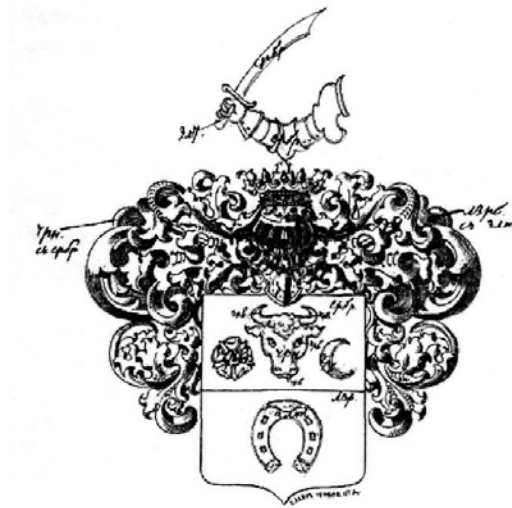

Fig. 15. The coat of arms of Dicescul family

CONSUMUL DE ALCOOL ȘI BEȚIA ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ, SECOLUL AL XVI-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA: SEMNALĂRI DOCUMENTARE

Olivia SENCIUC¹

Cuvinte cheie: *consum, alcool, beție, Moldova, Țara Românească*

Keywords: *consumption, alcohol, drunkenness, Moldavia, Wallachia*

Din secolul al XVI-lea, în documentele Europei Occidentale încep să se înmulțească mențiunile referitoare la consumul excesiv de băuturi alcoolice în locurile publice, comportament ajuns, în scurt timp, la dimensiuni de masă². Efectele „beției” s-au făcut tot mai intens simțite odată cu trecerea alcoolului obținut prin distilare – *apa-vieții*, după cum era numit în epocă – de la statutul de medicament, la cel de băutură cotidiană pentru oamenii de rând³. În neconcordanță cu sistemul de valori creștine, „beția” nu era socotită a fi decât un exces⁴, pe care, începând cu secolul al IV-lea, predicatorii s-au străduit să îl combată⁵. Apusenii din cel de-al XVI-lea veac o percepeau ca pe un spectacol grotesc al unui corp care și-a

¹ Cercetător independent, IAȘI.

² F. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle*, vol. I, *Les structures du quotidien: Le possible et l'impossible*, Paris, 1979, p. 202; F. Quellier, *La Table des Français. Une histoire culturelle (XVe – début XIXe siècle)*, Rennes, 2007, p. 59.

³ K. Simon-Muschaid, *Des vertus de l'eau-de-vie à l'excès de l'alcool* (Allemagne/Alsace, 13e – 16e siècles), în *Un aliment sain dans un corps sain. Perspectives historique*, Tours, 2007, p. 176.

⁴ O. Assouly, *Bucatele divine. Eseu asupra opreliștilor alimentare*, Cluj, 2008, p. 179.

⁵ M. Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Iași, 2003, p. 121.

pierdut limitele, prin care individul nu făcea altceva decât să decadă⁶. Măsurile adoptate atunci de autorități – inclusiv cele laice –, în Franța, în Italia, la Veneția ori în Germania, la Nuremberg și Frankfurt⁷ au vizat, în exclusivitate, urmările consumului excesiv de băutură, neajunsurile generate de acesta dorindu-se a fi înlăturate, fără să existe, încă, vreo preocupare pentru determinarea și eliminarea cauzelor care conduceau la respectivul gen de manifestare⁸.

Pornind de la astfel de considerente am ajuns să mă întreb ce se întâmpla în Moldova și Țara Românească în aceeași vreme și să urmăresc, apoi, firul evenimentelor până la începutul secolului al XIX-lea. În căutarea răspunsurilor, am recurs numai la sursele care atestă consumul băuturilor alcoolizate, socotindu-le a servi cel mai bine obiectivului meu, nu și la cele care oferă informații despre producerea ori comercializarea acestora. În cuprinsul pravilelor bisericesti și domnești, al predicilor, al scrierilor cu caracter parenetic am remarcat norme, dar și o serie de principii, pe care moldovenii și muntenii timpului, indiferent de starea lor socială, ar fi putut să le urmeze în viața lor de zi cu zi. Listele de cheltuieli pentru masa zilnică sau pentru organizarea praznicelor, merticele, scrisorile particulare, foile de zestre sau diatele mi-au răspuns curiozităților în legătură cu cine, ce, când și unde bea. Nu am ignorat nici mărturiile lăsate de cronicari și călătorii străini, oricât de imprecise ar fi ele prin gradul mare de subiectivitate ce le caracterizează, aceasta cu atât mai mult cu cât autorii respectivelor însemnări au formulat ipoteze în ce privește motivele care i-ar fi determinat pe localnici să prefere băutura. Ar fi de subliniat, în aceeași direcție, însemnătatea *Monografiei Munteniei*, întocmită de Constantin Caracaș la începutul secolului al XIX-lea, pentru că a fost posibil să deduc, prin

⁶ F. Quellier, *op. cit.*, p. 60.

⁷ K. Simon-Muscheid, *op. cit.*, p. 179. Autoritățile din Nuremberg și din Frankfurt se văd silite să reacționeze, emițând o serie de ordonanțe prin care au căutat să își impună controlul asupra producției, vânzării și consumului de alcool; F. Braudel, *op. cit.*, p. 202. Există dovezi care certifică faptul că, în anul 1598, Senioria Veneției a pedepsit sever beția în public; F. Quellier, *op. cit.*, p. 60. Autoritățile orășenești franceze au fixat interdicții care îi vizau pe soldați, mai ales. Stabilirea unui anumit program de funcționare a cârciumilor a fost una dintre măsuri.

⁸ F. Quellier, *op. cit.*, p. 60.

intermediul ei, cum judeca un medic al timpului obiceiul în cauză⁹. Nu în ultimul rând, hotărârile de judecată emise de Mitropolie ori alte acte conținând măsuri luate de domn, însemnările rămase pe cărțile vechi, superstițiile și credințele populare mi-au dezvăluit ce gândeau oamenii epocii despre beție și despre cei care aveau un așa obicei.

Din păcate, în condițiile în care nu este de găsit nici un fel de condică – întocmită sistematic și cu minuțiozitate – unde să fi fost trecute cantitățile și să se fi specificat felul băuturilor consumate la Curte, în gospodăriile boierești sau chiar într-o cârciumă, eventual în casele oamenilor de rând, m-am văzut nevoită să pornesc la reconstituirea tabloului epocii de la însemnările călătorilor și ale cronicarilor. Potrivit acestora, să bea ar fi fost pentru locuitorii Moldovei și ai Țării Românești una dintre principalele ocupații¹⁰, din cei umblând bine amețiți de băutură fiind de găsit pe ulițe, indiferent că era zi de sărbătoare sau una oarecare¹¹. O parte dintre autorii scrierilor, ca să fie cât mai convingători, dau de înțeles că i-au văzut cu proprii ochi, prin târguri ori în drumurile lor prin cele două țări românești, pe oamenii din popor alergând la cârciumi¹² – acestea părându-li-se străinilor numeroase și pline mereu¹³. Tot ei susțin că, uneori, printre petrecăreți s-ar fi aflat până și preoți¹⁴ ori că au întâlnit și din cei care au băut până li s-a făcut rău¹⁵. Paul de Alep, de pildă, era convins că în toată Moldova, „afară doar de câțiva”, nimeni nu ar fi băut

⁹ P. S. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei „Topografia Țării Românești” de doctorul Constantin Caracaș (1800-1828)*, București, 1937 (în continuare *Monografia Munteniei*).

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, București, 2001, p. 1096.

¹¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 598; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 484.

¹² *Călători străini*, V, p. 279.

¹³ *Călători străini*, VI, p. 109, 484; *Călători străini*, X_{II}, p. 887.

¹⁴ *Călători străini*, VI, p. 58; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, București, 1997, p. 204.

¹⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 309 (în continuare *Descrierea Moldovei*); *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, București, 2000, p. 472-473.

apă goală¹⁶, dar tot lui i-au fost de ajuns patru zile ca să se pronunțe, cu la fel de multă hotărâre, în privința cumpătării muntenilor¹⁷. Din contra, potrivit constatărilor lui Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, moldovenii ar fi preferat apa și nu vinul, aceasta, însă, numai din cauză că ar fi fost prea leneși ca să îl și producă¹⁸. Din paginile cronicilor reiese că nici domnii nu s-au ținut departe de băutură. Radu Șerban ar fi unul dintre cei care căuta des plăcerea dată de licorile ametoare¹⁹, în timp ce lui Ștefan Tomșa al II-lea i s-ar fi dus vestea până la Poartă pentru o pornire asemănătoare²⁰. Constantin Cantemir „mânca bine și bea bine”²¹, Grigore al II-lea Ghica nu se despărțea de „căruța cea de cupărie”²², iar lui Constantin Racoviță, care „preste toată dzioa să afla tot vesel”, băutul pelinului cu ulciorul și al nenumăratelor păhăruțe cu „spirt de melisă” chiar i-ar fi pricinuit moartea²³. Nu la fel au fost zugrăviți, însă, Bogdan cel Orb²⁴, Petru Șchiopul²⁵ ori Alexandru Nicolae Mavrocordat²⁶, domni prețuiți tocmai pentru că ar fi dovedit cumpătare.

¹⁶ *Călători străini*, VI, p. 59.

¹⁷ E. Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiobia în Țările Române 1653-1658*, București, 1900, p. 82.

¹⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, 1983, p. 352.

¹⁹ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 82.

²⁰ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. III, traducere după Ioan Slavici, București, 1900, p. 80 (în continuare Hurmuzaki, *Fragmente*, III).

²¹ Ion Neculce, *Opere, Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1983, p. 304 (în continuare Ion Neculce, *Letopisețul*).

²² *Ibidem*, p. 728.

²³ Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod, (1741-1769)*, ed. Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, 1987, p. 163; Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, partea a II-a 1716-1777, București, 1917, p. 1163, doc. MCXLVII.

²⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 133; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 153 (în continuare Nicolae Costin, *Letopisețul*).

²⁵ Nicolae Costin, *Letopisețul*, p. 253.

²⁶ *Ibidem*, p. 311.

Să dau crezare acestor relatări? Aș fi putut să nu o fac, socotindu-le subiective ori generalizatoare, dar izvoare, de o cu totul altă factură, m-au îndemnat, prin informațiile pe care le conțin, să nu trec cu vederea afirmațiile călătorilor, solilor și nici pe cele ale cronicarilor, cu atât mai mult cu cât noile date au nuanțat ansamblul deja creionat. Vădită este, în predică, supărarea lui Antim Ivireanul că, în vremea sa, duminica sau în vreo altă zi de sărbătoare religioasă, cârciuma și horele nu erau uitate în schimbul drumului la biserică, al rugăciunii sau pentru odihnă²⁷. Un veac mai târziu, Constantin Caracaș – un medic de data aceasta – deplângând aceeași stare de lucruri, pomenea că țăranii, mai ales, tineri și bătrâni, fără deosebire, luau cu aceeași grabă drumul cârciumilor, de parcă altceva decât petrecerile cu dans și beție mulțumire nu le-ar mai fi putut aduce²⁸. Totuși – aflăm de la medicul Caracaș – aceasta nu s-ar fi întâmplat și în zilele de muncă ale săptămânii, când aceiași „numai apă curată” ar fi băut la masă și „puțină țuică” numai atunci când se duceau la câmp²⁹. În schimb, pe boieri medicul îi prezenta ca fiind „sobri” și foarte chibzuiți în privința băuturii³⁰.

Hotărârile de judecată contribuie la o și mai bună cunoaștere a categoriilor și grupurile sociale din care proveneau cei care nu mai țineau cont de cât beau. Adesea, plângerile pentru fapte comise „la beție” erau îndreptate împotriva bărbaților, aceștia fiind slujbași domnești³¹, meșteșugari³², comercianți³³ sau slugi³⁴, fără ca fețele bisericesti³⁵ să

²⁷ Antim Ivireanul, *Opere*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1997, p. 65.

²⁸ *Monografia Munteniei*, p. 111-112.

²⁹ *Ibidem*, p. 100.

³⁰ *Ibidem*, p. 103.

³¹ V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774-1786*, extras din *AARMSI*, seria II, tom XII, București, 1893, p. 445/329 (în continuare V. A. Urechia, *Memoriu*); I. Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. X, *Acte interne (1796-1800)*, Iași, 2007, p. 280, doc. 298 (în continuare I. Caproșu, *Documente Iași*, X).

³² I. Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, *Acte interne (1741-1755)*, Iași, 2001, p. 235, doc. 424 (în continuare I. Caproșu, *Documente Iași*, V); D. Stănescu, *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice*, București, 1906, p. 415, 420.

³³ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 435, 427.

³⁴ I. Caproșu, *Documente Iași*, X, p. 282, doc. 300.

lipsească, cu desăvârșire, dintre acuzați. Cinstitul pocalelor cu multă sârguință ar putea părea, mai curând, o activitate tipic masculină, dacă sursele istorice nu ar dezvălui că printre făptași s-au amestecat și femei³⁶. Dimitrie Cantemir susținea că de plăcerea de a bea nu erau stăpâniți numai bărbații, deși, spre deosebire de aceștia, femeile – mai ales „unele” dintre cele din popor ar fi avut năravul – ar fi păstrat taina între pereții propriilor case, ferindu-se să se arate bete în văzul întregii lumi³⁷. Dacă învinuitele au fost, cu adevărat, atât de prudente, mă întreb cum va fi reușit, totuși, eruditul domn să le vadă – pe multe și în suficiente rânduri – cât să fie îndreptățit să declare, apoi, cu atâta convingere că acesta era un obicei răspândit printre femeile simple. Dimpotrivă, e limpede că împetricinatele – pe care hotărârile de judecată ni le fac cunoscute – nu avuseseră, nici pe departe, o așa grijă și că umblatul din cârciumă în cârciumă le era obișnuință³⁸.

Călătorii, îndeosebi, nu și-au ascuns părerile în legătură cu cauzele care i-ar fi împins pe locuitorii Moldovei și ai Țării Românești să se lase în voia alcoolului. Ar fi observat, unii, că atât moldovenii, cât și muntenii – autorii nerecurgând la vreo distincție în privința categoriilor sociale – din plăcere se dedau la câte o beție³⁹ cu prilejul sărbătorilor religioase⁴⁰. Sunt și străini care s-au simțit îndreptățiți să afirme că localnicii ar fi avut o dispoziție înnăscută pentru o atare deprindere⁴¹. Mulțumirea pe care le-ar fi pricinuit-o – celor din popor, de data aceasta – faptul că au reușit să își plătească dările⁴², varietatea băuturilor⁴³ sau ieftinătatea vinului⁴⁴,

³⁵ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 493, 495, 497, 504-505, 506-507.

³⁶ *Ibidem*, p. 445, 452.

³⁷ *Descrierea Moldovei*, p. 311. Dimitrie Cantemir susține că: „unele beau bine cât sunt între pereții casei lor, dar în public rareori vei vedea o femeie beată”.

³⁸ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 445, 452-453.

³⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 176; *Călători străini*, V, p. 34, 343; *Călători străini*, XI, p. 150.

⁴⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 11; *Călători străini*, V, p. 597; *Descrierea Moldovei*, p. 309; Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 65.

⁴¹ *Călători străini*, I, p. 176; vezi Th. Codrescu, *Uricariul*, nr. XIX, Iași, 1891, p. 288. Moldovenii „din fire sunt bețivi”.

⁴² *Călători străini*, V, p. 279.

⁴³ *Călători străini*, VI, p. 484.

monotonia și frigul lungilor zile de iarnă⁴⁵ au fost prezentate, de asemenea, drept explicații ale respectivei conduite, generalizată în viziunea călătorilor și a cronicarilor.

Cu la fel de multă ușurință au judecat străinii gestul închinării paharelor, practicat frecvent la ospețele domnești sau boierești, aceasta dintr-o vădită necunoaștere a tradițiilor locale. Acest obicei al închinatului pentru „sănătățile pri(i)etinelor și-a împăraților” i-a surprins, deși, după cum pretinde Miron Costin, nu l-am fi moștenit numai noi de la romani, ci și germanii, ungurii și ardelenii⁴⁶. Pierre Lescalopier, de exemplu, neînțelegând mai deloc ce se petrece – cu un asemenea prilej ridicându-se pocalul pentru Dumnezeu⁴⁷, în sănătatea sultanului⁴⁸ ori a diferiților principii creștini⁴⁹, depinde ai cui trimiși erau cei prezenți la masă, în sănătatea cărora de asemenea se toasta⁵⁰ – a catalogat gestul gazdelor sale muntene drept o simplă justificare pentru plăcerea lor de a bea⁵¹. Paul de Alep recunoaște și el că a făcut față cu greu celor „70 până la 80 de cupe de vin” pe care a fost nevoit să le bea, poftit fiind la masă de boierul Preda Brâncoveanu, fără să omită, însă, să precizeze că a procedat așa tocmai din dorința de a nu-i aduce supărare gazdei. El pare a fi singurul care a sesizat că gestul avea încărcătură simbolică, ținând de felul în care percepeau

⁴⁴ *Călători străini*, VIII, p. 189.

⁴⁵ *Descrierea Moldovei*, p. 309.

⁴⁶ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 272 (în continuare Miron Costin, *Letopisețul*).

⁴⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 429; E. Cioran, *op. cit.*, p. 138; *Călători străini*, VI, p. 162; *Descrierea Moldovei*, p. 233.

⁴⁸ *Călători străini*, II, p. 429; *Călători străini*, III, p. 74; E. Cioran, *op. cit.*, p. 138; *Călători străini*, VI, p. 162; *Călători străini*, V, p. 611; *Călători străini*, VIII, p. 197.

⁴⁹ *Călători străini*, III, p. 74. La masa lui Petru Cercel s-a închinat pentru regele Franței Henric al III-lea de Valois; E. Cioran, *op. cit.*, p. 138; *Călători străini*, VI, p. 162. La ospățul dat de Constantin Șerban s-a închinat pentru Gheorghe Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei, pentru Gheorghe Ștefan al Moldovei și pentru cazacul Timuș Hmelnițki; *Călători străini*, VIII, p. 56, 178, 197. Oaspetele lui Constantin Brâncoveanu fiind lordul William Pagett, s-a închinat și pentru regina Angliei, Ana Stuart, după ce s-a ridicat paharul pentru sultan și pentru împăratul creștin Leopold I.

⁵⁰ *Călători străini*, VIII, p. 168, 178, 197.

⁵¹ *Călători străini*, II, p. 429.

localnicii ospitalitatea, că închinatul era semn de mare respect și prietenie din partea lor și că oaspeții, refuzând să răspundă dovezilor de bunăvoință ale gazdei, nu ar fi făcut decât să o insulte în văzul tuturor⁵².

Spre deosebire de majoritatea călătorilor străini care s-au pripit să tragă concluzii în scurtul timp petrecut în principate, urmărind, apoi, să-i convingă și pe alții că moldovenii și muntenii numai dintr-o pornire înăscută către plăcerile vieții găseau mereu motive ca să tot retrăiască senzațiile date de băutura, Constantin Caracaș, om al locului, dovedește că a privit situația dintr-o altă perspectivă. Convingerea sa era că țărani – în special ei – s-ar fi întrecut cu paharele ca să își amăgească necazurile, „să uite mizeriile cele amărâte”⁵³, alegând să o facă la cârciumă pentru că acolo puteau să flecărească și să glumească împreună cu cei asemeni lor⁵⁴. Ceea ce lasă medicul să se înțeleagă e că, în cazul sărmanilor săteni, consumul de alcool echivala, mai curând, cu o evadare din cotidian, cârciuma fiind locul unde era posibil ca ei, printre semeni, să mai uite de greutățile cu care îi împovărase viața.

Sursele arată și căile „netrebnice” pe care băutura i-a purtat pe unii. Beția le-a scos la iveală latura violentă a caracterului, de pildă. Potrivit lui Ion Neculce, tânărul Dimitrie Cantemir ar cam fi avut asemenea pornire, care i s-ar fi domolit, însă, odată cu înaintarea în vârstă⁵⁵. Din actele de judecată aflăm despre cei care erau puși pe hartă, după ce beau bine la cârciumă, ei obișnuind să tulbure liniștea vecinilor⁵⁶, să își bată fără milă nevestele⁵⁷ sau chiar tovarășii de băutura⁵⁸, fiind și cazuri în care s-a ajuns până la comiterea unei fapte imorale⁵⁹ ori la săvârșirea unui omor⁶⁰. De

⁵² *Călători străini*, VI, p. 217.

⁵³ *Monografia Munteniei*, p. 81, 83.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 111.

⁵⁵ Ion Neculce, *Letopisețul*, p. 515-516.

⁵⁶ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 435-444, 504-505; L. Livadă-Cadeschi, L. Vlad, *Departamentul de cremalion. Din activitatea unei instanțe penale muntene (1794-1795)*, București, 2002, p. 129, doc. XL/I.

⁵⁷ I. Caproșu, *Documente Iași*, V, p. 235, doc. 424; D. Stănescu, *op. cit.*, p. 414, 415-416, 420; I. Caproșu, *Documente Iași*, X, p. 255, doc. 282.

⁵⁸ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 493-494; L. Livadă-Cadeschi, L. Vlad, *op. cit.*, p. 49, doc. I.

⁵⁹ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 414.

risipirea avutului familiei, oamenii aceștia sunt învinuiți, mai toți, bărbați⁶¹ și femei⁶², deopotrivă. Eroii întâmplărilor pe care le voi prezenta în cele ce urmează tocmai un așa ponos și-au adus singuri pe cap, pentru că nu au știut să își înfrâneze poftele. Andreica, fiul lui Jurja „s-a îmbătat în Iași și, mergând spre casa lui beat”, a pierdut traista cu bani și cu uricele prin care Ștefan cel Mare i-a întărit bunicului său, Nicoară Oniță, stăpânirea unor sate și a unor locuri de moară și de prisacă, toate rămase moștenire, apoi, neamului său⁶³. Tare beat trebuie să fi fost și Micu Bordsescu. Acesta, plecat cu treabă la Craiova, a poposit peste noapte la cârciuma unui anume Lupu. Aici, seara, la cină, alți doi boieri din Hurezani l-au amețit atât de bine cu vin, încât nu a mai fost chip ca Micu al nostru să simtă ceva atunci când tovarășii săi de pahar, „luându-i degetu, adurmitu, l-au pus în locu de pecete” de pe un zăpis pe care îl întocmiseră în grabă, făcându-se în felul acesta stăpâni pe o parte din moșia sa, pe care Micu Bordsescu nici că a mai reușit să o recupereze vreodată⁶⁴.

Tot la beție, unora li s-au dezlegat prea mult limbile. Consecințele unei asemenea purtări s-au dovedit foarte supărătoare atunci când de așa ceva s-a făcut vinovat vreun înalt demnitar. Vodă Gașpar Grațiani tocmai din această cauză nu ar fi inspirat suficientă încredere aliaților săi⁶⁵. Din cale afară de vorbăreț, pentru că și el s-a întrecut cu pocalele, marele spătar Constantin Ciogolea a dat în vileag uneltirile lui Gheorghe Ștefan împotriva lui Vasile Lupu⁶⁶, iar Lupu Costachi, amețit de băutura, multe „voro<a>ve pro<a>ste” a avut la adresa lui Antioh Cantemir în fața solului muntean al lui Constantin Brâncoveanu, trimis în Moldova ca să perfecteze

⁶⁰ I. Caproșu, *Documente Iași*, X, p. 280-281, doc. 298; p. 282-283, doc. 300; D. Stănescu, *op. cit.*, p. 494. În cazul acesta, de omor, înfăptuit la beție, au fost învinuiți doi preoți.

⁶¹ I. Caproșu, *Documente Iași*, V, p. 235, doc. 424; D. Stănescu, *op. cit.*, p. 414, 420.

⁶² D. Stănescu, *op. cit.*, p. 445, 452-453.

⁶³ *DIR, A, XVI/III, (1571-1590)*, București, 1951, p. 98, doc. 125.

⁶⁴ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, partea a II-a, *Cărți domnești, zăpise și răvașe*, București, 1904, p. 506, doc. 261 (în continuare N. Iorga, *Studii și documente*, VI_{II}).

⁶⁵ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 81.

⁶⁶ Miron Costin, *Letopisețul*, p. 136.

alianța matrimonială dintre copiii celor doi domni⁶⁷. Se prea poate ca, precum boierii aceștia, să se fi comportat și alții, dacă, în ziua următoare unui ospăț – așa lasă să se înțeleagă Dimitrie Cantemir – se obișnuia ca cei care fuseseră poftiți să îi ceară iertare domnului „pentru ce vor fi făcut la beție”⁶⁸.

Însă, beția putea avea urmări și mai grave. Numai din vina unor călărăși, slujbași mai credincioși vinului decât domnului lor Constantin Mavrocordat, sultanului Mustafa al III-lea i-a fost ușor să afle conținutul corespondenței pe care vodă o purta cu capuchehăile sale, ceea ce a și dus, ulterior, la arestarea respectivilor boieri⁶⁹.

Dacă aș aprecia după frecvența mențiunilor documentare, vinul, mai ales, a curs din belșug la ospetele domnești⁷⁰, fiind, deopotrivă, băutura aleasă de boieri, atât pentru mesele lor de soi⁷¹, cât și pentru cele de toată ziua⁷². Tot vin au primit lucrătorii drept plată pentru diverse munci⁷³, de

⁶⁷ Ion Neculce, *Letopisețul*, p. 466.

⁶⁸ *Descrierea Moldovei*, p. 233.

⁶⁹ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*, ed. A. Ilieș și I. Zmeu, București, 1987, p. 77-79 (în continuare Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*).

⁷⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, București, 1972, p. 501; Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, ed. N. Iorga, Iași, 1929, p. 35 (în continuare *Revoluțiile Valahiei*); *Călători străini*, IX, p. 285; *Călători străini*, XI, p. 435.

⁷¹ *Revoluțiile Valahiei*, p. 23; N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, extras din *AARMSI*, seria III, tom XX, București, 1898, p. 201 (în continuare N. Iorga, *Manuscripte*); Idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către Casa de Negot sibiriană Hagi Pop*, București, 1906, p. 10, doc. 48; p. 14, doc. 59; p. 21, doc. 95; p. 29, doc. 140; p. 30, doc. 144; p. 33, doc. 163; p. 34, doc. 172.

⁷² N. Iorga, *Izvoade de cheltuieli, socoteli, diate din colecții private (cele mai multe din anii 1791-1820)*, în *BCIR*, IV, București, 1925, p. 128-130, doc. 4; p. 134, doc. 10; p. 136, doc. 13; p. 137, doc. 14; p. 139, doc. 17 (în continuare N. Iorga, *Izvoade*).

⁷³ *Miron Costin*, I, anii 1913-1914, Iași, 2006, p. 95, doc. VII; N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri români*, București, 1926, p. 17-26, doc. XIX; p. 30, doc. XXVI; I. Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VIII, *Acte interne (1781-*

nelipsit fiind acesta de la nunți⁷⁴ sau de la praznice⁷⁵. Cineva, nu se știe cine, pe la 1782, a ținut să rămână cunoscut, motiv pentru care a și însemnat pe ultima copertă a unui *Octoih*, de când a început el – bănuiesc numai că era un „el” – „a be vin pe răbuș” și câte anume au fost ocalele. Aceasta s-a întâmplat cam din miercurea de dinaintea Floriilor și a durat până în Sâmbăta Mare, zi de zi, ocalele fiind, de regulă, două, numai Floriile și Joia Mare fiind sărbătorite cu cinci⁷⁶. Vinul s-ar fi băut mai cu plăcere⁷⁷, însă, sunt și mențiuni în care apare lămurit că rachiul⁷⁸, vutca⁷⁹, horilca⁸⁰,

1790), Iași, p. 553, doc. 437 (în continuare I. Caproșu, *Documente Iași*, VIII); Miron Costin, I, p. 35, doc. 115.

⁷⁴ *Acte judiciare din Țara Românească 1775-1781*, ed. Gheorghe Cronț et alii, București, 1973, p. 706, doc. 648; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIV, *Hârtii din Arhiva mănăstirii Hurezului precum și din a Protopopiei Argeșului, din a boierilor brâncoveni și altor neamuri găsite în casele proprietății din Brâncoveni*, București, 1907, p. 252, doc. XIII; p. 259, doc. XXIII (în continuare N. Iorga, *Studii și documente*, XIV).

⁷⁵ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II, partea I (1631-1641), Iași, 1909, p. 36-37, doc. 23; *DIR, B, XVI/VI, (1591-1600)*, București, 1953, p. 212, doc. 233; N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, p. 259, doc. XXIV; p. 261-262, doc. XXV; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, Iași, 1914, p. 345, doc. CCXXXVI (în continuare Gh. Ghibănescu, *Surete*, VIII); I. Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în *BCIR*, vol. IV, Vălenii de Munte, 1925, p. 72-75, doc. 33; N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, p. 82, doc. LXXXIII; I. Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII, *Acte interne (1771-1780)*, Iași, 2005, p. 375-377, doc. 276 (în continuare I. Caproșu, *Documente Iași*, VII); T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 248-249, doc. 175; N. Iorga, *Izvoade*, p. 136, doc. 12.

⁷⁶ I. Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. II, (1751-1795), Iași, 2008, p. 364-365 (în continuare I. Caproșu, *Însemnări*, II).

⁷⁷ *Descrierea Moldovei*, p. 309; *Călători străini*, V, p. 34.

⁷⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, p. 260, doc. XXIV; I. Caproșu, *Documente Iași*, VII, p. 198, doc. 182; p. 294, doc. 239; Idem, *Documente Iași*, VIII, p. 553, doc. 437; N. Iorga, *Izvoade*, p. 129, doc. 4; p. 132, doc. 8; p. 136, doc. 13; p. 137, doc. 14; p. 139, doc. 17.

⁷⁹ *Revoluțiile Valahiei*, p. 22; *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, ed. D. Simonescu, București, 1939, *passim* (în continuare *Condica lui*

miedul⁸¹ sau berea⁸² nu au fost nici ele ocolite. Din câteva scrisori și foi de zestre reiese că în casele boierești, pentru vinars, horilcă sau „vutcă” se întrebunțau pahare de un anumit tip⁸³, așa încât m-aș putea gândi la o manieră aparte în care aceste băuturi erau servite. De altfel, odată cu secolul al XVIII-lea, atât pentru domn, cât și pentru boieri a devenit un obicei ca, înainte sau/și după masă ori cu prilejul unor întrevederi, să își trateze oaspeții cu rachiu sau vutcă, pe lângă dulceață și cafea⁸⁴.

Nu încape îndoială, așadar, că existau destule ocazii și motive ca moldovenii și muntenii – avuți și nevoiași, deopotrivă – să recurgă la

Gheorgachi); I. Caproșu, *Documente Iași*, VII, p. 198, doc. 182; p. 293, doc. 239; N. Iorga, *Izvoade*, p. 139, doc. 17.

⁸⁰ I. Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. I, (1429–1750), Iași, 2008, p. 308, 577 (în continuare I. Caproșu, *Însemnări*, I); Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 72-75, doc. 33; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, 1906, p. 283, doc. 42; T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 249, doc. 175; N. Iorga, *Manuscripte*, p. 201.

⁸¹ Șt. Meteș, *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, 1935, *passim* (în continuare *Socotelile orașului Cluj*); *Călători străini*, II, p. 381; *Călători străini*, V, p. 472; *DRH, A, XXVIII, (1645–1646)*, volum întocmit de P. Zahariuc et alii, București, 2006, p. 162, doc. 205.

⁸² *Socoteli Cluj, passim; Călători străini*, I, p. 322; E. Cioran, *op. cit.*, p. 21; *DRH, A, XXVIII*, p. 4, doc. 6; *Călători străini*, X_{II}, p. 1253. Andreas Wolf face precizarea că prințul Potemkin ar fi adus la Iași bere englezească și că această nouă băutură ar fi plăcut foarte mult boierilor. Mai deloc apreciată a fost, însă, berea vândută de germanul care și-a deschis berărie, în oraș, în anul 1793. Motivul? Nu era adusă din Anglia. Este evident că, în acest caz, pentru boieri nu gustul băuturii a contat, ci imaginea publică pe care își închipuiau că le-o conferă faptul că beau bere englezească.

⁸³ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, București, 1902, p. 69, doc. LXIII. Printre obiectele de veselă se numără „pahară de vinars mici 12”; I. Marinescu, *op. cit.*, p. 69; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 36, doc. 78; *Miron Costin*, II, anii 1915-1916; 1919, Iași, 2008 p. 267, doc. 183.

⁸⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, București, 1980, p. 353; *Călători străini*, VIII, p. 168, 178, 594; Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, ed. A. Ilieș, București, 1970, p. 168; *Călători străini*, IX, p. 142; Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, p. 102; *Condica lui Gheorgachi, passim; Călători străini*, X_{II}, p. 1217.

consumul unei largi game de băuturi alcoolice. Cu siguranță, trebuie să fi fost și din cei care au mai și depășit binișor numărul cupelor și nu o singură dată. Totuși, sursele – extrem de puține – nu oferă suficiente informații încât să se poată stabili cu exactitate că avem de-a face cu un fenomen social îngrijorător, în epocă, oricât de mult am bănui aceasta și oricât de evident ar fi că în Țara Românească și Moldova consumul de alcool era o realitate.

Aceasta fiind starea de fapt, care să fi fost poziția autorităților de atunci – Biserica și Domnia – ce vor fi gândit oamenii și cum va fi reacționat comunitatea?

Din textul *Pravilei de la Govora*, citând Sfânta Scriptură⁸⁵ care blamează excesul și nu consumul, reiese cu claritate că mirenilor⁸⁶ și chiar și preoților⁸⁷ nu le-ar fi fost interzis să bea vin, atâta vreme cât o făceau cu moderație⁸⁸. Numai credincioșii care luau obiceiul de a bea necumpătat riscau să nu primească sfânta împărtășanie, mai ales dacă se mai și îndârjeau să stăruie în așa purtare⁸⁹. Totodată, a umbla beat – și mai rău, a frecventa cârciumile – era o conduită care nu se potrivea, nicidecum, cu statutul preoților duhovnici și cu misiunea pe care ei o aveau de îndeplinit în comunitate⁹⁰, în fața căreia se impunea ca purtarea lor să fie exemplară⁹¹. Nu li se îngăduia acestora nici să le înlesnească altora consumul de băutură⁹². Pedepșa pentru asemenea abateri nu era alta decât a-l lipsi pe vinovat de cinstea preoției, el rămânând până la sfârșitul vieții „întru aceea

⁸⁵ *Pravila bisericească numită cea mică, tipărită mai întâi la 1640, în mănăstirea Govora*, București, 1884, p. 165r (în continuare *Pravila de la Govora*). Se menționează în textul pravilei: „nu dzic Scripturile să nu bei vin, ce se bei iar să nu te înbeți”.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 20r, 34r, 38v; 43v, 80v-83r.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 164v.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 38v, 43v, 164v.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 97r.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 3v, 9v, 57r, 121v, 164v; vezi și *Pravila ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu, București, 1971, p. 163; Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 314, 350.

⁹¹ *Pravila de la Govora*, p. 3v. Se menționează în pravilă că preotul bețiv nu poate să îi învețe pe alții să nu bea; la p. 14r se precizează că episcopul nu poate fi prezent la oșpețe decât pentru „învățătură sufletească”, nicidecum pentru beții.

⁹² Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 350.

pedeapsă, hulă și ocară”, fără a mai putea păstori vreodată⁹³. Dimpotrivă, preoții ar fi trebuit să-i învețe pe enoriași să ocolească „beția” ca pe unul dintre lucrurile deșarte ale lumii⁹⁴, să-i facă să înțeleagă că ea e o cale ce duce la pierderea sufletului, după ce va fi făcut și trupul să sufere⁹⁵, ceea ce-l mânie pe Dumnezeu⁹⁶, că ea e un rău care pricinuieste multe alte rele⁹⁷. Aceasta este imaginea pe care Biserica, în încercarea de a modela comportamentul uman în conformitate cu morala creștină, căuta să o formeze în conștiința credincioșilor moldoveni și munteni, că „beția” e un rău care îngreunează sufletul cu păcate, îmbolnăvește trupul și aduce numai neajunsuri, un rău de care îi îndemna stăruitor să se ferească prin cumpătare.

Metodele de convingere puteau fi înăsprite, dacă îndemnurile la cumpătare nu erau de ajuns. Pentru cei dedați într-atât băuturii încât ajungeau în ipostaze degradante, *Pravila ritorului Lucaci* și *Pravila de la Govora* prevedeau pedepse de ordin spiritual, vinovatul fiind obligat să se pocăiască și să postească un anumit număr de zile – mai multe în cazul fețelor bisericesti decât în cazul mirenilor⁹⁸. Pedepse, exclusiv pentru

⁹³ *Pravila de la Govora*, p. 57r, 121v. Cei care riscă să fie caterisiți sunt preoții care beau la cârciumă și cei care nu vor să se lase de beții; p. 69v. Dacă din beția preotului arde biserica sau vreo carte sfântă, el nu mai are voie să slujească 1 an; Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 349-350.

⁹⁴ Antim Ivireanul, *op. cit.* p. 64.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 65, 208, 306.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 316.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 306; vezi și *Pravila de la Govora*, p. 165r. Din textul pravilei reiese că „tot bețivul serăcesce și minte-ș piiarde, și multu reu face și pre sine se sugrumă, și sufletul lui-ș dă dracului”.

⁹⁸ *Pravila ritorului Lucaci*, p. 163. Se precizează că: „Popa de va borî de beție, post 80 zile”, iar „mireanul de va borî de beție, post 40 de zile”; *Pravila de la Govora*, p. 66v. Pocăință 6 luni și 1000 de mătăanii primește preotul care bea, până i se face rău, după Liturghie; p. 69r. Pocăință 40 de zile trebuie să facă preotul care bea, până i se face rău, fără să fi oficiat Liturghia; p. 130r. Dacă preotul bea și i se face rău după Liturghie, el nu va mai avea voie să o officieze timp de 1 an, timp în care va trebui să facă 500 de mătăanii pe zi. Doar 6 luni va trebui să se pocăiască dacă, fără să fi oficiat Liturghia, a băut și i s-a făcut rău; p. 135r. Călugărul care bea la cârciumă și se îmbată trebuie să se pocăiască 3 luni și să facă 2000 de mătăanii; p. 97r. Mireanul care bea și i se face rău trebuie să se pocăiască 60 de zile.

consumul excesiv de alcool, nu pot fi identificate, însă, în cuprinsul pravelor domnești. În *Glava 54 a Pravilei lui Vasile Lupu* și *Glava 358 a Îndreptării legii* a lui Matei Basarab, beția apare înscrisă doar ca posibilă cauză a săvârșirii unor fapte condamnabile, de care trebuia să se țină seama, însă, atunci când se stabilea pedeapsa, fiind menționate situațiile în care ea putea fi socotită circumstanță atenuantă⁹⁹ sau nu¹⁰⁰. Cu toate acestea, Domnia nu pare să fi fost dispusă a arăta mai multă îngăduință decât Biserica față de cei care depășeau măsura. Cel puțin în Moldova, aga era dregătorul însărcinat anume cu pedepsirea celor prinși beți pe ulițele Iașilor, indiferent „de ce rang ar fi” ei¹⁰¹, același demnitar trebuind „să poarte de grijă în tot postul ca să nu fie la crâșme adunături cu beție și cu țigani”¹⁰².

Cât vor fi fost puse în practică toate aceste principii și norme?

În textul *Învățăturilor* pe care Neagoe Basarab le-a dat fiului său Theodosie¹⁰³ regăsim o serie de idei despre amenințarea pe care o reprezenta „beția” pentru cel ales de Dumnezeu să fie cârmuitor oamenilor. Se menționează în scrierea cu pricina că un domn numai prin cumpătare – purtarea aceasta i se potrivea și nu să se îmbete – se dovedea capabil să își îndeplinească misiunea cu care fusese investit de divinitate și le era

⁹⁹ S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu însoțită 1 de izvoarele sale, 2 de varianta sa muntenească întrupată în Îndreptarea legii a lui Matei Basarab, 3 de tălmăcirea sa în franțuzește de A. Patrognat*, București, 1912, p. 263, *Glava 54*, spețele 1, 2 și 3; *Glava 358*, spețele 1, 2 și 3 (în continuare *Pravila Moldovei*). Se recomandă ca omul beat să fie judecat cu îngăduință chiar dacă ar greși față de domnul țării, ar „sудui”, ar huli, ar jura strămb sau ar strica pacea încheiată cu „vrăjmașul său”; la spețele 4 și 5. Judecătorului i se recomandă să aibă și mai multă îngăduință față de cel îmbătat de alții, cu un anumit scop, de asemenea, față de cel „omorât de beție”, tocmai pentru că nu știe „nemică” ce face.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 264, *Glava 54*, spețele 4, 5, 6, 7, și 8; *Glava 358*, spețele 4, 5, 6, 7 și 8. Nu se bucură de clemența judecătorului cel care se îmbată, deși se știe violent la beție, cel care se îmbată cu premeditare, tocmai ca să beneficieze de iertare, după săvârșirea unei fapte grave, cel care se laudă cu fapta rea săvârșită la beție.

¹⁰¹ *Descrierea Moldovei*, p. 205.

¹⁰² I. Caproșu, *Documente Iași*, VII, p. 124, doc. 129.

¹⁰³ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ed. F. Moșil și D. Zamfirescu, traducerea originalului slavon G. Mihăilă, București, 1984, p. 153-161.

supușilor un bun exemplu¹⁰⁴. Comportându-se în felul acesta, el nu-și pune în primejdie autoritatea, pe care ar fi putut-o pierde dacă, beat fiind, ar fi luat decizii greșite¹⁰⁵. În egală măsură, ca om, ființă muritoare, el trebuia să se îngrijească de curățenia sufletului, la fel ca oricare alt bun creștin, pregătindu-și-l cum se cuvine pentru o sperată mântuire¹⁰⁶. Să „fugi de beție ca de focul unui cuptor”¹⁰⁷, își povățuia Neagoe Basarab feciorul, tânărul Theodosie trebuind să înțeleagă că prea multă băutură aduce „mari răutăți” omului¹⁰⁸, că cel care o „iubește” își îmbolnăvește trupul, își sărăcește casa și își pierde mintea, că prin ea omul se apropie de starea de animalitate, pierzându-și caracteristicile umane, ceea ce, împiedicându-l să mai urmeze calea lui Hristos, îi duce sufletul la pierzanie¹⁰⁹. Oricât de firavă, aceasta este o dovadă că eforturile Bisericii nu erau în zadar. Avem exemplul unui tată care și-a însușit învățăturile ei, preocupat fiind, apoi, ca îndeosebi în calitatea sa de domn al țării să le transmită și fiului ce-i va urma la domnie. Necunoscutul care, pe la 1745, a lăsat semn pe un *Ceaslov* despre știința sa că printre lucrurile neplăcute lui Dumnezeu se numără și „tânărul bețiv”¹¹⁰ să fi fost om al Bisericii ori mirean?

Destul de sugestive sunt și formulările conținute de hotărârile emise de instanțele de judecată. Deopotrivă, învinuiții¹¹¹ și cei care învinuiau – rude, vecini, autorități¹¹² – vorbeau despre beție ca despre o „patimă” care

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 153-154.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 155.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 160.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 159.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 157.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 154-155.

¹¹⁰ I. Caproșu, *Însemnări*, I, p. 533.

¹¹¹ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 416, 420, 507.

¹¹² *Ibidem*, p. 493, 445, 448, 427, 414; G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, București, 1961, p. 515, doc. 421 (în continuare George Potra, *Documente București (1594-1821)*); C. Iordăchescu, *Catagrafia Muzeului „N. Iorga”*, Vălenii de Munte, 1936, p. 95, doc. 27; D. Stănescu, *op. cit.*, p. 505; V. A. Urechia, *Istoria românilor 1774-1800*, tomul VII, București, 1894, p. 99 (în continuare V. A. Urechia, *Istoria românilor*, VII); N. Iorga, *Studii și documente*, VI_{II}, p. 498, doc. 223.

„împresoară”¹¹³, în care individul „cade”¹¹⁴ sau către care el era „plecat cu totul”¹¹⁵. Bețivul, la rândul lui, era etichetat drept „blăstămat”¹¹⁶, om de nimic¹¹⁷, el fiind văzut ca un personaj rău¹¹⁸ și nevrednic¹¹⁹. Se făcea referire, îndeosebi, la pierderea capacităților sale mentale, menționându-se clar că băutura în exces i-a schimbat mintea¹²⁰. Este evident cât de disprețuit era cel care, cedând repetat alcoolului, se dovedea incapabil să se controleze pe el însuși, lăsându-se cuprins de o stare socotită, de asemenea, degradantă, în condițiile în care puterea de judecată a individului era considerabil afectată. Chemați în fața justiției, o parte dintre împlicinți și-au recunoscut ei înșiși meteahna, pe seama căreia au și pus pierderea temporară a rațiunii, sugerând că aceasta a contribuit, simțitor, la comiterea faptelor pentru care fuseseră supuși judecării¹²¹. Unii au fost păsuți până la 3 ani ca să scape de cusur și, odată cu aceasta, „să-și vie într-o cunoștință”, „să-și vie în minte”¹²². „Deci, văzându-mă eu însumi că am rămas într-atâta ticăloșie, *viindu-mi în simțiri*, cunoscându-mi greșala mea, [...], am cugetat în sine-mi ca să fac într-o tot părăsire de beție”, mărturisea, la 13 decembrie 1793, popa Petre din mahalaua metohului Măgureanu, personaj care tocmai printr-un efort de voință pare să fi scăpat de obiceiul care-l dusesse pe „netrebnice căi”¹²³. Au existat și situații când unii, urmărind să obțină, pe nedrept, anumite foloase, au crezut că defăimând în felul acesta, vor avea, cu siguranță, câștig de cauză, bizuindu-se tocmai pe convingerile contemporanilor. Astfel,

¹¹³ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 445, 448.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 493; V. A. Urechia, *Istoria românilor*, VII, p. 99.

¹¹⁵ C. Iordăchescu, *op. cit.*, p. 95, doc. 27.

¹¹⁶ I. Caproșu, *Însemnări*, I, p. 413; I. Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 68, doc. 18; V. A. Urechia, *Memoriu*, p. 445/329.

¹¹⁷ G. Potra, *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița (1418-1800)*, 1972, p. 711, doc. 871 (în continuare G. Potra, *Documente Dâmbovița*).

¹¹⁸ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. C. Istrati, vol. II, Iași, 1986, p. 487, doc. 1144 (în continuare *Condica lui Mavrocordat*, II).

¹¹⁹ C. Iordăchescu, *op. cit.*, p. 88, doc. 4.

¹²⁰ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 448.

¹²¹ L. Livadă-Cadeschi, L. Vlad, *op. cit.*, p. 130, doc. XL/2; I. Caproșu, *Documente Iași*, X, p. 280, doc. 298.

¹²² D. Stănescu, *op. cit.*, p. 448, 444.

¹²³ *Ibidem*, p. 508-509.

rudele au încercat să conteste diata răposatei Marina, soția lui Anton căpitanul, din București, motivând că femeia ar fi avut patima beției și că „n-ar fi fost cu mințile întregi” la întocmirea acesteia, ceea ce, de fapt, s-a dovedit a fi neadevărat¹²⁴.

Vinul „amăgește” pe oricine, chiar „de-are fi și înțelept”¹²⁵ e scris în *Pravila Moldovei* și în *Îndreptarea legii*. Vinul e „limpede și frumos la față, și moale și dulce la gustare”¹²⁶, dar, potrivit lui Dimitrie Cantemir, tot el are putere să încălzească mădularele¹²⁷ și să înfierbânte capetele¹²⁸. Aș crede că nici vodă Neagoe Basarab nu asemana beția cu focul unui cuptor¹²⁹ la întâmplare. Fără a avea vreo idee despre ceea ce numim, acum, „concentrație alcoolică”, oamenii timpului erau conștienți de efectele pe care băutura le avea asupra trupului lor și încercau să-și explice cumva senzațiile trăite atunci când beau, făcând această analogie între alcool, beție și foc. În popor încă se mai crede și în zilele noastre că în special vinul roșu ar înnoi sângele și ar regenera ficatul, dacă este băut în ziua de Armindenii și, apoi, toată luna mai¹³⁰. Vărsat, la masă, vinul ar prevesti binele, pe când rachiul ar fi aducător de pagubă¹³¹. Calitățile care îi sunt recunoscute vinului derivă, bineînțeles, din rolul însemnat pe care el îl deține în Taina Împărtășaniei și poate tocmai de aceea consumul său trebuie să nu fi părut primejdios, mai ales în vremurile în care paradigma de gândire era profund religioasă. În schimb întotdeauna, rachiul este asociat cu diavolul în scurtele povestioare populare cu rol moralizator. Dracul l-ar fi creat¹³², cu rachiul – considerându-se că băutura exista din timpurile biblice – l-ar fi ademenit necuratul pe Noe ca să afle unde își construia acesta corabia și să i-o

¹²⁴ G. Potra, *Documente București (1594-1821)*, p. 515, doc. 421.

¹²⁵ *Pravila Moldovei*, p. 263.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Descrierea Moldovei*, p. 309.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 233.

¹²⁹ *Vezi supra* n. 106.

¹³⁰ A. Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, 1915, p. 22, doc. 127/12.

¹³¹ *Ibidem*, p. 284, doc. 4104/355.

¹³² E. Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, ed. I. Datcu, București, 1998, p. 288.

strice¹³³, și tot de rachiu s-ar fi folosit el ca să lucreze împotriva celor virtuoși, călugări¹³⁴ sau oameni de rând¹³⁵, purtându-i pe căi greșite. Această asociere nu pare, nici ea, a fi întâmplătoare, ci trebuie să se fi datorat faptului că rachiul îmbată mai repede și mai puternic decât vinul.

Din textul monografiei medicului Constantin Caracaș aflăm, însă, că boierii munteni anume consumau la masă rachiu din vin – simplu sau îmbogățit cu diverse arome – precum și vodcă, preparată cu zahăr¹³⁶, convinși fiind că aceste băuturi ar fi sporit pofta de mâncare și, deopotrivă, ar fi ușurat digestia¹³⁷. Probabil că, în vremea lui Dimitrie Cantemir, moldovenii, din același motiv, beau înainte de prânz numai o singură ceașcă mică din rachiul care altfel nu le-ar fi plăcut¹³⁸. Acestea denotă faptul că respectivelor băuturi trebuie să li se fi atribuit proprietăți terapeutice, ele fiind socotite, mai degrabă, un fel de leac, atunci când erau întrebuițate cu măsură. Oare aceeași însemnătate s-ar putea da „fricțiunilor” pe care urma să și le facă banul Mihalcea, seara, cu vinarsul primit, la cină, de la autoritățile orașului Cluj, unde marele dregător al lui Mihai Viteazul a poposit în iunie 1600¹³⁹? Deopotrivă, din cele relatate – cam ambiguu, ce este drept – de Gustav Orraeus reiese că vinul pelin, preferat de cei „mai avuți”, i-ar fi ferit pe aceștia de ciuma care a bântuit, în Moldova, în anul 1789¹⁴⁰. Pare, prin urmare, că unii au consumat alcool pentru că au crezut în efectele lui pozitive asupra organismului.

Ce atitudine au avut semenii și cum au reacționat autoritățile față de cei care s-au arătat, totuși, prea sânguincioși să golească pocalele?

Ioan vodă Callimachi – printr-o scrisoare trimisă din Constantinopol în vremea în care era mare dragoman – îi dădea de grijă fratele său ca oamenii pe care urma să îi aibă ca slujbași „să nu fie furi și

¹³³ *Ibidem*, p. 30.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 219.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 354-355.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 102.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 96, 102.

¹³⁸ *Descrierea Moldovei*, p. 309.

¹³⁹ *Socotelile orașului Cluj*, p. 15.

¹⁴⁰ *Călători străini*, X₁, p. 78.

čocotniți bețivi”¹⁴¹. La 29 septembrie 1783, ispravnicului de sud-Muscel i s-a poruncit să îl îndepărteze din funcție pe un anume Cocea, vătaf de plai, cel în cauză fiind nărvit la băutura și de aceea „neharnic a chivernisi plaiul”¹⁴². Din cuprinsul câtorva cărți de judecată reiese, de asemenea, că declarațiile martorilor cunoscuți ca fiind bețivi nu au fost socotite demne de luat în seamă¹⁴³. Este limpede că celor împătimiți de băutura nu li se mai acorda nici un fel de încredere. Deopotrivă, e greu de crezut ca porecla „bețivul”, alăturată unor nume¹⁴⁴, să fi avut un cu totul alt scop decât să-i defăimeze pe cei care au ajuns să o poarte. Acestea demonstrează cât de puțină îngăduință avea comunitatea față de un comportament care îi amenința liniștea și îi încurca rosturile, marginalizarea fiind modul în care cel vinovat era pedepsit. Cu atât mai de înțeles este intransigența autorităților, în condițiile în care consumul excesiv și repetat de băutura ajungea să afecteze buna judecată a individului și îl împiedica să îndeplinească după cuviință sarcinile care îi fuseseră încredințate. Un document emis la 5 iulie 1775, în timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti, adresat „Molitfei” Sale, preotul „de la satul Albeanii”¹⁴⁵ – din păcate este singurul act de acest fel de care dispun – ar lăsa să se înțeleagă că, cel puțin la acea dată și cel puțin în Țara Românească, băutul fără de măsură nu mai era un gen de comportament care se manifesta izolat, ci că el devenise o adevărată problemă pentru autorități ca și pentru societate. Dacă lucrurile ar fi stat altfel, de ce să fi fost necesară intervenția concertată a domnului și a episcopului? Preoților, în primul rând, li se porunca să se lase de beție, din cauza căreia ei se făceau vinovați și de alte „blestemății”, pe care le

¹⁴¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXI, *Documente interne. Miscellanea*, București, 1911, p. 239, doc. II.

¹⁴² V. A. Urechia, *Memoriu*, p. 445/329.

¹⁴³ *Condica lui Mavrocordat*, II, p. 487, doc. 1144; G. Potra, *Documente Dâmbovița*, p. 711, doc. 871; C. Iordăchescu, *op. cit.*, p. 95, doc. 27.

¹⁴⁴ *DRH, B, XXXVII, (1652)*, volum întocmit de V. Barbu *et alii*, București, 2006, p. 135, doc. 157. În act este pomenit Preda Gropescul Bețivul ca vânzător al satului Sinovul din Țara Românească; Gh. Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 54-55, doc. XLVIII. Un „Chiriac bețivul răzeș” este pomenit ca martor (!) la alegerea unei părți de ocină; vezi și *DRH, B, XXXVII*, p. 225, doc. 254. Actul a fost întocmit atunci când a fost vândută o ocină „den hotarul Bețivilor”.

¹⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, VI₁₁, p. 497, doc. 223.

comiteau fără să le pese că necinstesc „cinul preoțesc”¹⁴⁶. „Vai de noi, mireani, de o mie de ori vai de voi, preoți, că voi vețu să fiți lumină lumii și v-aț(i) întunecat de tot; voi santeți sarea: dacă v-ați împutit voi, care creștin va să să întărească cu sarea voastră?”, așa erau certați fiindcă, în loc să fie bun exemplu pentru cei pe care îi păstoreau, ei își uitaseră menirea, fiindu-le mai cu grijă să se cinstească la cârciumă sau acasă¹⁴⁷. Chiar dacă nu toți se purtau în felul acesta¹⁴⁸, trebuie să fi fost destui cei care o făceau, dacă s-a simțit nevoia luării unor măsuri. Că situația prezentată pe larg în document ar fi putut fi într-adevăr îngrijorătoare o dovedesc și câteva hotărâri de judecată. Acestea înfațișează preoți care umblau prin cârciumi¹⁴⁹ și care, la beție, obișnuiau să își năpăstuiască nevasta¹⁵⁰ sau vecinii¹⁵¹, să se încaiere, ca din așa ceva să ajungă chiar la omor¹⁵² și, ca și cum acestea nu ar fi fost de ajuns, să îi mai îndemne și pe alții să le fie tovarăși de pahar¹⁵³. Responsabilizarea preoților de mir, prin porunca domnului și a înaltului ierarhi, pare a fi fost, așadar, una dintre căile prin care se spera readucerea locuitorilor la dreapta credință, de care, după cum relevă documentul, oamenii se îndepărtaseră¹⁵⁴ și din cauza exemplului rău oferit de preoții aplecați spre băutura.

Din cauza purtărilor sale, bețivul era urgisit de toți. Nu s-ar putea spune că încercările de a-l readuce pe calea cea bună lipseau, numai că atenția tuturor era îndreptată doar asupra beției – socotită a fi, după cum se pare, o stare de rău temporar odată ce se vedea că individul redevenea el însuși după ce aburii alcoolului se risipeau – și a efectelor sale supărătoare, stare de fapt pe care Biserica, Domnia și chiar comunitatea credeau că o pot controla fie prin îndemnuri la cumpătate, fie prin măsuri de constrângere. Îmbucurător, însă, printre documentele vremii există unul care relevă un

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 498.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 499.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 498.

¹⁴⁹ D. Stănescu, *op. cit.*, p. 493, 506.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 495-496.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 504-505, 506-507.

¹⁵² *Ibidem*, p. 493-494.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 505.

¹⁵⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI₁₁, p. 498, doc. 223.

punct de vedere deosebit. În cu totul alt mod a abordat și a analizat situația medicul bucureștean Constantin Caracaș. El nu numai că s-a pronunțat în privința efectelor consumului necontrolat de alcool, dar s-a arătat la fel de preocupat și de cauzele care ar fi generat un asemenea comportament. Pe baza propriilor observații, el a identificat ca efecte resimțite de organismul uman: slăbiciunea și „amorțeala simțurilor”¹⁵⁵, „dezordinile gastrice”¹⁵⁶ ori calculii biliari¹⁵⁷, considerând „beția” drept un „abuz”¹⁵⁸. Medicul a constatat, de asemenea, că, indiferent că erau ai țăranilor sau ai boierilor, copiii aflau din pruncie care este gustul vinului ori al rachiului¹⁵⁹, ceea ce se întâmpla pentru că mamele și doicile nădăjduiau ca așa să îi țină adormiți vreme cât mai îndelungată¹⁶⁰. Ele se foloseau de băutură ca să le administreze chiar și diferite medicamente, provocându-le moartea unora dintre ei în loc să-i înzdrăvească¹⁶¹. Constantin Caracaș a realizat că în acest chip copiii erau deprinși, de fapt, cu „nenorocita poftă a băuturii” pe care el o vedea sporind odată cu vârsta¹⁶². Micuții din familiile sărace s-ar fi apucat de băut și fiindcă acesta era exemplul pe care li-l ofereau părinții, zi de zi¹⁶³. După părerea sa, tocmai faptul că recurgeau des la cantități mari de băutură îi făcea pe români „răi și dedați beției”¹⁶⁴. Acestea dovedesc că pentru medicul Constantin Caracaș „beția” nu mai reprezenta o manifestare întâmplătoare, ridicolă și trecătoare priveriște a slăbiciunii umane. Dimpotrivă, el vedea în obiceiul de a bea necumpătat și repetat, pe de o parte, sursa unor alte boli, unele de natură digestivă, iar pe de altă parte, chiar o boală, în sine, al cărei mod de manifestare e tocmai dorința nestăpânită de a bea. În termenii specifici epocii, doctorul se referea la dependența de alcool și la alcoolism, iar observațiile sale vizau implicațiile

¹⁵⁵ *Monografia Munteniei*, p. 124.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 123.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 105.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 112, 124, 126.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 93, 96.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 92.

¹⁶² *Ibidem*, p. 96.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 94.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 93.

psihologice ale consumului de alcool, ceea ce făcea ca viziunea sa să difere cu totul de cea dominantă în epocă, aparținând Bisericii.

Așadar, nu ne putem îndoii de faptul că băuturile alcoolice au avut un loc însemnat în regimul alimentar al moldovenilor și muntenilor – oameni de vază sau, dimpotrivă, oameni din popor, tineri și mai puțin tineri, bărbați și femei, laici sau oameni ai Bisericii. Ocazii și motive ca ei să recurgă la consumul acestora au existat și ele, destule, cum au existat și din cei cărora le-a fost obișnuință să piardă șirul cupelor. Cât de mulți vor fi fost ei izvoarele nu ne dezvăluie, însă. Ce nu ne ascund ele, totuși, e că, indiferent de numărul celor care beau, cu multă sau mai puțină chibzuință, Biserica, Domnia și chiar Comunitatea nu au rămas deloc indiferente față de o asemenea purtare, pe care nu s-au dat în lături să o sancționeze, fiecare în felul propriu, atunci când îndemnurile la cumpătare nu au mai fost de ajuns.

*DRUNKENNESS AND THE CONSUMPTION OF ALCOHOL IN
MOLDAVIA AND WALLACHIA IN THE 16TH TO THE BEGINNING OF
THE 19TH CENTURIES – DOCUMENTARY FINDINGS*

(Abstract)

In the 16th century, the authorities of some cities in Western Europe adopted drastic measures in order to stave off the unpleasant consequences of a behavior that had quickly generalized: the consumption of alcohol in public places. Thus I was left wondering what was happening during the same period in Moldavia and Walachia, and then followed the events up to the beginning of the 19th century. In search of answers, I primarily investigated those sources which attest the consumption of alcoholic beverages: purchase lists, barter lists, private letters, dowry lists, wills, court decisions, royal documents, without ignoring the observations of foreign travelers and chroniclers.

Occasions and reasons for Moldavians and Vlachs, both rich and poor alike, to consume a wide variety of alcoholic beverages have existed, in the same way as those who would lose count of the number of rounds they had existed, but there is no clear mention of how many they were in any document. What the documents do show however is the fact that neither the Church, the State nor the Society remained indifferent towards this behavior, each trying to sanction it in its own way.

DOUĂ DOCUMENTE DIN VEACUL AL XVIII-LEA DE LA *FINANZ- UND HOFKAMMERARCHIV* DIN VIENA, REFERITOARE LA ÎNNOBILAREA ARMENILOR PLECAȚI DIN MOLDOVA LA GHERLA

Arcadie M. BODALE¹, Claudia TĂRNĂUCEANU²

Cuvinte cheie: *armeni, Moldova, Transilvania, titlu nobiliar, florini*

Keywords: *Armenians, Moldavia, Transylvania, noble title, florins*

Începutul prezenței armenilor în Moldova este anterior datei de 30 iulie 1401, când Alexandru cel Bun îi puna pe membrii acestei comunități sub ascultarea episcopului Ohanes³.

După invazia regelui Albert al Poloniei în Moldova, 700 de familii armene din Suceava s-au mutat în Transilvania, Ungaria și Galiția, iar prigoana la care au fost supuși membrii acestei comunități în anul 1551 a făcut ca alte câteva sute de familii să se așeze în Transilvania⁴.

Totuși, emigrarea masivă a armenilor din Moldova în Transilvania nu a avut loc decât în ultima treime a veacului al XVII-lea. Astfel, persecuțiile politice și economice ale domnului Gheorghe Duca (care au făcut ca armenii să sprijine revolta lui Hâncu din 1671 împotriva politicii fiscale a puterii centrale), cele două războaie turco-polone din 1672 și 1683 (care au încurajat jafurile în zona de nord a Moldovei, unde se aflau cei mai mulți membri ai acestei comunități și au împiedicat desfășurarea

¹ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, IAȘI.

² Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Litere, IAȘI.

³ *DRH, A, I, (1384-1448)*, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, Editura Academiei, București, 1975, p. 21, doc. nr. 14.

⁴ S. Selian, *Un manuscris inedit și o controversă istorică*, în *RI*, Serie nouă, IV, 1993, 5-6, p. 561-562.

activităților comerciale în Moldova), rivalitatea economică și confesională dintre greci și armeni la Est de Carpați, sporirea obligațiilor Moldovei față de Poartă (prin silirea locuitorilor ei de a întreține trupele otomane din Camenița), foametea și epidemiile care au lovit teritoriul de la Est de Carpați în această perioadă au determinat plecarea în masă a armenilor din Moldova în Ardeal, unde au întemeiat două orașe foarte puternice, Gherla și Ibașfălău⁵.

Prin Carta principelui Mihail Apafi I din 1680, armenilor din Transilvania li s-a acordat autonomie, dreptul de a face comerț liber și de a-și alege juzii proprii, iar în anul 1684, la inițiativa episcopului Oxendius Vărzărescu, aceștia se convertesc la catolicism⁶. Această independență administrativă și religioasă a armenilor așezați în Ardeal a fost confirmată prin decretele emise de principele Mihai Apafi al II-lea (din 7 februarie 1696, pentru armenii din Elizabetopol) și de împăratul Carol al VI-lea (dat, la 14 decembrie 1714, armenilor din Gherla)⁷.

Între actele privitoare la Transilvania păstrate la direcția Finanz- und Hofkammerarchiv din Viena am descoperit, în anul 2011, două cereri de înnobilitare adresate împăratului de la Viena de membrii familiilor de armeni Verczar (Werczar), Christoff (Kristoff), Simai (Simai), Gorovei, Balta și Kovrig, care au venit la Gherla din Țara Moldovei. Pentru succesul acestui demers, aceștia promiteau să dăruiască Visteriei imperiale suma uriașă de 10.000 de florini. Cum prima cerere, din 27 august 1759, a rămas fără răspuns, aceștia o reînnoiesc, la 25 octombrie 1759, arătând că acordarea unor diplome nobiliare membrilor acestor familii nu înseamnă o scutire de impozite sau taxe, însă, după toate probabilitățile, și această cerere a rămas fără răspuns.

⁵ *Ibidem*, p. 562, 569-570, nota 11; N. Iorga, *Despre țările locuite de armeni*, în *ANI*, anul I, vol. II, aprilie 1936, p. 3; M. Chelcu, *Cauze ale părăsirii Moldovei de către armeni la sfârșitul secolului XVII*, în D. Ivănescu, M. Chelcu (eds.), *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX)*. *Omagiu profesorului Alexandru Zub*, Editura Junimea, Iași, 2005, p. 77-81.

⁶ S. Selian, *op. cit.*, p. 562.

⁷ H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor din Țările Române*, partea II (*sec. XIV*), în *ANI*, anul I, vol. II, aprilie 1936, p. 71.

Semnificativ este faptul că între armenii care solicitau titlu nobiliar se numără și câțiva membri ai familiei Gorovei, din rândul căreia o ramură a rămas în Moldova, a trecut la ortodoxie (ctitorind Mănăstirea Gorovei din județul Botoșani) și a dat culturii române doi reprezentanți de marcă: Arthur și Ștefan Sorin Gorovei.

1

27 august 1759

Ad no. 8 ex ian. 1760.

Sacratissima Caesareo Regia et Apostolica Majestas Domina Domina Clementissima!

Multifaria Majestatis Vestrae Sacratissimae Clementiae et Munificentiae erga diversos nationis Armenae homines testate Documenta, nos quoque animant ut Augustum Ma(jes)t(a)tis Vestrae S(acrati)ssimae Solium accedere, et devotissime detegere audeamus; nos aeque e numero illorum Armenorum esse, qui Augustissima Domo Austriaca rem Transylvanicam sub imperium accipiente vicina Svavis Dominationis oportunitate vocati, misso Turcico jugo e Moldavia in Transylvaniam venerunt, in qua Szamosujvarinis sedem figentibus Divina Bonitas sudori et indefessae industriae nostrae in tantum benedixit, ut subinde in com^modum Patriae, ac qua quaestores et contribuentes in aerarium Majestatis Vestrae Sacratissimae notabiles sumas intulerimus, quia nec com^munitati nostrae innutiles fuerimus socialem conatum jungentes cum reliquis membris pro servitio Majestatis Vestrae Sacratissimae promovendo, et Sanctam Majestatis Vestrae Sacratissimae Intentionem in fidelium subditorum Bonum directam/dirutam, superioribus et gravissimo praesenti bello tam cum Com^munitate, quam privative etiam secundantes, ad Tumulum usque hanc subditalementem Devotionem continuaturi.

Qua propter ad Thronum gratiarum recurrentes homagiali cum subiectione supplicamus, dignetur Majestas Vestra Sacratissima nos, et posteritates nostras utrumq(ue) sexus universas benignissima Armalium Transylvanicarum collatione, quali aerario Majestatis Vestrae Sacratissimae Regia nihil detraheretur et quali multi jam, qua ex antiquioribus, qua recentioribus Armenae nationis homines Clementia Austriaca fruuntur, consolari. Pro qua Caesareo Regia Clementia universim decem millia floren(or)um R(ega)l(i)um Majestati Vestrae Sacratissimae demisse offerimus, et ut hos benigne acceptare dignetur de genu supplicamus, emorientes

Majestatis Vestrae Sacratissimae

Humillimi perpetuoque fideles subditi Martinus Verczar Iudex, Simon Kristoff Supremus Curator, Nicolaus Kristoff Senator, Lucas Simaj Senator, Abagarus Gorovei Senator, Chrisophorus Gorovei aequae Senator, Martinus Balta, Petrus Balta, Vidua Anna Georgii Verczar et Vidua Martini Kovrig

Preasfântă și apostolică Maiestate cezaro-crăiască, stăpân <și> domn preamilostiv!

Dovezile de multe feluri ale milostivirii Preasfintei Voastre maiestăți și ale generozității față de diverși oameni de neam armean arătate ne dau curaj și nouă să îndrăznim a veni la augustul tron al maiestății voastre și, cu cea mai mare devoțiune, să dezvăluim că noi suntem, de asemenea, din rândul acelor armeni care, scăpând de jugul turcesc, când foarte augusta casă austriacă a luat sub putere situația din Transilvania, atrași de avantajele apropiate ale unei stăpâniri blânde, au venit din Moldova în Transilvania, unde, stabilindu-și reședința ca locuitori ai Gherlei, Bunătatea divină a binecuvântat sudoarea și străduința noastră neobosită până într-atât, încât, îndată după aceea, în interesul patriei și ca furnizori și plătitori de taxe, am adus sume însemnate în vistieria Preasfintei Voastre maiestăți, ba chiar mai mult, nu am fost nefolositori nici comunității noastre, unindu-ne strădaniile tovărășești cu ceilalți membri pentru a spori serviciile <aduse> maiestății voastre și, în privința războaielor de mai înainte și a celui foarte greu de acum, ajutând, atât împreună cu comunitatea, cât și în particular, planul sfânt al Preasfintei voastre maiestăți, îndreptat spre binele credincioșilor supuși, avem de gând să continuăm până în mormânt acest devotament supus.

De aceea, alergând din nou la tronul binefacerilor, cu respectuoasă supunere, rugăm să binevoiască Preasfânta voastră maiestate ca, prin preabinevoitoarea acordare a diplomelor de înnobilitare transilvănene, să ne mângâie pe noi și pe toți urmașii noștri de ambele sexe, prin care <fapt> vistieriei regești a maiestății voastre nu i s-ar lua nimic și prin care, cu siguranță, mulți oameni de naționalitate armeană, atât din cei vechi, cât și din cei de acum, s-ar bucura de milostivirea austriacă. Pentru această

milostivire cezaro-crăiască laolaltă oferim cu umilință zece mii de florini regești Preasfintei Voastre maiestăți și rugăm în genunchi să socotească potrivit a-i primi cu bunăvoință, muritorii, ai Preasfintei voastre maiestăți preaumili și pe vecie credincioși supuși, Martinus Verczar jude, Simon Kristoff mare curator <al bisericilor>, Nicolaus Kristoff senator, Lucas Simaj senator, Abagarus Gorovei senator, Christophorus Gorovei de asemenea senator, Martinus Balta, Petrus Balta, văduva Anna a lui Georgius Verczar și văduva lui Martinus Kovrig.

<pe f. 722 v, rezumatul:>

Occludatur rescripto!

Ad Sacratissimam Caeseo-Regiam et Apostolicam Majestatem Dominam Dominam Clementissimam.

(Scrip)tum 27 Aug(usti) <1>759.

Supplex Libellus.

Introscriptorum decem civium Szamosujvariensium pro nobilitate Transylvanica Supplicantium ex universim 10.000 f(lore)no(rum) in aerarium Regium offerentium.

Per Agentem Babos m(anu) p(ropria)

Să se închidă prin rescript!

Către Preasfânta și Apostolica Maiestate Cezaro-crăiască, preamilostiv stăpân și domn.

Scris la 27 august 1759.

Petiție preaumilă.

A celor zece cetățeni din Gherla menționați în interior care se roagă pentru diplomele de noblețe transilvăneană și oferă laolaltă zece mii de florini în vistieria regească.

Prin reprezentantul Babos, cu propria mână.

Österreichisch Stadtarchiv, direcția (Abteilung): Finanz- und Hofkammerarchiv (1170-1918), grupa de fonduri (Bestandsgruppe): Neue Hofkammer und Finanzministerium. allgemeine Abteilung (1762-1876); fondul (Bestand): Ungarisches Kamerale (1763-1855) subfondul (Teilbestand): Kamerale Siebenbürgen (1757-1848); seria (Serie): Kamerale Siebenbürgen Akten (1757-1820); fascicolul (Faszikel) nr. 108,

Fiskalitäten, Privilegien, Donationalien, Nobilitationen und Stiftungen, katholische Schulen, Kammerherrschaften, Verkauf (1757-1760), act: Ad no. 8 ex ian. 1760, f. 721r-722v.

2

25 octombrie 1759

Ad no. 8 ex ian. 1760.

Sacratissimae Caesareo-Regia et Apostolica Majestas, Domina Domina Clementissima!

Ante tres idcirca (*sic*) Menses intuitu consequendae nobilitatis Transylvanicae Majestati Vestrae Sacratissimae Supplices facti, cum demissam Instantiam nostram cum I. Thesaurariatu communicatam esse cognoverimus, unde expetita necdum advenit informatio, pro avertendo omni praejudicio, quasi vero petito nostro Ma(jes)t(a)tis V(estr)ae S(acrati)s(sim)ae aerario injurie esse velimus, hisce nosmet humillime declaramus, quod per supplicatam nobilitatem nullam a Contributione, vel Tricessimis exemptionem quaeramus, verum pro sola Armalium, seu Insignium nobilitarium collatione demissas preces nostras dirigamus, et ex pura Devotione idcirca (*sic*) decem millia flor(enorum) R(ega)l(ium) universim Ma(jes)t(a)ti Vestrae S(acrati)s(sim)ae de genu offeramus.

Eapropter iterum iterumque Maiestati Vestrae S(acratissi)mae Supplices, ut ex praemissis, in moderna et priori Instantia nostra adductis rationibus, et motivis demissas preces nostras exaudire et benigna supplicata(rum) Armalium Transylvanicarum Collatione consolari dignetur. Pro qua Caesareo-Regia Clementia perseverabimus Maiestatis Vestrae Sacratissimae

Humillimi perpetuoque fideles subditi Martinus Werczar Iudex, Simon Kristoff Supremus Curator Ecclesiaru(m), Nicolaus Kristoff Senator, Lucas Simai Senator, Christophorus Gorovei Senator, Abagarus Gorovei aequae Senator. Martinus et Petrus Balta, vidua Anna Georgii Werczar, vidua Martini Kovrig.

Preasfântă și apostolică Maiestate cezaro-crăiască, stăpân <și> domn preamilostiv!

Pentru motivul că, trei luni mai înainte, am fost rugători în fața Preasfintei Voastre Maiestății în vederea obținerii titlurilor de noblețe transilvănene, deoarece am aflat că umila noastră petiție a fost comunicată la

Vistierie, de unde încă nu a sosit informația dorită, pentru a evita orice judecată pripită, ca și cum am vrea, de fapt, prin petiția noastră să se facă vreo nedreptate vistieriei maiestății voastre, noi înșine declarăm prin acestea, cu cea mai mare umilință, că, prin titlul de noblețe solicitat, nu am cere nici o dispensă de la impozit sau taxe; într-adevăr, ne îndreptăm umilele noastre rugăminți doar pentru acordarea diplomelor de înnobilitare sau de titluri nobiliare și, de aceea, din pur devotament, laolaltă am oferi în genunchi Preasfintei Voastre Maiestăți zece mii de florini regești.

De aceea <stăruim>, rugând-o în genunchi, iar și iar, pe preasfânta voastră maiestate ca, în urma celor cele trimise mai înainte, în petiția noastră de acum și de mai înainte fiind aduse rațiunile și motivele, să binevoiască a asculta rugămințile noastre umile și să ne mângâie cu binevoitoarea acordare a diplomelor de înnobilitare transilvănene solicitate. Pentru această milostivire cezaro-crăiască vom rămâne ai preasfintei voastre maiestăți preaumili și credincioși pe vecie supuși Martinus Werczar jude, Simon Christoff mare curator al bisericilor, Nicolaus Kristoff senator, Lucas Simai Senator, Christophorus Gorovei Senator, Abagarus Gorovei de asemenea senator, Martinus et Petrus Balta, văduva Anna a lui Georgius Werczar, văduva lui Martinus Kovrig.

<pe f. 722 v, rezumatul:>

Occludabur rescripto!

Ad Sacratissimam Caesareo-Regiam et Apostolicam Majestatem Dominam Dominam Clementissimam.

(Scrip)tum 25 Oct(obris) <1>759.

In Transylvanicis.

Supplex Libellus.

Introscriptorum decem Armenorum Szamosujvariensium ⁸ pro nobilitate Transylvanica decem millia floren(orum) R(ega)l(ium) R(egium) offerentium.

Per Agentem Babos m(anu) p(ropria).

⁸ Szamosújvár este numele maghiar al orașului Gherla (N. Edroiu, *Câteva precizări pe marginea articolului «Un manuscris inedit și o controversă istorică» de Sergiu Selian, apărut în „Revista istorică”, Serie nouă, tom IV (1993), nr. 5-6, mai-iunie 1993, p. 561-571, în RI, Serie nouă, IV, 1994, 5-6, p. 580-582, nota 2).*

Să se închidă prin rescript!

Către Preasfânta și Apostolica Maiestate Cezaro-craïiască, preamilostiv stăpân și domn.

Scris la 25 octombrie 1459

În legătură cu transilvănenii.

Petiție preaumilă

A celor zece armeni din Gherla menționați în interior, care oferă zece mii de florini pentru diplomele de noblețe transilvăneană.

Prin reprezentantul Babos, cu propria mână

Österreichisch Stadtarchiv, direcția (Abteilung): Finanz- und Hofkammerarchiv (1170-1918), grupa de fonduri (Bestandsgruppe): Neue Hofkammer und Finanzministerium, allgemeine Abteilung (1762-1876); fondul (Bestand): Ungarisches Kamerale (1763-1855) subfondul (Teilbestand): Kamerale Siebenbürgen (1757-1848); seria (Serie): Kamerale Siebenbürgen Akten (1757-1820); fascicolul (Faszikel) nr. 108, Fiskalitäten, Privilegien, Donationalien, Nobilitationen und Stiftungen, katholische Schulen, Kammerherrschaften, Verkauf (1757-1760), act: Ad no. 8 ex ian. 1760, f. 720.

*TWO 18TH CENTURY DOCUMENTS FROM FINANZ- UND
HOFKAMMERARCHIV OF VIENNA REGARDING THE
ENNOBLEMENT OF THE ARMENIANS WHO WENT FROM
MOLDAVIA TO GHERLA**

(Abstract)

The Finanz- und Hofkammerarchiv Direction of Vienna preserves two ennoblement demands addressed to the Vienna Emperor in 1759 by the members of the Armenian families Verczar (Werczar), Christoff (Kristoff), Simai (Simai), Gorovei, Balta and Kovrig who came to Gherla from Moldavia. In order to obtain their noble title, they promised to give to the imperial Treasury the huge amount of 10.000 Florins and ensure the House of Habsburg that such goodwill didn't also mean tax exemption. At the same time, these documents attest the Armenian origin of the Gorovei family.

* Rezumat tradus de Simona Postolache.

CHIPURILE DOMNITORULUI ALEXANDRU MORUZI ÎN PORTRETE DIN SECOLUL XIX

Sorin IFTIMI¹

Cuvinte cheie: *Moruzi, portrete de domnitori, istoria vestimentației, pictură de șevalet, grafică, copii de epocă*

Keywords: *Moruzi, portraits of rulers, history of clothing, easel painting, graphics, epoch copies*

Alexandru Moruzi (c. 1750-1816), fiul lui Constantin vodă Moruzi și al Smarandei Sulgearoglu, a fost unul dintre cei mai vrednici cârmuitori aflați pe tronul Principatelor în epoca fanariotă². După o scurtă domnie în Moldova (1792-1793), el a devenit în două rânduri principe al Țării Românești (1793-1796; 1799-1801) și apoi iarăși domnitor al Moldovei (1802-1806). Ca beizadea, acesta a beneficiat de o educație superioară, potrivită unui viitor conducător. Dintre profesorii săi pot fi amintiți

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Cf. Florin Marinescu, *Étude généalogique sur la famille Mourouzi*, Centre de Recherches Neohelleniques, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Athenes, 1987; Florin Marinescu, Georgeta Penelea Filitti, Anna Tabaki, *Documents greco-roumains. Le fonds Mourouzi d’Athènes*, Atena-București, 1991; Mihai Dim. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique. Grandes familles de Grèce, d’Albanie et de Constantinople*, Paris, 1999, ediția a II-a, p. 353-360; Mihai Țipău, *Domnii fanarioți din țările române (1711-1821). Mică enciclopedie*, București, Editura Omonia, 2004. Pentru domniile din Muntenia ale lui Alexandru Moruzi vezi V. A. Urechia, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi (1793-1796)*, Lito-Tipografia Carol Göbl, București, 1895, 907 p., (Extras din *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, Tom XVI); idem, *Istoria românilor. Curs făcut la Facultatea de Litere din București*, Seria 1774-1800, vol. 5. Pentru domnia de la Iași vezi Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, până în zilele noastre*, vol. 2, Iași, 1857, ediție de Constantin Mihăilescu-Gruuiu, București, 1999, p. 227-230, 231-232.

Tupet, fost secretar al lui Voltaire, Nicolas Varcosi, iezuitul Marchand și Clemaron. Alexandru Moruzi a dovedit abilități lingvistice deosebite, fiind un adevărat poliglot: cunoștea limbile franceză, italiană, latină, arabă, persană și turcă. De asemenea, el era și posesorul unei bogate biblioteci. Tânărul Alexandru era receptiv la idei noi, occidentale, pe care a și încercat să le transpună în practică atunci când a ajuns pe tronul Principatelor³.

Între anii 1790-1792, Alexandru Moruzi a fost mare dragoman, ministru de externe al Imperiului Otoman. În această calitate el a negociat pacea de la Șiștov, din 1791, care a pus capăt războiului ruso-austro-turc (1788-1791), obținând condiții avantajoase pentru partea otomană. Au urmat apoi aproape 15 ani de domnie, petrecuți pe tronurile Valahiei și Moldovei, ceea ce reprezintă o performanță deosebită în instabilitatea epocii fanariote. La Iași, el a zidit pe locul curții domnești un palat impozant, de tip occidental, în stil neoclasic, apelând la serviciile arhitectului austriac Johann Freywald⁴. Totodată, a construit Casa Apelor de la Mănăstirea Golia, realizând aducțiuni de la izvoarele aflate la Ciric și Copou⁵. Nu în ultimul rând a înfăptuit podirea ulițelor cu bârne de stejar sau chiar cu piatră de râu. În domnia sa au existat preocupări pentru asigurarea iluminatului stradal pe timp de noapte și au fost înființate străjile urbane (*culuccii*)⁶.

³ Se știe că tânărul Alexandru Moruzi a fost inițiat în Francmasonerie la 24 martie 1776, în Loja St. Andreas din Sibiu. Arhivele masonice îl înregistrează ca Venerabil al unor loji de la București (1786) și Iași (1803). În 1807 principele Al. Moruzi a fondat la Iași, Loja „Memphis” (C. Lenning, *Encyclopädie der Freimaurerei*, Verlag F. A. Brockhaus, Leipzig, 1824, 2. Bd., H-M, S. 112).

⁴ Sorin Iftimi, *Palatul Culturii din Iași. O retrospectivă istorică*, în vol. *Patrimoniu național și modernizare în societatea românească. Instituții, actori și strategii*, editori Dumitru Ivănescu și Cătălina Mihalache, Editura Junimea, Iași, 2009, p. 266. Pentru locul actual de păstrare a stemelor și inscripțiilor de la palatul domnesc vezi idem, *Heraldica Palatului Sturdza de la Miclăușeni*, Editura Doxologia, Iași, 2014, p. 34-35. Același arhitect a amenajat palatul domnesc din București, lucrările fiind însă de mai mică amploare; cf. Narcis Dorin Ion, *Palate din București*, prefață de acad. Dan Berindei, Editura Noi Media Print, București, 2013, p. 17-19 (Curtea Arsă).

⁵ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, ed. II revăzută, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007, p. 292-293.

⁶ Dan Dumitru Iacob, *Din istoria străjilor urbane ieșene: culuccii (secolul XVIII – mijlocul secolului XIX)*, în *IN*, II–III, 1996-1997, p. 124-148.

După Manolache Drăghici, „în vremea lui Alexandru vodă rangurile erau dobândite cu anevoie. Domnitorul era strâns și neînduplecat la acordarea de ranguri, nevoierind astfel pe nimeni fără a se încredința de meritele, destoinicia și poziția politică a fiecărui boier. Moruzi, deși avea o fire foarte serioasă și aspră, era drept în judecăți și de aceea toți locuitorii, fără vreo excepție, chiar dacă se temeau de el, îl iubeau. Acesta constituia pentru domn un avantaj rar, de care nici unul dintre toți domnitorii fanarioți nu s-a bucurat în Moldova”⁷.

*

Am început acest studiu la îndemnul domnului Mihai Dim. Sturdza, inițiatorul și coordonatorul amplei *Enciclopedii* dedicate familiilor boierești⁸. Domnia sa a avut prilejul de a achiziționa recent un portret necunoscut al domnitorului Alexandru Moruzi, la o licitație ce a avut loc la Hôtel Drouot (Paris). Lucrarea provine, probabil, din ramura rusească a familiei Moruzi, descendenți rezidenți în Franța.

Tabloul intrat recent în colecția domnului Sturdza este un portret „de aparat”, în care domnitorul Alexandru Moruzi este înconjurat de toate cele necesare pentru redarea „majestății” personajului⁹. Este o lucrare de dimensiuni mijlocii, având 130x110 cm, cu ramă¹⁰. Cadrul lucrării, aproape pătrat, are proporțiile preferate în prima jumătate a secolului XIX (Fig. 1, 10). Fiind vorba despre „portretul întreg” al unui domnitor, este posibil ca tabloul original să fi avut dimensiuni mai mari, apropiate de mărimea naturală. Un asemenea portret trebuie să fi fost comandat pentru impozantul Palat domnesc din Iași construit, în stil neoclasic, de către Alexandru Moruzi.

Domnitorul este portretizat în picioare, în fața tronului. Chipul său este frumos, dar puțin expresiv, ca și cum bustul a fost preluat de pe un portret-efigie mai vechi și a fost completat apoi cu un trup înzestrat cu un dinamism diferit. Corpul preia o „poză” frecventă în portretistica

⁷ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei*, p. 228.

⁸ Mihai Dim. Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, din care au apărut, până în prezent, primele patru volume.

⁹ Mulțumesc colegului Cătălin Hriban pentru prelucrarea imaginii acestui portret.

¹⁰ Dimensiunile acestui portret sunt de 85 x 64 cm, fără ramă.

occidentală din secolului XVIII: mâna pusă în șold, care ar trebui să sugereze „maiestatea” și grandoarea personajului. Poziția mâinii este însă redată cu o anumită inabilitate, care diminuează efectul urmărit de pictor.

Alexandru Moruzi poartă pe cap un gugiuman de samur, cu fundul alb, redat cu puțină eleganță, fiind probabil un obiect vestimentar necunoscut pictorului¹¹. Domnitorul poartă o feregea ușoară, de atlas, de culoare trandafirie, *ghiurghiulie* (tc. *gülgülü*), îmblănită cu samur¹². Faldurile feregelei se desfășoară asemenea unei mantii. Sub feregea se văd marginile fermenelei, o haină mai scurtă, de culoare verde (*alage*), bordată cu blăniță de hermină (*cacom*). Sub aceasta, domnitorul poartă un anterior de culoare deschisă, încins cu un șal multicolor de mătase (*caşmir*), ce conferă un efect cromatic deosebit. Papucii de culoare galbenă, care se ivesc discret de sub poalele anteriorului, nu au forma orientală obișnuită, un alt indiciu că pictorul care a copiat acest tablou nu era familiarizat cu vestimentația epocii, așa cum se manifesta aceasta în Principatele Române.

Pe o masă acoperită în catifea vișinie se află însemnele domniei: un sceptru aurit, corect desenat și o sabie orientală, de tip persan (*shamshir*), probabil chiar cea de investitură, primită de Alexandru Moruzi de la Sultan. Alături, pe aceeași masă, sunt desfășurate câteva documente, între care și planul unei clădiri. Aici ar putea fi găsite indiciile care să explice prilejul cu care a fost pictat portretul domnitorului (portretul inițial). Se va putea constata că este un portret de „ctitor” al unui edificiu cu destinație civilă. Dacă se va putea face o asemenea identificare, compoziția va putea fi și datată. Pentru aceasta va fi nevoie de o fotografie de detaliu, cu documentele aflate pe masă, care ar putea permite astfel de observații.

Decorul în care este pictat domnitorul nu pare a fi nici sala tronului, nici un salon privat al acestuia, fiind mai curând unul convențional. Coloana toscană și draperia țin de tradiția academistă a portretelor epocii, cu o tradiție îndelungată. Pentru realizarea detaliilor acestui portret au fost necesare câteva studii de drapaj, care se regăsesc, în cutele anteriorului, în faldurile mantiei, ale feței de masă și ale draperiei din fundal. Tușele mari,

¹¹ Gugiumanul nici nu este bine așezat pe cap; colțul format de bordura gugiumanului pe frunte nu vine în prelungirea liniei nasului, cum ar fi normal.

¹² Vezi catalogul expoziției *Haina îl face pe om. Șase secole de istorie vestimentară*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2014, p. 27.

modul sumar în care sunt tratate detaliile, credem că aparțin unei epoci mai noi, reprezentând o tratare modernă a unei imagini mai vechi.

Jilțul este lucrat după moda occidentală, din lemn sculptat și aurit, tapițat în catifea roșie¹³. Spătarul său este încununat de o stemă domnească, montată destul de artificial, ceea ce conduce spre concluzia că avem în față un jilț imaginar, zugrăvit de un pictor care nu a văzut niciodată în realitate respectiva piesă de mobilier. Stema, pictată ca și cum ar fi fost sculptată în lemn aurit, folosește un scut de tip „englez”. Scutul este despicat, având în dextra acvila valahă și în senestra capul de bour moldovean; are „în șef”, cele trei stele ale familiei Moruzi, dispuse în fascie. Nu există hașuri pentru indicații de culoare, așa că nu se poate comenta nimic privitor la acest aspect. Scutul este timbrat de o coroană închisă, de tip regal. Coroana este flancată de șase steaguri, dispuse 3 x 3 (Fig. 3). În spatele jilțului poate fi remarcată o ramă de mari dimensiuni, care poate fi al unui portret pictat, sau mai curând al unei oglinzi.

Foarte interesantă este și rama tabloului, probabil mai recentă, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La partea superioară, aceasta este încununată cu o coroană de tip princiar clasic¹⁴. La partea inferioară a ramei se află și o stemă a familiei Moruzi sculptată în lemn (Fig. 2). Este un scut de tip francez modern, având câmpul despicat. Hașurile reprezintă indicații de culoare, după codul introdus încă din secolul al XVII-lea. Astfel, se poate spune că, în dextra capul de bour al Moldovei este amplasat pe un câmp despicat în bandă, de azur și roșu; acvila cruciată muntenească se află pe un câmp presărat cu semene care ar indica mai curând codițele de hermină decât aurul (pentru metalul galben trebuia folosit un câmp marcat cu puncte). După cum am văzut, stema familiei Moruzi este înfățișată în capul scutului („șef”); hașurile indică un câmp de azur. Acesta ar cere mai curând stele de argint decât de aur. Stelele cu cinci colțuri se raportează, ca și forma scutului, la heraldica franceză, nu la cea din spațiu germanic (unde regula era reprezentată de stelele cu șase colțuri).

¹³ Sorin Iftimi, *Vechile blazoane vorbesc. Obiecte armoriata din colecții ieșene*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2014, p. 12, 29-30, fig. 3-5.

¹⁴ Cele două panglici care flanchează coroana, având aici un rol pur decorativ, amintesc de fanoanele ce însoțeau coroana imperială sau tiara papală.

*

Pentru o percepție adecvată a acestui tablou, analogiile din epocă pot fi de un real folos. S-a păstrat o reprezentare din 1791 a lui Alexandru Moruzi în costum de ienicer, având pe cap o cucă decorată cu un penaj spectaculos, gravură realizată de L. M. Halbon¹⁵ (Fig. 7). De un interes deosebit este o altă imagine, din 1793, reprezentând un interior de la Curtea Nouă din București. Este vorba despre primirea oficială pe care Alexandru Moruzi a făcut-o ambasadorului britanic la Constantinopol, aflat în trecere prin capitala Valahiei (Fig. 4, 5). Poate fi explorat aspectul sălii ce servea drept Spătărie, în raport cu modul în care era amplasat tronul domnesc, vestimentația și rânduiala dregătorilor. Domnitorul, în veșminte orientale, este așezat pe sofa, alături de diplomatul englez, costumat după moda apuseană.

O miniatură care îl reprezintă pe domnitorul Alexandru Moruzi s-a păstrat în *Condica Mănăstirii Radu Vodă* din București, datând din anul 1794¹⁶. Este un „portret întreg”, interesant mai ales pentru studierea vestimentației și a spiritului portretelor de epocă, la aceste dimensiuni chipul domnitorului neavând relevanță (Fig. 9). Pot fi remarcate veșmintele albe, culoare ce tindea să fie rezervată pentru domnitor și familia sa¹⁷. Albul începea să fie preferat chiar față de culoarea roșie, care a jucat un asemenea rol în epocile anterioare. Gugiumanul din blană de samur de pe capul domnitorului are, de asemenea, fundul alb, cu aceeași semnificație de culoare domnească. Sunt bine reprezentate veșmintele suprapuse: feregeaua îmblănită cu samur, sub care se zărește fermeneaua, bordată cu blăniță de hermină (*cacom*) și anteriul încins cu un prețios brâu de mătase (*taclit*), în care este prins și hangerul domnesc. În picioare domnitorul are aceiași papuci orientali, din piele galbenă, a căror formă specifică este redată acum corect. Dregătorii îl asistă pe domn la instalarea acestuia pe tron. În acest decor convențional, drapajele și coloanele neoclasiche pătrunseseră deja.

¹⁵ H. Dj. Siruni, *Domni români la Poarta Otomană*, București, 1941; N. Iorga, *Domnitorii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, p. 185.

¹⁶ Frumoasa imagine se afla între cele puse la dispoziție de istoricul Florin Marinescu.

¹⁷ Cf. Alexandru Alexianu, *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1987, p. 267-268.

*

Pentru o bună evaluare a noului portret din colecția domnului Sturdza se cuvine ca acesta să fie privit împreună cu întreaga serie de reprezentări ale domnitorului Alexandru Moruzi, care alcătuiește o galerie virtuală neașteptat de generoasă. În această întreprindere nu ne aventurăm pe un teren neexplorat, ci pășim pe urmele cercetării făcute, în ultimii ani, de istoricul Florin Marinescu (de la Atena), care a adunat majoritatea portretelor domnitorului în lucrarea genealogică *Familia Moruzi, originară din Trapezunt*¹⁸. Domnul Marinescu a avut amabilitatea de a ne pune la dispoziție nu doar cartea sa, ci arhiva de imagini care a stat la baza monografiei menționate. Am avut șansa de a găsi noi portrete și informații, care justifică redactarea acestui studiu.

Cel mai vechi portret al principelui Alexandru Moruzi, în adevăratul sens al cuvântului, este o pictură în ulei, lucrare de mici dimensiuni, cu autor necunoscut, aflat în colecția Muzeului Național de Artă al României¹⁹. Lucrarea are o inscripție în limba greacă: „Io Alexandru Constantin Moruzi voievod și ighemon al Țării Uggrovlahiei” și anul „1800” (Fig. 11). În anul consemnat Alexandru Moruzi era domnitor al Valahiei. Deci, în privința autorului, ne putem gândi la unul dintre pictorii aflați în acei ani la București: Iordache Venier, Mihail Topler, Nicolae Polcovnicul, Grigore Zugravul ș.a. În primul rând ar trebui să fie luată în considerare posibilitatea ca autorul să fie Venier. Înainte de 1800, venețianul Georgio Venier, devenit staroste al „zugravilor de subțire” din București, promise chiar o însărcinare oficială de la domnii anteriori „ca să vie pe la toate mănăstirile de obște, din fiecare județ, unde să aibă a drege și a îndrepta chipurile ctitorilor, pe unde vor fi stricate”²⁰. Lui i se atribuie un

¹⁸ Florin Marinescu, *Η Τραπεζουντιακή οικογένεια Μουρούζη. Γενεαλογική μελέτη*, Edit. Afoi Kyriakidis, Salonic, 2011, p. 423.

¹⁹ Datorez mulțumiri doamnei Costina Anghel de la Muzeul Național de Artă al României pentru semnalarea acestui portret.

²⁰ Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 108-109. „Giorgio Venier ajunge supt Alexandru Ipsilanti, în 1787 „arhi-zugrav” muntean, deosebit de șeful tagmei zugravilor de țară lucrător și la Curtea domnească, Ioniță ceauș-baș de zugravi” (N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 186).

tablou ce înfățișează urcarea pe tron a domnitorului Nicolae Mavrogheni (1786), păstrată cândva la Biblioteca Academiei.

Portretul lui Alexandru Moruzi este bine lucrat, în maniera epocii: cu redarea naturistă a fiecărui fir din barba domnitorului, cu atenta înfățișare a blăniței de samur a gugiumanului și gulerului sau a codițelor negre din blana de hermină, a găitanelor și broderiilor din fir auriu. Codul vestimentar arată, prin fiecare detaliu, că personajul reprezentat este un domnitor. Se simte meșteșugul unui miniaturist priceput. Cromatica, în culori calde, sugerează o apropiere de școala italiană de pictură.

Chipul este bine lucrat, cu trăsături sigure și o volumetrie rafinată. Paloarea sedefie a tenului poate fi una convențională, menită să sublinieze noblețea personajului²¹. La brâu se observă mânerul unui hanger, împodobit probabil cu diamante. Acest obiect, extrem de scump, era mai curând un însemn de rang decât o armă și apare mai ales în portretele domnești. În mâna dreaptă, acesta ține un șirag de mățanii (*rozariu*), expresie a bunelor sentimente religioase cuvenite unui domnitor. Trecerea mărgelilor printre degete, ca într-o numărătoare, arată că domnul se află în continuă rugăciune²², prin care „unsul lui Dumnezeu” era în legătură neîntreruptă cu divinitatea, asigurându-și astfel legitimitatea și protecția. Probabil că nu întâmplător mățaniile se suprapun peste hanger, ca și cum pietatea trece înaintea mândriei și a forței. Un specific al portretelor epocii este și acela de a conține diverse simboluri și mesaje, care se cer a fi descifrate de privitor.

Acest portret al lui Alexandru Moruzi a fost publicat la 1893 de V. A. Urechia, la începutul unuia dintre volumele lucrării *Istoria românilor*, dar a rămas oarecum în uitare, fiind aproape necunoscut²³. O veche fotocopie alb-negru a portretului se află la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române. Lucrarea a fost *reprodusă recent de Florin*

²¹ Tenul de culoare deschisă, obrazul nears de soare, era în epocă un însemn al statutului social.

²² Poate în monahala *rugăciune a inimii*: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, mântuiește-mă pe mine, păcătosul!”.

²³ V. A. Urechia, *Istoria românilor. Curs făcut la Facultatea de Litere din București*, Seria 1774-1800, volumul 5, București, Tipografia și fonderia de litere Thoma Basilescu, 1893.

Marinescu, în cartea sa *Familia Moruzi, originară din Trapezunt* (2011), după fotografia de la Biblioteca Academiei²⁴.

*

În ciuda infidelităților de detaliu, se pare că acest portret a stat la baza altuia, aflat pe *Harta Valahiei* publicată de Iordache Golescu la Viena, în același an, 1800. Este vorba despre o gravură în aramă (acvaforte). Nu există o inscripție care să ofere informații privitoare la realizatorul desenului după care a fost executată gravura (Fig. 12).

Portretul este înscris într-un medalion oval împodobit la partea superioară cu o ramură de lauri și una de măslin, însoțite de o balanță; la partea inferioară sunt amplasate două medalioane cu stemele Moldovei și Țării Românești. Intenția desenatorului a fost de a realiza o efigie, în tradiția epocii renascentiste. Chipul personajului apare mai alungit, fruntea mai înaltă și sprâncenele mai arcuite decât în cazul presupusului model. Sceptrul domnitorului are o formă convențională, cu măciulia sferică, departe de aspectul obiectului real.

Imaginea a fost reprodusă de N. Iorga (1930), G. Oprescu (1942) și Fl. Marinescu (2011)²⁵. Faptul că a fost transpus în gravură a asigurat o anumită circulație acestui portret, incomparabilă cu cea a picturii, presupusă a fi modelul original. Gravorul vienez s-a îndepărtat însă, într-o anumită măsură, de imaginea avută ca model, acesta nelucrând de față cu personajul portretizat, așa cum a avut prilejul pictorul care și-a realizat portretul „după natură”.

*

În portretistica domnitorului Alexandru Moruzi, pe lângă modelul muntenesc, la care ne-am referit până acum, poate fi identificat și modelul moldovenesc de portret, care a cunoscut o anumită tradiție. Cel mai vechi exemplar pe care am reușit să îl identificăm se află în Colecția Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, depozitul Mănăstirii Golia, Iași (Fig. 13). Portretul

²⁴ Florin Marinescu, *op. cit.*, 2011, p. 93.

²⁵ N. Iorga, *Domni români după portrete și fresce contemporane*, Comisiunea Monumentelor Istorice București, Editura și tiparul Kraft&Drotleff S. A. pentru Arte Grafice, Sibiu, 1930, p. 184; Gh. Oprescu, *Grafica românească din secolul al XIX-lea*, Editura Regală pentru literatură și artă, 1942, planșele de final; Florin Marinescu, *op. cit.*, 2011, p. 99.

nu este însă corect atribuit, pe rama sa aflându-se o plăcuță metalică pe care scrie „Grigore Ghica-Vodă”, cu referire la Domnul martirizat la 1777²⁶. Aceasta este o lucrare care a rămas necunoscută până acum istoricilor de artă.

Personajul reprezentat este, fără îndoială, Alexandru Moruzi. Portretul nu este semnat și de aceea nici datarea nu poate fi făcută prea simplu. Dacă îl considerăm un portret contemporan, din a doua domnie a lui Alexandru Moruzi (1802-1806), cea dintâi prezumție, care se cere verificată, este aceea că a fost realizat de Eustatie Altini, primul pictor neoclasic din Moldova, cu studii la Academia de Arte din Viena. Acesta era, de departe, cel mai bun pictor din Moldova, în vremea lui Alexandru Moruzi și la el ar fi apela domnitorul pentru realizarea unui portret oficial. În colecția de la Palatul Mitropolitan se află un portret al domnitorului Scarlat Callimachi atribuit lui Altini, realizat pe la 1813, lucrare ce oferă un bun termen de comparație, pentru o analiză stilistică²⁷.

Bustul domnitorului este bine așezat în cadru dreptunghiular, cu margini ceva mai generoase, care pun în valoare mai bine personajul. Pictura este astăzi întunecată, cea ce face mai dificilă analiza detaliilor. Este greu de spus cât din această întunecare se datorează îmbătrânirii operei și cât este un efect căutat, de clar-obscur, al pictorului. O curățare profesionistă a lucrării o va putea pune mai bine în valoare, dar va putea risipi vâlul de mister ce dă un anumit farmec portretului. Ceea ce se poate remarca este faptul că pictorul îndreaptă atenția privitorului spre chipul domnitorului, trecând în plan secund detaliile vestimentare. Poate că această abordare ar explica modul mai superficial, convențional, în care sunt tratate faldurile vestimentației²⁸. Acesta poate fi însă și un indiciu că lucrarea este o copie după un original executat în timpul vieții domnitorului. Un alt indiciu că lucrarea poate fi o copie după un original mai vechi este colțul gugiumanul de pe frunte, care nu este așezat pe același

²⁶ O notație, făcută cu vopsea albă în colțul din stânga-jos al tabloului, dă numărul de inventar vechi: 805.

²⁷ Remus Niculescu, *Eustatie Altini*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, Seria Arte Plastice, tom 12, 1965, nr. 1, p. 52, 54, fig. 29.

²⁸ Datorez mulțumiri colegului Ioan Iațcu pentru prelucrarea mai multor imagini, dar și pentru discuția privitoare la asemenea detalii de tehnică a picturii.

ax cu nasul personajului. La un desen din epocă, realizat după natură, această nepotrivire nu ar fi apărut.

Poate fi remarcat desenul foarte elegant și modul în care lumina modelează trăsăturile feței, realizând volumetria acesteia. Tenul nu mai este la fel de alb, dar lumina chipului este asigurată de contrastul cu blana de samur a gugiumanului și gulerului. Acesta este chipul care se va impune, fiind cel mai copiat în deceniile următoare²⁹.

*

Cel mai cunoscut portret al lui Alexandru Moruzi este chipul din galeria domnitorilor moldoveni aflată cândva la Epitropia Sf. Spiridon din Iași, publicat și de Nicolae Iorga, în albumul său din 1930³⁰ (Fig. 14). Portretul se află, în prezent, în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași (nr. inv. 2605)³¹. Întreaga serie de portrete ale domnitorilor a fost comandată pe la 1850 de vornicul Iordache Beldiman.

Dimensiunile și proporțiile acestui portret au fost impuse de cele ale seriei în care a fost inclus. Cadrul este mult mai strâns, interesul pictorului fiind concentrat pe redarea chipului și nu pe elementele auxiliare, de costum sau recuzită. „Izvodul” de pe care a fost preluat chipul este, fără îndoială, portretul descris anterior, depozitat la Mănăstirea Golia.

Noul portret urmează cu fidelitate modelul, fiind o lucrare realizată în manieră academistă, de un pictor care a deprins bine tehnicile picturii. Portretul de la Muzeul de Istorie din Iași nu este semnat, ca majoritatea celor provenind de la Spiridonie. Doar pe baza analizei stilistice, este foarte dificil de a atribui lucrarea unuia sau altuia dintre portretiștii aflați în activitate la Iași, în anii 1850³².

²⁹ O reconstituire de portret întreg, cu accente pe vestimentație, se află la Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, p. 141, fig. 78.

³⁰ N. Iorga, *Domni români după portrete și fresce contemporane*, Comisiunea Monumentelor Istorice București, Editura și tiparul Kraft&Diotleff S.A. pentru Arte Grafice, Sibiu, 1930, p. 186. În album, portretul este însoțit de următoarele date: „Alexandru Moruzi, domn în Moldova (1792-1793 și 1802-1806) după un portret modern la Sf. Spiridon din Iași”.

³¹ Portretul a fost reprodus color de Florin Marinescu în *op. cit.*, p. 424.

³² Recent a fost formulată sugestia că portretul la care facem referire ar putea fi opera lui Stawski, cf. Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *Ludovic Stawski. Un pictor în Moldova secolului al XIX-lea*, Editura Platul Culturii, Iași, 2014, p. 110-111.

*

Un alt chip al domnitorului Alexandru Moruzi, pictat în ulei pe pânză, se păstrează la Biserica Socola din Iași³³. Este un portret de ctitor, nu al unei biserici, ci al Școlii de la Socola, așa cum arată o inscripție târzie, adăugată cu vopsea albă, la partea superioară a lucrării: „Alexandru Moruzi Domnul Moldovei / La 1 septembrie 1803 dă hrisov domnesc pentru „Seminaria Veniamină”. Deși cadrul este dreptunghiular, portretul este înscris într-un câmp oval, care se distinge cu dificultate pe fondul întunecat al pânzei (Fig. 15). Este posibil ca reprezentarea să fi avut ca sursă de inspirație un portret-medalion de formă ovală, astăzi necunoscut. Modelul urmat poate a fi și portretul păstrat în colecția Mitropoliei, chiar dacă mai multe aspecte, inclusiv cele cromatice sunt diferite. Feregeaua nu mai este trandafirie, ci albă, iar anteriorul are o nuanță de fistic. Din ceea ce știm, acest portret nu este cunoscut istoricilor de artă și nu a mai fost reprodus până acum.

*

Între atâtea portrete nesemnate, cu atribuirii incerte, putem face referire la o lucrare semnată și datată. Este vorba despre un desen aflat în colecția Muzeul Național de Artă al României realizat de Ludovic Stawski, în 1853³⁴. O semnalară a acestei miniaturi este făcut de istoricul de artă G. Oprescu, în *Grafica românească*, fără a include lucrarea în generoasa ilustrație de la sfârșitul volumului³⁵. Portretul fusese reprodus încă din

Alăturarea celor două lucrări arată, mai curând, că Stawski nu poate fi autorul portretului lui Alexandru Moruzi din galeria de la Spiridonie.

³³ Mulțumim părintelui Iustin Neagu de la Biserica „Schimbarea la Față” din Socola, pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție acest portret și de a ne fi ajutat la realizarea fotografiilor. Potrivit informațiilor obținute, portretul a fost restaurat, după 1990, de către Serafim Prodan, pictor-restaurator la Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași. În prezent, portretul are nevoie de o nouă restaurare și de un alt spațiu de depozitare decât turla-clopotniță din incinta bisericii.

³⁴ Muzeul Național de Artă al României, DR 19 I, inv. 115, I. Stawski, Alexandru Constantin Moruzi (Biblioteca Academiei Române, inv. 115) 17,5 x 12,8 cm. În alfabet de tranziție „Alexandru Kostandin Moruzi VV”. În partea stângă-jos este semnat „STAVSKI, 1853”.

³⁵ G. Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, 1942, p. 61-62; Cf. Sorin Iftimi, *Portretistica pictorului Ludovic Stawski (1807-1896)*, în *IN*, XIX, 2013, p. 229.

1913 de N. A. Bogdan, în monografia dedicată orașului Iași, fără a preciza că desenul a fost realizat de Ludovic Stawski³⁶. Imaginea a fost inclusă și în *Cartea de aur a familiei Suțu*, publicată la Paris de Radu Negrescu-Suțu³⁷. Portretul a fost publicat recent, în condiții optime, de Corina Cimpoșu și Marcelina-Brîndușa Munteanu, în albumul dedicat pictorului Ludovic Stawski (2014)³⁸.

Pictorul Stawski, aflat la maturitate artistică, a realizat un portret având un desen elegant, în care poate fi remarcat modul de redare a blănii de samur a gugiomanului și giubelei (Fig. 16). Volumetria feței și a corpului este realizată cu măiestrie. Se simte formația de miniaturist a artistului. Vârsta personajului pare mult mai tânără decât trebuie să fi avut domnitorul în portretul de pe care s-a inspirat pictorul polonez. Frumoasa lucrare a lui Stawski este totuși un portret postum, a cărui valoare documentară este dată de fidelitatea cu care reproduce un model mai vechi.

Amintitul album dedicat lui Stawski pune în relație desenul acestuia cu portretul în ulei aflat în colecția Epitropiei Spiridon. Alăturarea celor două imagini sugerează ipoteza că portretul pictat, aflat astăzi la Muzeul de Istorie din Iași, ar putea fi opera lui Ludovic Stawski. Avem însă motive de a nu fi de acord cu această sugestie. Între imaginile oferite de istoricul Florin Marinescu există și una în care poate fi identificat un portret în ulei ce urmează trăsăturile desenului lui Stawski, ceea ce permite presupunerea că pictorul de origine poloneză a realizat și versiunea pictată a portretului domnitorului Alexandru Moruzi. Portretul în ulei amintit se păstrează în colecția familiei Constantin Moruzi de la Paris (Fig. 17). Imaginea avută la dispoziție este destul de slabă, dar sunt indicii care arată că portretul respectiv ar putea fi doar o copie după originalul pictat de Ludovic Stawski.

*

Un portret a cărui imagine a cunoscut o bună circulație în ultimii ani se află în Grecia. Acesta a fost publicat de *Florin Marinescu*, în *Familia Moruzi, originară din Trapezunt* (2011)³⁹. Este vorba despre lucrarea lui

³⁶ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ed. a II-a, 1913-1915, p. 153, fig. 182.

³⁷ Radu Negrescu-Suțu, *Livre d'or de la Famille Soutzo*, Paris, 2005, p. 132, fig. 2.

³⁸ Corina Cimpoșu și Marcelina Brîndușa Munteanu, *op. cit.*, p. 46, 110-111.

³⁹ Florin Marinescu, *op. cit.*, 2011, p. 423.

Nikiforos Lytras, *Alexandros Mourouzis*, realizat în ulei pe pânză, Muzeul National de Istorie din Atena, nr. 2473. În partea stângă se află o inscripție în limba greacă, scrisă cu roșu: „Alexandros K. Mourouzis ighemon Moldovlahias” (Fig. 18).

Nikiforos Lytras (1832-1904) a fost un pictor academist, profesor la Academia de Arte din Atena. În 1860, tânărul Lytras a câștigat o bursă din partea statului elen pentru a studia la Academia de Arte Frumoase din München. După terminarea acestor studii, în 1866 a devenit profesor la Școala de Arte din Atena. El a pictat numeroase lucrări cu subiecte etnografice sau peisaje. De asemenea, Lytras a pictat multe portrete, cele mai cunoscute fiind cele ale regelui Otto și a reginei Amalia a Greciei. De-a lungul întregii sale cariere, artistul a rămas fidel stilului academist münchenez.

Având în vedere datele biografice ale pictorului, se poate presupune că Lytras a realizat acest portret după 1866, posibil chiar mulți ani mai târziu. Pentru această comandă s-a apelat la el tocmai pentru că era profesor titular la Academia de Arte din Atena. În ciuda calităților plastice notabile, portretul lui Alexandru Moruzi realizat de Lytras este o operă nu doar postumă, ci chiar destul de târzie pentru a avea valoare de document. Nu se știe ce imagini au servit ca model acestui portret, dar în arhiva documentară a Institutului de Studii Neoelene din Atena se păstrează o fotocopie a unui portret foarte asemănător al aceluiași domnitor (Fig. 19).

*

Concluzii. Reunind întreaga serie de portrete ale domnitorului Alexandru Moruzi, studiul de față a încercat să stabilească imaginile contemporane ale domnitorului, executate după natură, cele care au un grad mai mare de autenticitate și o valoare de document iconografic. În privința genezei portretelor oficiale ale lui Alexandru Moruzi a fost evidențiată o linie muntenească și alta moldovenească. Portretul în ulei aflat în colecția Muzeului de Artă al României, dat la 1800, prezintă toate caracteristicile unei lucrări contemporane, realizate direct după model.

Pentru Moldova nu a putut fi identificat portretul inițial, realizat în timpul domniei lui Moruzi, dar frumosul chip al domnitorului a fost preluat în două sau trei copii relativ vechi, aflate în colecțiile Mitropoliei Moldovei (Mănăstirea Golia) și Muzeul de Istorie a Moldovei (provenit de

la Spiridonie). Este posibil ca modelul inițial al acestui portret să fi fost realizat de Eustatie Altini, care era, de departe, cel mai talentat pictor aflat la Iași în anii 1803-1806.

Un elegant portret al lui Alexandru Moruzi, semnat și datat, este desenul lui Ludovic Stawski, din 1853, aflat la Cabinetul de Stampe al Academiei Române. Acesta este însă un portret postum, realizat după un model mai vechi. Portretul pictat la Atena, de Nikiforos Lytras, cândva după 1866, deși remarcabil ca realizare artistică (operă originală), pare a fi, la rândul său, un portret imaginar, fără legătură directă cu imaginile păstrate din epoca domnitorului.

În această serie desfășurată poate fi mai bine amplasat portretul întreg al domnitorului Alexandru Moruzi, intrat recent în colecția de la Paris a domnului Mihai Dim. Sturdza. Chipul domnitorului urmează, indubitabil, linia moldovenească a portretelor lui Alexandru Moruzi. Este dificil de stabilit dacă întreaga compoziție vine din primii ani ai secolului al XIX-lea sau a fost realizată ulterior, plecând de la un portret-bust și amplificând apoi întreaga imagine, pentru a realiza un amplu portret „de aparat”. Portretul-întreg este interesat nu doar de autenticitatea chipului celui pictat, ci de evidențierea tuturor elementelor care contribuie la realizarea imaginii de grandoare, de maiestate: „poza” personajului, vestimentația, însemnele domniei, decoruri adecvate. Examinarea modului în care au fost pictate unele detalii, precum gugiumanul și papucii, arată că pictorul nu cunoștea cum arătau în realitate asemenea piese vestimentare. Pensulația nu mai urmează tehnica lisă, potrivită cu epoca lui Alexandru Moruzi, ci prezintă unele tușe mai potrivite cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Portretele domnitorului Alexandru Moruzi oferă și un bun subiect de reflexie pentru revalorizarea copiei de epocă, care transmite imaginea unui original ce s-a pierdut între timp. Credem că acesta este și cazul noului portret, care a reprezentat punctul de plecare al studiului de față.

*THE FACES OF PRINCE ALEXANDRU MORUZI
IN 19TH CENTURY PORTRAITS**

(Abstract)

The present study is based on Prince Alexandru Moruzi's portrait, which recently became part of Mr. Mihai Dim. Sturdza's collection from Paris. For a fair analysis of this painting, we reunited the entire series of Alexandru Moruzi's portraits, with the help of the historian Florin Marinescu (Athens). Meanwhile, we were able to identify some other unknown portraits. With regards to the genesis of Alexandru Moruzi's official portraits, two different lines were identified: one from Wallachia and one from Moldavia. As for the Moldavian one, we weren't able to identify the initial portrait, done during Moruzi's reign, but the Prince's good-looking face was found in relatively old copies from the collections of the Metropolitan of Moldavia (Golia Monastery) and Moldavia's History Museum. The initial model might have been made by Eustatie Altini, the most talented painter in Iasi between 1803 and 1806. The series of the prince's portraits also contains two works signed by their authors: Ludovic Stawski (Iasi) and Nikiforos Lytras (Athens). The portrait from the collection of Mr. Sturdza follows the series of the portraits made in Moldavia. Prince Alexandru Moruzi's portraits represent a good subject for reflection with regards to the revalorization of the epoch copy, which transmits the image of an original work lost in the mean time.

List of Illustrations:

- Fig. 1. Prince Alexandru Moruzi. Portrait from the collection of Mr. Mihai Dim. Sturdza (Paris).
- Fig. 2. Moruzi coat of arms on the framework of the portrait (detail).
- Fig. 3. Moruzi coat of arms on the back of his throne (detail).
- Fig. 4. Alexandru Moruzi at Curtea Nouă (detail).
- Fig. 5. Alexandru Moruzi at Curtea Nouă in Bucharest (1793).
- Fig. 6. The enthronement of Nicolae Mavrogheni (1786). Painting attributed to the Venettian Georgio Venier.
- Fig. 7. Alexandru Moruzi wearing a janissary costume (1791). Drawing by L. M. Halbon
- Fig. 8. Alexandru Moruzi whole body portrait (reconstitution).

* Rezumat tradus de Simona Postolache.

-
- Fig. 9. Prince Alexandru Moruzi. Portrait from the Register of Radu Voda Monastery (1794).
- Fig. 10. Prince Alexandru Moruzi. Portrait in the collection of Mr. Mihai Dim. Sturdza.
- Fig. 11. Alexandru Moruzi, Voivode of Ungro-Wallachia, 1800. National Museum of Art of Romania.
- Fig. 12. Portrait of Prince Alexandru Moruzi on the Map of Wallachia printed by Iordache Golescu in Vienna (1800).
- Fig. 13. Alexandru Moruzi, Voivode of Moldavia (1803-1806). Metropolitan of Moldavia – Storage of Golia Monastery.
- Fig. 14. Alexandru Moruzi, Prince of Moldavia. Portrait from the Gallery of St. Spiridon Vestry – Iași. Moldavia's History Museum.
- Fig. 15. Alexandru Moruzi, prince of Moldavia. Socola Monastery-Iasi
- Fig. 16. Alexandru Constantin Moruzi VV. Portrait by Ludovic Stawski. Romanian Academy Library.
- Fig. 17. Alexandru Moruzi, oil on canvas portrait. C. Moruzi collection (Paris).
- Fig. 18. Nikiforos Lytras, *Portrait of Alexandros Mourouzis*. National Museum of History in Athens.
- Fig. 19. Portrait of Alexandros Mourouzis. Centre for Neo-Hellenic Studies in Athens.

Fig. 1. Principele Alexandru Moruzi.
Portret din colecția domnului Mihai Dim. Sturdza (Paris)

Fig. 2. Stema Moruzi pe rama portretului (detaliu)

Fig. 3. Stema Moruzi pe spătarul tronului (detaliu)

Fig. 4. Alexandru Moruzi la Curtea Nouă (detaliu)

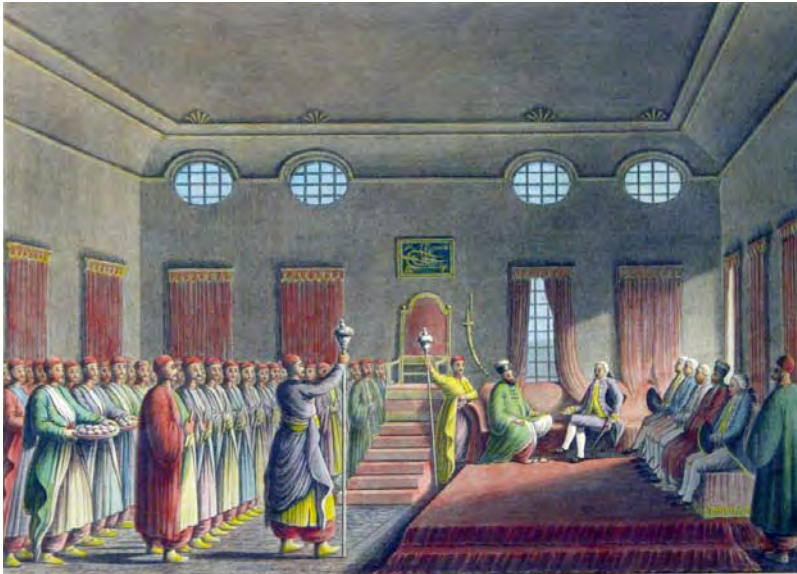

Fig. 5. Alexandru Moruzi la Curtea Nouă din București (1793)

Fig. 6. Instalarea pe tron a lui Nicolae Mavrogheni (1786).
Pictură atribuită venețianului Giorgio Venier

Fig. 7. Alexandru Moruzi în costum de ienicer
(1791). Desen de L. M. Halbon

Fig. 8. Alexandru Moruzi
portret întreg (reconstituire)

Fig. 9. Alexandru Moruzi vodă.
Portret din Condica Mănăstirii Radu Vodă (1794)

Fig. 10. Principele Alexandru Moruzi.
Portret din colecția domnului Mihai Dim. Sturdza

Fig. 11. Alexandru Moruzi voievod al Ungrovlahiei, 1800.
Muzeul Național de Artă al României

Fig. 12. Portretul principelui Alexandru Moruzi pe Harta Valahiei publicată de Iordache Golescu la Viena (1800)

Fig. 13. Alexandru Moruzi voievod al Moldovei (1803-1806).
Mitropolia Moldovei – Depozitul Mănăstirii Golia

Fig. 14. Alexandru Moruzi domnitorul Moldovei.
Portret din Galeria Epitropiei Sf. Spiridon-Iași. Muzeul de Istorie a Moldovei

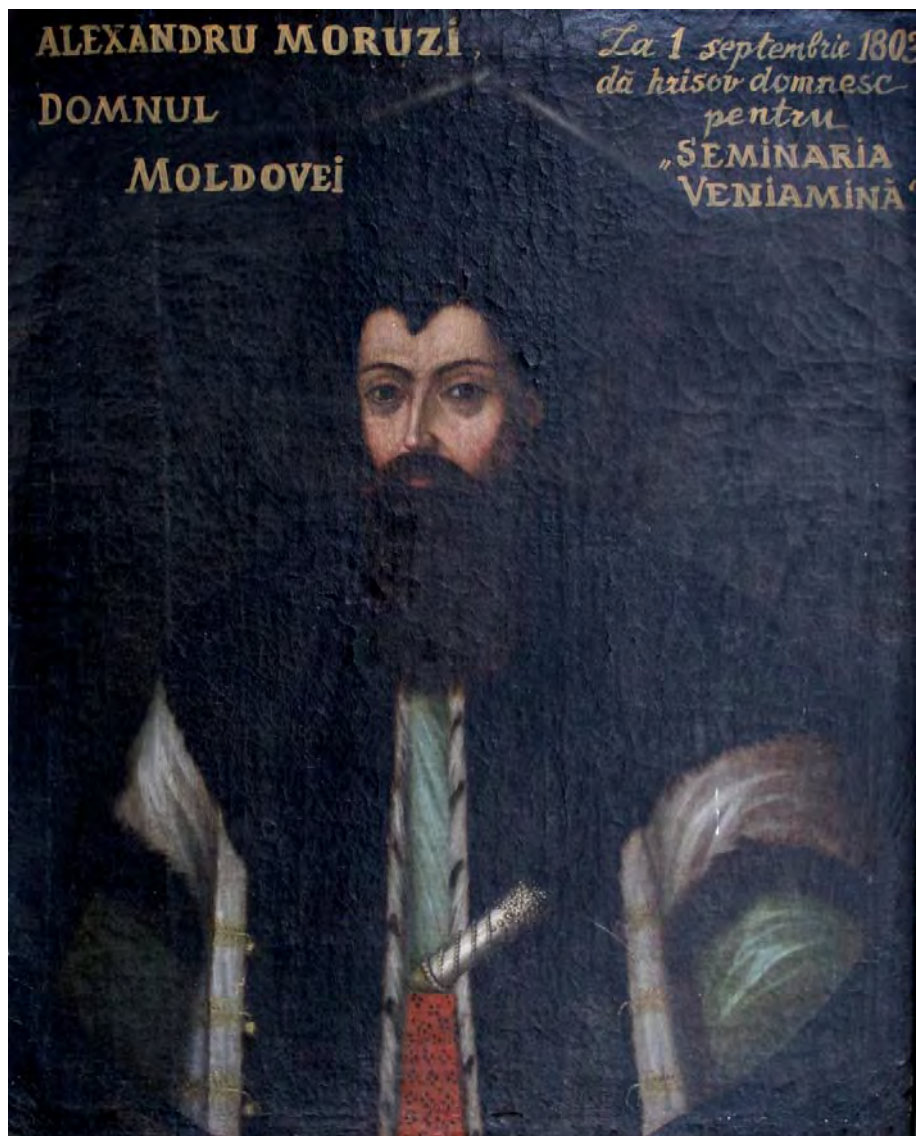

Fig. 15. Alexandru Moruzi domnitorul Moldovei.
Mănăstirea Socola – Iași

Fig. 16. Alexandru Costandin Moruzi VV. Portret de Ludovic Stawski, 1853.
Biblioteca Academiei Române

Fig. 17. Alexandru Moruzi, portret în ulei pe pânză.
Colecția C. Moruzi (Paris)

Fig. 18. Nikiforos Lytras, *Portretul lui Alexandros Mourouzis*.
Muzeul Național de Istorie din Atena

Fig. 19. Portretul lui Alexandros Mourouzis.
Centrul de Studii Neoclene din Atena

VESTIMENTAȚIA MOLDOVENILOR ȘI VALAHILOR ÎN VIZIUNEA CONSULILOR ȘI CĂLĂTORILOR FRANCEZI DIN PERIOADA PREPAȘOPTISTĂ

Violeta-Anca EPURE¹

Cuvinte cheie: vestimentație, autohtoni, Principatele Române, imagine, observatori francezi

Mots clef: vêtements, autochtones, les Principautés Roumaines, image, observateurs français

Imaginea Principatelor Române și a locuitorilor ei, cu multiple aspecte de viață cotidiană, socială, politică, s-a conturat în opinia publică europeană destul de timid încă din secolul al XVIII-lea. După congresul de la Viena, imaginea își va urma mersul ascendent, la început exclusiv în funcție de desfășurarea chestiunii orientale, apoi începând cu al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea sub imboldul tinerilor români care-și făceau studiile în Franța și a francezilor filoromâni.

Relatările străinilor care au intrat în contact cu realitățile românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, fie că este vorba de corespondență diplomatică a reprezentanților marilor puteri, jurnale sau însemnări de călătorie, ori rapoarte consulare, reprezintă izvoare istorice de importanță majoră și redau o imagine extrem de interesantă și nuanțată a evenimentelor și faptelor din mijlocul cărora sau despre care expeditorii își comunicau impresiile „la cald”. Călătorii străini care au poposit pentru o vreme în spațiul românesc au manifestat un interes nedisimulat față de natura raporturilor juridice existente între Principatele Române și Poarta Otomană, față de mecanismele care asigurau

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, Facultatea de Istorie și Geografie, SUCEAVA.

funcționarea statutului juridic, adică instituția domniei sau persoana domnului; însă însemnările lor cuprind și informații despre existența cotidiană a oamenilor din aceste ținuturi, adică despre limba, istoria, cultura, economia, organizarea politico-administrativă, obiceiuri, alimentație, vestimentație, cutume, viață mondenă, tradiții².

Prima impresie a voiajorilor francezi despre locuitorii Principatelor Române trebuie să fi fost una optică, ce trebuie să fi pricinuit sentimente de antipatie sau de simpatie. De aceea, descrierea aspectului exterior al autohtonilor revine cu insistență în relatările franceze din perioada prepașoptistă³.

Vestimentația oamenilor din popor. Contele d'Hauterive a descris-o în jurnalul călătoriei sale prin Țara Românească pe soția unui țăran „român de treabă, care nu știe ce e gelozia”. A întâlnit-o în ziua a 22-a a călătoriei sale, fiind găzduit în casa ei, după ce participase la o nuntă de la Martinești. Se poate lesne observa admirația călătorului francez în fața frumuseții fizice a gazdei sale: i-a remarcat fruntea regulată, strânsă într-o broboadă care avea „grația unui văl al unei frumoase benedictine”, ochii mari și albaștri „îmblânziți [...] prin cea mai fermecătoare înfățișare”, talia suplă. Era ocazia pentru călătorul francez să descrie și portul frumoasei românce: pe lângă broboadă, veșmintele sale erau o ie simplă, care-i punea în valoare talia și o bucată de „stambă albă și trandafirie și albă” în loc de fustă⁴.

² P. Teodor, *Iluminism și națiune*, în Șt. Ștefănescu (coord.), *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, București, 1984, p. 325; C. Vătășescu, *Martori occidentali și stări de spirit în Sud-Estul Europei (sfârșitul secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în Al. Duțu (coord.), *Sud-Estul european în vremea Revoluției Franceze. Stări de spirit, reacții, confluențe*, București, 1994, p. 40-41.

³ O. Muntean, *Imagina românilor în Franța la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2005, p. 211.

⁴ „O ie de pânză simplă lasă încă naturii toate meritele pentru o talie, căreia nimic nu îi stânjenește suplețea și, în loc de o fustă, o simplă bucată de stambă trandafirie și albă, care strânge în sus și în jos, la fel ca prosopul în care se înfășoară o femeie care iese din baie. Într-adevăr, ar fi fost foarte păcat ca toate acestea să fie acoperite de corsetele rochiilor umflate ale cucoanelor de vază de la Versailles!” *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 2000, p. 685-686 (în continuare *Călători străini*, X, I);

Tot lui d'Hauterive i se datorează și un portret al unei tinere moldovence din Vaslui: ea avea vreo 18 ani, iar călătorului francez îi amintea de o compatrioată de-a sa, Genoveva Baléchou; contele francez consemna admirativ că „ducesele noastre nu brodează cu o mânuță mai fină, cu un braț mai frumos și cu o mai nobilă ușurință decât dânsa”⁵.

Alexandre d'Hauterive nota în memorialul său de călătorie, în ziua a 24-a a drumului său de la Constantinopol spre Iași, că oamenii de prin partea locului își făceau singuri îmbrăcămintea, iar noroiul veșnic făcea ca „cizmele și cizmarii să fie de trebuință”⁶. În plus, la prima impresie, după sosirea la Iași, înfățișarea localnicilor i s-a părut barbară, iar costumele lor absurde⁷.

Balthazar Hacquet a lăsat o descriere a costumului țăranilor moldoveni din zona Sucevei: bărbații aveau părul tuns „numai în față” și acoperit cu o căciulă înaltă neagră, o cămașă lungă, ițari lungi și albi de lână, precum și un chimir, în care mulți purtau și un cuțit. Pe deasupra, bărbații purtau o haină albă de lână, cu sau fără mâneci, iar în picioare „încălțăminte de coajă de copac”⁸. Femeile aveau părul împletit în cozi, acoperit de „un ștergar sau de o maramă lungă, albă”. În jurul gâtului, femeile nu purtau nimic. Veșmintele lor constau dintr-o cămașă albă brodată în partea de sus, un fel de șorț – fustă de lână neagră cu dungi roșii. Oarecum pus în

N. Munteanu-Breastă, „*Moldova la 1787*” în viziunea contelui d'Hauterive, în *RdI*, 41, 1988, 7, p. 711.

⁵ Dovadă a admirației nutrite pentru frumoasa moldoveancă de voiajorul francez d'Hauterive stau următoarele fraze din memorialul său de călătorie: „Rămâi cu bine, frumoasă țesătoare; moldoveanul pe care îl vei face fericit va fi copleșit, dacă te găsește tot atât de frumoasă ca și mine”; „[...]cât despre mine, o admir ca o madonă de Correggio”; „Ce oraș fericit ar fi Vasluiul dacă toate femeile ar semăna cu această încântătoare copilă!”. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 688; D. Berindei, *Români și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 87; Șt. Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990, p. 54; N. Munteanu-Breastă, *op. cit.*, p. 712.

⁶ *Călători străini*, X, I, p. 686.

⁷ D. A. Lăzărescu, *Imaginaea României prin călători*, vol. I, 1716-1789, București, 1985, p. 292, 304.

⁸ Probabil că Balthazar Hacquet făcea referire la opinci. *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 2001, p. 829 (în continuare *Călători străini*, X, II).

încurcătură, călătorul francez afirma că „nu știu ce alt nume mai potrivit s-ar putea da la această parte de îmbrăcăminte, căci totul este un șorț lat de trei-patru picioare, care se strânge peste șolduri, în așa fel că se petrece puțin până într-o parte”⁹. Îmbrăcate astfel, femeile făceau pași foarte mărunți când se deplasau și din această cauză, multe moldovence obișnuiau să ridice un colț al fustei și să-l bage în brâu. În jos, ele purtau „colțuni întregi sau pe jumătate”, iar în picioare opinci sau sandale¹⁰. Balthazar Hacquet observase că văduvele se îmbrăcau numai în negru, iar în mâini purtau mătânii; în viziunea sa, ele umblau „smerite ca să arate că nu le mai trebuie bărbat”¹¹.

Contele de Langeron inventaria îmbrăcămintea țăranilor: bărbații purtau un suman „de dimie cenușie cu mâneci lungi, fără nasturi, fără copci și fără guler și închis printr-o cingătoare”, ițari croiți din aceeași stofă, cizme sau sandale asemănătoare cu cele ale locuitorilor din Pirinei, căciuli „rotunde și înalte”, iar femeile – o fustă, o cămașă și o bluză¹². Opincile țăranilor români se asemănau în viziunea lui Langeron cu cele ale țăranilor din Spania¹³. El considera femeile din popor mai frumoase la statură decât la față, ele erau înalte și subțiri, oacheșe și „trecute foarte de vreme”. Femeile măritate se deosebeau de fete prin „vălul alb” pe care-l purtau pe cap. Majoritatea aveau părul negru „și lins ca acela al indiențelor din Caraibe”, pe care îl purtau împletit, Langeron consemna că o femeie blondă era o „raritate”¹⁴.

În cea de-a treia scrisoare adresată prietenului său, Jules Griffith, secretarul domnului Ion Gheorghe Caragea, Recordon descria „bunii țăranii români”, a căror îmbrăcăminte se compunea dintr-o cămașă, o bundiță lungă, ițari strâmți. Călătorul francez nota că, exceptând cămașa, hainele bărbaților erau făcute „dintr-o stofă de lână albă”. Pe cap purtau o căciulă

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*, p. 820-830.

¹¹ *Ibidem.*, p. 845.

¹² *Ibidem.*, p. 940; V. Spinei, M. Spinei, *Însemnările cu caracter istorico-etnografic asupra Principatelor Române ale contelui de Langeron*, în *Hierasus*, IX, 1994, p. 384-385.

¹³ *Istoria românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coord. P. Cernovodeanu, N. Edroiu, București, 2002, p. 134; V. Spinei, M. Spinei, *op. cit.*, p. 385.

¹⁴ *Călători străini*, X, II, p. 940; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de A. Anghelescu, București, 1981, p. 438.

de blană de oaie. La mijloc, purtau uneori un brâu de piele sau de lână, iar în picioare „câteva bucăți de pânză grosolană”, în care se înfășura gamba și laba piciorului și opinci. Iarna, îmbrăcau pe deasupra hainelor, „un cojoc de piele de oaie sau un suman grosolan cu glugă”. De obicei, țăranii duceau cu ei o traistă. Deși cei mai mulți aveau mustați lungi și o barbă lungă și neîngrijită, figura lor era blândă¹⁵.

Îmbrăcămintea femeilor din popor se constituia dintr-o cămașă, peste care purtau „două fote de stofă destul de groasă”, în dungi colorate, iar pe cap – „o băsmăluță care pune în valoare farmecul chipurilor lor”, deși adesea fețele lor erau arse de soare. Recordon era încântat de eleganța femeilor de la țară. Puține dintre ele purtau la gât salbe din monede de argint, asemeni țișăncilor, și mai rar, de aur, ca evreicile. Majoritatea sărace, ele impresionau „nu prin găteală și nici prin farmecul lor exterior”, ci prin dragostea față de soți, „prin grija duioasă față de copii”, prin hărnicie și destoinicie. Recordon consemna că mai tot timpul româncele erau „cu fusul sau cu suveica în mână”, de vreme ce ele țeseau „straietele întregii familii”. François Recordon, scria că acele „harnice gospodine îi țin pe toți ai casei atât de curat încât i-ai crede aproape întotdeauna în haine de sărbătoare”¹⁶.

Cât despre vestimentația țișăncilor săraci, Recordon relatează că aceasta era constituită „din câteva zdrențe”, cel mai adesea furate de la țăranii români. Îmbrăcămintea țișăncilor se compunea tot din zdrențe sau „numai dintr-o bucată de pânză de sac, soioasă și afumată”¹⁷.

Marie Louis Jean André Charles de Martin du Tyrac, conte de Marcellus, a descris în *Relația călătoriei prin Țara Românească și Transilvania* la 1820 drumul prin Țara Românească. Plecat din București după decesul ultimului domn fanariot Alexandru Suțu, survenit în luna

¹⁵ *Călători străini despre Țările române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), volum îngrijit de G. Filitti, B. Marinescu, Ș. Rădulescu-Zoner, M. Stroia, București, 2004, p. 667 (în continuare *Călători străini*, Serie nouă, I).

¹⁶ *Ibidem*, p. 668; O. Muntean, *op. cit.*, p. 212-213.

¹⁷ Despre îmbrăcămintea femeilor de țișănci, Recordon consemna că „le atârna de pe cap sau de pe umeri” și adeseori nu acoperea „nici ceea ce cere pudoarea să fie acoperit”. De altfel, ele nu aveau „cea mai mică idee de pudoare care, la alte popoare, este o frână atât de puternică contra pasiunilor”. *Călători străini*, Serie nouă, I, p. 670.

ianuarie a anului 1821, contele francez menționa dificultatea cu care se călătorea. Din ceasurile „lungi și triste” pe care le-a petrecut pe drumul dintre Pitești și Sălătruc, Marcellus își amintea doar de o tânără româncă, „atât de frumoasă sub straiile ei sărăcicioase”, care l-a însoțit în picioarele goale la „cascada Argeșului”¹⁸.

Și Vaillant a fost încântat de tinerele țărănci, pe care le-a întâlnit de-a lungul drumurilor sale prin cele două Principate. A amintit de câteva mergând în ceată să ia apă de la izvor, de o tânără culegând zmeură¹⁹.

Vestimentația celor din protipendadă. Contele d’Antraigues critica influența nefastă a străinilor și arăta că boierii moldoveni preluaseră de la turci îmbrăcămintea greoaie, încărcată și extrem de luxoasă. Acea manieră de a se îmbrăca, potrivită cu viața de lux și climatul din Turcia, era nepotrivită pentru ei și îi făcea leneși, comozi, alterându-le chiar caracterul²⁰.

Medicul francez Hacquet descria și costumele boierilor din Divan: ei purtau mustață, părul tuns, pe cap o căciulă de blană, căptușită pe interior cu mătase sau catifea. Unii obișnuiau să poarte înfășurat în jurul gâtului, după obiceiul oriental, o basma de mătase. Peste cămașă, îmbrăcau un fel de veston sau jiletcă cu mâneci, numită de călătorul francez „iancăr”, uneori chiar două „una peste alta”, strânse cu o cingătoare. Costumația lor se mai compunea din șalvari, cizme scurte sau „cipici”, pe care, de obicei, îi lăsau la ușa camerei. Soțiile boierilor purtau părul împletit, acoperit de un „sarik” din mătase sau muselină, de forma unei „căpățâni de zahăr”, împodobită cu pietre prețioase, panglici și flori. Rochiile boieroaicelor erau lungi, din mătase colorată, se îmbrăcau peste cămașă și erau tăiate în față „până la burtă”. În talie, purtau o cingătoare lată și acoperită cu aur, argint și pietre prețioase. Pe deasupra, ele aveau o blană lungă sau scurtă, iar pe dedesupt –

¹⁸ *Ibidem*, p. 907, 909.

¹⁹ J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d’or, Ardialiens, Valaques et Moldaves*, vol. II, Paris, 1844, p. 262-263, 313; D. Berindei, *op. cit.*, p. 133; S. Vărzaru, *Prin Țările Române. Călători străini în secolul al XIX-lea*, antologie, traducere, studiu introductiv și note de S. Vărzaru, București, 1984, p. 109.

²⁰ N. Munteanu-Breastă, *op. cit.*, p. 717.

un pantalon din muselină, iar în picioare un fel de ciorapi și târlici sau pantofi, pe care îi lăsau la ușă²¹.

Prințul de Ligne, un obișnuit al saloanelor din Iași, a lăsat în scrierile sale o adevărată frescă a societății ieșene din ajunul izbucnirii Revoluției franceze. Cu privire la moda din Principate, prințul de Ligne afirma că tonul era dat de Constantinopol. În plus, continua el, vestimentația asiatică le înfrumuseța și mai mult pe femeile frumoase, în timp ce le urâța pe „cele slute”, care „la drept vorbind” erau „foarte rare în aceste țări”²². El le găsea pe soțiile boierilor încântătoare, aproape toate erau de la Constantinopol și proveneau din vechi familii grecești. Își petreceau timpul lungite pe divanuri, „cu capul lăsat cu totul pe spate sau sprijinindu-l pe un braț de alabastru”. Pe divanuri, le țineau companie bărbații care veneau în vizită și care stăteau „aproape culcați alături de ele”. Culoarea preferată a doamnelor era galbenul deoarece era și culoarea preferată a sultanei; a descris în memoriile sale și costumația doamnelor: o fustă „nespus de subțire”, scurtă și strâmtă care le acoperea formele voluptoase, dar și o pânză „străvezie” care le acoperea pieptul. Pe cap, purtau o bucată de stofă neagră sau roșie, de forma unui turban, împodobită cu diamante. Boneta împletită cu pietre prețioase, flori și pene pe care o purtau pe păr i se părea frumoasă și de bun gust prințului de Ligne. La gât și la mâini, boieroaicele moldovence purtau perle sau salbe de țechini sau de ducați. În plus, asemeni sultanelor, boieroaicele aveau mereu la mână un fel de mățanii din diamante, perle, mărgean, lapis-lazuli, agată sau din lemn rar, „de care se folosesc cum se folosesc la noi femeile de evantai”. Oaspetele francez recunoștea că număruse până la trei mii de pietre prețioase pe aceeași rochie. Restul vestimentației lor „orientale” era din stoffe brodate sau lucrute cu fir de aur sau de argint, tivite cu blănuri scumpe. În ciuda prezenței lor fermecătoare, boieroaicele de la Iași aveau, în viziunea prințului de Ligne, și un defect: pânțele proeminente. Această trăsătură fizică era considerată un semn de frumusețe în principat; dovada, o mamă îi ceruse iertare pentru că fiica sa

²¹ *Călători străini*, X, II, p. 830.

²² *Ibidem*, p. 916; G. Leancă, *Cultură politică și univers cultural în relatările călătorilor francezi prin spațiul românesc (1774-1790)*, în Al. Zub, A. Cioflâncă (eds.), *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Iași, 2005, p. 106-107; D. A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 308, 312-313.

încă nu o căpătase²³. În ceea ce privește costumul boierilor, observatorul francez consemna că acesta nu se deosebea de cel al turcilor „decât prin calpacul pe care-l pun peste tichia lor roșie și care nu seamănă cu un turban”²⁴.

Cu privire la felul de a se îmbrăca al doamnelor din Principate, ducele de Richelieu concluziona că ele erau destul de pretențioase. Însă călătorului francez nu îi erau pe plac rochiile care nu le puneau în evidență talia și care le dădeau „o înfățișare greoaie și puțin plăcută”²⁵.

Contele Ludovic Victor Rochechouart descria Iașii sfârșitului de secol XVIII ca oferind un spectacol ciudat: boierii, îmbrăcați în costume orientale, adoptaseră manierele europene, în timp ce doamnele „urmau cele mai recente mode de la Paris și de la Viena”: „bărbații cu veșminte lungi, purtând bărbi mari [...], cu căciuli numite calpane, aminteau toga magistraților noștri, turbanele și chiar bonetele copiilor noștri, înveșmântați cu stofele cele mai bogate, încălțați cu papuci turcești, în sfârșit, păstrând un exterior cu totul oriental; erau oameni distinși prin educația și manierele lor europene, cei mai mulți vorbeau franceza cu o mare perfecțiune și cu expresiuni alese; numai în atitudinea lor păstrau un fel de a fi care amintea mult plictisitoare gravitate turcească, ceea ce îi făcea să aibă o purtare destul de prostească față de femei în salon”²⁶. Călătorul

²³ „Dar nu va mai întârzia mult, mi-a spus ea, căci acum e o adevărată rușine; este dreaptă și subțire ca o trestie”. *Călători străini*, X, II, p. 916.

²⁴ *Ibidem*, p. 915; G. Leancă, *op. cit.*, p. 107; V. Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Iași, 1980, p. 85; A.-S. Ionescu, *Politică și modă la cumpăna secolelor XVIII-XIX*, în *AIIAI*, XXXIII, 1996, p. 64-65.

²⁵ „[...] găsec puțin farmec în acest fel de îmbrăcăminte ce nu pune în evidență talia și care dă femeii ce o poartă o înfățișare greoaie și puțin plăcută”. *Călători străini*, X, II, p. 928; A. Pippidi, *Călătoriile ducelui de Richelieu prin Moldova*, în *RdI*, 41, 1988, 7, p. 685, 688.

²⁶ L. Irimia, *Credințe, obiceiuri și moravuri în Moldova prepașoptistă*, în D. Vitcu (coord.), *Prin labirintul istoriei. Stat, societate și individ în perioada construcției naționale*, Iași, 2009, p. 102-103; A. Russo, *Opere alese*, studiu introductiv E. Boldan, București, 1950, p. 130; vezi și C. Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic*, București, 2004; M. Emerit, *Le voyage en Moldavie du comte de Rochechouart (1806-1807)*, în *RHSEE*, XI, 1934, 1-3, p. 24-25; V. Ciobanu, L. Rados, Al. Istrate (eds.), *Europe and the Porte: New Documents on the Eastern Question*, volume VII: *Swedish Diplomatic Reports. 1811-1814*, Iași, 2009,

francez avusese ocazia să constate că transformările erau vizibile chiar și în ceea ce privește „mobilierul somptuoaselor lor apartamente”²⁷.

Generalul conte de Langeron descria și el costumele femeilor din Moldova, compus dintr-o „rochie lungă și fără cute”, care se prindea sub sânii și care lăsa o „deplină libertate pântecului”, pe care doamnele îl purtau „înainte într-un chip foarte puțin grațios”. Pe cap purtau basmale colorate sau o căciulă „în formă de con” împodobită cu flori sau cu pietre prețioase”, iar părul îl purtau împletit în multe șuvițe²⁸. Langeron remarca frumusețea moldovencelor, care erau „iubitoare, cochete”, dar aveau și o serie de defecte: erau „apatică” și „needucate ca lumea și cu puțină carte”²⁹.

Despre bărbații lor, Langeron scria că se îmbrăcau după moda orientală. Ei nu-și rădeau barba, doar capul, pe care purtau o tichie din postav roșu și un calpac croit pe jumătate din postav, pe jumătate din blană. Calpatele erau mari și având o formă caraghioasă și costau foarte scump. Barba era atât pentru boierii moldoveni, cât și pentru cei munteni un semn al rangului pe care-l ocupau. Tinerii boieri, care nu dobândiseră încă demnități, purtau mănuși. Veșmintele lor se compuneau dintr-un anteriu lung, larg, lipsit de guler, confecționat dintr-o stofă scumpă și o vestă asemănătoare cu cea a turcilor. În picioare, ca și turcii, boierii purtau „papuci de safian și șalvari enormi”³⁰.

Războiul ruso-turc dintre 1806-1812 a afectat în mod spectaculos moda din Principate. Ofițerii ruși au introdus stilul occidental în vestimentație, care, potrivit călătorilor străini prin spațiul românesc al acelor vremuri, a luat cu asalt protipendada din Iași și din București³¹. La

p. 150; N. Isar, *Principatele Române în epoca luminilor. 1770-1830. Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, ediția a doua revăzută și adăugită, București, 2005, p. 238.

²⁷ M.-R. Ungureanu, *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne*, Iași, 2004, p. 59-60.

²⁸ *Călători străini*, X, II, p. 937; V. Spinei, M. Spinei, *op. cit.*, p. 383; A.-S. Ionescu, *op. cit.*, p. 65.

²⁹ *Călători străini*, X, II, p. 938; N. Iorga, *op. cit.*, p. 438; V. Spinei, M. Spinei, *op. cit.*, p. 383.

³⁰ *Călători străini*, X, II, p. 937; L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, f.a., p. 185; V. Spinei, M. Spinei, *op. cit.*, p. 382-383.

³¹ A.-S. Ionescu, *op. cit.*, p. 65; C. Ghițulescu, *Spațiul public/spațiul privat. Țara Românească la 1800*, în *SMIM*, XIII, 1999, p. 8-9.

început, Langeron a remarcat luxul ostentativ în ceea ce privește vestimentația femeilor, dar și folosirea din abundență a fardurilor; deși venea din „deloc sobrele și modestele saloane ale Parisului și St. Petersburgului”, Langeron se simțea agresat de „fețele lor vopsite în toate culorile și unghiile date cu carmin”³². El observase chiar că tinerii începuseră, încă de pe la 1806, să poarte, timid, fracuri³³.

Despre societatea românească pe care contele de Langeron a întâlnit-o la Iași în 1806 și despre transformările pe care aceasta le va suferi în scurtă vreme, el scria într-o notă adăugată memorialului său de campanii în anul 1827. Dacă la sosirea sa acolo, doamnele mai purtau încă veșminte orientale, casele erau nemobilate, iar soții „foarte geloși”, în curând atât în capitala moldavă, cât și în cea valahă sau în târgurile din provincie, a avut loc o adevărată „revoluție”, pe care el o categorisea „pe cât de rapidă, pe atât de totală”. În decurs de numai un an de zile, „toate doamnele moldovence și valahe au adoptat costumul european”, iar în cele două capitale și-au făcut simțită prezența „negustori de mode, croitorese, croitori”. Au fost aduse cu mare cheltuială trăsuri și piese de mobilier de la Viena, „casele s-au umplut de servitori străini, de bucătari francezi”. În plus, mai adăuga călătorul francez, „aflând că, în țările civilizate, unei femei îi ședea bine să aibă un amant, doamnele din Moldova și-au luat câte doi, ca să fie cât mai la modă. Nici Petru I n-a schimbat înfățișarea imperiului său mai iute decât a schimbat-o pe cea a Moldovei sosirea noastră acolo”³⁴. El sublinia schimbările benefice survenite atât în vestimentația doamnelor, dar și în

³² A.-S. Ionescu, *op. cit.*, p. 65; N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, vol. II, ediție de G. Penelea Filitti, București, 1993, p. 77.

³³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1889, p. 79; A.-S. Ionescu, *op. cit.*, p. 66.

³⁴ *Călători străini*, X, II, p. 937; Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 79; Al.-F. Platon, *Imaginea Franței în Principatele Române: modalități de difuzare (secolele XVIII-XIX)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 206; P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 59-60; P. Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, București, 1982, p. 155-156, 157; C. Ghițulescu, *op. cit.*, 1999, p. 8-9; N. Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, București, 1995, p. 102; A.-S. Ionescu, *op. cit.*, p. 66-67.

educația lor. Totuși, el afirma că din vechiul costum oriental, doamnele mai păstraseră doar dresurile³⁵.

Marchizul de Salaberry amintea de burta proeminentă a femeilor valahe în scrisoarea a XXI-a a memoriilor sale de călătorie atunci când a descris-o pe soția boierului din Cerneți, în casa căruia au petrecut o noapte: oacheșă, micuță, îmbrăcată după moda țării, „cu burtica falnică și cu sânii prinși în două săculețe de muselină”³⁶.

Cu ocazia trecerii prin Craiova, marchizul francez a observat costumul boieroaicelor: acestea se îmbrăcau „după moda turcească”, iar pe cap purtau turbane din pânză neagră sau roșie împodobite cu flori sau cu pietre prețioase destul de prost montate³⁷. „Toate aceste grecoalice” aveau un aer melancolic, gales, care se potrivea ochilor lor negri și genelor lor lungi. Obișnuiau să stea ghemuite pe divan și adesea se amestecau în jocul de cărți al bărbaților³⁸. Altădată, aflându-se în vizită la vistierul Ianache Văcărescu, a remarcat frumusețea tinerelor tolănite pe divanuri, „ca niște pisici de toate culorile”. Capurile lor erau împodobite fie cu flori, fie cu pietre prețioase și păreau de departe „tot atâtea policandre sau straturi de flori”³⁹.

Într-o scrisoare din 17 iulie 1806, adresată mamei sale, Sofia Reimarus din Hamburg, Christine Reinhard menționa că a fost nevoită să se conformeze unui obicei local al protipendadei bucureștene: plimbarea la locul numit „Izvoare”. Era ocazia pentru soția consulului francez să descrie vestimentația boieroaicelor bucureștene: a remarcat marea varietate de costume. Ele se purtau după moda grecească, dar care nu amintea „câtuși de puțin de cea a statuilor antice”. Fustele boieroaicelor erau de mătase sau de muselină, iar trena – de blană. Vestimentația era completată de un „bariș

³⁵ „Le-a trebuit puțin timp și le-a fost ușor să se supună unei civilizații dorite de amorul lor propriu și cerută de deșteptăciunea lor firească și de farmecele lor umbrite și încătușate de mohorâtele și grelele veșminte asiatice”. *Călători străini*, X, II, p. 937; Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 73-75; Al. Dușu, *Communication intellectuelle et image de l'Europe*, în *RÉSEE*, XXI, 1983, 2, p. 84.

³⁶ *Călători străini*, X, II, p. 1006; P. Eliade, *op. cit.*, p. 43.

³⁷ *Călători străini*, X, II, p. 1008, 1011.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 1011.

încruciașat pe piept [...] ușor vârât în brâu”⁴⁰. Cu ocazia primirii solemne la palat, doamna Reinhard amintea că soția lui Constantin Ipsilanti, care, în tinerețile sale trebuie să fi fost foarte frumoasă, era îmbrăcată în cinstea invitatei sale într-o „rochie de crep roșu după moda franceză”. Restul doamnelor erau îmbrăcate „în portul țării”⁴¹. La 15 august 1806, doamna Reinhard consemna epistolar că la Iași întâlnește câteva femei care i s-au părut foarte drăguțe; ele erau atrăgătoare asemeni italiencelor, dar lipsite de educație⁴².

În memoriile despre călătoria sa prin Moldova din anul 1809, Moriollles nota că moldovenii, izolați de Europa și supuși Porții, au preluat multe de la stăpânii lor orientali. Costumația lor – probabil făcea referire la boieri – se deosebea puțin de cea a turcilor. Pe cap, purtau un fel de turban. Atât pe timp de iarnă, cât și pe timp de vară, ei îmbrăcau o „haină lungă garnisită cu blană”, pe sub ea, o vestă cu mâneci și în picioare, papuci. În mâini, țineau mătănii din mărgele mari din fildeș, lemn parfumat sau pietre prețioase. Ei purtau acele mătănii din obișnuință și nu din evlavie⁴³.

În jurnalul dedicat călătoriei și sejurului său în Valahia anului 1813, contele de Lagarde scria că „la București oamenii sunt foarte frumoși”. Bărbații, îmbrăcați cu „uriașe calpace”, aveau trăsături virile și regulate. Femeile erau frumoase și, în general, pline de calități și dornice să se emancipeze⁴⁴. Veșmintele boierilor erau similare celor ale turcilor, cu excepția turbanului, pe care le era interzis să-l poarte. Pe cap, purtau un calpac, care i se părea călătorului francez „un fel de bășică în formă de pară”, acoperită cu blană de miel de culoare neagră sau cenușie. În schimb, portul țăranilor se asemena cu acela al dacilor reprezentați pe Columna lui Traian

⁴⁰ *Călători străini*, Serie nouă, I, p. 287.

⁴¹ *Ibidem*, p. 288; G. Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, 1990, p. 127; *Istoria românilor*, vol. VI, p. 134; N. Isar, *op. cit.*, p. 237; C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, ediția a 7-a, București, f.a., p. 101-102.

⁴² *Călători străini*, Serie nouă, I, p. 293; N. Iorga, *op. cit.*, 1981, p. 448.

⁴³ *Călători străini*, Serie nouă, I, p. 476.

⁴⁴ „Dornice să arate străinilor cât de greu suportă starea lor de constrângere în afară, ele se străduiesc să înfrumusețeze viața din interiorul casei cu tot farmecul care le e propriu”. *Ibidem*, p. 564; G. Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, București, 1990, p. 201; Idem, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1991, p. 93-94.

de la Roma⁴⁵. În ce privește îmbrăcămintea nevestelor de boieri, contele de Lagarde aprecia că ea se aseamăna cu aceea a grecoaicelor de la Constantinopol. Ele purtau „o mare cantitate de bijuterii”. În ultimii ani, însă doar femeile mai bătrâne și soțiile boierilor de clasa a treia se mai îmbrăcau după moda constantinopolitană. Celelalte se ghidau după moda de la Paris sau de la Viena. Lagarde afirma că muntencele rivalizau în materie de gust și de cochetărie „cu elegantele din capitalele noastre”, dar erau „leneșe și indolente”. În schimb, femeile din popor erau „vrednice și muncitoare”⁴⁶. Femeile i s-au părut „drăguțe” și în general, „pline de calitate”. Fermecătoare, ele se străduiau să depășească „starea de constrângere” în care trăiau. A remarcat și frumusețea fizică a roabelor țigănci, care-i serviseră cu dulcetuți⁴⁷.

Laurençon insista în ale sale *Nouvelles observations sur la Valachie* asupra sumelor enorme pe care doamnele din Principate obișnuiau să le cheltuiască pe toalete; călătorul francez aprecia că luxul lor îl întrecea pe cel al doamnelor din marile capitale europene, de vreme ce „diamantele și rochiile de cașmir” erau „podoabele lor obișnuite”. „Moda de la Paris era urmată cu sfințenie, iar croitoresele venite din străinătate nu stăteau degeaba”⁴⁸.

Secretarul de limbă franceză al domnitorului Ion Gheorghe Caragea, Recordon remarca, la rândul său, luxul în care trăiau boierii. Ei se impuneau mai cu seamă prin „îmbrăcămintea scumpă, slugile numeroase și echipajele splendide”. Recordon aprecia că hainele unui boier din Valahia, „fără giuvaeruri”, costau în jur de trei – patru mii de franci. Vestimentația sa se compunea dintr-un ișlic de blană, cămașă de mătase, o vestă lungă turcească, precum și „ceacșări roșii terminați cu tuzluci galbeni”. Iarna purtau haine din blană de samur sau alte blănuri foarte scumpe. La ceremoniile mari, purtau o căciulă înaltă de samur de forma unui cilindru

⁴⁵ *Călători străini*, Serie nouă, I, p. 564-565.

⁴⁶ Lagarde avea cuvinte elogioase la adresa lor: „mereu cu fusul în mână, ele își poartă mărfurile și chiar copiii pe cap, ca să nu fie împiedicate să toarcă mergând”. *Ibidem*, p. 565.

⁴⁷ G. Potra, *op. cit.*, 1990, vol. II, p. 202; Idem, *op. cit.*, 1991, p. 93-94; N. Iorga, *op. cit.*, 1981, p. 454.

⁴⁸ N. Djuvara, *op. cit.*, p. 103.

turtit. Încălțăminte constă din „cizmulițe sau papuci galbeni”, pe care obișnuiau să-i lase la ușa apartamentului, mai ales dacă pe jos erau așternute covoare⁴⁹. Probabil tot sub influența modei turcești, scria Recordon, românii își rădeau „cea mai mare parte a capului”; purtau mustăți și barbă lungă, care erau considerate, de altfel, „atributele primilor dregători ai statului”⁵⁰.

Îmbrăcămintea boieroaicelor nu era mai prejos decât cea a soților lor: ele se îmbrăcau de obicei într-o rochie albă, care avea cusută la poale o bucată de broderie groasă. Iarna, purtau o haină scurtă de blană. Pe cap, purtau o băsmăluță de muselină imprimată, împodobită cu broderii, cu care își legau părul în diferite feluri. În picioare, purtau „conduri gingași”, ciorapi subțiri de bumbac. În plus, mai purtau tot felul de bijuterii „din cele mai scumpe”, precum cercei, coliere, medalioane și inele⁵¹. Cele mai bogate purtau cercei și inele cu pietre. Slugile boierilor purtau haine „vrednice de măreția stăpânilor lor”. Îmbrăcămintea unui fecior costa chiar câteva mii de franci. Recordon remarcase haina de postav roșu a unui slujitor, precum și platoșa de argint aurit, hangerul turcesc bogat împodobit și pistoalele de la cingătoare⁵².

Barthélémy Bacheville nota în jurnalul său de călătorie din 1817 că boieroaicele din Iași se făceau remarcate printr-un „rafinament excesiv la îmbrăcămintă”. Ele nu se puteau lipsi de mățăsurile de Lyon sau de cașmirurile de India⁵³. Participând la o masă de la conacul spătarului Iancu Cănanău, aflat la vreo 15 leghe depărtare de Iași, unde îndeplinea funcția de preceptor al unui copil al boierului, Bacheville descria ținuta boierilor: cei doisprezece boieri cu bărbi lungi aveau capul acoperit de căciuli negre de astrahan, iar trupul „înfășurat în caftane de mătase, legate cu brâie de cașmir”⁵⁴.

În 1822, J. M. Lejeune insista asupra transformărilor spectaculoase înregistrate de societatea românească, mai cu seamă după războiul din

⁴⁹ *Călători străini*, Serie nouă, I, p. 679-680.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 680.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 723.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 725.

1806-1812; călătorul francez evidențiază adoptarea costumului occidental de către o parte a boierilor: boierii munteni, „schimbați de haine” puteau fi luați drept occidentali cu mare ușurință⁵⁵.

Prin anii 20 ai secolului al XIX-lea, hainele croite după moda occidentală erau considerate un simbol al egalității. La 23 iulie 1823, domnul Țării Românești, Grigore D. Ghica dădea, la ordinul Porții, un decret care interzicea purtarea hainelor franțuzești. Costumul european se va impune, însă, de pe la 1830⁵⁶.

Transformările prin care trecea societatea românească în 1829 erau remarcate și de Vaillant: „bătrânii manifestă gelozie față de tineri, tinerii vor să ia locul bătrânilor și, de ciudă sau din cauza prejudecăților nu renunță toți fără suferință nici la barba lor, nici la costumul lor oriental, pe care îl numesc încă costum național”⁵⁷. Chiar pomenea de un boier moldovean care renunșase de cinci ori la rând la costumul oriental în favoarea veșmintelor europene⁵⁸. Altădată, menționa cazul unui boier din Moldova, care nu renunșase încă la îmbrăcămintea orientală, dar înlocuise „ișlicul printr-o șapcă”⁵⁹. Thouvenel a lăsat și descrierea unei scene care era grăitoare în privința amestecului de stiluri vestimentare în Principate: pe când se afla în port la Brăila, a văzut o navă austriacă care mergea de la Brăila la Constantinopol, pe puntea căreia „o prințesă din Moldova ținea salon”.

⁵⁵ D. Calistru, *Influența franceză în spațiul românesc. Modalități de receptare, forme de expresie*, în Al. Zub, D. Ivănescu (eds.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 45; L. Iordăchescu, *Interferențe franco-române în perioada 1750-1859 reflectate în opera istoricilor români*, în *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare, AȘUI, Istorie, XLII-XLIII, Supliment, 1996-1997*, Iași, p. 264.

⁵⁶ C. Durandin, *Istoria românilor*, traducere de L. Buruiană-Popovici, prefață de Al. Zub, Iași, 1998, p. 73.

⁵⁷ J. A. Vaillant, *op. cit.*, p. 359-360; D. Berindei, *op. cit.*, 1997, p. 129-130; Idem, *Cultura română în epoca modernă*, București, 1986, p. 445-449; L. Taftă, *Ideile de modernizare a societății românești în prima jumătate a secolului XIX*, în *RI*, III, 1992, 5-6, p. 569.

⁵⁸ J. A. Vaillant, *op. cit.*, p. 453; D. Berindei, *op. cit.*, 1997, p. 130.

⁵⁹ Autorul francez amintește și de un tânăr ofițer care, pe „când s-a constituit miliția moldo-valahă, se ținea mândru în front, cu o șapcă pe cap, o blană deasupra uniformei și șoșoni peste cizmele cu pînteni”. J. A. Vaillant, *op. cit.*, p. 395, 437; D. Berindei, *op. cit.*, 1997, p. 130; S. Vărzaru, *op. cit.*, p. 99, 106; A.-S. Ionescu, *op. cit.*, p. 69.

Costumul doamnei se compunea „în egală măsură, după moda din Europa și după cea din Asia. Brusa îi furnizase stofa strălucitoare a turbanului, iar Viena țesătura cu ramuri și flori a rochiei, ale cărei mâneci [...] anunțau la cea care o purta tendința de a imita în 1838 exagerările pariziene de la 1832”⁶⁰.

Saint-Marc Girardin nota în *Souvenirs de voyage et d'étude*, că după inegalitate, ceea ce impresiona la Iași era amestecul și varietatea de costume. Dacă majoritatea bărbaților încă păstrase costumul oriental, exista totuși și o categorie care îl adoptase pe cel european; nu era un lucru rar ca ambele tipuri de costume să fie întâlnite în aceeași familie: tatăl purta „haine boierești”, iar fiul era îmbrăcat „franțuzește”, deoarece tinerii erau aceia care adoptaseră moda europeană. De fapt, el și menționa textual că nu văzuse nici un bărbat sub patruzeci de ani care să mai poarte haine orientale⁶¹. Călătorul francez consemna la 1836 transformările prin care trecea societatea românească: „chiar dacă tatăl mai poartă vechiul costum, fiul său este îmbrăcat ca un francez”. Era vorba de un proces de modernizare, desfășurat la nivelul părții superioare a societății românești, sub influența franceză accentuată⁶².

Femeile, în schimb, adoptaseră mai toate costumul european. Ca și Thouvenel, Saint-Marc Girardin exprima aceeași impresie de anarhie, dezordine, incoerență, lux și mizerie alăturate, de imitație a modelelor Europei occidentale într-un decor atipic pe care i-o pricinuiseră atât vederea oamenilor, cât și a așezărilor⁶³.

Raoul Perrin nota că pe ulițele Bucureștilor se perinda o lume extrem de amestecată: boierii bătrâni, în „portul lor bogat și maiestuos”, care nu renunțaseră încă la costumul oriental, negustorii, tot în haine orientale, evreii

⁶⁰ C. Durandin, *op. cit.*, p. 74.

⁶¹ *Ibidem*, p. 73; D. Berindei, *La France et le processus de constitution de la Roumanie moderne*, în *Revue Roumaine d'Etudes Internationales*, XXV, 5-6 (115-116), Bucurest, 1991, p. 383; Idem, *Constitution de la frontière spirituelle française dans les Pays Roumains*, în *RRH*, XXXV, 1996, 1-2, p. 9.

⁶² „Ce plăcere pentru un francez de a regăsi aici, aproape de gurile Dunării și în preajma anticei Tauride, utilizarea universală a limbii noastre și obiceiurile de la Paris”. Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyage et d'études*, vol. I, Paris, 1852, p. 262, *apud* D. Berindei, *op. cit.*, 1997, p. 107-108; Idem, *op. cit.*, 1991, p. 383.

⁶³ C. Durandin, *op. cit.*, p. 73.

murdari și țărani cu o „înfațișare tărcată” și cu opinci, „un mozaic omenesc uneori interesant, uneori hidos de mizerie și de necurătenie”⁶⁴.

Călătorind prin Valahia anului 1835, M. Cochelet nota că bărbații, care erau, în general, ageri și bine făcuți, aveau haine din postav brun, realizat în casă. În ciuda iernii, „mai toți aveau pieptul dezgolit”. Pe parcursul drumului său spre București, Cochelet mărturisea că nu prea văzuse copii și femei⁶⁵. Ajuns la București într-o zi de duminică, spre seară, Cochelet scria că orașul îi oferise un spectacol interesant. Văzuse „o mulțime de trăsuri vieneze” străbătând în ambele sensuri străzile murdare, iar în trăsuri se aflau femei tinere și frumoase, îmbrăcate după moda pariziană, însoțite de tineri, costumați și ei „în haine europene”⁶⁶.

Cu ocazia primirii delegațiilor muntene în casa consulului francez Alfred Mimaut, M. Cochelet observase că majoritatea boierilor renunțaseră la costumul oriental și că purtau „încântătoare haine împodobite cu aur și argint, croite după moda noastră”⁶⁷.

În 1838, Auguste Labattut scria în „Revue de Paris” că femeile din Principatele Dunărene adoptaseră moda de la Paris, că limba franceză pătrunsesse peste tot, că totul căpătase un caracter european⁶⁸.

Mărturiile furnizate de voiajorii străini, în speță francezi, de la finalul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui de-al XIX-lea, contemporani cu evenimentele și cu lumea pe care au descris-o în memoriile lor, oferă o mai bună înțelegere a tabloului complex al societății românești din acele vremuri. Putem afirma că raportarea voiajorilor și consulilor francezi la realitățile din Europa civilizată a pus două lumi față în față; nu de puține ori, călătorii și consulii francezi pomenesc de un amestec interesant și pitoresc de elemente

⁶⁴ N. Iorga, *op. cit.*, 1981, p. 526.

⁶⁵ S. Vărzaru, *op. cit.*, p. 54.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁶⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul XVII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, București, 1913, p. 971; O. Dumas, F. Dumas, *Enseignement du français et pensions françaises à Iași au XIX-ème siècle*, în Al. Zub, D. Ivănescu (eds.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 122.

europene și orientale în Principate atât în domeniul vestimentației, cât și în acela al moravurilor, în arhitectură, chestiuni culinare sau viață politică.

Descrierea aspectului exterior al românilor revine cu insistență în relatările francezilor care au intrat în contact cu spațiul românesc din perioada prepașoptistă. Principatele le apăreau acestora adesea drept „țara unde fracul e vecin cu ișlicul”⁶⁹. Oamenii din popor din Principatele epocii prepașoptiste au atras atenția observatorilor francezi atât prin portul specific, cât și prin frumusețea fizică. În general, femeile s-au bucurat de numeroase aprecieri favorabile. Femeii din popor îi erau rezervate și funcții socio-economice și educative de care depindeau consolidarea gospodăriei și solidaritatea familială. În general, ele au fost apreciate drept mult mai harnice și mai implicate în viața cotidiană în raport cu soții lor. Munca istovitoare și neîntreruptă, greutățile vieții le făceau adesea să-și piardă frumusețea fizică. Portul popular era un element reprezentativ al imaginii etnice, beneficiind de numeroase descrieri care i-au pus în evidență caracterul arhaic și conservator.

Venirea călătorilor străini în Principatele Române le-a lărgit orizontul, bagajul de cunoștințe și experiențe celor din protipendadă, iar orientarea către moda apuseană a vestimentației a fost ireversibilă. Observatorii francezi din perioada prepașoptistă au făcut o distincție clară între „portul țării” și maniera de a se îmbrăca a celor din clasele superioare, în vestimentația cărora erau evidente influențele turcești sau occidentale. După 1830, costumul european s-a impus, iar cei cărora li s-a datorat această transformare au fost tinerii și femeile, care, din dorința de a se emancipa, au adoptat cu entuziasm moda de la Paris sau de la Viena. De altfel, costumația și modul de viață al tinerelor boieroaice se caracteriza prin lux și opulență, iar moldovenii și valahii „schimbați de haine” puteau fi lesne luați drept occidentali.

Transformările care s-au înregistrat în societatea românească la cumpăna secolelor XVIII-XIX au afectat toate domeniile vieții economice, sociale, politice, artistice, culturale. Prefaceri s-au înregistrat, firește, și în vestimentația oamenilor: după câteva sute de ani în care s-au purtat haine croite după moda orientală, s-a înregistrat o orientare spre Apus⁷⁰. Cum nobilimea rusă din care se recruta corpul ofițeresc era de-a dreptul impregnată de cultura franceză, ofițerii armatelor de ocupație din timpul

⁶⁹ N. Iorga, *op. cit.*, 1981, p. 529.

⁷⁰ A.-S. Ionescu, *op. cit.*, p. 57.

războaielor ruso-turce, au devenit agenții de transmitere ai influenței franceze. S-a produs un fenomen de aculturație la nivelul elitelor din Principate, care au asimilat rapid elemente occidentale. „Crusta orientală, formată în secolele de dominație otomană, a fost spartă. Giubeaua și ișlicul au fost lepădate în beneficiul hainelor «nemțești»”. Occidentalizarea stilului de viață și adoptarea vestimentației europene i-a frapat pe călătorii străini, care descopereau adesea în saloanele boierilor o parte din lumea pe care au lăsat-o acasă. Dacă Brăila și Galații reprezentau adevărate porți pentru comerțul cu Apusul, Bucureștii și Iașii s-au transformat „la nivelul elitei [...] în minireplici ale Parisului”⁷¹.

*LES VÊTEMENTS DES MOLDAVES ET DES VALAQUES DANS LA
VISION DES CONSULS ET VOYAGEURS FRANÇAIS
DE LA PÉRIODE D'AVANT 1848
(Résumé)*

A l'intermédiaire des relations ou des représentations des voyageurs français à travers l'espace roumain, de la fin du XVIII-ème siècle et la moitié du suivant, on peut facilement reconstituer l'histoire des deux Principautés du point de vue historique, social, ethnique, commercial, édilitaire ou urbanistique, des mœurs ou de la vie sociale. La description de l'aspect extérieur des autochtones revient avec insistance dans les relations françaises de la période d'avant 1848. Ceux-ci attirèrent l'attention des observateurs français par leurs vêtements spécifiques, mais aussi par leur beauté physique. Les femmes, auxquelles on réserva, aussi, des fonctions socio-économiques et éducatives, jouirent de nombreuses appréciations favorables. Mais au niveau des élites, on assista à un processus d'acculturation, les boyards assimilèrent rapidement des éléments occidentaux. L'arrivée des voyageurs français dans les Principautés Roumaines ouvrit leur horizon, enrichit leurs connaissances, pendant que l'orientation vers la mode occidentale fut irréversible. L'occidentalisation du style de vie, ainsi que l'adoption de la mode européenne frappa les voyageurs étrangers, qui découvraient souvent dans les salons des boyards une partie du monde de chez soi. Pendant que Brăila et Galați représentaient de véritables portes commerciales ouvertes vers l'Occident, București et Iași devinrent de véritables mini-répliques de Paris.

⁷¹ F. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1998, p. 216.

CÂTEVA CONSIDERAȚII PE MARGINEA UNOR NEMULȚUMIRI ÎMPOTRIVA ADMINISTRAȚIEI DOMNITORULUI MIHAIL GRIGORIE STURDZA

Cătălin PUNGĂ¹

Cuvinte cheie: *nemulțumiri, Sturdza, boierime, consulat, mănăstiri*

Keywords: *complaints, Sturdza, boyars, consulates, monasteries*

Societatea românească a începutului de secol XIX, aflată în plin proces de modernizare, de redimensionare, se caracteriza printr-o stare de tensiune generală, de conflicte sociale variate, confuze, greu de separat și definit². Nemulțumirile împotriva administrației erau generate de abuzuri ale funcționarilor administrației Sturdza, de prevederi ale Regulamentului Organic, suprapuse de multe ori peste pasiuni personale. Ca urmare, în rândurile opozanților se găseau exponenți ai marii boierimi, cele mai vehemente voci, boierimii mici și mijlocii, țărănimii, orășenimii, fețe bisericesti, consuli sau sudiți.

Subiectul a fost explorat și dezbătut de mulți cercetători care s-au ocupat de analiza perioadelor ce au precedat Regulamentele organice, domniile regulamentare, domnia lui M. Sturdza sau revoluția de la 1848. Nuanțările analizei au fost însă diferite. A. D. Xenopol³ de pildă, tinde să dea crezare punctului de vedere al domnitorului atunci când acesta justifica în fața diplomației rusești, austriece sau turcești acțiunile sale administrative socotite de boierii opozanți și de chiar reprezentanți ai altor mari puteri în Principate, ca abuzive încălcări ale normelor impuse de

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Gh. Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993, p. 64.

³ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană. Istoria politică a Țărilor Române de la 1822-1848*, XI, București, *passim*.

Regulamentele organice. Adevărul era că explicațiile prezentate de M. Sturdza erau atât de clare și de bine argumentate încât puteau fi considerate veridice. De aceea, nota generală a prezentării domniei lui M. Sturdza făcută de A. D. Xenopol în volumul XI al *Istoriei Românilor*, poate fi suspectată de părtinire datorită accentelor laudative, deseori pronunțate. În fapt, istoricul prezintă domnia acestuia de pe o poziție obiectivă, dar prin prisma unei abordări pozitive accentuând reușitele administrației Sturdza. Formația sa de om al legii imprimă lucrărilor lui Ioan C. Filitti⁴ o mare doză de echilibru, de neutralitate, în analiza făcută perioadelor sus menționate, și deci implicit asupra motivelor care au determinat o acerbă critică adusă administrației lui M. Sturdza. Dimitrie Ciurea⁵ se situează și el pe același palier cu I. C. Filitti, privind obiectiv, prin prisma analizei epocii, a contextului intern și extern, surprinzând mai cu seamă aspectele pozitive ale măsurilor luate de domnia lui M. Sturdza în plan administrativ.

Istoriei perioadei marxiste au privit domnia lui M. Sturdza și frământările perioadei de pe poziția de clasă înfierând latura de întreprinzător și dibaci om de afaceri a lui domnitorului și metodele sale de a le aplica. Contextul anului 1848, dezideratele naționale, grija pentru soarta viitorului stat național, crearea unui cadru real de democratizare explică poziția specialiștilor care au optat spre o astfel de analiză a subiectului aflat în discuția noastră. Lucrările valoroase și relativ bogate numeric (o expunere în detaliu a subiectului a fost realizată în revista *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei* din 2015) lasă totuși cercetătorului insistent spațiu pentru detalii și pentru răspunsuri, clarificări sau noi abordări ale acestui subiect ce pare epuizat. Prezentarea exhaustivă a lucrărilor care ating subiectul nostru este foarte greu de realizat, de aceea ne-am oprit doar asupra câtorva nume care au consacrat pagini valoroase domniei lui Mihail Sturdza.

⁴ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic 1834-1848*, București, 1915, *passim*; Idem, *Frământări politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, București, 1932, *passim*; Idem, *Principatele Române de la 1828 la 1834: Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934.

⁵ D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 2012, *passim*.

Intervenția noastră va încerca să rezume problematica manifestărilor împotriva administrației lui Mihail Sturdza oprindu-ne asupra opoziției manifestate de marea boierime, consulat, biserică și mica boierime. A fost necesară o analiză pentru a găsi cauzele reale și obiective care au determinat o atât de vehementă opoziție împotriva administrației și implicit a domnitorului, girantul aplicării unor măsuri oportune pentru implementarea reformelor, dar și depistarea de aspecte subiective (de familie, de interese personale) care au acutizat conflictul; numele celor mai înverșunați adversari; principalele nemulțumiri cuprinse în memoriile trimise de marea boierime puterii ocrotitoare și celei suzerane; replica dată de domnitor și de apropiații săi atât sub aspectul încercării de a-și clarifica în scris, prin alte memorii, acțiunile cât și măsurile întreprinse spre a limita efectul negativ al celor trimise de adversari asupra tronului.

Subiectului debutează cu prezentarea cauzelor ce au generat opoziția boierimii, în rândul căreia existau trei mari categorii de opozanți: boierimea mare, boierii din a doua și a treia treaptă, și o categorie aparte, cea a tineretului intelectual ce avea în componență membri din toate treptele, inclusiv fii de boieri mari și mici, care studiaseră în capitalele vest europene și care, inspirat de ideile liberale ale Apusului, dorea o reorganizare pe baze moderne a societății românești.

Cei mai mulți specialiști ai subiectului confirmă existența acestor trei mari grupuri de opozanți ai administrației lui Mihail Sturdza la care se pot adăuga consulat și biserica.

Multe din nemulțumirile marii boierimi erau legate de interese personale, precum accederea la funcții care aduceau cu ele importante privilegii economice. O nemulțumire majoră era cea legată de politica dusă de M. Sturdza de a trece în rândurile privilegiaților boieri mici și mijlocii, chiar slujbași mărunți, fără nici un fel de boierie și numirile lor în dregătorii care nu li s-ar fi cuvenit, sărind chiar peste două sau trei trepte, încalcând astfel prevederile Regulamentului Organic. Boierimea de stările a doua și a treia era la rândul ei nemulțumită, dar revendicările ei nu vizau desființarea privilegiilor boierești ci, dimpotrivă, accesul întregii clase la ele.

Ultimul grup însă, între care numeroși erau tinerii intelectuali ce studiaseră în străinătate, nutrea aspirații nobile de modernizare a statului, de așezare a lui pe principii de funcționare moderne, de îmbunătățire a

soartei țăranilor și a celorlalte categorii sociale, conform cu principiile liberale ale Apusului. De altfel, între instrucțiunile primite de la curtea țarului una dintre cele mai importante era aceea ca domnul să vegheze în așa fel încât să împiedice răspândirea ideilor liberale „asupra a tot ce ar putea arăta o tendință în spiritele tinere de a se avânta spre ideile liberale...; să împiedice cea mai mică încurajare spre progresul ideilor subversive, să vegheze ca regulile cenzurii stabilite de președintele plenipotențiar să fie păstrate neatins, fără vreo abatere...; să împiedice cu toată puterea spiritului de inovație și de turburare...”⁶.

Nemulțumirile intraseră și în familia domnitorului. Între el și soția sa izbucniseră certuri, acuze de infidelitate, refuz al domnitorului de plăți Doamnei suma promisă înainte de căsătorie ca zestre sau refuzul domnitorului de a plăti socrului său sumele cu care acesta îl împrumutase înainte de a urca pe tronul Moldovei etc.

Numele opozanților ar putea explica unele din cauzele nemulțumirilor. Existau între cei care criticau domnia lui M. Sturdza nume care aveau „vocația opoziției”. Astfel, cel al logofetesei Maria Ghica, a logofătului Constantin Balș, a hatmanului Vasile Rosetti, logofătul Dimitrie Sturdza, vornicul Teodor Balș, Vasile Miclescu, spătarul Epureanu, vornicul Dimachi, vornicul Alexandru Beldiman, postelnicul George Cuza sau spătarul Nicolae Cantacuzino se găseau și pe un memoriu către Sultan împotriva domnitorului Ioniță Sandu Sturdza, din martie 1824⁷. Ei sau urmașii lor apar, spre dezamăgirea noului domn, ca semnatari și pe memoriile adresate împotriva sa. Lor li se alătură: Iordache Catargi, Costache Pașcanu, Costache Conachi, C. Mavrocordat, apropiat al lui Cochelet⁸, C. Cantacuzino, socrul lui N. Suțu și fost membru al Comitetului de 8, hatmanul C. Balș, Al. și N. Rosetti, frații fostei sale soții,

⁶ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 450.

⁷ *Documente privitoare la istoria românilor urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Documente adunate, coordonate și publicate de D. A. Sturdza, D. C. Sturdza și Octavian Lugoșianu*, Supliment I, vol. IV (1802-1849), doc. XXV, p. 35-37 (în continuare Hurmuzaki, Supl. I₄). La acea vreme Mihail Sturdza le era apropiat și îi comunica lui Severini nedreptatea care se făcuse semnatarilor plângerii din partea domnitorului. Persecuții, areștări, exilări la mănăstiri, sau domiciliu forțat pe propriile moșii.

⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 463-464, Cochelet îl considera pe M. Sturdza doar un guvernator rus.

Săftița Rosetti, N. Dimachi, rudă cu Rosetteștii, vistiernicul Al. Sturdza și soția sa Elena, postelnicul C. Catargi, fiul lui Iordache, hatmanul Anastase Bașotă, D. Moruzi, postelnicul G. Ghica, Al. Ghica, boieri mari, unii cu veleități de domnie, care participaseră la redactarea Regulamentului Organic alături de M. Sturdza. Lista completă a fost trimisă de domnitor, pe 3 noiembrie 1835 lui Rucman⁹. Minciaki atent cunoscător al realităților românești constata, că opoziția făcută de marii boieri se datora mai cu seamă unor „pasiuni exagerate” ale adversarilor politici ai domnitorului, fără a nega totuși și existența unui „fundament de adevăr”¹⁰. Părerea lui era confirmată și de explicația dată de M. Kogălniceanu, un cunoscut opozant al domniei lui M. Sturdza, către 1844, cum că „Tous les boyards voulaient etre princes, tous etant egaux, ne voulaient par se donner un superieur”. Cu siguranță articolul prevăzut în Regulamentul Organic, care prevedea domnie eligibilă pe toată durata vieții, a fost cauza principală a nemulțumirilor marii boierimi pe timpul domniei lui Sturdza. Dintru-nceput M. Sturdza avea ca adversari 40 de mari boieri, prezumtivi domni. Opoziție deschisă și bine motivată de astfel de interese personale i-au făcut hatmanul Alex. Ghica, tatăl viitorului domn Grigorie Ghica, Rosetti-Roznovanu, aflați pe lista posibililor candidați la tronul Moldovei și temuți adversari. De altfel, lista concurenților eligibili la tronul țării era limitat la 15 mari boieri. Mari șanse, potrivit rapoartelor consulatului austriac, le avuseseră și Ghica și C. Cantacuzino. Rosetti-Roznovanu, fost general în armata rusă, se îndepărtase de Petersburg preferând apropierea de Austria. Asemenea erau Iordache Catargi și Costache Conachi, membri ai Comisiei de redactare a Regulamentului Organic. Prevederea potrivit căreia domnia era ereditară, rămasă multă vreme necunoscută majorității, a fost o altă mare cauză a acutizării nemulțumirilor. Însăși Rusia a fost temătoare că aceste articole ar fi determinat o creștere a autorității domnitorilor români în raport cu St. Petersburgul și Țarigradul. A întrezărit chiar o speranță la suveranitate la domnii români dacă s-a simțit nevoia de a stipula într-un articol al tratatului de la Petersburg (1834) ca „gospodarii Valahiei și Moldovei să fie numiți de ambele Curți prin comun consimțământ”. Neîndrăznind a merge prea departe și a stârni protestul

⁹ Hurmuzaki, Supl. I₄.

¹⁰ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 466.

celorlalte mari puteri, s-a precizat: „dar numai pentru astă dată și ca un caz cu totul particular”¹¹. Ales de marii boieri pe toată durata vieții, domnitorul putea fi totuși înlăturat, potrivit articolului 27 din Regulamentul Organic în urma unei anchete făcută de cele două Curți, care să dovedească culpabilitatea domnitorului. Dar declanșarea unei anchete avea nevoie de motive. Aceasta explică, în parte, credem noi, numeroasele memorii acuzatoare la adresa lui M. Sturdza trimise fie la Petersburg, fie la Istanbul. Obiceiul plângerilor scrise s-a dovedit a avea sorți de izbândă în cazul Țării Românești. Și apoi, boierii români erau puțin deprinși cu practicile parlamentare moderate, socotind, de exemplu, discursul la tribună, lipsit de conținut, de sens și finalitate, drept urmare preferau vechile metode de denigrare: jalbele, intrigile, relațiile personale¹². Ca urmare, au trecut la acțiune, și au trimis primul memoriu împotriva lui M. Sturdza chiar înainte de numirea acestuia ca domn¹³. 60 de boieri au înmănat la 14 martie 1834, cu prilejul vizitei făcute de Ahmet Pașa prin Moldova „spre a giudeca despre starea cea fericită a Moldovei”, o petiție în care „protestau contra unei eventuale numiri a lui M. Sturdza” ca și domn¹⁴. Între semnatari se aflau: logofătul dreptății Costache Sturdza, Iordache Catargi, ministru de interne și în guvernul din 1832, înlocuit imediat după urcarea pe tron a lui M. Sturdza cu Alexandru Ghica¹⁵, Costache Conachi, om de bun simț, muncitor, cultivat, poet, ministru în același guvern, de la 1832, și înlocuit de la justiție de Lupu Balș¹⁶. Plângerea nu a făcut impresie bună dar sprijinul acordat de Rusia lui M. Sturdza era foarte sigur, așa că, după „boala” avută la sosirea emisarului turc, s-a însănătoșit subit după plecarea acestuia, a cumpărat cai noi din Transilvania pentru trăsură și mobilă de la

¹¹ *Documente privitoare la istoria românilor, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII; Corespondență Diplomatică și rapoartele consulare franceze (1825-1846)*, publicate de Nerva Hodoș, 1913, p. 324.

¹² C. Ploscaru, *Adunarea obștească a Moldovei - Uzaje parlamentare și confruntări simbolice în anii ocupației rusești (1829-1834)*, în M. Ciobotaru, L.-V. Lefter (eds.), *Dimitrie Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Iași, 2014.

¹³ *Hurmuzaki, Documente, XVII, p. 324.*

¹⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 5-6.

¹⁵ *Ibidem*, p. 448.

¹⁶ *Ibidem*.

Lemberg¹⁷, pregătindu-se, ca unul ce era sigur de domnie. Caracterizarea făcută de consulul austriac tânărului Sturdza în 1834 era cât se poate de pătrunzătoare: „Spirit fin și vioi, o mare mlădiere de caracter, multă învățătură și o mare pricepere în afaceri publice; nu disprețuiește nici o intrigă, numai să-l ducă la țel; s-a aruncat cu tronul în brațele Rusiei, căreia i-a făcut numeroase slujbe, în ultimul război contra Turciei și de atunci încoace. Are o avere foarte mare. Locul ce ocupă acum îi dă multă trecere, dar toată ambiția lui tinde spre Domnie, în care scop a pus totul în mișcare...”¹⁸. Și postelnicul din primul guvern, N. Suțu îl privea ca pe un „spirit subtil, viclean, strălucitor prin cunoștințele variate și ușurința vorbei în franțuzește, grecește și românește. Era Fenix printre compatrioții săi”¹⁹. Semnarea firmanului de numire a ambilor domnitori a fost făcută în ziua de 10 Aprille 1834²⁰. Imediat după urcarea pe tron, pe 5 iulie 1834, pentru a-i arăta încrederea, a-i spori autoritatea în fața mării boierimi și a se asigura de loialitatea sa, împăratul Nicolae al II-lea l-a numit cavaler al ordinului Sf. Ana clasa I, ornat cu coroana Imperială, asigurându-l de afecțiunea și bunăvoința sa²¹. Această onoare a acutizat, cu siguranță, invidia mării boierimi care s-a grăbit să trimită un alt memoriu plin de acuzații la adresa lui M. Sturdza. De altfel, boierii se plânseseră în repetate rânduri lui Rucman la 9-21, 13-25, 16-26 noiembrie 1835 și 25 ianuarie-6 februarie 1836, lui Buteniev la 3-15 decembrie, lui Benkendorf, șef al poliției rusești, la 10-5 decembrie 1835 și chiar țarului²². Acuzațiile s-au repetat la numai 18 luni de la alegerea lui M. Sturdza ca și domnitor. Memoriul din noiembrie 1835²³ era semnat de „proprietari cu familie” care, „jicniți” fiind în a lor „drituri” se declarau „înspăimântați” de faptul că le fuseseră încălcate interesele „cele moralice și materiale”, „private și publice” de către domnitorul dornic doar de „a aduna aur”. „Moldovanul” abia urcat pe tron

¹⁷ *Ibidem*, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, p. 3-4.

¹⁹ *Ibidem*, p. 448.

²⁰ *Hurmuzaki*, XVII, p. 324.

²¹ *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, sub redacția lui Teodor Codrescu, vol. VIII, Iassi, 1886, p. 120-162 (în continuare *Uricarul*).

²² I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 467.

²³ *Uricarul*, VIII, p. 125.

uitând că se trăgea din rangul celorlalți boieri și că îndatoririle sale cereau „cumpătare, înțelepciune... și neinteresantă în Administrație” a „jignit interesele private și publice” slăbind astfel însuși fundamentul Regulamentului Organic. O astfel de acuzație adusă era aceea de la capitolul II, Art. 49, Litera B și 6, Art.53 care prevedea că ascultând de „uneltirile cele tainice” ale lui Lupu Balș și N. Canta, plini de „nemoralitate” a refuzat demisia vornicului Ioan Palade pentru ca acesta să nu fie înlocuit cu comisul Ioan Gherghel, ambii reprezentanți ai Botoșanilor în Obșteasca Adunare²⁴. Era o primă acuzație adusă lui M. Sturdza de a fi încălcat principiul impus de Regulamentul Organic al separării puterilor în stat, prin amestecul domniei în treburile Adunării. Regulamentul prevedea ca Divanul Domnesc, ale cărui atribuții erau acelea de a cerceta și hotărâ cu privire la „avuția, viața și cinstea particularnicilor” să fie alcătuit din șapte membri: președintele și alți trei urmau a fi aleși de domnitor iar ceilalți de Generalnica Obștească Adunare. M. Sturdza a influențat însă alegerea tuturor membrilor, încălcând astfel legile țării²⁵. I se imputau de asemenea, că a făcut înțelegeri cu președintele Adunării, mitropolitul Veniamin Costache care, sub înrâurirea nepotului său, N. Canta, s-a învoit cu M. Sturdza, și au transformat Adunarea într-un „un orb instrument al voinței sale”²⁶ intervenind și în cazul „mădulelor” ce urmau a fi alese în Comisia de buget a Statului sau ale celor ce hotărâu asupra creșterii listei civile a domnitorului. Toate erau obținute prin „amenințări și ademenire prin făgăduințe folositoare”. Alte acuze care i s-au adus au fost următoarele: cheltuieli mari pentru călătoria la Constantinopol (12000 galbeni - 5000 de la Kiseleff și 7000 din visteria Moldovei); dregătorii puse la mezat; dreptatea vândută aceluia care dă mai mult; „cinstea, proprietatea...călcate fără muștrare de cuget prin jicnirea Regulamentului, a legilor și a formelor”. Mai concret: ilegalități în arendarea vămilelor prin încheierea de contracte fără consultarea Adunării prejudiciind visteria cu 3000 de galbeni pe an, dar care au adus profit domnului și celor apropiați lui (un martor de încredere fiind bacalul Solomon, supus rus)²⁷; schimbarea destinației

²⁴ *Ibidem*, p. 126.

²⁵ *Ibidem*, p.143.

²⁶ *Ibidem*, p.132.

²⁷ *Ibidem*, p. 134.

banilor hotărâți ca despăgubire a boierilor pentru scutelnicii (peste 600000 lei) ce le erau luați cu titlul fals de împrumut; deturnarea cursului șoselei ce lega sudul țării cu nordul ei, prin Mihăileni, moșie a domnitorului lucrată cu munca gratuită și ilegală a locuitorilor de pe alte moșii boierești; tot cu muncă neplătită erau executate lucrări la moșia sa de la Socola; importul ilegal de rachiu din Austria, fabricat din cartofi, aducând mari pagube intereselor fabricanților moldoveni care rămâneau astfel cu marfă nevândută pentru că ei o fabricau din porumb sau secară, culturi care necesitau cheltuieli mai mari și duceau implicit la creșterea costului băuturii; tot astfel s-a întâmplat, scriau semnatarii și în cazul importului de cereale pentru a fi date țăranilor în perioada foametei; contrabanda cu rachiu din Bucovina făcută de oamenii lui N. Canta care îl vindeau ca și când ar fi fost produs în fabricile sale; nereguli în cumpărarea proprietății Brateșului, proprietate a boierilor Cernat, de către Vodă Sturdza - este adevărat cu învoirea ginerelei boierului Cernat, proprietar de drept; că a permis arestarea și ducerea lui la Poliție a unui boier, paharnicul Ioan Ciornei „de familie nobili”, ceea ce nici un domnitor până atunci nu a îndrăznit a o face, încălcând astfel privilegiile mării boierimi²⁸; schimburi silite cu averi mănăstirești în acord cu Mitropolitul și cu N. Canta etc²⁹; vinderea casei lui Petrache Casimir cu șase mii de galbeni ca așezământ pentru viitoarea Academie, deși a fost cumpărată cu doar 3500 de galbeni de la bătrâna D-nă Cazimir iar starea clădirii nu era foarte bună și a necesitat cheltuieli mari pentru a putea fi folosită în bune condiții³⁰. *Aceste răuvoitoare defăimări au adus atingere tuturor laturilor societății: Adunare, legi, tribunale, biserică tot ceea ce ar fi trebuit cinstit și respectat*³¹. Domnitorul s-a simțit atât de încolțit încât a ordonat Miliției Pământene a bate pe oricine ar fi îndrăznit a defăima sau a se plânge de Domnie sau Domnitor și a amenințat cu eliberarea unui firman de pedepsire a boierilor semnatari ai memoriului. Documentul a fost interzis însă de Buteniev³². Așa că, M. Sturdza a trimis și el un document cu 413 semnături, ca

²⁸ *Uricarul*, VIII, p. 137.

²⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 468.

³⁰ *Uricarul*, VIII, p. 141.

³¹ *Uricarul*, IX, 1887, p. 20.

³² *Ibidem*, p. 15.

*Întâmpinare la memoarul opozițiunii boierilor din 1835*³³, care nu era decât o „prescriere obrăzuitoare, vopsită astfel ca minciuna să fie văzută ca și adevăr” și care „aducea deservicii țării”³⁴. Documentul era în fapt, o dare de seamă asupra activității sale de până atunci aducând explicații și justificări la acuzațiile imputate de boieri. La exemplificările de mai sus Memoriul aducea argumente care, astfel explicate, exonerau de acuze acțiunile Domnitorului. Unele din punctele cele mai sensibile se refereau, cum am văzut la: bugetul pe anul 1834, la cheltuielile făcute la Constantinopol, la prohibiția exportului de cereale sau deturnarea banilor necesari despăgubirii pentru scutelnici pe care, în fapt, îi luase cu voia boierilor ca pe un împrumut pentru a putea cumpăra pentru cei nevoiași pâine într-o vreme de restriște; privitor la antrepriza pavelei din Iași explicându-se că, pentru siguranța lucrărilor, domnitorul a garantat cu moșiile sale cu condiția ca o treime din venitul de fiecare an să-i revină³⁵; de șoseaua ce trece pe la Mihăileni, moșie domnească; de via ce o are la Socola; de călătoriile sale înlăuntrul țării; de arendarea otcupurilor, asupra căreia Vodă avea ipotecă. La care se adăugau afacerile moșiilor Dorna³⁶ și Brateș și un schimb de mori între Vodă și mănăstirea Neamțului. Pentru fiecare acuzație Memoriul trimis în numele lui M. Sturdza dădea explicații și garanta adevărul spuselor cu documente originale. Privitor la Art. 17³⁷, Memoriul arăta că numărul extrem de mare al dosarelor de judecată, care era la 1835 de 29000, l-au determinat să recomande grăbirea judecării lor, iar pentru unele închiderea grabnică pentru a scăpa astfel tribunalele și publicul de acest „labirint de Procese”. Adevărul era că multe dintre plângeri erau adresate direct domnitorului. Acesta însă a decis ca, respectând prevederile Regulamentului Organic privitoare la separarea puterilor în stat, să-și pună doar apostila pe dosare cu recomandarea ca ele să fie judecate de organele competente și în acest fel a „păzi cu cuget curat dreptatea și cuviința”. Și sunt făcute două exemplificări de astfel de cazuri: cel al spătarului Petrache Rosetti, în care domnitorul făcea trimitere la

³³ *Ibidem*, p. 1-21.

³⁴ *Ibidem*, p. 21.

³⁵ *Ibidem*, p. 14.

³⁶ *Ibidem*, p. 9-10.

³⁷ *Ibidem*, p. 1-3.

articolul 363 din Regulamentul Organic, și cel al spătarului Gherghel în care acesta se judeca cu copiii cumnatului său care nemulțumiți de sentința dată, reclamau că procesul fusese judecat de organe necompetente și deci, pentru a corecta viciul de procedură, domnitorul recomandase Divanului îndreptarea inadvertențelor. De altfel, acestea fuseseră singurele exemple la care „*prihănitarii*” domnitorului făceau trimitere în memoriul lor socotindu-le judecăți arbitrare. Dimpotrivă, arbitrariul intervenea tocmai datorită amestecului consulatului rusesc care, primind plângeri de la cei care pierdeau o cauză, se grăbea să ceară rejudecarea lor, slăbind astfel, încrederea în autoritatea domnului aducând atingere însăși principiilor Regulamentului (articolul 318 prevedea independența justiției). Nici acuzația privitoare la îndepărtarea din funcție a judecătorilor înainte de a se fi împlinit trei ani nu a putut fi dovedită, drept pentru care în memoriul acuzator exemplele lipseau³⁸. Tot fără temei era și acuzația că „*acturi de mare cuviință*” ar fi dispărut din dosare aflate în Tribunale și unde cu siguranță învinovățirea domnitorului era ridicolă³⁹. A urmat explicația care lămură o altă chestiune pentru care domnitorul era acuzat: aceea a satelor Dornei⁴⁰. Cel care a redactat documentul (și care nu era domnitorul), explica că această moșie, fostă proprietate a obștii Dornei care număra în timpul domniei lui Constantin Ipsilanti, 3000 de suflete, a fost luată abuziv de acel domnitor și dată fiului său. În timp ea a ajuns în proprietatea familiei Balș și valora pe la 1834, aproximativ 80000 lei. Familia Balș s-a prezentat la M. Sturdza și i-a cerut să accepte a cumpăra proprietatea cu suma de șase mii de galbeni dar să permită intervenția armatei spre a-i alunga pe dornenii care au considerat că pământurile le-au fost confiscate pe nedrept și se socoteau a fi adevărații proprietari ai satelor Dornei. Domnitorul a refuzat, dar s-a oferit să intermedieze o împăcare a părților care se aflau în conflict de 30 de ani, sfătuind pe locuitorii Dornei să cumpere moșia cu 12000 de galbeni. Cum locuitorii nu aveau această sumă ei au fost împrumutați de domnitor urmând ca datoria să-i fie plătită mai târziu de către aceștia. Articolul 24 încerca să clarifice pricina Brateșului, în

³⁸ *Ibidem*, p. 4-5.

³⁹ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 7-9.

care „clevetitorii” s-au transformat în „avocați” ai unei cauze care nu avea nici un reclamant. Proprietarii de drept ai pământurilor se înțeleaseră absolut firesc cu domnitorul care a cumpărat legal de la ei parte a moșiei, zona Balta. Gheorghe Ghica care încerca să devină prin fraudă stăpînul întregii proprietăți, ce era de drept a „fiscului”, a inventat acuzații la adresa lui M. Sturdza, cum că acesta și-ar fi însușit abuziv toată Lunca Brateșului cu doar suma de 70000 galbeni, în condițiile în care doar venitul pe un an al moșiei se ridica la această sumă. Acuzația și-a găsit mulți sprijinitori. Aceștia s-au grăbit să mai adauge o clevetire la multele „dovezi” de abuzuri pe care le-ar fi săvârșit domnitorul⁴¹. O altă acuzație lipsită de importanță era aceea că ar fi împresurat părți ale vecinilor săi, cu moșia Păstrăveni⁴². Pământurile Păstrăvenilor nu aduceau pe an decât un venit de 30 de galbeni așa că rezolvarea litigiului a fost grăbită de domnitor doar pentru a se da o soluție unui dosar care ar fi trebuit închis de multă vreme, ca fiind lipsit de o importanță majoră. Articolul 26 din plângerea înaintată de domnie avea ca subtitlu numele unei proprietăți a logofătului Teodor Balș, în 1835, "Mihăilenii". Conflictul între boier și suditul austriac, evreu, a fost mediat de agenția austriacă și a trezit interesul și viitorului fiu adoptiv a lui Teodor Balș, M. Sturdza. Se atrage atenția că la data derulării litigiului moșia nu era în proprietatea lui M. Sturdza. Cazul fraților Cantacuzino, episcopului de Roman și Costache Cantacuzino a fost și el explicat. Aceștia au avut procese la care domnitorul a fost nevoit a contrasemna sentințele, potrivit legii, fără a se fi amestecat în pronunțarea ei. Neadevărată era de asemenea, numirea în Divanul Domnesc a lui Costache care s-ar fi făcut în schimbul sumei de 1000 de galbeni. S-au găsit explicații sau responsabili și pentru alte acuzații aduse domnitorului. Astfel, beizadea Mavrogheni acuza puterea că a fost obligat să dea o mare sumă de bani, ca și șpagă, pentru a obține înlesniri la taxa tutunului. Răspunsul era acela că, la acea dată controlul și deciziile legate de această cauză intrau în sarcina Ministerului Dinlăuntru al cărui portofoliu îl avea ca titular pe Alexandru Ghica. De aceea, domnitorul sugera ca nemulțumitul să ceară banii ministrului de atunci, singurul responsabil pentru prejudiciu⁴³. Memoriul continua cu explicații în pricina

⁴¹ *Uricarul*, IX, p. 9-10.

⁴² *Ibidem*, p. 10-11.

⁴³ *Ibidem*, p. 13.

pavării ulițelor. Pentru a avea bani și a pava ulițele, domnitorul, pe atunci simplu particular, și-a ipotecat moșiile urmând a beneficia de o treime pe an din taxele care urmau a fi percepute pentru exploatarea ulterioară a drumurilor. După urcarea pe tron a renunțat la acest contract, sfătuit fiind de „înalte simțiri” și pentru a nu implica domnia într-un contract particular, cu toate că în urma acestei decizii a pierdut 10000 de galbeni. Urma apoi explicația în cazul contrabandei cu rachiu de la granița Bucovinei. Referindu-se la suma de 30000 de galbeni primiți ca mită de la o societate condusă de un evreu care făcea contrabandă cu rachiu, justificarea logică era aceea că această afacere, așa cum a fost făcută, nu putea fi decât una păguboasă pentru un afacerist versat cum era M. Sturdza. Consumul celor 200 000 de vedre de alcool intrate în Moldova cu mii de căruțe ar fi durat mulți ani. Aceasta însemna obținerea unui profit adevărat abia peste mulți ani, deci era o afacere proastă. De fapt, spunea Memoriul, această acuzație nu era decât o încercare de a ascunde cei 170000 de galbeni pe care hatmanul Alexandru Ghica le-a „sfeterisit” pe când se ocupa de paza granițelor, permițând, tocmai, contrabanda la granița Bucovinei, acuzație care se dovedise cu probe⁴⁴. Vodă era hotărât a dona această sumă către casele de binefacere dacă „clevetitorii” ar fi adus dovezi în sprijinul acuzației. În caz contrar suma trebuia acoperită de reclamanti. În privința lui Nicolae Canta acuzat și el de contrabandă la granița Bucovinei, urma a se cerceta cauza, iar boierul trebuia să plătească cu averea sa în cazul în care s-ar fi dovedit că acuzațiile erau adevărate. M. Sturdza era sigur însă de vrednicia și dezinteresarea sa pentru că îi fusese recomandat de însuși Kiseleff pentru a ocupa importante funcții în stat. Nici în cazul vânzării veniturii ocnelor nu era domnia vinovată. Venitul ocnelor a fost, potrivit legii, scos la licitație publică și a fost câștigat de boierul Lățescu cu suma de 700000 lei. Neavând însă toți banii acesta a subînchiriat venitul lui Miloș Opreanu pentru 650000 de lei⁴⁵. Altă acuzație era aceea că domnitorul a obținut în acele 18 luni de domnie, din afaceri oneroase, trei sau patru sute de mii de galbeni, sumă de care, scria semnatarul memoriului, nu dispunea toată visteria Moldovei și cu lichiditățile tuturor boierilor la un loc. Și cum nici unul dintre „clevetitorii” nu avea dovezi care să susțină acuzațiile, spusele lor s-au

⁴⁴ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 16.

transformat în simple bârfe. La articolul 28 au urmat explicațiile ce se refereau la chestiunea Neamțului. Autorul memoriului considera că grija așa zișilor apărători, care doar acum își arătau „râvna evlavioasă” față de acest lăcaș, de care de altfel nu-și amintiseră niciodată înainte, era cel puțin ciudată. Schimbul de moșii și mori făcut de domnitor cu Mănăstirea Neamț fusese făcut în favoarea Sfântului Lăcaș căreia M. Sturdza îi mai dădea și 6000 de galbeni anual pentru întreținerea și îngrijirea călugărițelor. De asemenea, Domnitorul nu s-a amestecat și nici nu a intenționat să influențeze alegeri de stareți sau să hotărască în vreun fel bunul mers al treburilor interne al nici unei mănăstiri. Cei care semnau Memoriul dezincriminator nu uitau să precizeze că aceste „mârșave clevertiri” aveau ca și cauze subliminale, nemulțumirea marilor boieri față de aplicarea Regulamentului Organic ce le știrbea serios vechile privilegii, lovind în interesele de care beneficiaseră vreme de sute de ani înainte. Mai exista o altă nedumerire la care se încerca a se găsi răspunsul. Cum o parte din măsurile administrative care nemulțumeau au fost prezentate de domnitor în sesiunea extraordinară pe care el o convocase pe 9 august 1834⁴⁶ și cu care Obșteasca Adunare se declarase a fi de acord, cel care a redactat memoriul încerca să găsească o explicație obiectivă și recentă a nemulțumirilor și îi învinuia pe unii boieri de trecerea dintr-o tabără în alta, funcție de interese pur personale, precum alegerea sau îndepărtarea lor din funcții⁴⁷.

Față de toate aceste tulburări politica aplicată de Rusia era aceea de a da sfaturi ambelor tabere, păstrând astfel controlul asupra Principatelor. De aceea, Curtea de la Petersburg sfătui pe Mihail Sturdza, prin Kiseleff, de a atrage de partea sa pe acei boieri pe care "țara îi cinstește" oferindu-le conducerea câtorva ministere, fără încălcarea vreunei prevederi a Regulamentului Organic⁴⁸. Și astfel, C. Mavrocordat preluă portofoliul justiției iar N. Canta a fost îndepărtat dar a rămas membru al Sfatului alături de Teodor Sturdza și N. Suțu. Domnitorul acceptă alegeri pentru cele 10 locuri rămase vacante: 6 ale boierilor demiși pentru că protestaseră împotriva ocârmuirii (art. 53 din regulament) (logofătul Grigorie Ghica,

⁴⁶ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 448-449.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 466-467.

⁴⁸ Hurmuzaki, Supl. I₄, p. 116-117.

hatmanul Costachi Balș, postelnicul Alecu Mavrocordat, postelnicul Iordachi Ghica, postelnicul Costin Catargiu, aga Alecu Rosetti⁴⁹) și 4 ale deputaților încetați din viață⁵⁰. Alegerile au fost tergiversate până în martie. Între timp domnitorul rămase la decizia alegerii doar a patru deputați ceea ce a stârnit iar nemulțumiri și proteste, la consulatul austriac de astă dată. Semnatari erau, în mare, aceeași: log. Al. Ghica, vorn. G. Catargi, I. Canta, G. Lățescu, N. Roznovanu, Al. Roznovanu, An. Bașotă, Gr. Al. Ghica, aga Al. Balș, M. Cantacuzino- Pașcanu, G. Miclescu, C. Pomer, D. Dan, G. Sion, N. Raneti, M. Pascu și Stavru. Cu diplomație, Mihail Sturdza lăsa în grija Adunării să decidă asupra vinovăției celor 6 deputați din opoziție⁵¹. Pe 17 aprilie 1836 împincinații au fost chemați să se apere dar nici unul nu s-a prezentat. Adunarea îi găsi vinovați dar Domnitorul publică, sfătuit de Rucman, în Buletinul oficial, un decret de amnistiere. Cum plângerile au continuat cu și mai multă vehemență, M. Sturdza exasperat, amenință cu aplicarea articolelor 61, 432, 187-193 și 318, din Regulamentul organic, hotărât de astă dată să-i acuze de atentat la adresa statului și trimiterea lor spre cercetare Tribunalului criminalicesc⁵². Mihail Sturdza se vedea nevoit a scrie și el lui Woronzov, Guvernatorul Noii Rusii, că agitățile nemulțumiților din Moldova constituiau o primejdie chiar și pentru liniștea statului vecin și că reprimarea lor se impunea cu atât mai mult⁵³. Această etapă a disputelor s-a încheiat cu victoria opoziției. Înainte ca noul raport al lui Mihail Sturdza să ajungă la cunoștința țarului⁵⁴, Nesselrode a trimis instrucțiuni dure lui Buteniev de a preveni pe Vogoride despre proasta administrație a Moldovei și a „purtării arbitrare și vexatorii” a ginerelui său. Presat din atâtea părți și sub amenințarea că în caz contrar avea să fie destituit pentru „delict dovedit”, M. Sturdza s-a văzut nevoit să

⁴⁹ *Analele Parlamentare ale României. Obicinuita obștească Adunare a Țerei Românești. Legislatura I, Sesiunea V, 1835-1836, tomul VI, partea a 2-a, p. 744.*

⁵⁰ *Ibidem*, p. 742.

⁵¹ *Ibidem*, p. 766.

⁵² I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 470-471.

⁵³ *Documente privitoare la istoria românilor urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Documente adunate și coordonate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, Supliment I, vol. VI, 1827-1849, București, 1895, p. 624-625.*

⁵⁴ *Ibidem*.

promită că își va repara greșelile. Boierii din opoziție, precum Costin Catargiu, fiul ministrului de interne și postelnicul. G. Ghica, și-au spus punctele de vedere, cu totul altele decât ale majorității, și în cazul unor proiecte legislative precum cele de înființare a epitropiilor, în sesiunile Obșteștii Adunări din 1837. Plângerile lui M. Sturdza primesc un răspuns dur de la Rucmann, care era bine informat de cele ce se petreceau în cele două tabere de la însuși N. Suțu, consilierul lui Sturdza. Poziția Rusiei era tranșant de partea boierilor opozanți sfătuind guvernul la o poziție moderată deoarece țara era „hărțuită de numeroase rivalități, roasă de nenumărate abuzuri, sfâșiata de o mulțime de interese deosebite” și cu toate că primește sprijinul „Puterilor cari veghează la destinele sale”, guvernul, devenit „obiectul unor învinuiri odioase și grave, oricât de exagerate ar fi...nu prin lovituri de autoritate, nici prin măsuri violente, va izbuti a se menține”. În această situație domnitorul a cerut sprijinul Porții ceea ce nu făcu decât să înrăutățească poziția sa la Petersburg unde se constata că existența unei opoziții în cadrul Obșteștii Adunări nu era decât benefică, menirea ei nefiind aceea de a „legaliza, fără control, orice măsură îi place guvernului să propuie”⁵⁵, ci dimpotrivă, a semnală abuzurile și a impune în acest mod, echilibrul.

Alegerile din 1837 au accentuat disputele între domnitor și opozanții din Obșteasca Adunare. La ținutul Suceava hatmanul Teodor Sturdza comunica domnitorului că reușise a asigura alegerea logofătului N. Canta, cel mai controversat personaj al acelor timpuri. La ținutul Dorohoi s-a hotărât susținerea candidaturii căminarului Mihalache Gherghel, fiul banului Costache. Cu toate că nu era fiu de boier acesta avea susținerea comunității. La Roman s-a reușit a se face majoritate pentru vornicul C. Sturdza. Existau la acest ținut mai multe tarafuri, unul îl sprijinea pe aga Manolache Bogdan și altul chiar pe paharnicul Kogălniceanu, care susținea sau spera că ar fi avut sprijinul lui M. Sturdza. În Botoșani candidatul preferat de guvern a fost a Scarlat Miclescu. Logofătul Lupu trăgea nădejde a fi ales la Neamț, unde se afla și moșia sa, Bozieni. Pentru a-și asigura voturile a apelat la practici interzise de lege: a botezat copiii sătenilor, a făcut daruri locuitorilor, a cununat, a făgăduit slujbe. Guvernul a preferat însă candidatura lui Manolache Miclescu, agă,

⁵⁵ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 479.

după ce se asigură, printr-o declarație scrisă făcută de tatăl său, de loialitatea față de M. Sturdza și politica pe care acesta o promova⁵⁶. Bacăul a avut ca și candidați pe Ștefan Rosetti, spătarul Vasile Sturdza și hatmanul Alecu Aslan. Cum candidatul guvernului, vornicul Sandu Crupenshi nu avea nici o șansă, opțiunea sa a fost de a sprijini candidatura lui Aslan. Deputăția Galașilor a fost de departe cea mai grea și datorită numelor candidaților: episcopul de Roman, logofătul Conachi, fiul postelnicului Iorgu Ghica, paharnicul Sion și colonelul Balș. Opoziția logofătului Costache Conachi supravegheat, la porunca lui M. Sturdza, de însuși maiorul Asachi, crea cea mai mare neliniște. Cei 110 alegători de la ținutul Bârlad aveau a alege și ei dintre patru candidați: Alecu Sturdza, aga G. Iamandi, spătarul Casimir și cu cele mai mari șanse, aga Nicolae Greceanu. Prevăzător Teodor Sturdza propunea domnitorului trimiterea acestuia, înainte de începerea alegerilor propriu-zise, a „întăriturii de ispravnic” pentru a-și asigura astfel loialitatea candidatului. Rezultatele alegerilor au fost cele dorite de domnitor⁵⁷.

În 1838 noul consul rus în Iași, Besac, a luat o atitudine declarată împotriva lui Mihail Sturdza, sprijinind aproape necondiționat opoziția. Venirea consulului Kotzebue, în 1839, care se unise cu nemulțumirii i-a amplificat lui M. Sturdza îngrijorarea ca alte “aberații” să nu se producă la „recomandarea” consulului, punând în pericol măsurile luate de guvern pentru a „consolida ordinea și aplana dificultățile administrației”⁵⁸. În fața unei astfel de triste perspective, de explozie a nemulțumirilor, care necesita o *conduită înțeleaptă, conciliantă pentru* a „păstra ordinea și a nimici intrigile și malvexațiunile”, ultima speranță pentru domnitor rămăsese sprijinul prietenului său, Nesselrode. Scrisorii trimise acestuia în 1839 îi fuseseră anexate câteva documente originale care demonstau surpriza sa la acuzațiile ce îi fuseseră aduse de boieri în memoriile lor către curtea ocrotitoare, precum și penibilul situației în care era pus. Intrigile *complotiștilor*, lipsiți de teama unor consecințe la adresa lor, au încurajat pe turbulenți și au avut drept urmare încetinirea reformelor făcute până atunci în favoarea prosperității. În atare situație, domnitorul privat de orice compensare morală și cu o listă civilă insuficientă unei vieți private

⁵⁶ *Ibidem*, p. 490.

⁵⁷ Hurmuzaki, Supl. I₄, p. 127, 128, 134.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 187.

onorabile își punea speranța în sprijinul Curții Imperiale⁵⁹. În 29 ianuarie 1839 Mihail Sturdza a trimis și baronului Ruckman un memoriu⁶⁰ în care demonstra serviciile pe care le adusese Curții Imperiale de-a lungul mai multor ani, animat fiind de „sacrele sentimente”. „Devotamentul său inalterabil” față de puterea protectoare și-l dovedise începând cu anii grei ai revoluției de la 1821 când adusese servicii ca și refugiat pe pământul Imperiului, și mai apoi din anii campaniei din 1827 și 1828, împotriva turcilor, când, pus în situații extrem de delicate, riscând persecuții severe și evitând mari pericole a furnizat informații de mare preț atât cu privire la resursele țării dar și unele privind zona de dincolo de Dunăre. Numit ca membru în Comisia de redactare a Regulamentului organic, bolnav fiind, a plecat totuși la București pentru a nu lipsi de la lucrări. În anii în care a girat Visteria Moldovei a luat cele mai bune măsuri economice spre mulțumirea generală. După cinci ani de la alegerea sa ca domnitor al Moldovei, normalitatea se instaurase în toate ramurile administrației, calmul și mulțumirea generală domnea în toată țara, iar prosperitatea publică a cunoscut o creștere constantă. Aceste rezultate nu au fost ușor de obținut într-o țară în care aristocrația era mereu animată de pasiuni. Succesul remarcabil din 1838 a depășit toate speranțele și se datora unor măsuri chibzuite în planul productivității, a facilității schimbului, protejarea tranzacțiilor, îmbunătățirea căilor de comunicații sau impulsivitatea comerțului exterior⁶¹. Bugetul Moldovei înregistrase în ultimii ani un venit de 8 479 475 lei din care se cheltuiseră 7 818 226 lei. Astfel rămăsese ca rezervă la visteria statului suma de 661 249 lei⁶². De aceea, M. Sturdza era total nedumerit de faptul că boierii trimeteau un nou memoriu acuzator, în condițiile în care nu a existat nici o voce care să fi contestat spusele sale în momentul în care el a prezentat raportul în fața Obșteștii Adunări, privitor *la starea națiunii*, în deschiderea sesiunii pe 1838⁶³. Dimpotrivă, răspunsul Adunării Obștești la cuvântul lui vodă pentru deschiderea sesiunii pe anul 1838 era plin de ”recunoștință” pentru „înțeleapta administrație” a țării și

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Hurmuzaki, Supl. I, p. 2-7.

⁶¹ *Ibidem*, p. 8.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 10-15.

„bunele chibzuri”, făcută în condițiile extrem de dificile ale implementării noii legislații, care se știa, era totdeauna „încungiurată de greutate”, dar cu mare câștig pentru „viitorime”⁶⁴.

Cel mai cunoscut rechizitoriu făcut primilor ani de domnie ai lui Mihail Sturdza a fost cel al comisului Leonte Radu, și datat în septembrie-octombrie 1839⁶⁵. Semnatarul prezenta „abuzurile și încălcările de lege care se săvârșesc în Moldova de la introducerea Regulamentului Organic”.

Curentul anti-Sturdza a înregistrat însă o creștere continuă. Opozanții jurară în scris să lupte pentru înlăturarea „vițiilor regimului regulamentar” și impunerea unui domnii ereditare. Ziarul *Le National* deveni unul din foile de opoziție. Poziția unora dintre reprezentanții Rusiei în Principate, mai mult decât abuzivă, precum cea a lui Besac și chiar Kotzebue a subminat grav autoritatea Domnitorului accentuând-o an de an: 1837, 1838, 1843, 1844. Aceștia se amestecară „agresiv și obraznic”⁶⁶ în treburile interne ale Moldovei, pactizând cu opoziția, intervenind la numiri în slujbe sau la înălțări în ranguri și cerând instituirea unor comisii de anchetă pentru nereguli și abuzuri săvârșite la construcția șoselei de la Socola sau la pregătirea grădinii Palatului de lângă biserica Lozonschi, învinuind pe domn de „nereguli grave”⁶⁷. Cu toate acestea, în 1846 Obșteasca Adunare era compusă din persoane favorabile domnitorului. El nu a mai fost nevoit a o dizolva, cum a procedat Bibescu în Țara Românească⁶⁸. Singura atribuție ce rămăsese Obșteștii Adunări fiind să-i „legitimeze abuzurile”, scria în 10 martie 1846 și ziarul *La Constitutionelle*. Lista sa civilă urcase la a cincea parte din veniturile Statului; primise ca recompensă națională casa de rezervă; încasa taxa exportului pe cereale și alte diverse taxe ce se percepeau pentru unele misiuni protocolare; excedentele bugetare erau îndreptate spre clădirea palatului Sturdza, palat domnesc pe atunci. Existau toate atribuțiile în a califica domnia sa ca pe o domnie autoritară. În 1846⁶⁹ a fost la un pas în a prezenta Adunării un

⁶⁴ *Ibidem*, p. 22-23.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 77-79.

⁶⁶ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 504.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 505.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 547.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 548.

proiect care să califice ca delict de lez-majestate orice petiționare împotriva domnitorului la Curțile marilor puteri, încălcându-se astfel însuși spiritul Regulamentului organic. La începutul anului 1846, în adevăr, M. Sturdza a trimis lui Nesselrode și lui Kiseleff câteva din dorințele sale „reformatoare”: inviolabilitatea persoanei Domnitorului; puterea absolută a acestuia de a destitui și numi în funcții; responsabilitatea ministerială în fața Obșteții Adunări; incompatibilitatea funcției de deputat cu cea de ministru și președinte al Divanului domnesc⁷⁰; neamestecul puterii legislative în treburile puterii executive; creșterea influenței domniei în Adunarea legislativă până la a putea decide dizolvarea ei, înștiințând doar Petersburgul și Istanbulul. Sporirea atribuțiilor domnitorului avea drept argument cazul Serbiei, unde, deși domnia era ereditară, opoziția a reușit să-l detroneze pe Obrenovici.

Poziția consulatelor din Moldova față de domnia lui M. Sturdza a pendulat și a fost dictată de interesele marilor puteri preocupate de creșterea propriei influențe în această parte a Europei. După urcarea pe tron a lui M. Sturdza numărul agențiilor consulare în Moldova a crescut, în ciuda prevederilor Regulamentare care stipulau desființarea unui număr însemnat de stărostii. Interesul față de portul Galați era evident. Astfel, Grecia și Austria își instalau agenți consulari în lunile februarie și mai ale anului 1835, Anglia, Rusia (în luna mai) și Franța (în luna iunie) în 1836, Belgia în luna noiembrie 1838 și Prusia în iulie 1839. În anul 1835 apărea o filială a consulatului englez la Huși, iar în 1836, la Piatra Neamț, Bârlad și Fălciu se găseau agenții ale Austriei și Greciei⁷¹.

Exista o luptă permanentă între autoritățile locale și consulate pentru a păstra controlul asupra supușilor străini din Principat⁷² și înainte de urcarea pe tron a lui M. Sturdza când Visteria cerea explicații „pentru lămurirea cum trage consulii străini birnici suptu a lor ocrotire⁷³. Un raport al Sfatului Administrativ al Moldovei către generalul Kiseleff despre abuzurile Consulatului Prusiei, din 27 iulie 1834, demonstrează că nemulțumirile erau evidente. Sfatul se plângea că în „stăruința sa di a

⁷⁰ Hurmuzaki, Supl. I, p. 282-286.

⁷¹ *Manualul administrativ al Moldovei*, vol. II, Iași, 1856, p. 17.

⁷² I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 500-501.

⁷³ *Ibidem*, p. 482.

lămuri pi acei cu catachrisas proteguiți de osebite Consulaturi întâmpină nu puține greutăți” deoarece acestea nu numai că refuză să dea explicație pentru modul cum „hărăzesc protecția lor la cutare sau cutare persoană” ci încearcă a spori numărul protejaților dând „slobozire de patente la oricine le solicită, atât la împlinirile Visteriei, cât și la pricinile de judecăți”. Constatarea era că cei care fuseseră sub protectorat rusesc și Consulatul le-a retras catachrisu-rile, i-au luat sub aripă „alte starostii”. În cazul expus la acea dată era vizat consulatul Prusiei care acordase, într-adevăr, mai multor „fețe” care se aflau „în cercetare giudecătorească sau polițienească” sprijinul vice-consulului prusac și l-au și primit pentru a „împedeca cursul legiuit al lucrărilor”. Interogat, vice-consulul recunoștea „sub iscălitură” și faptul că din numărul de 367 de sudiți câți existau pe listă în 1834 doar 18 sau 20 de „fețe” erau venite cu pașaport prusac. Restul primiseră protecție din partea fostului vice-consul Margoti. Sfatul se declara astfel îngrijorat de faptul că în acest fel un număr din ce în ce mai mare de „adevărați pământeni” ar fi putut primi catachrisas, fiind scoși din lista contribuabililor la veniturile Visteriei⁷⁴. Și consulul Rusiei Kotzebue era interesat de problema sudiților. O demonstrează numeroasele interogări făcute de consuli privitor la procese care se derulau și care aveau ca subiecți supuși ai Puterii protectoare. Un exemplu era interesul pentru mersul unui proces derulat între supusul rus Spiru Paul și logofătul Răducan Rosetti, în care hotărârea judecătorească era favorabilă suditului dar pe care domnitorul nu se grăbise a o confirma. Ca urmare, consulul îi scria lui Mihail Sturdza la 6 iulie, cerând explicații⁷⁵. După o analiză a cazului Logofeția Dreptății a răspuns Consulatului Imperial, arătând, la 15 iulie 1839 (nr. 2405), că hotărârea Divanului era contrarie legilor și trebuia casată de domnitor. Interesul Consulatului rusesc pentru derularea proceselor și sentințele date vizau, explicabil, litigiile în care erau implicați sudiți ruși dar interesul se propaga și spre cetățenii altor consulat. Consulul Kotzebue cerea, la 11 martie 1840, Postelniciei deslușiri despre afacerile Țigara, Străjescu, Scorțescu, Buhalnița, Papadopol și Stroici sugerând „accelerarea mersului acestor afaceri”⁷⁶. Consulatul Imperial, prin consulul Titow emitea la 11 ianuarie

⁷⁴ Hurmuzaki, Supl. I, p. 616-617.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 64-66.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 220-221, 223-224.

1840 un protest cerând lui Mihail Sturdza să nu aplice hotărârea favorabilă postelnicului Mavrocordat, dată de Divan în procesul cu mănăstirea Dobrovăț, până nu se va pronunța o hotărâre a Ministerului Împărătesc al Rusiei. Explicația dată de consul viza interesul „legitim” pe care Curtea de la Petersburg o avea pentru respectarea drepturilor comunităților religioase ale Orientului, de unde și interesul pentru păstrarea hegemoniei Dobrovățului și inviolabilitatea proprietăților sale. Domnitorului i se cerea suspendarea deciziei pentru o examinare mai aprofundată a litigiului, evitând astfel o decizie, prematură” și „pripită” care ar fi putut avea „grave și numeroase nereguli”⁷⁷. Astfel de abuzuri ale consulilor ruși vis-a-vis de procese care se derulau și în al căror curs se amestecau au fost mult mai numeroase. Un singur exemplu asupra căruia ne-am oprit este cererea lui C. Mavrocordat, și pe care Departamentul Asiatic al Rusiei o socotise legitimă, așa cum îi scria Titow lui M. Sturdza. Solicitarea logofătului era aceea de a fi despăgubit pentru plata unei cantități de fân pe care tatăl său o furnizase armatelor rusești. Titow avansa domnitorului ideea ca despăgubirea să fie făcută din visteria Moldovei⁷⁸. Și noile reglementări privitoare la interzicerea unor practici economice pentru străini în Principate au sporit nemulțumirile consulilor și mai cu seamă a celui austriac care avea între sudiții din Moldova mulți de origine evreiască ale căror preocupări principale erau cele de natură economică. Măsurile luate de domnia lui Sturdza erau permanente cauze ale discordiei. Astfel, la 14 februarie 1834 Adunarea Moldovei a cerut vicepreședintelui să desființeze o sarcină fiscală grea, suportată de visteria Moldovei, aceea de a plăti chiriiile pentru clădirile ce găzduiau consulatele⁷⁹. Apoi, a fost interzisă pătrunderea evreilor în Moldova fără pașaport și fără a putea dovedi că dețin un capital însemnat sau că practică o meserie. Cei stabiliți în Principat nu aveau voie a arenda moșii sau a deține crâșme în orașe, iar în zilele de duminică dughenele lor erau închise. Ceea ce i-a nemulțumit mai mult a fost însă înscrierea sudiților în catagrafiile comandate de administrația Sturdza care cuprindeau numele, averea și ocupația locuitorilor Moldovei. Potrivit acestor recensăminte ei deveneau alături de populația obișnuită plători de

⁷⁷ *Ibidem*, p. 177.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 500.

taxe la bugetul general al țării. Până atunci nu se plăti o altă taxă decât cea a vămii așa încât orice altă impunere era privită cu reticență. Și judecarea pricinilor legate de supuși de către tribunale locale a stârnit nemulțumire⁸⁰ cu atât mai mult cu cât Austria, Franța, Prusia, Grecia, Anglia considerau că ocrotirea rusească avea a se schimba în „stăpânire efectivă” și că tribunalele funcționau deja, ca tribunale aproape rusești⁸¹. Consulii au protestat împotriva unor astfel de măsuri și au reamintit de existența unor tratate și înțelegeri încheiate de statele lor cu Poarta care stipulau, de pildă, ca judecarea supușilor să se facă doar de autoritățile consulare sau ale statului ai căror cetățeni erau. Toate măsurile luate de guvern și Obșteasca Adunare aveau însă ca bază nemulțumirile populației Principatelor pusă de Ioan C. Filitti pe seama abuzurilor săvârșite de populația sudită care, sub protecția consulatelor, administrau abuziv moșiile arendate „substituindu-se astfel drepturilor proprietarilor de drept asupra locuitorilor săteni”, făceau speculă cu produse agricole și obțineau mari venituri din practicarea „comerțului cu ridicata”⁸². De aici decizia Cărmuirii din 7 februarie 1834, ca Agențiile consulare să garanteze pentru buna purtare a supușilor și să evite altfel ca aceștia să fie expulzați peste graniță. Consulatele rusești și cel austriac au protestat. Nemulțumirile lor s-au transformat în critici aspre la adresa domnitorului. Consulul austriac de pildă, îl critica pe Mihail Sturdza pentru lăcomia de care dădea dovadă cumpărând moșie după moșie⁸³ (era exemplul moșiilor Flămânzi și Drăgășani,) de indolența cu care își însușea banii publici destinați bunei administrări a țării, sau ușurința cu care o învinuia pe soția sa de relații extraconjugale cu medicul austriac Sakelario, sudit austriac⁸⁴.

Franța și-a intensificat și ea eforturile de reactivare a diplomației în Orient și câștigare a poziției de „primă vioară”, după 1834, când influența sa în rândurile tinerimii românești era într-o ascendență maximă. O aspră caracterizare era făcută domnitorului Moldovei de către Cochelet într-un raport către Thiers, în 1836, în condițiile în care Alexandru Ghica se

⁸⁰ *Ibidem*, p. 500-501.

⁸¹ *Ibidem*, p. 482.

⁸² *Ibidem*, p. 453.

⁸³ Hurmuzaki, X, p. 603.

⁸⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 489.

îndepărtase vizibil de puterea protectoare. Apropierea lui M. Sturdza, cel care primise împreună cu fii săi, încă din 1824, statutul de sudit rus⁸⁵ și a cărui apropiere de puterea protectoare era de notorietate, explica poziția consulului francez care-l caracteriza ca „venal, lacom, ... devotat cu desăvârșire voinților Rusiei, numai pentru a obține să se închidă ochii asupra delapidărilor, asupra samavolniciilor și asupra tuturor actelor lui de o adâncă imoralitate”⁸⁶. Acuzațiile de apropiere de Rusia nu se dovedeau chiar adevărate în condițiile în care însăși consulii ruși, unii foști prieteni ai domnitorului, luau poziție față de politica lui. Poziția Rusiei în acest context era cât se poate de ciudată. Am putea spune că situația lui M. Sturdza era chiar mai ingrată decât a domnitorului Țării Românești cunoscut pentru poziția deschisă anti rusească. Un exemplu este acela al poziției Curții protectoare după opoziția făcută de Adunările Obștești a celor două țări române, și după acceptarea amendamentelor propuse de Rusia la 1838. Pentru a recompensa înțelegerea de care a dat dovadă, lui Al. Ghica i-a fost ștearsă datoria personală de 2400000 lei. De aceea M. Sturdza s-a simțit umilit și în scrisorile sale adresate consulilor ruși din ani următori, făcea în mod repetat referire la serviciile aduse de el Rusiei, arătându-și deschis nemulțumirea că în aceste condiții Curtea Imperială nu numai că îl amenința cu destituirea dar îl și lăsa cu o listă civilă mult mai mică ca valoare față de cea a lui Al. Ghica. Prezența consulatului rus în Moldova după pacea de la Kuciuk-Kainargi explică în parte terenul câștigat de diplomația rusă și în contextul anilor de după 1828, rolul său, uneori decisiv, în politica Moldovei era de necontestat.

Nemulțumiri apar la discutarea legii administrației bunurilor bisericești, în 1839. Cu siguranță prevederile Regulamentului organic privind amestecul autorității laice în administrarea averilor mănăstirești a fost cauza principală a neînțelegerilor cu mitropolitul Veniamin Costache și parțial cu nepotul său, Nicolae Canta. Mihail Sturdza a căutat să menajeze interesele bisericii ortodoxe, cu 1.356.908 de enoriași către sfârșitul domniei lui Sturdza, cu atât mai mult cu cât nu se îndrăznea a se lua aceleași măsuri, deși prevăzute în articole din Regulament, în ceea ce

⁸⁵ Hurmuzaki, Supl. I, p. 32-33.

⁸⁶ R. Rosetti, *Acțiunea politicii rusești în Țările române povestită de organele oficiale franceze*, București, 1914, p. 86-87.

privește mănăstirile închinat. În anul 1841 Mihail Sturdza scria lui Titov că era timpul ca mănăstirilor închinat să le fie aplicat același tratament ca și cel aplicat mănăstirilor din Moldova, în acest fel putând fi atenuată rezistența clerului moldovenesc ortodox. Problema extrem de delicată nu putea fi rezolvată, însă decât de negocierile Rusei cu Poarta⁸⁷. Schimburile de moșii pe care Sturdza îl făcea cu mănăstirile, de la care lua moșii în Bucovina dându-le unele din Moldova au pus semne de întrebare puterii de la Petersburg, mitropolitului și moldovenilor. Care să fi fost scopul? Doar de a-și pune averea sub protecția Austriei? Dar avea multe moșii și în Basarabia. Mitropolitul consimte la acest schimb, pentru care era muștrat într-o scrisoare anonimă primită în 1842, cu oarecari amenințări cu moartea, pentru că acceptase schimbarea unor moșii ale Slatinei, în Bucovina, în valoare de 50000 de galbeni pe o moșie în Moldova care valora numai 13000 de galbeni⁸⁸. Intermedierea financiară a fost supervizată de N. Canta care de teama unei mișcări populare a demisionat și, alături de unchiul său, a a părăsit temporar Iașii (se luură măsuri excepționale în oraș fiind interzisă staționarea pe străzi). Mitropolitul Veniamin s-a retras la Slatina, lăsând, este drept, mitropolia cu o datorie de 235 231 de lei și catedrala neterminată. Mihail Sturdza a evitat posibilitatea controlului foarte probabil al bisericii ruse asupra celei Moldovenești, ajutat și de sprijinul lui Dașcov, în anul 1843 și apoi în 1844, când s-au ținut alegeri pentru desemnarea Mitropolitului. Câștig de cauză a avut episcopul Romanului, Meletie Brandaburul (2-14 februarie) care învățase la Cernăuți, cu 81 de voturi favorabile, față de 26, câte avusese Sofronie Miclescu al Hușilor. Succesul s-ar fi datorat sumei de 17000 de lei, din care, spuneau gurile rele, s-ar fi „împărțășit” și domnitorul, dar a tras în cumpănă și faptul că Meletie nu avea rude de „procopsit”⁸⁹ și, potrivit lui Vaillant⁹⁰, în balață ar fi tras mai cu seamă consimțământul acestuia de a uni Biserica Moldovei cu cea rusă în cazul ungerii sale. Împotriva alegerii au fost aceeași neobosiți contestatari.

⁸⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 517.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 518.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 530.

⁹⁰ *Ibidem*.

După mulți ani de discuții, opoziție a bisericii, în martie 1844 s-a votat legea⁹¹. O Casă centrală cu sediul la Iași avea să colecteze veniturile mitropoliei și ale episcopilor; moșiile bisericii urmau a fi arendate pe o perioadă de 5 ani, prin scoatere la mezat. Venitul astfel obținut se împărțea: 5/7 mitropolitului în cazul unui venit de peste 350000 lei: 4/7 episcopilor. Restul se subîmpărțea la trei: pentru reparația la biserică, pentru susținerea seminarului de la Socola și pentru acte de caritate sau alte cheltuieli curente ale bisericilor. Cele două chei ale Casei erau ținute de Mitropolit și de vornicul bisericesc, autoritate laică, care înlocuia de fapt vechiul control al ministrului de interne. Cu sumele în plus se plăteau datoriile mitropoliei și se continuau lucrările la catedrala mitropolitană. Mănăstirile Neamț, Secu, Agapia, Văratec rămâneau neatârinate de vornic.

În anul 1842 Mihail Sturdza pleacă la Viena, prilej pentru nemulțumiți a se răzvrăti. Interimatul este asigurat de Filaret Beldiman și mai apoi de Voinescu care are doar cuvinte de laudă la adresa lui M. Sturdza, domn cu „idei patriotice și spirit înalt” care combate proiectele Rusiei ce aveau drept scop singur, controlul în Principate⁹².

Nume cunoscute precum cele ale lui C. Costache, Gr. Cuza, Râșcanu, Mihai Cantacuzino-Pășcanu, Sandu Miculescu, Catargi, Alecu Roznovanu, Lupu Balș, D. Ghica, N. Istrati sunt pe lista contestatarilor. Nemulțumirile personale sunt completate de nereguli reale și oarecum, noi: ofițeri puși pe chefuri și jocuri de noroc, cler ignorant, școli neîncăpătoare, domn cu mari calități dar care se înconjură de sftnici corupți și nepotriviți pentru funcțiile primite.

Când dându-i dreptate, când învinuindu-l reprezentanții Rusiei pare-se că voiau uneori înlăturarea lui M. Sturdza de la domnie (chiar Kotzebue în 1844). Ce să îi fi salvat totuși scaunul domnitorului? Poate încrederea acordată de boierii din Țara Românească care nemulțumiți de Ghica și sperând a-și împlini un vis mai vechi, unirea cu Moldova, îi propuseră lui Mihail Sturdza domnia Țării Românești? Drept urmare colonelul Câmpineanu, însoțit de Colson pleacă prin Țarigrad spre Occident pentru a susține acest proiect. Scrisoarea remisă lui de Ion Ghica în 1841 în care i se propuse a accepta tronul Țării Românești propunere pe

⁹¹ *Anale parlamentare*, tomul XII, partea a 2-a, p. 393.

⁹² I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 525.

care, deși îl măgulea și îi împlinea un vis, o respinge din prudență⁹³ pentru că, spune el „acel care răspunde înaintea lui D-zeu și a oamenilor de soarta unui popor trebuie să fie prudent”⁹⁴. Cu siguranță, de ajutor a fost și sprijinul polonezilor care l-ar fi dorit într-un proiect mai mare⁹⁵. Poate a fost sprijinul Austriei, care i-a nemulțumit pe ruși. Mai cu seamă după convenția pe care domnitorul a încheiat-o cu Austria, în 1838, de extrădare a vagabonzilor și dezertorilor, un act de voință a Moldovei, care nu mai fusese exercitat de statul român din 1711⁹⁶. Convenția stipula drepturi de pe picior de egalitate a micului stat cu o mare putere, în fapt o recunoaștere a „existenței juridice” a tânărului stat care, spera Austria, i-ar fi dat permisiunea miliției austriece de a intra prin Bucovina în Moldova sub pretextul urmăririi fugarilor. Prevăzător, Sturdza interzice o astfel de practică⁹⁷. Teama autorităților Imperiale rusești și otomane ca nu cumva să încolțească în societatea românească, mult prea deschis, prin acțiuni chiar și voalate, a ideilor de independență și unire l-a obligat pe Mihail Sturdza, încă de la începutul domniei, 1835, să dezmințască zvonul răspândit de Gazeta de Frankfurt, reprodus și de ziarele din Petersburg și Odesa, cum că ar fi gravat la Viena forme pentru baterea monedelor⁹⁸. Era dificil într-o tare situație a păstra echilibrul, fiind nevoie de talent diplomatic, cu care, Sturdza, se pare a fi fost îndestul înzestrat. Dar nu de puține ori, este

⁹³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XI, p. 143.

⁹⁴ I. Ghica, *Scrisori*, p. 149 și 185.

⁹⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XI, p. 142. Cunoștința făcută de Ioan Ghica cu domnul Moldovei îi procura în 1842, catedra de geologie de la Academia Mihaileană. Cu toate acestea un raport al lui Ducos către consulul francez din Iași, C. Broglie, din 11 Dec. 1835 - Hurmuzaki, Documente, XVII, p. 568 spune: „le prince M. S. se flatte que la Russie réunira ces deux provinces en un seul Etat, a la tete du quel elle le placera lui meme avec le titre de Roi des Daces. Il m'en a parlé à moi-même, au commencement de son règne”.

⁹⁶ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XI, p. 178.

⁹⁷ *Manualul administrativ*, vol. I, Iași, 1855, p. 545.

⁹⁸ Hurmuzaki, Supl. I, p. 113-114 (erau scrisori adresate lui Timowsky și Buteniev, cărora le explica că zvonul era o mare absurditate. În 1839 era bătut un pond moldovenesc de aur cu stema Casei domnitoare, de forma unei monede etalon aflată în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei Iași. Nu este exclus ca matrița să fi fost executată în 1835-1837 la Viena.

adevărat că, fusese hotărât a renunța la tron⁹⁹. O astfel de tentativă se pare că a avut în 1843. Nevoit a mulțumi un număr atât de mare de orgolii și interese, nesigur pe tron și pe sprijinul Rusiei, căreia încerca totuși a-i dovedi loialitatea, cel puțin pe față, poate dorindu-și și pentru el și pentru Moldova și Țara Românească o independență reală, domnul luă o hotărâre practică: deveni și mai preocupat în a-și spori propria avere, fără însă a neglija sau a jefui visteria Moldovei și apelă, între altele, la o soluție, pe cât de ușoară pe atât de „firească”, precum cea a schimbării înalților dregători cu alții, funcție de poziția lor față de Domnie și domnitor, și de dorința Rusiei, sau de sprijinul Austriei, contra unor comisioane „convenabile”¹⁰⁰.

*

Lucrarea noastră nu și-a propus dezbateră în întregii problematici legate de acest subiect, ci doar o punctare a acelor idei asupra cărora alte materiale au detaliat mai puțin și de a contribui cu noi dovezi documentare care să sprijine ideea de existență a unei puternice opoziții, foarte activă ca manifestare, existentă între anii 1834-1849, împotriva administrației domnitorului Mihail Sturdza.

*CONSIDERATIONS REGARDING SOME COMPLAINTS AGAINST THE
ADMINISTRATION OF PRINCE MIHAIL GRIGORIE STURDZA**

(Abstract)

Situated in the middle of an ample process of modernisation and resizing, the Romanian society from the beginning of the 19th century was characterized by a state of general tension and various social conflicts, difficult to separate and define. The complaints against the administration were generated by the abuses committed by the clerks of Sturdza administration, by the stipulations of the organic Regulations, many times superposed over private passions. Consequently, among the opposers there were exponents of the big boyars, the most virulent voices, of the small and middle ones, the peasantry, the townspeople, the religious order, consuls or Sudits.

The present article continues with a concise presentation of the strong opposition experienced by Prince M. Sturdza from the big boyars, the consulates and the

⁹⁹ *Ibidem*, p. 432.

¹⁰⁰ I. C. Filitti, *op. cit.*, 1915, p. 546.

* Rezumat tradus de Simona Postolache.

Church. The purpose of our paper is not to debate all the aspects related to this subject, but to point out ideas such as: the identification of the real causes and objectives which determined such a virulent opposition against the administration and implicitly the Prince, the endorser for the application of appropriate measures for the implementation of reforms, as well as subjective aspects (related to family, personal interests) which made the conflict become critical; the names of the worst enemies; the main discontents found in the memoirs sent by the big boyars to the protective and suzerain power; the answer given by the Prince and his confidants under the aspect of trying to clarify in written, through other memoirs, both the actions and the measures taken in order to limit the negative effect of those sent by the opposers to the throne. Documentary information was inserted in order to support the idea of existence of a strong opposition, very active as manifestation, activating between 1834 and 1849.

VALOAREA ISTORICĂ ȘI ARTISTICĂ A PODOABELOR DE CULT DIN PATRIMONIUL MĂNĂSTIRILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA*

Liliana CONDRATICOVA¹

Cuvinte cheie: *patrimoniu, mănăstire, valoare, podoabe de cult, Basarabia*

Keywords: *heritage, monastery, valuables, religious ornaments, Bessarabia*

Preliminarii. Întotdeauna mănăstirile din spațiul ortodox au adunat și păstrat odoare de preț, fapt confirmat documentar și verificat în timp. La mănăstiri au fost concentrate cele mai apreciable tezaure, aici au funcționat ateliere de executare a pieselor de orfevrărie, ateliere de confecționare a veșmintelor bisericești brodate cu fir metalic și ateliere de țesut covoare. Cu timpul, mănăstirile au ajuns să fie veritabile centre de cultură, păstrând în patrimoniul lor zeci de vase de cult, veșminte preoțești, icoane și cărți bisericești. Plecând de la aceste considerente, ne propunem să luăm în discuție următoarele aspecte: dacă mănăstirile din Republica Moldova au posedat odoare de preț, care a fost atitudinea autorităților față de podoabele de cult în diferite perioade istorice și în ce stare se află actualmente inventarul bisericesc. Printre obiectivele principale ale demersului nostru indicăm repertorierea celor mai reprezentative piese din patrimoniul mănăstirilor din spațiul actual al Republicii Moldova, datate cronologic în secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea.

Pornind de la faptul că în dese cazuri podoabele de cult au ajuns la cercetătorul contemporan sub forma unor liste de inventar (opise, izvoade,

* Comunicare prezentată în cadrul *Conferinței Științifice Internaționale: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor*, ediția a VII-a Chișinău, Republica Moldova, 26-28 mai 2015.

¹ Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, CHIȘINĂU.

catastihuri), constatăm că cele mai veridice surse de studiere a subiectului rămân dosarele de arhivă, care oferă informații prețioase privind piesele de orfevrărie (dosarele mănăstirilor Noul Neamț, Dobrușa, Curchi, Jașca, Hârjauca, Bocancea ș.a. din custodia Arhivei Naționale a Republicii Moldova – în continuare ANRM), completate de literatura de specialitate și documentările pe teren.

Amintim că în secolele XVIII–XIX responsabilitatea pentru „podoaba” interioară și exterioară a mănăstirilor revenea pe seama clerului și a episcopului. Astfel, *Instrucția blagocinului asupra mănăstirilor*, eliberată la Chișinău în anul 1828, specifică toate obligațiile protopopilor asupra schiturilor și mănăstirilor basarabene, inclusiv atenția acordată podoabelor și veșmintelor bisericești². În scopul evidenței râvnite de autoritățile laice și ecleziastice, dar și potrivit rânduielilor bisericești, anual în fiecare lăcaș de cult se completau formulare speciale (*Vedomostie pentru biserică*), care au ajuns astăzi surse inestimabile în cercetarea noastră. De regulă, *izvoadele* privind averea unui anume lăcaș de cult conțin însemnarea „утварью достаточна”, adică îndeștulată cu podoabe, după cum reiese din documentele completate în anul 1840 la solicitarea Societății de Antichități din Odesa. Totodată, în conformitate cu programul elaborat de arhiepiscopul Dimitrie Sulima (1821–1844), stareții mănăstirilor erau obligați să prezinte informații complexe despre lăcașurile administrate, indicând date privind posedarea podoabelor de cult și clopotele bisericii. Conform pt. 4, starețul mănăstirii trebuia să menționeze dacă biserica „cu podoabe este îndeștulată (sau neîndeștulată)”, indicându-se în mod obligatoriu de ce podoabe duce lipsă³. Astfel, grație unor asemenea *izvoade*, aflăm că în anul 1840, biserica Adormirea Maicii Domnului a mănăstirii Hârbovăț (ridicată în 1816) este „îndeștulată cu podoabe”, fără a fi specificată însă natura pieselor⁴. Cu referință la biserica Sf. Parascheva a

² P. Mihail, Z. Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia (1812–1830)*, I, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 18-21. De fapt, mai întâi a fost adoptată *Instrucția blagocinului bisericilor* din anul 1820 (tradusă în limba moldovenească [română] în anul 1827). Instrucțiunea cuprindea 66 de capitole, în care se stipula că blagocinul (protopopul) trebuie să depună eforturi „pentru mai bună podoabă a bisericii”.

³ *Ibidem*, p. 263-264.

⁴ ANRM, F. 208, inv. 15, d. 2, f. 34.

mănăstirii Hâncu documentele indică existența „unui iconostas vechi, de lemn, lucrat de mână, aurit”⁵.

De asemenea, la desființarea schiturilor și mănăstirilor, la fondarea noilor lăcașe de cult sau la desemnarea în funcție a unui stareț, se întocmea un *izvod* de lucruri prețioase aflate în biserică. În anul 1815, cele două biserici ale schitului Tabăra (pe atunci de călugări) aveau în proprietatea lor lucruri bisericești, icoane și veșminte⁶, unele din ele, deși nu le aparțineau, fiind vândute de călugări odată cu desființarea comunității monahale⁷. O situație similară întâlnim la mănăstirea Japca, atunci când, în anul 1822, biserica de vară Înălțarea Domnului a fost vândută, împreună cu iconostasul și o parte din obiectele de cult, locuitorilor satului Recea din ținutul Iași (unde a fost distrusă definitiv, prin 1960)⁸.

În perioada interbelică bisericile mănăstirii Tabăra aveau toate cele necesare pentru oficierea slujbelor, adică podoabe și icoane de preț⁹. În anii 1941–1942, ambele biserici ale mănăstirii Țigănești erau menționate ca fiind „cu obiecte îndestulate”, fără a fi specificate natura podoabelor și a icoanelor, vechimea lor etc.¹⁰. Unele mănăstiri au beneficiat însă de o descriere amplă a averii mobile și imobile, inclusiv a inventarului bisericesc, precum ar fi *Foia de inventar a mănăstirii Căpriana*¹¹, întocmită în anul 1942 sau *Foia* similară pentru mănăstirea Curchi din anii 1942–1943, cu indicarea pieselor, numărul lor și prețul estimativ¹². În pofida unui număr considerabil de odoare de preț, păstrate la mănăstirea Curchi, totuși,

⁵ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3273, f. 38.

⁶ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 139, f. 272.

⁷ *Desființarea schitului Fântâna Doamnei*, în *Arhivele Basarabiei*, Chișinău, 1936, an 8, nr. 2, p. 59-61.

⁸ I. Xenofontov, *Mănăstirea Japca*, în *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, Ediție enciclopedică, Institutul de Studii Enciclopedice, Chișinău, 2013, p. 458 (în continuare *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*).

⁹ D. P. Micșunescu, *Vizitând mănăstirile basarabene și bucovinene*, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1937, p. 61.

¹⁰ ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 212, f. 54-75; L. Condraticova, *Mănăstirea Țigănești*, în *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, p. 610.

¹¹ A. Eșanu *et al.*, *Mănăstirea Căpriana*, Editura Pontos, Chișinău, 2003, p. 311-318.

¹² ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 1759.

potrivit unor formulare ale vremii, „lucruri bisericești aceste biserici n-au deajuns”¹³.

Piese de cult din patrimoniul mănăstirilor. Grație unor documente inedite sau valorificate tangențial, a fost posibilă realizarea unui tablou amplu privind înzestrarea mănăstirilor și schiturilor chiar de la fondarea lor. Remarcăm îndestularea bogată, în acest moment inițial, a mănăstirilor din Basarabia. În continuare, ne propunem o incursiune la unele dintre aceste mănăstiri, pentru a scoate în evidență podoabele din tezaurul ecleziastic de altă dată și cele păstrate până azi.

Astfel, izvodul întocmit în anul 1824 pentru mănăstirea Cosăuți ne prezintă un tablou complet privind odoarele de preț păstrate la mănăstire. Lista vaselor de cult include „Trei potire de argint și poleite cu aur pe din lăuntru și pe din afară, trei discese de argint, două poleite cu aur, o copie de oțel, un litier de hier alb, un chivot mic de argint, două cruci de lemn, ferecate cu argint asupra sfântului pristol, un chivot mare, pe sfântul prestol de hier [fier] alb, două zvezdi [steluțe] de argint, o linguriță de argint, un panaghiar [panaghie] de cositoriu [cositor] înlăuntru săpat în chipul zavatiei, o cădelniță de argint mare, o cădelniță de alamă galbă[e]nă, opt sfeșnice de alamă, încă patru la sfântul pristol, unul la proscomidie, trei la icoanele din tindă [pridvor], un policandru de alamă galbenă cu 12 lumânări cu lanțuri de hier [fier] spânzurat în mijlocul bisericii, patru lambade[candele] de alamă galbenă înaintea icoanelor celor mari, o candelă de patru lumânări atârnată la Pantocrator, două blide [vase] de cositor pentru anafora, un vas de cositor cu capac de ținut agheasma, un castron de cositor de sfințit agheasma întrânsul, două clopoțele în sfântul oltari [altar], o măsuță pe care să slujă[e]ști litie [a]coperită cu cit, o sfântă cruce mare zugrăvită ci să scoate la litanie (...) opt coroană[e] de argint la icoane la care să află și șapte pietri[e], trei mânuși de argint, tij la cinci icoane”¹⁴.

Peste ani, odată cu inițierea procesului de lichidare a mănăstirii Cosăuți, a fost întocmită lista averii în scopul transferului comunității monahale și a bunurilor materiale la mănăstirea Călărășăucă. Astfel, au fost inventariate „Un chivot mic de argint, un chivot mare de argint, cinci cupe de argint, cinci discese de argint, trei zvezde [steluțe] de argint, două

¹³ ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 212, f. 99.

¹⁴ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4624, f. 6 verso, f. 9.

lingurițe de argint, o copie de oțel, un vas de argint pentru păstrarea căldurii, o cădelniță de argint, două cădelnițe de aramă, o cupă mare de cositor, o panaghie de cositor, trei cruci ferecate cu argint, două talgere de cositor, șase sfeșnice de aramă, două candelile de argint, patru candelile de aramă mari, un policandru de aramă, un iconostas cu 17 icoane, cinci clopote mici, zece coronițe mici de argint de la sfinți de pe icoane, trei mânere de argint”¹⁵.

Continuând subiectul înzestrării mănăștirilor basarabene, subliniem că formularele din secolul al XIX-lea confirmă că mănăștirea Călărășăuca a fost „îndestulată” de la fondare cu podoabe prețioase. La începutul secolului al XX-lea, la biserica Adormirea Maicii Domnului se păstrau icoane în ferecături de argint placcate cu aur. În timpul lichidării mănăștirii (1961) inventarul bisericesc de aici a fost prădat și distrus. Astăzi, se mai păstrează o singură icoană din acest bogat patrimoniu. Este vorba de icoana *Adormirea Maicii Domnului*, o copie de pe o icoană de la Lavra Pecerska (Kiev), dataată cu anul 1722, cu ferecătura de argint executată în anul 1801. În partea de jos a ferecăturii, sub icoană, se află inscripția, tăiată pe un medalion de formă ovală, în limba rusă, cu caractere chirilice: (...) *A fost pictată în Kiev la anul 1722 martie ziua a 20-a, ferecată în argint, de către traducătorul dicasteriei din Kiev, căpitanul Gavriil Kosovski, în 22 decembrie 1801*¹⁶. Cu certitudine, această icoană cu ferecătură de argint posedă valoare istorică și artistică, fiind parte componentă a patrimoniului bisericesc al țării.

Izvodul averii mănăștirii Japca, realizat în anul 1818, scoate în evidență prezența unor piese (prezentate selectiv, pentru a specifica inventarul posedat, eventual, materiile prime de lucru și numărul pieselor): trei cruci ferecate cu argint, două potire cu *discos*, steluță, linguriță și sulică – o piesă de argint și o alta de staniu, cinci sfeșnice de aramă, trei cădelnițe de aramă, patru candelile din metal alb, la fiecare icoană, zece candelile de aramă și una de zinc, un policandru de aramă. În lista cărților găsim, printre altele, o *Evanghelie* ferecată în argint și o *Evanghelie* cu cinci aplice de

¹⁵ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 1205.

¹⁶ M. Brihuneț, *Mănăștirea Călărășăuca*, în *Mănăștirile și schiturile Republicii Moldova*, p. 156.

aramă. În anii 1821–1824, mănăstirii i-au fost donate un potir de argint cu vasele necesare, potirul fiind decorat cu opt icoane, încadrate în medalioane emailate, lingurița și steluța având chipuri gravate de sfinți, cu greutatea totală de 3 funți și 3 zolotnici. Cu timpul, patrimoniul mănăstirii se risipește, în pofida faptului că mănăstirea a fost unica funcțională în RSSM în perioada sovietică. Un rol negativ l-a avut schimbul unor piese învechite, în accepțiunea comunităților, pe unele obiecte realizate recent, frumoase, dar lipsite de importanță istorică și artistică. Este o situație specifică pentru mai multe mănăstiri din țară.

La mănăstirea Japca se păstrau o *Evanghelie* (Moscova, 1779) ferecată în aur, o *Evanghelie* (Moscova, 1779) ferecată în argint, o *Evanghelie* donată mănăstirii în 1851, ferecată în argint¹⁷. Printre cărțile cercetate aici, trebuie amintite o *Evanghelie* în ferecătură de argint, tipărită în limba moldovenească [română] și o *Evanghelie* în rusă, ferecată cu metal.

O icoană istorică este copia icoanei Maica Domnului de la Hârbovăț. Inscripția gravată pe ea indică faptul că aceasta a fost donată comunității monahale de la Japca în amintirea inițierii procesiunii acestei icoane făcătoare de minuni. A fost pictată în anii 1858–1859 de un elev al Seminarului Duhovnicesc din Chișinău, Ianuarie Steskevici. Prin decretul emis de către PS Antonie, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, această icoană a fost transmisă la 12 ianuarie 1869 mănăstirii Japca¹⁸.

La sfințirea schitului Antonovca (denumit Bocancea după 1918), în anul 1872, biserica cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel a mănăstirii Bocancea avea un iconostas de lemn, cu icoane pictate în ulei, încadrate în rame aurite. Deasupra Porților Împărătești se aflau icoana *Mântuitorului și a Maicii Domnului*, ferecată în argint cu titlul 84. În altar erau un sfeșnic cu trei lumânări, icoana *Mântuitorului în ramă aurită*, pictată pe pânză, sub care se afla o candelă de metal. La fel, icoana *Mântuitorului în coroană de spini* și icoana *Mântuitorului rugându-se*, ambele pictate pe pânză, în rame de lemn aurite. În partea dreaptă a altarului – icoana *Sfinților Împărați Constantin și Elena*, iar în cea stângă – icoana *Sfântul Ioan Botezătorul*, la

¹⁷ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 52-54.

¹⁸ *Жабскій Вознесенскій Монастырь*, în *Buletinul Eparhial al Chișinăului*, 1876, nr. 18, 15-30 septembrie, p. 648.

fel pictate pe pânză, în rame aurite. Printre vasele de cult menționăm un potir, un discos, o steluță, o linguriță, toate din argint cu titlul 84, crucea de pe pistol de argint cu titlul 84, aurită, o cădelniță de metal. În lista cărților găsim o *Evanghelie* (Kiev, 1810), ferecată în argint cu titlul 84 și o *Evanghelie* în limba română, ferecată în argint cu titlul 84, tipărită în anul 1858 la mănăstirea Neamț¹⁹.

Astăzi, mănăstirea deține câteva icoane readuse de săteni. În fapt, sunt icoanele provenite de la mănăstirea Hârjauca, al cărei schit a fost Bocancea, între 1869 și 1918. La fondarea schitului, călugării au adus la Bocancea de la Hârjauca câteva obiecte de cult, devenite acum parte integrantă a patrimoniului cultural²⁰.

În anul 1822, biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Răciula era bine îndestulată cu inventar de cult și podoabe prețioase. „Formularul pieselor bisericești din schitul Răciula, biserica Sf. Ierarh Nicolae”, întocmit la 27 septembrie 1822, ne prezintă următoarea situație: „Catapiteazma de lemn și pe alocuri cu săpături și zugrăvit cu boieli și aur. Dverile împărătești săpate și zugrăvite cu aur (...) Două lampade [candele] de madem cu 14 locuri di[e] lumânări. Trei candili[e] di[e] sticlă albe și poleite cu lanțugurile [lanțurile] ... afară...”. În sfântul altar erau: „(...) O cruci di[e] chipari[o]s săpată și cu sipin poliit pi Sf. Pistol (...) Două sfeșnice de alamă galbenă cu o perechi[e] mucuri pi[e] Sf. Pistol. Un sfeșnic, o icoană pi[e] mușama zugrăvită *Sfânta Troiță* asupra Sfântului Prestol”. Printre alte lucruri ale bisericii au fost menționate un litier cu toate piesele, argintat, vasele sfinte vechi, veșminte preoțești ș.a²¹. Cu trecerea timpului, „podoaba” mănăstirii Răciula s-a înmulțit, mai ales din donațiile enoriașilor și ctitorilor, însă a avut de suferit în tragicul an 1959, când a fost desființată comunitatea monahală.

Ținem să remarcăm că era bine asigurat cu inventar și schitul Frumoasa. Paul Mihail a menționat unele piese, cu referință la începutul secolului al XIX-lea, printre care chivotul mare, cu detalii decorative emailate, acoperit cu tafta, cu cinci cruci, una din lemn de chiparos, ferecată

¹⁹ ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 123.

²⁰ L. Condraticova, *Bocancea. Mănăstire de călugări cu hramul Sf. Ap. Petru și Pavel*, Editura Institutul de Studii Enciclopedice, Chișinău, 2014.

²¹ ANRM, F. 208, inv. 15, d. 2, f. 179.

în argint²². Pe pristol erau trei sfeșnice de alamă. Lângă pristol se afla o candelă de argint. În sfântul altar se aflau două potire – unul de argint și altul de metal comun, placat cu aur, trei *discosuri* (de argint, de cositor și de metal ieftin, placat cu aur). La mănăstire se mai aflau două steluțe (de argint placat cu aur și de metal ieftin), o linguriță de argint placată cu aur și o copie de oțel, un sfeșnic de alamă, un litier cu flori de aur, două cădelnițe (de argint și una simplă), trei pahare de argint (pentru agheasmă). Catapeteasma mare era pictată și placată cu aur, pe la chipurile icoanelor erau 22 de coroane de argint, iar icoana *Adormirea Maicii Domnului* avea ferecătură realizată, în întregime, de argint. Conform raportului egumenului Sinesie, în 1817, în biserică era un iconostas de lemn încrustat, poleit cu aur, 12 candelă de argint aflate la icoanele mari, patru sfeșnice mari pictate, în fața icoanelor, un policandru de alamă cu 22 de lumânări, o icoană cu raze și o candelă de argint ș.a. Biserica de la Frumoasa era bogat înzestrată cu podoabe prețioase, unele rămânând doar inscripționate în vechile izvoade.

În anul 1817 la mănăstirea Hârjauca se găseau o cruce de argint suflată cu aur, două sfeșnice de alamă, două potire (unul de argint placat cu aur și altul de plumb), două lingurițe (de argint și de cositor), o cădelniță suflată cu tombac, cruciulițe de fier. Catapeteasma bisericii era împodobită cu flori încrustate și aurite, ușile împărătești erau poleite cu aur, înaintea icoanelor erau cinci candelă de argint, policandru de alamă cu 12 fofeze. Din tezaurul mănăstirii la acea vreme făceau parte un chivot de argint aurit titlul 84, cu greutatea de cca un funt, un potir de argint cu titlu 84, cu masa de 1,5 funt și cu inscripție gravată „Corpul lui Hristos”, datând cu anul 1872, un discos de argint cu titlu 84, cu inscripții gravate, cu greutatea de 72 și, respectiv, 42 de funți²³. În biblioteca mănăstirii, în anul 1837, se aflau șase *Evangelii* în limba slavă, cu ferecătură de argint și două *Evangelii* în limba română, cu ferecătură de metal, estimate la prețul de 982 de ruble. În această listă găsim o *Evangelie* (Moscova, 1809), cu o ferecătură de aur și argint cu titlul 84. La fel, o *Evangelie* (Moscova, 1817), ferecată în argint

²² P. Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Editura Știința, Chișinău, 1993, p. 81.

²³ ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 123, f. 14 verso.

cu titlul 12, lucrată în tehnica forjării artistice, cu cinci aplice emailate, două *Evanghelii* (Moscova, 1847 și Moscova, 1854), ambele cu ferecătură de argint titlul 84, patru *Evanghelii* fără locul și anul apariției, ferecate în argint și două cu ferecătură lucrată în cupru²⁴.

Potrivit listei de inventariere a averii mănăstirii Horodiște (Țipova) din anul 1837, aici au fost documentate un sigiliu mănăstiresc de aramă (pentru biserica rupestră Adormirea Maicii Domnului), o *Evangheliie* mare, ferecată în aramă aurită, cu cinci medalioane emailate și o *Evangheliie* de format mai mic, cu cinci medalioane de aramă²⁵.

Conform dosarului de verificare a mănăstirii Curchi, realizat la 1 martie 1943, aflăm date importante despre orfevrăria bisericească²⁶. Este printre puținele mănăstiri, care au fost inventariate detaliat în anii celui de-al Doilea Război Mondial, indicându-se piesa, metalul, numărul de obiecte și prețul estimativ²⁷. Astfel, averea bisericii Nașterea Maicii Domnului includea un chivot pentru păstrarea sfintelor taine, de argint aurit (15000 lei), două cruci de chiparos îmbrăcate cu argint, două cruci de aramă (250 lei), un sfeșnic cu șapte candelă (2500 lei), o cruce cu picior cu pietricele, un potir mare de argint aurit (10000 lei), trei potire de argint mai mici, aurite (5000 lei), două discuri de metal aurite (1500 lei), două steluțe (1000 lei), două copii (500 lei), două lingurițe de argint (1000 lei), un litier de metal aurit (5000 lei), patru cădelnițe de argint (6000 lei), două cădelnițe de aramă (1000 lei), un agheasmatar nichelat (1000 lei), o cărjă arhierescă de metal (2000 lei), trei mitre arhieresti (5000 lei), o cruce de argint pentru Sf. Masă (3000 lei), iconostasul (50000 lei), două steaguri de metal, un policandru mare (15000 lei), zece sfeșnice de metal nichelate (500 lei), șase candelă de argint (500 lei), o candelă de argint la sfântul jertfelnic (700 lei) și șase clopote de diferite mărimi.

²⁴ ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 144, f. 13

²⁵ S. Ciocanu, *Mănăstirea Horodiște (Țipova)*, în *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, p. 438.

²⁶ Nu putem cunoaște adevărata bogăție a bisericilor mănăstirii Curchi, deoarece inventarul de avere al mănăstirii întocmit în anul 1929, împreună cu toată arhiva mănăstirii au fost distruse de bolșevici în timpul primei ocupații în perioada 28 iunie 1940–21 iunie 1941; ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 212, f. 100 verso.

²⁷ ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 1759.

Cât privește averea bisericii cu hramul Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, aici se păstrau un chivot pentru păstrarea sfintelor taine (3000 lei), un sfeșnic mare lângă Sf. Pristol cu trei candelă (1500 lei), un iconostas vechi (8000 lei), patru candelă de argint (200 lei), șapte sfeșnice mari (400 lei) și două de aramă (500 lei), două policandre mici (1500 lei).

Și în patrimoniul bisericii din cimitir, a Tuturor Sfinților, se aflau odoare de preț: un chivot (2000 lei), un sfeșnic mare de metal cu trei candelă (300 lei), un iconostas (5000 lei), patru sfeșnice mari (700 lei), policandrul (1500 lei) și trei candelă de metal (100 lei).

Destinul mănăstirii Curchi a fost deosebit de dureros, devenind un nume de insultă pentru câteva decenii. Astăzi, în patrimoniul mănăstirii găsim doar câteva piese datate la începutul secolului al XX-lea, restul fiind pierdute.

De la fondarea lor, ambele biserici ale mănăstirii Hirova erau bine îndestulate cu inventar. În anul 1817, alături de biserica Sf. Nicolae fusese ridicată o clopotniță cu patru clopote între opt și două puduri²⁸. Se știe că unele podoabe, icoane și iconostasul au fost donate, în 1865, de boierul ctitor Ioan Botezatu. Astăzi, la mănăstire, se păstrează, mai ales în chiliile maicilor, câteva icoane cu ferecătură de metal, un loc aparte revenind toiagului stareței, o piesă veche, din secolul al XIX-lea.

Cu referință la mănăstirea Căpriană, Constantin Tomescu arăta, făcând apel la un dosar din anii 1811–1812, că aici erau multe cărți bisericești, vase de cult, icoane. În 1942, odată cu inventarierea averii mobile și imobile a mănăstirii Căpriană de către Ministerul Educației Naționale și Cultelor, s-a constatat prezența a patru sfeșnice mici (cu valoare de 2000 de lei), 14 sfeșnice mari (24000 de lei), două candelabre (10000 de lei), șapte cădelnițe (7000 de lei), șapte policandre evaluate la 105000 de lei²⁹. Odată cu lichidarea comunității monahale, în anul 1962, acest tezaur a dispărut.

În anii 1985–1987, când au fost inventariate mai multe lăcașuri sfinte în vederea utilizării spațiilor lor în calitate de muzee ale ținutului natal sau oficii ale stării civile, conform *Listei exponatelor* din 1986, specialiștii de la Secția Artă Medievală a Muzeului de Arte Plastice au

²⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2871, f. 65 verso.

²⁹ A. Eșanu *et al.*, *op. cit.*, p. 316-317.

colectat din biserica Sf. Gheorghe și biserica Adormirea Maicii Domnului un semisfeșnic de bronz, alamă și oțel (secolul al XIX-lea, turnare, forjare, dim.: 163 x 118 cm), un sfeșnic de oțel și bronz (secolul al XIX-lea, forjare, turnare), un felinar de tinichea (secolul al XIX-lea, forjare, filigranare) și alte podoabe de cult, păstrate astăzi în colecția Muzeului Național de Artă al Moldovei³⁰.

Destinul podoabelor de cult. Spre deosebire de secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea, când autoritățile laice manifestă o grijă deosebită pentru patrimoniul bisericesc, în perioada sovietică a fost efectuată inventarierea detaliată a averii mănăstirilor în legătură cu campania de lichidare a comunităților monahale. În cele mai frecvente cazuri, piesele au fost pierdute și rareori au ajuns în custodia muzeelor din țară. După lichidarea mănăstirii Curchi (1953), inventarul liturgic și iconostasele au fost împărțite între mănăstirile de monahii Hirova, Tabăra și mănăstirile de călugări Chițcani și Căpriană. La lichidarea mănăstirilor nu li se permitea viețuitorilor să ia cu sine inventarul prețios (cazul mănăstirii Horodiște (Țipova), închisă în anul 1949)³¹ ș.a.

La închiderea mănăstirii Pripiceni-Curchi (1959), din biserica de vară au fost confiscate o *Evangelie*, două cruci de prestol, chivotul, două potire cu cele necesare, cădelnițe, candelile ș.a. Din biserica de iarnă, au fost scoase o *Evangelie*, icoane, iconostasul ș.a. Odată cu lichidarea mănăstirii Răciula, în 1959, tezaurul bisericesc a fost ars în Dealul Călărășilor, deși inițial s-a propus transferarea bunurilor prețioase la mănăstirea Căpriană³².

Prima închidere de către autoritățile sovietice a mănăstirii Frumoasa (1940) a redus substanțial din valoarea tezaurului, iar după 1946, odată cu transformarea bisericii în club, după lichidarea comunității monahale, a dispărut fără urmă inventarul de valoare al mănăstirii (icoana *Adormirii Maicii Domnului* (adusă din Kiev), ferecată cu argint și împodobită cu trei lăntișoare de aur, rubine și o salbă de galbeni, o cruce arhierescă din aur, o cruce de chiparos ferecată cu argint, cinci cruci din argint pentru Sfânta Masă, un potir din argint suflat cu aur, un potir aurit, două veșminte

³⁰ *Ibidem*, p. 349-351.

³¹ ANRM, F. P-2848, inv. 10, d. 518, f. 1.

³² V. Beșleagă, *Cruci răsturnate de regim. Mănăstirea Răciula. 1959*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2006.

preoțești cu fir de argint și cu pietre scumpe, 16 veșminte preoțești din brocart cu fir aurit, un litier cu flori de aur, trei cădelnițe poleite cu aur și argint, 14 candelor din argint, 22 de coroane de argint pentru icoane ș.a). În ianuarie 1947, împuternicitul în problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, P. Romenski, a menționat că „(...) în biserica de iarnă a fostei mănăstiri de maici Frumoasa se află încă inventar bisericesc, din care motiv este imposibilă transformarea ei în clubul casei de copii”³³.

După desființarea mănăstirii Hirova (1959), toate icoanele din biserica Sfântul Nicolae au fost duse la biserica Sfântul Nicolae din orașul Orhei, iar icoanele bisericii Sfântul Simeon Stâlpnicul – la mănăstirea Japca³⁴. În 1947 a fost închisă și mănăstirea Bocancea, clădirile fiind folosite ca grădiniță de copii, brigadă de tractoare ș.a., iar inventarul bisericesc a fost pierdut.

O soartă similară au avut podoabele de preț din toate mănăstirile din RSSM, astfel că astăzi, mare parte din averile mănăstirilor sunt cunoscute doar datorită dosarelor de arhivă. Concluzionând, subliniem că documentele ne confirmă faptul că în majoritatea mănăstirilor dintre Prut și Nistru erau piese de valoare, realizate din aur, argint, argint aurit, dar și din aliaje metalice ieftine precum alamă, tombac, cositor și cupru.

Valoarea istorică și artistică a podoabelor de cult. Tezaurul mănăstirilor se compune din numeroase podoabe de cult, care fie au fost comandate după necesitate, la argintari specializați, fie au fost ctitorite de către persoane înstărite sau de comunitate. Numeroase informații ne permit să stabilim natura pieselor de cult din cadrul mănăstirilor, cele de argint prevalând, cu timpul, asupra obiectelor din metale comune. Noile regulamente și dispoziții, adoptate în Basarabia la 1815 (impunând titlul argintului nu mai jos de 84 zolotnik) și în anul 1827 (interzicerea confecționării podoabelor de cult la persoane neautorizate), au vizat în mod direct materiile prime de lucru, prețurile podoabelor, activitatea meșterilor specializați. Executarea podoabelor din metale nobile a făcut să

³³ M. Brihuneț, *Mănăstirea Frumoasa, în Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, p. 324-327.

³⁴ *Православие в Молдавии. Власть, церковь, верующие. 1940–1991*. В 4-х томах. 1940–1953, Отв. редактор, составитель и автор предисловия В. Пасат, Editura РОССПЭН, Москва, 2010, том 2, с. 170, док. 20.

crească considerabil valoarea lor istorico-artistică, cu timpul formându-se adevărate tezaure bisericești. Începând cu anii 1830–1840, numărul podoabelor de cult din argint va crește semnificativ, grație politicii administrației bisericești, contribuției ctitorilor și interesului persoanelor înstărite pentru „înveșnicirea numelui și faptei lor”.

Totodată, însemnările din secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea în listele de inventar au permis să se facă o anumită ordine în evidența podoabelor bisericești, catagrafierea pieselor existente, prezența sau absența unor anumite vase sfinte, metalul din care erau confecționate și marcarea în cazul pieselor din metale nobile. Uneori, vasele de cult mai reprezentative păstrează acte de donație sau numele ctitorului gravate pe suprafața metalică, anul confecționării și titlul metalului nobil asociat cu marca emitentului. Altele au fost aduse din regiunile limitrofe, mai ales Podolia (icoanele de la mănăștirile Călărășăuca și Japca). Astfel, boierul moldovean Constantin Stati (care a viețuit la mănăștirea Japca în perioada 1820–1842), a donat mănăștirii un potir de argint cu o inscripție în limba română și alta în limba rusă, iar locuitorii satului Japca, Orest Popa și Ioan Danțuga, au donat mănăștirii o *Evangelie* ferecată cu argint „pentru veșnica lor pomenire”³⁵.

Cu certitudine, nu toate podoabele sunt produs al meșterilor locali și al atelierelor din Basarabia. Unele piese de cult se constituie în mărturii ale relațiilor cu țările învecinate, realizarea unor piese la comandă, ctitorirea lor de către reprezentanții elitei basarabene locale, donarea pieselor de către persoane străine în semn de recunoștință etc. Circulația liberă a obiectelor bisericești nu reprezintă o noutate. Artefactele în cauză demonstrează circulația de mărfuri și idei, a unor concepte și tendințe artistice. Ele reflectă, în egală măsură, interesul autorităților locale laice și ecleziastice pentru înfrumusețarea bisericilor din mănăștiri, interes similar celui pe care îl putem sesiza și în etapa actuală.

Deși numărul meșterilor care confecționau podoabe de cult nu era atât de mare, putem afirma că pe parcursul secolului al XIX-lea au activat în Basarabia atât meșteri locali, cât și meșteri argintari și aurari veniți de peste hotarele țării. Între anii 1815 și 1819, argintarul evreu din Podolia, Leiba Berg, a realizat două seturi de potire cu vasele necesare lucrate din argint,

³⁵ I. Xenofontov, *op. cit.*, p. 453.

pentru mănăstirea Sf. Nicolae din Ismail și un potir similar din staniu, pentru mănăstirea Sf. Dumitru din Ismail. În 1881, la mănăstirea Noul Neamț, la confecționarea chivotului, a două sfeșnice, două *Evanghelii* ferecate și zece icoane de formă ovală a contribuit vestitul pictor din Sankt Petersburg, Serghei Verhovțev³⁶. În 1905, Evfimie Prohorenco se angaja să execute, conform proiectului, iconostasul din lemn de stejar, aurit, să picteze în ulei interiorul bisericii de vară, să zugrăvească icoane noi, să facă două chivote din lemn de stejar ș.a., lucrările urmând a fi finalizate către sărbătorile de Paști din anul următor³⁷. În perioada interbelică, la atelierul de la Bălți au fost reparate cădelnițele provenite de la mănăstirea Bocancea.

În altă ordine de idei, trebuie menționat că unele dintre aceste piese au ajuns în custodia muzeelor. Dintre acestea amintim: candela de metal alb primită la Muzeul Bisericesc de la mănăstirea Hârbovăț, o candelă de argint în trei colțuri, cu lanț vechi, adusă de preotul Iosif Belodanov (Ismail), o cruce de chiparos (cu dimensiunile de 24 x 8 cm), ferecată în argint, cu chipuri sfinte gravate, vârfurile ornamentate de argint, gravare, primită de la mănăstirea Căpriană, un *discos* de tombac aurit și un potir de tombac, aurit, lucrare fină artistică, ambele de la mănăstirea Dobrușa³⁸, o steluță de argint, adusă de la mănăstirea Vărzărești, o sulită și steluță de metal de la mănăstirea Hârjauca, două sulite de fier, una cu mâner de lemn, provenite de la mănăstirea Călărășăuca³⁹ ș. a. Cu regret, destinul Muzeului Bisericesc a fost, de asemenea, foarte dur, colecțiile fiind pierdute în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

În momentul de față, în majoritatea mănăstirilor din Republica Moldova s-au păstrat piese vechi de cult, care fie au fost ascunse de săteni în perioada sovietică și readuse la mănăstiri după 1990, fie au fost aduse de la alte mănăstiri (cum ar fi icoanele de la mănăstirea Bocancea, provenite de la

³⁶ M. Șlapac, *Arhitectura complexului monastic Noul Neamț*, în *Patrimoniul bisericesc. Materialele conferinței naționale*, Tipografia Elan Poligraf, Chișinău, 2013, p. 76.

³⁷ ANRM, F. 208, inv. 1, d. 188, f. 480-481.

³⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535.

³⁹ *Opisul obiectelor ce se păstrează în Muzeul Societății Istorico-Arheologice Bisericești Basarabene*, în *Muzeul Bisericesc din Chișinău – geneză, împliniri, pribeगी*, Editura EcoEtnoMuseum, Chișinău, 2006, p. 66.

mănăstirea Hârjauca). În câteva mănăstiri au fost amenajate muzee unde sunt expuse podoabe de cult. Un astfel de muzeu găsim la mănăstirea Hâncu, în care sunt păstrate obiecte prețioase vechi (icoane, candelă, discose, agheasmatare, cununi, potire, cruci). Mândria muzeului mănăstirii Frumoasa, amplasat în aripa stângă a Casei Sfântul Gheorghe (fosta casă a școlii duhovnicești), sunt icoanele, podoabele bisericești, veșmintele și vasele de cult, copiile documentelor de arhivă legate de istoria mănăstirii, amenajate în una dintre cele trei săli ale muzeului. Muzee similare funcționează la mănăstirile Răciula și Noul Neamț.

De menționat că, în lipsa unor acte normative sau în cazul unei legislații imperfecte, în perioada sovietică, mai ales odată cu lichidarea mănăstirilor, au luat calea colecționarilor străini numeroase piese de cult, mai ales icoane cu ferecături de aur sau argint, inventar bisericesc valoros. Pe de altă parte, cererea pe „piața neagră” a diverselor „antichități”, icoane și podoabe bisericești vechi, a dus astăzi la apariția numeroaselor falsuri, imitații ale unor piese veritabile, dar și la comercializarea, prin intermediul saloanelor de anticariat, a unor piese de patrimoniu, preluate din mănăstirile moldovenești.

Cu certitudine, nu toate piesele păstrate astăzi în tezaurul mănăstirilor posedă valoare istorică și artistică. Apreciem că pentru a stabili valoarea pieselor este necesară aplicarea unei metodologii complexe, cu criterii specifice, dintre care nu trebuie să lipsească aspecte precum vechimea piesei, unicitatea ei, materiile prime de realizare și tehnicile de lucru, prezența unor inscripții de donație, ctitorie ș.a. Avem certitudinea că vor fi identificate numeroase piese deosebite, care reprezintă patrimoniul cultural al țării și care necesită valorificare științifică, protecție și promovare.

*THE HISTORIC AND ARTISTIC VALUE OF RELIGIOUS ORNAMENTS
FROM THE HERITAGE OF MONASTERIES IN THE
REPUBLIC OF MOLDOVA*

(Abstract)

The purpose of our scientific approach lies in the presentation of a panoramic picture on religious treasures belonging to monasteries' heritage on the actual space of the Republic of Moldova. The author takes into discussion the documented pieces on the basis of archive files and field researches certifying the fact that the majority of the monasteries from the targeted territory possessed pieces made from noble (gold, silver) and base metals (brass, tombac, tin, copper), some of them irretrievably lost in the Post World War I years, immediately with the closure of worship places. This extensive compartment of the monastic heritage, with a particular historical and artistic value requires scientific capitalization, protection and promotion.

ISTORIE ȘI GENEALOGIE CONVORBIRI CU DOMNUL MIHAI DIM. STURDZA

Narcis Dorin ION¹

Narcis Dorin Ion: *Înainte de a începe convorbirea noastră², aș dori să prezint, domnule Mihai Dim. Sturdza, o scurtă biografie a dumneavoastră. Strănepot al domnitorului Moldovei, Mihail Sturdza (1834-1849), domnul Mihai Dim. Sturdza s-a născut la 17 septembrie 1934, la București, ca fiu al lui Dimitrie M. Sturdza (16 martie 1909-2 iunie 1938) și al soției sale, Ileana Manu (16 mai 1915-10 septembrie 2006). A făcut studiile primare la Iași (1940-1944), după care și-a continuat studiile la Liceul „Dimitrie Cantemir” din București (1944-1952). În iulie 1952 a fost arestat pentru omisiune de denunț și condamnat la trei ani de închisoare. A fost deținut politic în fortul Jilava, lagărul de la Ghencea și lagărele de muncă forțată de la Bicz și Onești, fiind eliberat în luna mai 1954. Între 1954 și 1959 a urmat cursurile Facultății de Filologie a Universității din București, luându-și diploma de licență în 1960 (după ce fusese respins la examen, în 1959). Timp de doi ani (1960-1961) a fost învățător în satul Merenii de Jos (comuna Mereni, județul Teleorman), după care devine traducător tehnic la Iprochim*

¹ Muzeul Național Bran.

² Prima variantă a acestui interviu – mult extinsă ulterior, în anii 2014 și 2015, în vederea publicării – a fost înregistrată în data de 12 decembrie 2004, în locuința din București a domnului Mihai Dim. Sturdza, împreună cu doamna Carmen Săndulescu, căreia îi mulțumesc și pe această cale. Mare parte dintre ilustrațiile acestui articol provin din colecția regretatei doamne Ileana Sturdza și a domnului Mihai Dim. Sturdza. Celelalte fotografii provin din colecția lui Narcis Dorin Ion și din biblioteci publice. Mulțumesc, de asemenea, domnilor dr. Sorin Iftimi și dr. Lucian-Valeriu Lefter, pentru ajutorul dat în procurarea unora dintre ilustrațiile acestui articol. Notele aparțin lui Narcis Dorin Ion.

București (1961-1963). În luna decembrie 1963, domnul Mihai Dim. Sturdza a părăsit România și s-a stabilit în Franța. Aici, la castelul familiei Bagneux din Limésy, domnul Mihai Dim. Sturdza s-a căsătorit, în 27 septembrie 1969, cu Isabelle Anne Marie Frotier de Bagneux (născută la Limésy, în 15 septembrie 1934), fiica marchizului Pierre-Adalbert Frotier de Bagneux³ și a prințesei Anne-Marie de Polignac. Isabelle și Mihai Dim. Sturdza au doi fii: Dimitri Sturdza (născut la Paris, în 27 noiembrie 1970) și Adrien-Vandrilte Sturdza (născut la Paris, în 29 mai 1972), căsătorit cu Flavie de Cordoüe.

Mihai Dim. Sturdza: Vă mulțumesc și aș dori să precizez că în Franța am fost angajat al Departamentului de Schimburi Culturale și Științifice din cadrul Ministerului Francez de Externe, timp de șaptesprezece ani (1968-1985). În aceeași perioadă, am fost – timp de un deceniu (1968-1978) – și interpret oficial pentru limba română a doi președinți ai Franței: generalul Charles de Gaulle și Valéry Giscard d'Estaing. Între timp, în 1971, am devenit diplomat al Institutului de Studii Politice din Paris, iar din 1986 până în 1995 am fost redactor politic la Departamentul Român de la Institutul de Cercetări al postului de radio „Europa Liberă” – post condus de americani. Am revenit în România în 1991 și m-am dedicat studiilor de istorie și genealogie, fapt pentru care am fost ales, în 1994, președinte de onoare al Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, iar între 2001 și 2011 am fost președinte al Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”. Tot ca o recunoaștere a activității mele științifice în acest domeniu, menționez că în 18 aprilie 2013 am fost distins cu titlul de *Doctor honoris causa* al Universității „Dunărea de Jos” din Galați. În același an, la 24 noiembrie 2013, am devenit *membru de onoare* al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași.

³ Pierre-Adalbert Frotier de Bagneux (16 martie 1902, Paris-19 decembrie 1973, Limésy), fiul lui Louis Marie Joseph Frotier de Bagneux (1873-1910) și al lui Germaine de Wignacourt. S-a căsătorit în februarie 1931, la castelul familiei din Limésy, cu Anne-Marie de Polignac (25 noiembrie 1912, Paris-28 ianuarie 2004, Paris), fiica lui Henri de Polignac (1878-1915) și a Diane de Polignac (1882-1974).

N.D.I.: *În calitatea dumneavoastră de reputat specialist în genealogia familiilor boierești române, vă propun, domnule Mihai Dim. Sturdza, să începem discuția noastră cu o prezentare a istoriei și genealogiei ilustrei dumneavoastră familii.*

M.D.S.: Despre istoria și genealogia familiei Sturdza s-a scris încă demult. Acestea au făcut subiectul unor lucrări, comandate de domnitorul Mihail Grigore Sturdza⁴ pe la 1840, într-o vreme când toate familiile boierești din Moldova începeau să se intereseze mai îndeaproape de originile lor. În vremea romantismului, a primei jumătăți a secolului al XIX-lea, pătrunseseră și în Principatele Române diferite legende mai mult sau mai puțin exacte, mituri istorice, mituri genealogice. Acest fapt l-a determinat și pe domnitor să verifice diferitele versiuni care circulau despre originea familiei sale. Prima dintre aceste versiuni, bineînțeles falsă, a fost pusă în circulație de însuși tatăl domnitorului, marele logofăt Grigoraș Sturdza⁵, care – într-o călătorie de sănătate la băile, cred, de la Mehadia, în Transilvania – se întâlnește cu un conte ungar, care i-a spus că numele de Sturdza seamănă foarte mult cu numele familiei de conți maghiari Turzo.

Marele logofăt, Grigoraș Sturdza, a fost foarte interesat de această comparație, mai ales că, înainte cu câțiva ani, se lucrase la o genealogie a unei alte vechi familii boierești din Moldova, familia Balș,

⁴ Mihail Gr. Sturdza (14/26 aprilie 1794-8 mai 1884), domnitor regulamentar al Moldovei (aprilie 1834-iunie 1849). A fost fiul lui Grigore Sturdza și al Mariei Callimachi. S-a căsătorit la Iași, în 1817, cu Safta Rosetti (1802-1882) și apoi, în 1834, cu Smaranda Vogoride (Iași, 1816-Paris, 25 aprilie 1885).

⁵ Grigore Sturdza (1758-13 martie 1833), vornic al Moldovei, fiul lui Dimitrie Sturdza (m. 1794) și al Ruxandrei Ghica. S-a căsătorit cu Maria Callimachi (1762-1822), fiica domnitorului Moldovei Grigore Callimachi și a Ilenei Mavrocordat. Au avut trei copii: Elena (m. 1820; căsătorită cu Alexandru Ghica „Bilboquet” și apoi cu generalul Harting), Mihail Sturdza și Ruxandra (căsătorită cu Iordache Balș și Petre Mavrogheni). Grigore Sturdza a fost înmormântat în cavoul familiei, construit de domnitorul Mihai Sturdza la Mănăstirea Frumoasa. Monumentul funerar din marmură a fost ridicat în anul 1842 de către sculptorul italian Francisc Vernetta, venit la Iași din Odessa. Pe lângă blazonul familiei, monumentul are și următoarea inscripție: „*Pietatea cea fiiască a domnitorului Moldovei, MIHAIL STURDZA, au ridicat acest monument spre pomenire pre-strălucitului mare logof. și cavalier Gri. Sturza născut la 1758 săvârșit la 1833 mart în 13 zile*”.

care – pe baza asemănării de nume – a hotărât că descinde din vechi dinasti medievali de pe Coasta Dalmației, foști voievozi ai Zetei. Bineînțeles, versiunea cu comunitatea de origine a familiei moldovenești Sturdza cu acea familie maghiară Turzo – care se pare că și ea descinde, de fapt, din niște strămoși români din Ardeal – este o legendă, ca toate legendele, mai mult sau mai puțin frumoasă, dar care n-a rezistat, pentru că prea era fantezistă.

N.D.I.: *E o etimologie populară, de fapt.*

M.D.S.: E o etimologie, da, și pe simple asemănări. Cum foarte multă lume n-avea nici cunoștințe filologice, nici cunoștințe istorice, nu citea documentele, găsea că dacă seamănă se și potrivește. Domnitorul Mihail Sturdza a încredințat unei comisii făcute din trei membri ai familiei sale și din Gheorghe Asachi⁶, cel mai reputat savant al vremii, o comisie însărcinată să studieze documentele în care e vorba de familia Sturdza, și să întocmească o genealogie a acestei familii. Cererea nu era motivată doar de o curiozitate, așa cum o au mulți, de a-și cunoaște strămoșii, ci și de faptul că – întocmai ca în Europa Occidentală, ca și în Rusia, unde monarhii acordau titluri de noblețe pe bază de documente – trebuia ca și boierimea Moldovei să-și dovedească, pe bază de documente, vechile origini.

Era o îndeletnicire care n-avea ca scop doar satisfacerea unei vanități personale, de a-și căuta strămoși cât mai îndepărtați în negura vremilor, ci era vorba de faptul că tot ce se dovedea ca document istoric, cu cât era mai vechi, cu atât acorda mai multă importanță istorică familiei și, deci, era un motiv de a i se acorda importanță și în străinătate. Comisia istorică a întocmit o genealogie a familiei Sturdza, încercând să fie cât mai obiectivă, însă și acolo s-au găsit niște documente medievale, citând niște purtători cu nume mai mult sau mai puțin identic, care ar fi luat parte la cruciade; era moda cruciadelor peste tot, în toată Europa, nobilemea își căuta strămoși la cruciade. Și dacă nu-i găsea, îi inventa.

N.D.I.: *A fost o modă la mai multe familii boierești...*

⁶ Gheorghe Asachi (1 martie 1788-12 noiembrie 1869) a publicat, în 1842, la tipografia Albina din Iași *Ghenealoghia familiei Sturdza sau Turzo cu arborele spiței și cu stema ei*.

M.D.S.: O modă cu difuzare foarte restrânsă, în cercul limitat al familiilor respective. Deci, am avut la un moment dat, pentru foarte scurtă vreme, un strămoș care trăia în secolul al XIII-lea, care cred că a fost și la cruciade; bineînțeles că era altă fantezie. Genealogia documentară a fost publicată într-un mod mai serios de alt membru al familiei, Alexandru A. C. Sturdza⁷, care – în ajunul Primului Război Mondial – pe baza documentelor de familie, a publicat un foarte mare volum în limba franceză consacrat domniei lui Mihail Sturdza, *Règne de Michel Stourdza, prince de Moldavie*⁸. Un volum editat în condiții foarte frumoase, cu foarte multe ilustrații și cu destulă credibilitate, pentru că autorul era și profesor de cursuri libere de istorie a românilor la Sorbona.

N.D.I.: „A. C.” de la ce vine ? De la Alexandru?

M.D.S.: Da, de la Alexandru... pentru că în toate familiile boierești din România, ca și în Rusia de altfel, calendarul ortodox nu dispune de foarte multe nume. Or, în România revin: Constantin, Ion, Alexandru, Niculae, Gheorghe, Mihai – dau și eu pomelnicul, așa cum îl auziți – și atunci când o familie este mai numeroasă e foarte greu să-i distingi pe unii de alții. Familia știa să-i distingă pe Alecu, Sandu, Alexandru și Alecuțu..., știa despre cine este vorba. Dar când e vorba, de exemplu, despre Alexandru Sturdza, acest publicist, un istoric de bună calitate, care a scris în limba franceză și un omonim al său, alt Alexandru Sturdza⁹, care și-a făcut educația în Rusia, și acolo era

⁷ Alexandru A. C. Sturdza (10 mai 1867- ?), istoric și publicist, director adjunct al Muzeului Național de Antichități și membru al Societății de Geografie a Franței. A fost autorul mai multor cărți despre români și România, dintre care cea mai importantă rămâne: *La Terre et la Race Roumaines depuis leurs origines jusqu'à nos jours*, apărută la Paris în 1904 (Lucien Laveur éditeur, 720 pagini) și premiată de Academia Franceză.

⁸ Lucrarea lui Alexandru A. C. Sturdza *Règne de Michel Stourdza, prince régnant de Moldavie 1834-1849*, a apărut în 1907 la Paris (Librairie Plon, 434 pagini), în colecția *De l'histoire diplomatiques des roumains 1821-1859*, având 68 de ilustrații, două fototipii și 3 heliogravuri în text.

⁹ Alexandru Scarlat Sturdza (19 noiembrie 1791, Iași-13 iunie 1854, Sankt Petersburg), fiul lui Scarlat Sturdza, guvernator al Basarabiei. Diplomat și publicist, educat în Franța și Germania, a intrat în serviciul diplomatic rus în 1809. A scris: *Considérations*

cunoscut sub numele de Alexandre de Stourdza, pentru că dacă nu puneai „de” riscai să fii considerat...

N.D.I.: *Plebe...*

M.D.S.: Plebe... Și rușii făceau la fel. Îi chemau Obolenski, dar devenea „prințul de Obolenski” când venea în Franța. Era o modă. Și acest Alexandru Sturdza, care a trăit la începutul secolului al XIX-lea, a ajuns consilier al împăratului Alexandru I¹⁰, și un consilier foarte ascultat. Alexandru I era preocupat de studiul religiei ortodoxe, Alexandru Sturdza la fel. Alexandru Sturdza a publicat, nu știu exact în ce an, înainte de 1820, un tratat împotriva bisericii catolice și a iezuiților, tratat care a avut o mare influență asupra expulzării Ordinului Iezuit din Rusia, și același Alexandru Sturdza l-a însoțit pe împăratul Alexandru I al Rusiei la congresele europene care au urmat căderii lui Napoleon¹¹, el fiind autorul unui proiect al Sfintei Alianțe a Regilor¹².

Dar Sfânta Alianță a Regilor era, de fapt, îndreptată împotriva răspândirii spiritului revoluționar, care răvășise Europa și se terminase cu războaiele lui Napoleon. Trebuie spus că Sfânta Alianță, deși avea un substrat foarte religios, mistic și conservator, chiar retrograd, a contribuit la decenii de pace în Europa. Primul mare război în Europa a avut loc la 30 de ani după semnarea Sfintei Alianțe; a fost Războiul Crimeei care a fost dus de Turcia, Franța, Anglia și Regatul Sardiniei împotriva Rusiei. Un război, totuși, local. Următorul mare război a fost dus de Franța împotriva Germaniei în 1870 și, după aceea, Europa a cunoscut aproape 40 de ani de pace până la izbucnirea micilor

sur la doctrine de l'esprit de l'Église orthodoxe (1816), *La Grèce* (1821) și *Oeuvres posthumes religieuses, historiques, psilosophiques et littéraires* (5 volume, Paris, 1858-1861).

¹⁰ Alexandru I Romanov (23 decembrie 1777-1 decembrie 1825), a fost țar al Rusiei (23 martie 1801-1 decembrie 1825), rege al Poloniei (1815-1825), mare duce al Finlandei (1809-1825) și al Lituaniei (1815-1825).

¹¹ Napoleon I Bonaparte (15 august 1769-5 mai 1821), împărat al Franței (18 mai 1804-11 aprilie 1814 și 20 martie-22 iunie 1815).

¹² Lucrarea lui Alexandru Sturdza s-a numit *Mémoire sur l'État actuel de l'Allemagne* și era, în fapt, un proiect al Sfintei Alianțe, scris în 1818 la cererea țarului Alexandru I în vederea congresului de la Aix-la-Chapelle (Aachen), în care se afirma clar identitatea europeană, dincolo de diferențele etnice sau religioase.

războaie balcanice și, mai ales, a Primului Război Mondial, urmat de faimosul secol al XX-lea, care a adus atâtea catastrofe nu numai asupra Europei, dar și a omenirii, în general. „Secolul extremelor”, așa cum i-a spus istoricul englez Eric Hobsbawm¹³.

N.D.I.: *Dar să revenim la numeroșii purtători ai numelui Alexandru din familia dumneavoastră.*

M.D.S.: Ca să revenim la acești numeroși „Alexandru”, era deci o necesitate practică de a-i diferenția pe unii de alții și Alexandru Sturdza, consilierul țarului, fiind primul Alexandru Sturdza care a apărut pe scena politică sau istorică a Europei, nu a considerat necesar – pentru el nici nu era necesar! – să-și adauge numelui inițialele tatălui, pe când Alexandru A. C. Sturdza, care a fost un publicist istoric, așa cum am spus, pentru a fi deosebit de înaintașul său, și-a spus Alexandru A. C., pentru că pe tatăl său îl chema tot Alexandru și pe bunic Constantin. Acest Alexandru A. C. Sturdza era văr primar cu alți doi membri ai familiei Sturdza, veri primari între ei. Voi lăsa pe cel mai important la urmă.

Unul a fost Dimitrie C. Sturdza-Șcheianu¹⁴, care și-a pierdut averea cheltuind-o pe achiziționarea de manuscrise, cărți și biblioteci, pe care le-a lăsat Academiei, el însuși fiind autor al unei mari publicații istorice¹⁵, editată împreună cu vărul său D. A. Sturdza¹⁶, omul politic

¹³ Eric Hobsbawm (1917-2012), istoric englez, autor al trilogiei istorice *Age of Revolution* (1962), *Age of Capital* (1975), *Age of Empire* (1987). Lucrarea *Secolul extremelor* a fost tradusă și la noi, în 1998, la Editura Orizonturi-Lider din București.

¹⁴ Dimitrie C. Sturdza-Șcheianu (19 mai 1839-6 februarie 1920), filolog, istoric și om politic, ministru de Justiție (1891). Membru de onoare al Academiei Române (1907), a donat acesteia o importantă colecție de documente și foarte valoroasa sa bibliotecă din conacul de la Șcheia (județul Iași).

¹⁵ Este vorba de lucrarea *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, din care au apărut 11 volume între anii 1889-1909. În plus, cei doi au editat și o parte din colecția de 6000 de documente lăsată, în 1874, de Eudoxiu Hurmuzaki lui D. A. Sturdza. Lucrarea a fost publicată – între 1887 și 1900 – sub titlul *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*.

¹⁶ Dimitrie (Mitiță) A. Sturdza-Miclăușeni (10 martie 1833-8 octombrie 1914), om politic, ministru în mai multe guverne, prim-ministru al României (1895-1896, 1897-1899, 1901-1904 și 1907-1908). Președinte al Partidului Național Liberal (1892-1909).

liberal, care a jucat un rol și în politica țării, fiind – la un moment dat, între Ion C. Brătianu¹⁷ și Ion I. C. Brătianu¹⁸ – șeful Partidului Național Liberal. D. A. Sturdza a fost și prim-ministru al României, și ministru, și numismat, și publicist istoric și unul din ctitorii Academiei Române.

N.D.I.: *Președinte și, apoi, secretar general al Academiei pentru aproape trei decenii.*

M.D.S.: Și secretar perpetuu. De ce-și spunea „D. A. Sturdza”? Pentru că pe tatăl său îl chema Alexandru¹⁹, el însuși ținând să se deosebească de vărul său primar, D. C. Sturdza, care și el a fost un publicist și istoric cunoscut, și de o rudă mai îndepărtată, care era străbunicul meu direct, beizadea Dimitrie Sturdza²⁰, fiul cel mai mare al domnitorului Mihail Sturdza. De atunci, în ramura familiei Sturdza căreia îi aparțin, adică ramura urmașilor domnitorului Mihail Sturdza, au rămas folosite la fiecare generație, cel puțin de două ori, prenumele de Mihai, prenumele de Dimitrie și, mai puțin, prenumele de Grigore.

N.D.I.: *Să revenim, vă rog, la domnitorul Mihai Sturdza.*

M.D.S.: Ca să revenim la domnitor și la comisia de genealogiști și istorici pe care a înființat-o pentru a studia istoria familiei, trebuie să spun că familia Sturdza își are, în mod incontestabil, originea în vremea

Membru, vicepreședinte, președinte și secretar general al Academiei Române, a donat acesteia importante colecții de documente și hărți.

¹⁷ Ion C. Brătianu (2 iunie 1821-4 mai 1891), președinte al Partidului Național Liberal (1882-1891), ministru în mai multe guverne și președinte al Consiliului de Miniștri (1876-1879, 1879-1881 și 1881-1888), cu un rol esențial în obținerea Independenței de stat a României.

¹⁸ Ion I. C. (Ionel) Brătianu (20 august 1864-24 noiembrie 1927), inginer și remarcabil om politic. Președinte al Partidului Național Liberal (1909-1927), ministru în mai multe guverne și președinte al Consiliului de Miniștri (1908-1910, 1914-1918, 1918-1919, 1922-1926 și 1927). A avut un rol hotărâtor în realizarea României Mari.

¹⁹ Alexandru (Alec) Sturdza-Miclăușeni (1803-23 iulie 1848), fiul lui Dimitrie Sturdza și al soției sale Elenco Balș, proprietar al castelului de la Miclăușeni (județul Iași), unde este și înmormântat.

²⁰ Dimitrie M. Sturdza (Iași, 5 iunie 1820-Dieppe, 31 august 1908), căsătorit la 15 iunie 1874 cu Ecaterina (Catrina) Sturdza.

domniei lui Alexandru Lăpușneanu²¹. Eu însumi am studiat această genealogie și nu am reușit să mă lămuresc pe de-a întregul nici pe mine asupra persoanei întemeietorului cunoscut al familiei, marele hatman Ion Sturdza²².

N.D.I.: *Deci există și un Ion.*

M.D.S.: Există și un Ion, mai există și Petru, a fost actorul Petru Sturdza²³, există actrița Lucia Sturdza-Bulandra²⁴. Dar sunt prenume ca Alexandru, Constantin – așa cum am spus, nu vreau să repet tot pomelnicul – care în toate familiile creează confuzii. Și acum, când începe o înmulțire a publicațiilor de documente istorice, constat că și în indicii alfabetici și tematici de la sfârșitul volumelor se mai fac confuzii, pentru că autorii n-au cum să știe, nu cunosc decât genealogiile care au fost publicate până acum. Deci, acest hatman Ion Sturdza, din vremea lui Alexandru Lăpușneanu, de la început a făcut donații Sfântului Munte Athos²⁵, lucru care pe mine mă face să cred că era, ca și alți boieri români, originar din Sudul Dunării. Există și astăzi în Nordul Greciei, în Epir, unde sunt mulți aromâni, localitatea Struza și numele de Sturza nu Sturdza. Acuma, moldovenii poate că au schimbat numele, eu nu vorbesc aici de o ipoteză istorică sau genealogică, pe care doar un anumit fler al meu mă face să o întrevăd. Nu sunt absolut sigur. Fapt este că acest hatman, Ion Sturdza, a ctitorit

²¹ Alexandru Lăpușneanu (c. 1515-11 martie 1568), domnitor al Moldovei (septembrie 1552-decembrie 1561, martie 1564-9 martie 1568).

²² Despre cariera lui Ion Sturdza vezi, pe larg, Maria-Magdalena Székely, *Sfetcnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 206-215.

²³ Petre Sturdza (23 noiembrie 1869-4 ianuarie 1933), actor. A jucat în filmele *Țigăncușa la iatac* și *Ciuleandra*.

²⁴ Lucia Sturdza-Bulandra (25 august 1873-19 septembrie 1961), una dintre marile actrițe ale teatrului românesc, căsătorită cu actorul Tony Bulandra.

²⁵ În primăvara anului 1552 hatmanul Ion Sturdza le-a dăruit 200 de florini și un vas de argint călugărilor de la Mănăstirea Vatoped de pe Muntele Athos, cerându-le să i se facă pomenire în fiecare an, în ziua prăznuirii Arhanghelilor Mihail și Gavril, la 8 noiembrie. Familia Sturdza va face donații Mănăstirii Vatoped până în secolul al XIX-lea (Cf. Maria-Magdalena Székely, *Sfetcnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 214-215).

biserici, a început să aibă moșii, s-a căsătorit cu Neacșa Huhulea²⁶. Această familie Huhulea²⁷, care nu mai există de mult, era o familie boierească mai veche, dinainte de descălecare, avea moșii pe Valea Bistriței, adică în Munții Carpați, acolo unde năvălirile tătărești nu au reușit să pătrundă. În acea regiune existau multe vechi familii – Prăjescu, Buhuș și altele – pe care, pe urmă, le-au moștenit familii boierești mai noi, între care, atunci, era socotită și familia Sturdza. Când vorbesc de „atunci”, este vorba de vremea lui Alexandru Lăpușeanu, când s-au ridicat alte două neamuri care au lăsat un nume în istoria Moldovei și cu care familia Sturdza s-a înrudit apoi: familia Racoviță și familia Balș.

Acest Ion Sturdza a avut urmași²⁸ care au rămas în rândurile boierimii moldovene și după marele dezastru căruia i-a căzut victimă boierimea Moldovei în vremea lui Mihai Viteazul, când luptele

²⁶ Ana (Neacșa) Huhulea era fiica postelnicului Huhulea (fiul lui Isaia de la Răcățău). Ea aducea ca zestre satele Tudora, Oprișeni, Frățești și Geamini (Maria-Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș*, p. 214).

²⁷ Vezi arborele genealogic al familiei Huhulea la Maria-Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș*, p. 490, anexa 2.

²⁸ Ion Sturdza (mort după 1553) și Neacșa (Ana) Huhulea nu au avut copii care să fi ajuns la vârsta matură. Succesiunea familiei Sturdza a continuat prin urmașii fratelui hatmanului Ion Sturdza, diacul Dumitru Sturdza, în ordine de primogenitură masculină: Teodor (căsătorit cu Ana), Gavril (m. noiembrie 1615; căsătorit cu Agaftona), Matei (m. 1653; căsătorit cu Nastasia Mihăilescu), Chiriac (m. înainte de 6 noiembrie 1682; căsătorit cu Alexandra Prăjescu și cu Anița), Ion (m. 1722; căsătorit cu Irina Bucium), Sandul (m. înainte de 1756; căsătorit cu Safta Paladi), Dimitrie (m. 1794; căsătorit cu Ruxandra Ghica), Grigore (1858-1833; căsătorit cu Maria Callimachi), Mihail (1794-1884; căsătorit cu Safta Rosetti și Smaranda Vogoride), Dimitrie (1818-1908; căsătorit cu Catrina Sturdza), Mihai (1876-1941; căsătorit cu Olga Mavrocordat), Dimitrie (1909-1938; căsătorit cu Ileana Manu) și Mihail Dimitrie (n. 1934; căsătorit cu Isabelle de Bagnoux). Vezi *Schița genealogică* anexată la volumul lui Cristian Popișteanu și Dorin Matei, *Sturdzeștii. Din cronică unei familii istorice*, cuvânt înainte de acad. Dan Berindei, București, Fundația Culturală „Magazin Istoric”, 1995; *Arborele genealogic al marelui logofăt Sandu Sturdza*, anexat la articolul lui Mihai-Bogdan Atanasiu, *Un „stâlp al țării” în prima jumătate a veacului al XVIII-lea: marele logofăt Sandu Sturdza*, în volumul *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, editori Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 41-51.

familiei Movilă²⁹ au adus în țară oști străine și când au dispărut de pe scena istorică sau au decăzut o serie de familii boierești care jucaseră un rol important până atunci. Dau doar trei exemple, mă refer iarăși la Moldova: familiile Stroici, Tăutu, Moșoc și Stârcea, care au continuat până în zilele noastre, dar în rândurile micii sau foarte micii boierimi. Ele și-au pierdut rolul istoric, locul lor fiind luat de aceste trei familii pe care le-am citat adineauri: Balș, Racoviță și Sturdza, cărora li s-au alăturat foarte repede altele, iarăși boieri noi: familiile Cantemir, Bogdan, Palladi, Costachi și altele.

N.D.I.: *Stroici e cel pomenit și de Costache Negruzzi.*

M.D.S.: Da, exact. Faptul că familiile mai vechi, când se stingeau, erau imediat înlocuite de altele, cu care se înrudeau, este un fenomen istoric și natural. O țară trebuie condusă de o elită politică și atunci când această elită politică dispăre, ea este înlocuită de cea care îi urmează. Sunt cazuri nenumărate. De exemplu, în Italia este cunoscut cazul din Evul Mediu, când grupuri nobiliare se combăteau și cei învinși erau alungați, li se confisca averea și, dacă scăpau cu viață, încă se puteau socoti mulțumiți.

În fruntea lucrării mele *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*³⁰ citez o frază a sociologului și a istoricului italian Vilfredo Pareto³¹, care a trăit la începutul secolului al XX-lea și care spune: „Istoria este un cimitir de aristocrații”. De ce este un cimitir de aristocrații? Pentru că istoria nu a fost făcută de masele populare – care, săracele, întotdeauna au fost supuse unor porunci, împilări sau

²⁹ Familia Movilă a dat doi domnitori ai Moldovei: Ieremia Movilă (1595-1600, 1600-1606) și Simion Movilă (1606-1607; a domnit și în Muntenia între 1600-1601 și 1601-1602), dar și doi mitropoliți: Gheorghe Movilă, episcop de Rădăuți și mitropolit al Moldovei (1588-1591) și Petru Movilă, mitropolit al Kievului (1633-1646).

³⁰ Mihai Dim. Sturdza, coordonator și coautor, *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, volumul I, Abaza-Bogdan, București, Simetria, 2004; vol. II, *Boian-Buzescu*, București, Editura Simetria, 2011; vol. III, *Familia Cantacuzino*, București, Editura Simetria, 2014.

³¹ Vilfredo Federico Damaso Pareto (15 iulie 1848-19 august 1923), inginer, sociolog, economist și filosof italian. A scris: *Cours d'Économie Politique Professeé a l'Université de Lausanne* (vol. I-II, 1896-1897); *Les Systèmes Socialistes* (1902), *Trattato di Sociologia Generale* (4 vol., 1916).

bunului plac – ci de personalități și de oamenii din jurul acelor personalități. Nimeni, nici chiar Napoleon, nu ar fi putut governa dacă nu avea în jurul lui oameni pe care să și-i aleagă după criteriile lui, oameni capabili, dar deseori fără prea multe scrupule morale sau crize de conștiință.

N.D.I.: *Să revenim la rolul familiei Sturdza, în acest context.*

M.D.S.: Familia Sturdza a continuat să joace un rol în fruntea boierimii moldovenești fără să fie, totuși, socotită printre primele familii în secolul al XVII-lea³². Ea s-a menținut, totuși, și sub domniile fanariote, împreună cu alte câteva familii boierești moldovenești. Eu mă refer mereu la Moldova, pentru că familia despre care vorbesc – familia mea – este o familie de moldoveni. Întâmplarea a făcut ca o familie foarte nouă, de noi veniți – urmașii domnitorului Gheorghe Ghica³³ (primul domnitor Ghica, care era de origine albaneză, ca și Vasile Lupu³⁴, ca și Gheorghe Duca³⁵) – să rămână iarăși în Moldova. Veneau cu sprijin otoman de la Înalta Poartă și Gheorghe Ghica, a cărui domnie a fost relativ scurtă, avea un fiu născut la Constantinopol într-o familie, tot așa, ortodoxă, pe care l-a însurat cu o fată de boier de țară. Toți grecii care veneau aici trebuiau să se împământenească, pentru a avea o justificare a rolului lor în politica țării. Luau fete de boieri din Țara

³² Despre rolul politic al membrilor familiei Sturdza – Gavril, Matei, Toderașco, Chiriac și Ion – în secolul al XVII-lea și dregătoriile deținute de aceștia, vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 443-446.

³³ Gheorghe Ghica Vodă (1600-1664, Constantinopol), fiul lui Matei Ghica (1565-1620). A fost pârcălab de Hotin (1625) și vornic de Țara de Jos (1648). Domnitor al Moldovei (13 martie 1658-12 noiembrie 1659) și al Țării Românești (20 noiembrie 1659-noiembrie 1660).

³⁴ Vasile Lupu (1593-aprilie 1661, Istanbul), pe numele real Lupu Coci. A deținut dregătoria importantă (mare vistiernic, comis, mare spătar, mare hatman și mare vornic al Țării de Jos), înainte de a deveni domnitor al Moldovei (aprilie 1634-aprilie 1653; mai-iulie 1653).

³⁵ Gheorghe Duca (1630-31 martie/10 aprilie 1685, Liov), domnitor al Moldovei (noiembrie 1665-21/31 mai 1666; decembrie 1668-decembrie 1671; ianuarie-10/20 august 1672; decembrie 1678-noiembrie 1683) și al Țării Românești (6/16 decembrie 1673-28 noiembrie/8 decembrie 1678).

Românească sau din Moldova și cumpărau moșii, drept care erau socotiți boieri pământeni.

Fiul lui Gheorghe Ghica, adică fiul primului domnitor din familia Ghica, Grigorașcu Ghica³⁶, care a domnit și el și care a fost o personalitate mai marcantă în istoria Țărilor Române decât tatăl său, a luat de soție pe fiica vistierului Matei Sturdza³⁷ și așa s-au încuscrit cele două familii. Prin această căsătorie, care la epoca aceea nu a contat foarte mult, avantajul era al lui Ghica, nu al familiei Sturdza: el, ca boier străin, lua o fată de boier din Moldova, cu o anumită situație datorată înrudirii cu ei. Pe la 1730, în plin început al vremurilor fanariote, un alt domnitor Grigore Ghica³⁸, își căsătorește fata, pe domnița Ruxandra³⁹, cu Dumitrașcu Sturdza, fiul vistiernicului Alexandru Sturdza⁴⁰.

³⁶ Grigore I Ghica Vodă (1628-1675, Constantinopol), fiul domnitorului Gheorghe Ghica. A fost domnitor al Țării Românești (noiembrie 1660-20 noiembrie 1664 și 20 martie 1672-noiembrie 1673) și principe al Sfântului Imperiu German. S-a căsătorit în 1654 cu Maria Sturdza, fiica lui Matei Sturdza și a Nastasiei Mihăilescu. Grigore și Maria Ghica au avut șapte copii: Ruxandra, Ștefăniță, Ion, Maria, Matei, Leopold și Ecaterina.

³⁷ Matei Sturdza (m. 1653) era fiul lui Gavril Sturdza (m. noiembrie 1615) și a soției sale, Agaftona. Matei s-a căsătorit cu Nastasia Mihăilescu, cu care a avut opt copii: Chiriac, Ilie, Toderășcu, Maria, Alexandra, Safta, Alexandru și Măricuța.

³⁸ Grigore II Ghica Vodă (Constantinopol, 1695-București, 23 august 1752), fiul marelui ban Matei Ghica și al Ruxandrei Mavrocordat. A fost domnitor al Moldovei (7 octombrie 1726-16 aprilie 1733; 27 noiembrie 1735-24 noiembrie 1741; mai 1747-aprilie 1748) și al Țării Românești (16 aprilie 1733-27 noiembrie 1735; aprilie 1748-23 august 1752). A fost căsătorit cu Zoe Manu (m. 1759, la Constantinopol), cu care a avut șapte copii: Matei Ghica Vodă, Grigore, Gheorghe, Ruxandra, Alexandru, Smaranda și Scarlat Ghica Vodă).

³⁹ Ruxandra Ghica (m. Iași, 1780, înmormântată la Mănăstirea Frumoasa), fiica lui Grigore II Ghica și a Zoei Manu, s-a căsătorit la Iași, în 1743, cu Dimitrie Sturdza, hatman și mare medelnicer. Au avut cinci copii: Grigore (căsătorit cu Maria Callimachi), Scarlat (căsătorit cu Sultana Moruzi), Maria (căsătorită cu Dimitrie Mavrocordat), Smaranda (căsătorită cu Nicolae Filipescu) și Zoe (căsătorită cu Manolache Brâncoveanu).

⁴⁰ Alexandru (Sandul) Sturdza (m. înainte de 1756) era fiul lui Ion Sturdza. S-a căsătorit cu Safta Palade, cu care a avut șase copii: Ion, Dimitrie, Constantin, Ștefan, Maria și Catrina.

Prin acest Dumitrașcu Sturdza – fiul lui Dimitrie Cantemir⁴¹ – apare, pentru prima oară, numele de Dimitrie în familie. Toți domnitorii aveau foarte mulți fini. A avea drept naș pe un domnitor era o onoare pentru familia respectivă. De atunci, de la acest Dumitrașcu Sturdza și soția sa, domnița Ruxandra Ghica, începe rolul de prim-plan al familiei noastre în istoria României, un rol de prim-plan care – nu-i nevoie de prea multă modestie, ca s-o spun – se datorează bineînțeles și acestei încusurii, prin familia Ghica, cu toate familiile fanariote ale vremii, dar și unor calități politice ale Sturdzeștilor din vremea aceea.

Au existat, încă de atunci, alți boieri de țară aleși domnitori. După revoluția grecească de la 1821, Ion Sandu Sturdza⁴², este ales domnitor tocmai pentru că era boier de țară și nu era încusur cu familiile fanariote. El a fost ales la presiunea turcească, turcii nemaivoid să aibă de-a face cu domnitori greci. Aceștia se dovediseră cu totul necredincioși față de Înalta Poartă, cu ocazia războiului de independență a Greciei, care la noi a avut drept consecință revoluția lui Tudor Vladimirescu. Ion Sandu Sturdza, urcând pe Tronul Moldovei, conform unei vechi și nenorocite tradiții a politicii noastre, a fost imediat combătut de marea boierime, cu care totuși se înrudea, o mare boierime care a încercat să-l dea jos de pe scaunul domnesc. Cine era în fruntea partidei boierești care se opunea domniei lui Ioniță Sandu Sturdza? Erau cei șapte stâlpi ai Moldovei, toți mari boieri, și din acești șapte stâlpi doi erau Sturdzești, între ei Grigorașcu Sturdza, tatăl viitorului domnitor Mihail Sturdza.

Precum se știe, Ion Sandu Sturdza a fost scos din domnie de un detașament rusesc, care l-a ridicat noaptea din palatul domnesc din Iași și l-a dus peste Prut. Basarabia fusese deja luată de ruși, din 1812. L-au dus peste Prut, unde l-au ținut câtăva vreme ca să-l învețe minte să nu

⁴¹ Dimitrie Cantemir (26 octombrie/5 noiembrie 1673-21 august 1723), mare cărturar și domnitor al Moldovei (18/28 martie-aprilie 1693; 23 noiembrie/4 decembrie 1710-11/22 iulie 1711).

⁴² Ioan (Ioniță) Sandu Sturdza (1762-2 februarie 1842), fiul lui Sandu Sturdza și al Mariei Bogdan. Căsătorit cu Ecaterina, fiica marelui logofăt Nicolae Rosetti-Roznovanu. A fost primul domnitor pământean al Moldovei după domniile fanariote (1/13 iulie 1822-23 aprilie/5 mai 1828).

mai trateze ordinele rusești cu încercările de independență pe care le avea el. Tronul Moldovei a fost dobândit de ruda sa, Mihail Sturdza, stră-străbunicul meu, om la acea vreme destul de tânăr, care avea vreo 32-33 de ani. Noi astăzi spunem destul de tânăr pentru că la 50 de ani, în secolul al XIX-lea, erai deja socotit în pragul bătrâneții. Stră-străbunicul meu era despărțit de prima lui soție, Safta Rosetti-Paladi⁴³, aparținând și ea unei mari și vechi familii boierești de origine greacă, cu care avea doi fii: pe Dimitrie și pe Grigore⁴⁴. Voi vorbi mai încolo și de unul și de celălalt.

Mihail Sturdza, nefiind căsătorit și ducându-se la Constantinopol – unde se hotărau domniile – l-a cunoscut acolo pe atotputernicul Ștefanache Vogoridi⁴⁵, grec din Fanar, care era omul atât al Ambasadei Ruse, cât și al Ambasadei Engleze, Rusia și Anglia fiind atunci cele două mari puteri care se înfruntau la Constantinopol. Rusia încerca să dezmembreze Imperiul Otoman și, sub pretextul eliberării popoarelor creștine, să mai pună mâna pe câte o provincie, pe care apoi s-o trateze după sistemul rusesc, cum știau ei. Anglia, opunându-se acestei tendințe de cotopire a Rusiei, era interesată de menținerea unui Imperiu Otoman slab, dar dispus să-i cedeze avantaje comerciale.

Vogoridi i-a promis lui Mihail Sturdza că îl poate face domnitor cu sprijinul ambasadelor străine și al Porții. Vogoridi era omul de încredere al marelui vizir Reșid Pașa⁴⁶, un mare reformator. Turcii nu

⁴³ Safta Rosetti (1802-1882), era fiica lui Vasile Rosetti (m. 1829) și a Smarandei Dimachi (1784-23 iunie 1846, înmormântată la moșia Cilibiu din Iași). S-a căsătorit în 1817, la Iași, cu Mihail Sturdza, de care a divorțat, recăsătorindu-se cu Constantin Paladi.

⁴⁴ Beizadea Grigore M. Sturdza (1821-13 ianuarie 1901), supranumit Beizadea Vițel, fiul domnitorului Mihail Sturdza și al Săfticăi Rosetti. Căsătorit cu contesa Dash, cu Olga Ghica și cu Ralu Turculeț.

⁴⁵ Ștefan Vogoridi (1782-august 1859, Constantinopol), fiul Anei și al lui Ioan Vogoridi. Agă (1813), mare postelnic (1814), hatman (1820), prinț de Samos (1833-1849). S-a căsătorit în Fanar, în 1832, cu Ralu Skilitzi (1791-1845), fiica Eufrosinei Scanavi și a lui Jacoumi Skilitzi. Au avut împreună șapte copii: Ana, Ioan, Smaranda, Hariclea, Nicolae, Alexandru și Maria.

⁴⁶ Mustafa Reșid Pașa (13 martie 1800-7 ianuarie 1858), om politic și diplomat otoman, ambasador la Paris (1834-1836; 1841-1845) și Londra (1836;1838), ministru al

erau chiar așa de incapabili și de proști precum au încercat să acrediteze istoricii de mai târziu ai popoarelor balcanice. Reșid Pașa încerca să aplice o politică de reforme politice, să dea egalitate de drepturi și creștinilor, și armenilor, și evreilor din Imperiul Otoman, să asigure o oarecare libertate a cultelor religioase ș.a.m.d. Omul său, în ceea ce privește negocierile cu grecii și cu puterile occidentale, era Ștefanache Vogoridi, care avea mai multe fete de măritat. Aranjamentul a fost încheiat și Mihail Sturdza s-a căsătorit foarte repede, chiar la Constantinopol fiind încă, cu Smaranda Vogoridi⁴⁷, fata cea mai mare a beyului de Samos. El avea titlul de bey, de principe de Samos, așa cum mai târziu îl va avea Ion Ghica. Mihail Sturdza s-a întors la Iași cu o doamnă care nu știa românește atunci și cu care, în pofida acestui aranjament de pură conveniență și de interese politice, a conviețuit foarte bine. Și o spun asta, aș putea să nu o spun, ei s-au înțeles amândoi foarte bine. Ea n-a fost străbunica mea, fiii domnitorului erau din altă căsătorie anterioară.

N.D.I.: *Cu Săftica Paladi, nu?*

M.D.S.: Cu Săftica Paladi, da. Care avea o moșie lângă Iași, la Cilibiu⁴⁸.

N.D.I.: *Am înțeles însă că această Smaranda era frumoasă.*

M.D.S.: Nu era foarte frumoasă, nu, n-aș putea spune, că există portretul ei. Nu era nici frumoasă, nici urâtă, aș spune eu. După cum nici domnitorul nu era un bărbat frumos deloc. Tipul fizic al urmașilor domnitorului, adică înalți și arătoși, vine de la Safta Paladi, prima lui soție, o persoană impunătoare și de talie înaltă. De la ea s-a menținut această talie timp de șapte generații, lucru foarte curios, și toți, dar

Afacerilor Externe (1837) și mare vizir al Imperiului Otoman (1846-1848; 1848-1852; 1854-1855; 1856-1857; 1857-1858).

⁴⁷ Smaranda Vogoridi (Iași, 1816-Paris, 25 aprilie 1885), fiica lui Ștefan Vogoridi (1782-1859) și a lui Ralu Skilitzi (1791-1845). S-a căsătorit în Fanar, în mai 1834, cu domnitorul Mihail Sturdza, cu care a avut doi copii: Mihai și Maria.

⁴⁸ Sat în comuna Golăiești, județul Iași. Aici familia Sturdza a ridicat o biserică, în 1818, cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”, refăcută ulterior de mai multe ori. În fața altarului se află cavoul familiei Sturdza, distrus în parte în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Biserica este monument istoric de categoria B, având codul IS-II-m-B-04121.

absolut toți, suntem înalți. Verii mei primari, verii mei de-ai doilea, copiii acestor veri sunt toți înalți.

N.D.I.: *Părinții dumneavoastră au fost înalți, și tatăl dumneavoastră, și beizadea Vițel.*

M.D.S.: Și tatăl meu și bunicul meu și unchiul meu. Da, exact, toți, și verii mei, cum am spus. Acum, nu voi vorbi prea mult de domnia lui Mihail Sturdza, care a fost foarte criticată în vremea lui, pentru că exista în Moldova un grup de tineri revoluționari, care nu erau atât de revoluționari pe cât s-a spus, era în primul rând o problemă de generație. Tineretul vroia schimbări și părinții acestor tineri erau boieri mari sau mai mici. Rusia nu a așteptat decât un pretext pentru a invada din nou Țările Române, sub motiv de revoluționarism și atât Sturdza în Moldova, cât și Bibescu⁴⁹ în Țara Românească, au încercat să aplice anumite reforme, fără să atragă intrarea trupelor rusești în țară. Era o politică de echilibru foarte periculoasă. În urmă cu un deceniu s-au publicat la Chișinău documente privind domnia lui Mihail Sturdza, rapoarte consulare rusești, de unde se vede – și mi-a făcut mare plăcere să citesc acest lucru – că domnitorul ținea piept consulilor ruși într-un mod, câteodată, vehement, opunându-se ultimatumurilor lor. Politica rusească pe termen lung viza transformarea țărilor române, progresiv, în provincii ale Imperiului Rus. De la Dunăre se urmărea mai apoi eliberarea bulgarilor și, pe urmă, a grecilor.

N.D.I.: *Într-un proces care să cuprindă, încet-încet, toată Europa?*

M.D.S.: Păi, da, așa au făcut mereu sub motivul eliberării. Eliberarea, o vreme sub forma religioasă, mai târziu sub forma propagandei comuniste. Țelurile acestei mari puteri erau întotdeauna aceleași, indiferent de cuvintele sau haina cu care erau îmbrăcate. Mihail Sturdza a avut o domnie foarte lungă pentru acele vremuri, 16 ani. A plecat în 1849, a luat drumul exilului și nu s-a dus, cum ar fi fost normal și cum ar fi

⁴⁹ Gheorghe Bibescu (Târgu Jiu, 26 aprilie 1802-Paris, 1 iunie 1873), fiul lui Dimitrie Bibescu (1757-1831) și al Ecaterinei Văcărescu. Domnitor al Țării Românești (decembrie 1842-iunie 1848). Căsătorit cu Zoe Mavrocordat (cu care a avut opt copii: Elisabeta, Sofia, Ecaterina, Nicolae, Grigore, George și Zoe) și cu Maria Văcărescu (cu care a avut două fiice: Maria și Elena).

vrut rușii, să-și trăiască restul existenței în Rusia, ci a plecat la Paris unde și-a cumpărat o reședință⁵⁰ pe care românii o calificau drept palat. Dacă era la București sau la Iași era într-adevăr un palat, dar la Paris era doar o clădire mare și încăpătoare și nimic mai mult.

N.D.I.: *Hotel particular, adică o reședință particulară.*

M.D.S.: Hotel particular, da.

N.D.I.: *Și mai există?*

M.D.S.: Mai există și acum. Era *hotelul particular* care fusese construit de un mareșal al lui Napoleon, care l-a vândut domnitorului Sturdza. Acesta a trăit acolo aproape 40 de ani, și mai târziu, după ce a murit, palatul a fost moștenit de unica sa fiică, prințesa Gorceacov⁵¹, măritată cu fiul cancelarului Rusiei, Gorceacov⁵². La moartea ei, această reședință a fost locuită de familia Gorceacov până în ajunul Primului Război Mondial, când a fost vândută unui lord englez și urmașa acestuia a trăit acolo până acum 30 de ani, când au vândut reședința unor libanezi, cred.

N.D.I.: *Există acolo vreo placă memorială care să amintească de Mihail Vodă Sturdza?*

M.D.S.: Nu. Parisul nu este așa de generos. Sunt atâția străini importanți – scriitori, poeți, savanți, oameni politici, regi – care au ales Franța ca loc de exil și în primul rând Parisul, dar plăci comemorative sunt doar pentru francezi, pentru străini aproape nu sunt deloc.

N.D.I.: *La Baden-Baden cum a ajuns domnitorul Mihail Sturdza?*

M.D.S.: La Baden-Baden a ajuns în felul următor: în anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea, orașul balnear Baden-Baden, din sudul Germaniei, situat într-un peisaj încântător și beneficiind de o climă foarte blândă, era

⁵⁰ Reședința din Paris era situată pe strada Varennes nr. 73 și fusese cumpărată de Smaranda Vogoridi „prin mijloacele sale pecuniare”, după cum scria domnitorul Mihail Sturdza în *Testamentul* său, redactat la Paris. Vezi *Testamentul lui Mihail Sturdza din 28 octombrie 1963*, publicat în volumul *Testamente (1599-1917)*, antologie și studiu introductiv de Georgeta Filitti, București, Editura Notarom, 2007, p. 163. Textul complet al *Testamentului* la p. 160-208.

⁵¹ Maria Sturdza (1848-1905), fiica lui Mihail Sturdza și a Smarandei Vogoridi (1810-1885), căsătorită cu prințul Constantin Gorceacov.

⁵² Aleksandr Mihailovici Gorceacov (15 iunie 1798-11 martie 1883, Baden-Baden), prinț, diplomat și cancelar al Rusiei (1856-1882).

locul de vilegiatură al lumii europene de atunci. Aici veneau împăratul Germaniei, oamenii politici ruși, împărăteasa Rusiei, veneau personalități politice din toată lumea. La Baden-Baden⁵³ își petrecea vacanțele și Mihail Sturdza cu familia lui și cu fiul lui din a doua căsătorie, denumit tot Mihail⁵⁴, care a murit în condiții misterioase în câteva zile după ce a dat bacalaureatul. Și dat fiindcă acestui tânăr îi plăcea foarte mult să-și amintească de Baden-Baden, domnitorul Mihail Sturdza a decis să construiască la Baden-Baden o capelă unde să-i fie înmormântat fiul⁵⁵, o capelă în stil clasic, construită de un arhitect german foarte cunoscut⁵⁶, decorată în interior de un pictor

⁵³ La Baden-Baden a doua soție a domnitorului, Smaranda Sturdza, cumpărase din veniturile moșii sale o casă situată pe strada Lihtenthal nr. 236, cu grădină și dependințe. Cf. *Testamentul lui Mihail Sturdza din 28 octombrie 1963*, publicat în volumul *Testamente (1599-1917)*, p. 163.

⁵⁴ Mihail Sturdza (19 decembrie 1848-18/30 iunie 1863), al treilea fiu al domnitorului Mihai Sturdza, cu cea de-a doua soție a sa, Smaranda Vogoridi. Din căsătoria cu Smaranda Vogoridi, Mihai Sturdza Vodă mai avusese un fiu, numit tot Mihai, mort în anul 1846. Cf. *Testamentul lui Mihail Sturdza din 28 octombrie 1963*, publicat în volumul *Testamente (1599-1917)*, p. 162.

⁵⁵ În *Testamentul* său, Mihail Sturdza nota: „Însă în urma morții regretată a mult iubitului meu fiu Mihail în aceste țeri, am hotărât, pentru eterna memorie, de a zidi o biserică în orașul Baden-Baden a[l] marelui Ducat de Baden, pentru a așeza în ea mormântul seu, al meu și acel al soției mele când A Tot Putintele ne va chema spre El. În această sfântă biserică se vor face sfintele oficiuși rugăciuni conform cu canoanele Bisericii de Orient; acolo vor odihni corpurile noastre până în ziua resurecțiunii promisă de Acel care prin propria sa putere a reînviat a treia zi”. Cf. *Testamentul lui Mihail Sturdza din 28 octombrie 1963*, publicat în volumul *Testamente (1599-1917)*, p. 174.

⁵⁶ Capela ortodoxă română „Mihail Sturdza” din Baden-Baden a fost construită între anii 1863-1866, după planurile arhitecților germani Leo von Klenze (1784-1864) și Georg Carl Heinrich von Dollmann (1830-1895), arhitecții celebri ai regiilor Bavariei, Ludovic I și Ludovic al II-lea. Monumentul funerar al principelui Mihail M. Sturdza a fost realizat de sculptorul Italian Rinaldo Rinaldi (1793-1873), în timp ce monumentul funerar ale domnitorului Mihail Sturdza și al soției sale, Smaranda Vogoridi, este opera sculptorului francez Gabriel-Jules Thomas (1824-1905). Vezi Ioana Beldiman, *Sculptura franceză în România (1848-1931)*. *Gust artistic, modă, fapt de societate*, București, Editura Simetria, 2005, p. 258-263; *Capela Ortodoxă Română „M. Sturdza” de la Baden-Baden în lumina unor noi documente*, ediție, studiu introductiv, traducerea documentelor și note de Dorin-Demostene Iancu, Iași, Editura Doxologia, 2013.

francez foarte cunoscut⁵⁷ și care multă vreme a fost singurul lăcaș ortodox din Germania, până când rușii au construit o capelă a lor, sau o biserică chiar, în alt oraș, nu la Baden-Baden, nu știu exact, nu-mi amintesc unde.

N.D.I.: *Capela a rămas a familiei Sturdza sau care a fost situația ei?*

M.D.S.: Da, capela a rămas sub autoritatea a trei persoane, juridice sau fizice, care trebuiau să decidă asupra cheltuielilor de întreținere, asupra salariului preotului și asupra diferitelor probleme care se pun unei instituții în decursul vremurilor. Una dintre aceste autorități trebuia să fie un membru al familiei Sturdza, a doua era Mitropolitul Moldovei, care numea preotul, al treilea era primarul orașului Baden-Baden. După Primul Război Mondial și după evenimentele politice care au dus, pe de o parte, la ruperea sau înrăutățirea relațiilor între Germania și România, datorită și faptului că a survenit și marea expropriere după Primul Război Mondial, datorită faptului că Mitropoliei nu-i convenea să împartă autoritatea cu persoane particulare, mai ales în străinătate, persoanele particulare în acest caz fiind reprezentatul familiei Sturdza și întotdeauna fiul cel mai mare, pentru că în familiile domnești, de regulă, titlul și autoritatea morală, nu juridică, dar morală, erau transmise din fiul cel mai mare în fiul cel mai mare. Astăzi, bineînțeles, nici familiile regale nu mai respectă foarte mult acest principiu, vestigiul al unor vremuri apuse, care nu mai poate fi aplicat.

Deci, după Primul Război Mondial, când reprezentantul urmașilor ctitorului a fost bunicul meu, Mihai Sturdza, tatăl tatălui meu, veniturile familiei Sturdza au scăzut brusc datorită exproprierii. Familia Sturdza nu mai era în măsură să facă față cheltuielilor legate de întreținerea bisericii și, mai ales, de salariul preotului care era numit de Mitropolie. Așa că, încetul cu încetul, a rămas o situație de fapt prin care Capela de la Baden-Baden, înconjurată de un parc foarte frumos, care există și astăzi, protejat de lege, să fie, de fapt, administrată de

⁵⁷ Este vorba de pictorul J. Perignon, care a pictat pe plăci de cupru cele patru portrete ale ctitorilor și copiilor lor: în partea dreaptă este reprezentat principele Mihail Sturdza, alături de fiica sa Maria, iar în partea stângă sunt portretele prințesei Smaranda Sturdza-Vogoridi și al fiului său Mihail.

primăria din Baden-Baden, pe când salariul preotului, cu locuința acestuia, lângă capelă, erau asigurate de Mitropolie. Încetul cu încetul, familia a rămas deoparte. Ba chiar, fără ca ea să protesteze, pentru că din punct de vedere financiar nu mai putea face față.

N.D.I.: *Dar s-au mai oficiat ceremonii, cununii în rândul membrilor familiei la capela asta?*

M.D.S.: Da. O ironie a istoriei este că prima ceremonie religioasă particulară care s-a oficiat în capela de la Baden-Baden a fost înmormântarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, care a murit în exil la Heidelberg. Trebuia, în mod natural, să fie celebrată o slujbă într-o biserică ortodoxă română. Singura biserică de acest fel care exista în Germania și era aproape de Heidelberg era capela familiei Sturdza de la Baden-Baden. Pentru slujbă trebuia obținută autorizația fostului domnitor Mihail Sturdza, care trăia atunci la Paris. Bineînțeles, ei fuseseră adversari de fapt, pentru că Sturdza candidase în 1859 la Tronul Moldovei pe care nu l-a avut, în locul său fiind ales Alexandru Ioan Cuza. Deci, slujba de înmormântare a lui Cuza a avut loc la Capela Sturdza de la Baden-Baden. Singura ceremonie particulară de acest fel. În mod natural, capela servește de atunci drept biserică și – cu voia preotului – orișicine este de credință ortodoxă se poate căsători acolo ca în orice altă biserică. Din punctul de vedere al familiei, primul care s-a căsătorit acolo – și de atunci a rămas și ultima căsătorie – a fost vărul meu primar, Dimitrie Sturdza⁵⁸, om de afaceri în Elveția, care în 1968 s-a căsătorit acolo cu o germană. Cred că voi încheia aici capitolul capelei de la Baden-Baden care există și astăzi fiind un obiectiv turistic foarte cunoscut în Germania.

N.D.I.: *Acolo e înmormântat fiul cel mic al domnitorului.*

M.D.S.: Acolo este înmormântat și domnitorul. Da, domnitorul Mihail Sturdza face parte dintre acei domnitori români care au fost înmormântați în străinătate și al căror mormânt a rămas în străinătate.

N.D.I.: *Vodă-Sturdza a murit la Paris.*

⁵⁸ Dimitrie Gh. Sturdza (n. 12 octombrie 1938), fiul lui Gheorghe Sturdza și al Margaretei Kvaal. Om de afaceri în Elveția. Căsătorit cu Monique Wagner, cu care are doi copii: Ștefan (n. 11 martie 1969) și Ruxandra (n. 16 martie 1970).

M.D.S.: El a murit la Paris. Tot la Paris a murit și contemporanul său, domnitorul Munteniei, Gheorghe Bibescu, care este înmormântat la Paris la cimitirul Père Lachaise într-un foarte frumos cavou, unde mai odihnesc și alți Bibești și Brâncoveni. Tot lângă Paris a murit ultimul domnitor al Moldovei, Grigore Ghica⁵⁹. Tot în Franța a murit Barbu Știrbey⁶⁰, ultimul domnitor al Munteniei, dar pe acesta familia l-a readus la Buftea. Din păcate, în vremea comuniștilor capela de la Buftea a fost spartă și vandalizată.

N.D.I.: *Chiar și după Revoluție, prin anii 2000, capela a fost devastată din nou și sicriul domnitorului a fost profanat.*

M.D.S.: Asta acum, dar prin anii '50 ai secolului trecut știu că trupul domnitorului Barbu Știrbey a fost scos din capelă, era încă intact, îmbălsămat, se păstrase și s-a dansat un tontoroi progresist în jurul cadavrului ultimului domnitor al Munteniei, asta în semn de apariție a vremurilor noi și a zorilor socialismului. Domnitorul Cuza a murit și el în străinătate. Regele Carol, din motive foarte explicabile, pe care le înțeleg perfect, nu a dorit ca atunci, mai ales domnitorii, predecesori ai săi, și mai ales aceia ai Moldovei să fie readuși în țară pentru a fi înmormântați în morminte de familie. Motivele astăzi nu se mai menționează, dar în Moldova după Unire și multă vreme până pe la 1880 a existat un curent separatist al moldovenilor nemulțumiți de unire, Iașiul nu mai era capitală, comerțul se muta la București, curțile de justiție, tribunalele mari erau toate la București. Universitatea la Iași a fost menținută în localul vechii clădiri a Universității Mihăilene⁶¹.

⁵⁹ Grigore al V-lea Ghika (25 august 1807-24 august 1857), fiul lui Alexandru Ghika (1772-1850) și al Elenei Gr. Sturdza. A fost domnitor al Moldovei între 22 iunie 1849 și 26 iunie 1856. S-a căsătorit cu Elena Sturdza (cu care a avut patru copii: Constantin, Ioan, Ecaterina și Alexandru), cu Ana Catargi (cu care a avut două fiice: Aglaia și Natalia) și cu Eufrosina Leroy (cu care a avut doi fii: Ferdinand și Grigore). S-a sinucis în castelul său din Mée-sur-Seine, lângă Paris, unde este și înmormântat.

⁶⁰ Barbu Știrbey (6 august 1799-12 aprilie 1869), fiul vornicului Dimitrie Bibescu și al Ecaterinei Văcărescu, înfiat de unchiul său, vornicul Barbu C. Știrbey. Domnitor al Țării Românești (iulie 1849-29 octombrie 1853 și 5 octombrie 1854-25 iunie 1856).

⁶¹ Academia Mihăileană este prima instituție de învățământ superior modernă din Moldova (1835-1847). A fost inaugurată la Iași sub domnia lui Mihail Sturdza, prin strădania lui Gheorghe Asachi și a altor învățați români ai vremii. Aici se țineau cursuri de

N.D.I.: *Numită așa în amintirea întemeietorului ei.*

M.D.S.: Exact, pentru că fusese fondată de către domnitorul Mihail Sturdza.

Și aici, ca și în multe alte situații, s-a comis totuși o nedreptate pentru că universitățile, clădirile sau chiar străzile nu pot fi rebotezate la infinit după gustul partidelor și interesele politice ale primarilor. Universitatea de la Iași nu mai poartă numele lui Sturdza; de altfel, statuia lui Titu Maiorescu, care se afla în fața ei, a fost scoasă de regimul comunist și nu mai există. Sunt tot felul de deformări ale istoriei pe care le-a consimțit regimul comunist și care constituie bineînțeles nedreptăți. Marele merit a lui Mihail Sturdza a fost, printre altele, acela nu numai de a dezrobi – el a fost primul care a făcut-o – țiganii domnești și țiganii mânăstirești, țiganii care erau proprietate particulară au fost dezrobiți mai târziu. Tot el a făcut aceste reforme ale învățământului, tot el a făcut din Galați un Porto Franco, împotriva intereselor rusești care nu voiau ca negoțul de pe Valea Dunării să aibă porturi în România, ci să ajungă până la Odessa. Că a fost împotriva mișcărilor revoluționare eu îl înțeleg perfect pentru că toți acești tineri foarte romantici și generoși cu cât se agitau mai mult, cu atâta măreau pericolul unei intervenții rusești. E drept că reformele lui Mihail Sturdza au fost continuate de Cuza, prima expropriere a fost făcută de Cuza, cred că domnitorul Mihail Sturdza n-ar fi făcut-o, și bineînțeles Unirea Principatelor, care a fost un act de mare curaj, o lovitură de poker care a reușit. Mihail Sturdza nici măcar n-ar fi încercat s-o facă. El era un om prudent pentru că la acea vreme era deja în vârstă și oamenii în vârstă, se știe, nu sunt partizanii unor transformări bruște. Domnia lui Mihail Sturdza a fost reevaluată în ultimul timp, în pofida unor comentarii ale televiziunii sau ale emisiunilor în care este menționat, în care se vorbește de o represiune sângeroasă a revoluționarilor din Moldova care erau toți băieți de familie, fii de boieri, care n-au fost deloc reprimăți sângeros.

N.D.I.: *Aceasta era viziunea vechii istoriografii.*

M.D.S.: Ei au fost trimiși peste Dunăre, la turci, sau lăsați să fugă în Austria, tocmai ca să scape de arestarea de către ruși. Ce au făcut acești tineri reprimați sângeros? S-au dus la Constantinopol, unde au primit pensii de la sultan, prin intervenția, iarăși, a lui Ștefanache Vogoridi, care era un om retrograd și de modă veche, dar care le-a asigurat un trai foarte bun. Ne gândim în primul rând la Eliade Rădulescu, la Ion Ghica, care a fost numit prinț de Samos⁶². Turcii au făcut asta nu pentru că ar fi iubit teoriile lor liberale și progresiste, ci pentru că ei erau dușmanii Rusiei. Încurajând dușmanii Rusiei și dându-le mijloace de supraviețuire politică, turcii puneau în acest mod o piedică în calea avansării imperialismului rus.

Așa cum am spus, Mihail Sturdza a plecat la Paris, a murit acolo după aproape 40 de ani de exil, a construit capela de la Baden-Baden, unde este înmormântat cu a doua lui soție, cu fiul lui, cu fiica lui – prințesa Gorceacov, mormintele acelea fiind, deocamdată, singurele morminte căci altele nu există, în care să-și găsească odihna de veci urmașii domnitorului⁶³.

Despre Grigore, care era al doilea fiu, voi vorbi bineînțeles după ce voi evoca, pe scurt, personalitatea primului fiu al lui Vodă, pentru că relațiile dintre domnitorul Mihail Sturdza și cel de-al doilea fiu al său, Grigore, denumit Beizadea Vițel, voi spune imediat de ce, au fost

⁶² Ion Ghica (2/12 august 1816-22 aprilie 1897), remarcabil om politic, diplomat, scriitor, prim-ministru al României (8 martie - 27 aprilie 1859, 11 octombrie 1859-28 mai 1860, 15 iulie 1866-21 februarie 1867, 18 decembrie 1870-11 martie 1871), bey (guvernator) de Samos.

⁶³ În mijlocul bisericii, în partea dreaptă, se află un monument funerar care înfățișează pe tânărul Mihail Sturdza la studiu, în Paris. Această lucrare a fost executată de sculptorul italian Rinaldo Rinaldi, în marmură de Carrara; în partea cealaltă, se află monumentul care-i înfățișează pe părinții îndurerați, executat de francezul Thomas Gabriel. Pe cupola capelei – a cărei pictură este executată pe foi de cupru de André Müller din München, care a pictat și icoanele din catapeteasmă – se află triunghiul treimic, cu ochiul lui Dumnezeu în mijloc, cei 12 Apostoli și cei 4 Evangheliști. În rest, biserica este pictată în tehnica fresco, pictură executată de profesorul Hausschild din München. În spatele sfintei mese, în Sfântul Altar, se află un covor vechi lucrat de prințesa Smaranda Sturdza. Capela adăpostește și un epitaf pictat de prințul Gagarin, a cărei inscripție în limba slavonă a fost cusută în fir de aur de prințesa Maria Sturdza.

întotdeauna proaste. Grigore avea ambițiuni politice, n-avea talentele politice ale tatălui său, dar de el voi vorbi ceva mai la urmă.

N.D.I.: *Să începem cu beizadea Dimitrie Sturdza.*

M.D.S.: Dimitrie Sturdza⁶⁴, fiul cel mai mare, și-a făcut educația, prima educație, iarăși nu în Rusia, așa cum ar fi dorit rușii și i-au reproșat aceasta domnitorului. A fost trimis de Mihail Sturdza – tatăl său – împreună cu fratele său, Grigore, cu Mihail Kogălniceanu și cu încă patru, cinci tineri de vârsta lor, în Franța, nu la Paris – care era socotit un cuib de idei subversive –, ci la Lunéville, în răsăritul Franței, unde li s-a dat ca profesor abatele Lhommée. Abatele asigurase și educația domnitorului, o educație foarte solidă și care întrunea nu numai cunoștințe istorice foarte temeinice, dar și cunoașterea perfectă a limbii franceze, aceea a limbii grecești, lucru de care domnitorul nu prea voia să pomenească, dar știa grecește foarte bine, și bineînțeles, românește.

N.D.I.: *După terminarea studiilor ce-a făcut Dimitrie Sturdza? N-a îmbrățișat cariera politică?*

M.D.S.: Nu, nu era interesat de politică. A trăit la Dieppe, unde și-a cumpărat o vilă. Am fotografii ale acestei vile, din România se spunea că este palatul Sturdza. Era o vilă cu fațada la mare, în stil gotic flamand, care a fost bombardată de englezi în 1942, în cursul unui atac al aviației și al flotei engleze asupra Dieppe-ului, ocupat atunci de trupele germane. Și toate fațadele dinspre mare ale clădirilor orașului Dieppe au avut de suferit, au fost distruse atunci 30-40 de foarte frumoase vile ale acestei localități care era foarte la modă în vremea lui Napoleon al III-lea⁶⁵. Beizadea Dimitrie Sturdza s-a instalat acolo, era un om de vânătoare, de curse de cai, nu era un intelectual ca și tatăl său,

⁶⁴ Dimitrie M. Sturdza (Iași, 5 iunie 1820-Dieppe, Franța, 3 august 1908), mare hatman al Moldovei, fiul cel mare al domnitorului Mihail Sturdza și al Saftei Rosetti (1802-1882). Căsătorit cu Catrina Sturdza, cu care a avut trei copii: Mihai, Maria și Grigore. El a fost primul autor al unui Regulament militar destinat viitoarelor unități române.

⁶⁵ Charles-Louis-Napoléon Bonaparte (20 aprilie 1808-9 ianuarie 1873) a fost primul președinte al celei de a 2-a Republici Franceze (20 decembrie 1848-2 decembrie 1852), devenind apoi, în urma unei lovituri de stat, al doilea împărat al francezilor, sub numele de Napoléon al III-lea (2 decembrie 1852-4 septembrie 1870).

îi plăcea viața, dar nu și-a cheltuit averea decât în mod foarte rațional. A trăit larg, dar – spre deosebire de alți boieri români – n-a făcut averea praf în timp de câțiva ani.

N.D.I.: *Cu cine s-a căsătorit beizadea Dimitrie Sturdza?*

M.D.S.: Aici survine un amănunt destul de interesant. El fiind – cum să spun – un băiat de viață în tinerețe, a rămas cu ideea că mariajul este o instituție care te leagă de mâini și de picioare și, ca atare, nu s-a căsătorit. Ajungând la vârsta de 50 de ani, rămăsese necăsătorit și era proprietarul unei foarte mari averi, dar nu avea copii care să-l moștenească. I s-a găsit o rudă foarte îndepărtată din Moldova, fata vornicului Alecu Sturdza de la Bârlad, o rudă așa de îndepărtată încât căsătoria nu pune probleme. Viitoarea soție, Catrina Sturdza⁶⁶, fusese educată în Germania. Am moștenit caietele ei de note din Germania și de acolo se vede ce solidă era educația care se dădea chiar unor domnișoare care nu erau menite să fie intelectuale foarte rafinate; erau exerciții de limbă greacă, de limbă latină, de franceză, de germană, de stil, de compoziție, de oratorie, se copiau... mă rog, era la o vârstă extrem de înaintată pentru acea vreme, avea 29 de ani. O fată la 29 de ani era terminată, dacă n-o luase nimeni până atunci. Erau și căsătoriile acelea făcute cu fete de 15-16 ani, care mureau la naștere câteodată. Catrina Sturdza s-a căsătorit cu Beizadea Dimitrie și s-a mutat și ea la Dieppe. Venind de la Bârlad la Paris în Franța, natural că a fost o mare schimbare în viața ei. Împreună au avut patru copii, dintre care unul a murit de mic. Cel mai mare a fost bunicul meu, Mihai Sturdza⁶⁷. Al doilea fiu – prenumit tot Grigore⁶⁸ – a trăit și el multă vreme în Franța și, dintr-o căsătorie a lui cu o franceză, din familia baronilor Seillière,

⁶⁶ Ecaterina (Catrina) Sturdza (27 iulie 1845- ?), fiica vornicului Alecu Sturdza-Bârlădeanu (1800-1869) și a Smarandei Costandachi (1810-1889). S-a căsătorit la Iași, în 15 iunie 1874, cu Dimitrie M. Sturdza, fiul cel mare al domnitorului Moldovei, Mihail Sturdza.

⁶⁷ Mihai Dim. Sturdza (Dieppe, 1876-1941), căsătorit cu Olga Mavrocordat (27 septembrie 1884-Dieppe, 9 iulie 1971).

⁶⁸ Grigore Dim. Sturdza (1879-1947), căsătorit cu Mathilde Seillière, cu Marie Labrousse și cu Germaine Duvauchelle.

s-au născut patru copii⁶⁹, dintre care o fată a fost soția istoricului și profesorului Gheorghe Brătianu⁷⁰.

N.D.I.: *Elena Brătianu, născută Sturdza.*

M.D.S.: Elena Brătianu, da. Mihai – vedeți că prenumele revine – s-a căsătorit cu nepoata de fiu⁷¹ a lui Gheorghe Grigore Cantacuzino⁷², șeful Partidului Conservator, acela care era poreclit Nababul, cu Alice Sturdza, proprietara unui foarte frumos conac situat la Florești⁷³ pe Valea Prahovei, care astăzi este în ruină, nu mai poate fi nici măcar întreținut și este foarte păcat. După ce a divorțat de Alice, Mihai Sturdza s-a recăsătorit, apoi, cu o domnișoară din Sibiu, cu care are un fiu, tot Mihai, și acesta în Franța, care la rândul său s-a căsătorit cu o franceză și are patru copii, băieți și fete de circa 30 de ani. Ultimul fiu al fratelui bunicului meu – deci ultimul fiu al lui Grigore Sturdza – se numea Dimitrie⁷⁴ și s-a căsătorit cu o româncă, Pulcheria Doiciu, cu care a avut doi fii. Unul dintre ei a murit⁷⁵, iar celălalt⁷⁶ trăiește în

⁶⁹ Din prima căsătorie a lui Grigore Dim. Sturdza, cu Mathilde Seillière, au rezultat patru copii: Olga (1897 - ?), Mihai (1901-1980), Elena (1901- 1970) și Dimitrie (1905-1961).

⁷⁰ Gheorghe I. Brătianu (30 ianuarie 1898-24 aprilie 1953), fiul lui Ion I. C. (Ionel) Brătianu și al Mariei Moruzi, unul dintre marii istorici ai românilor. A murit în închisoarea comunistă de la Sighet. S-a căsătorit cu Elena Sturdza (1901-1970), cu care a avut trei copii: Maria (n. 1928), Ion (1929-1979) și Ioana (Ileana; 1929-2009).

⁷¹ Este vorba de Alice Cantacuzino (30 octombrie 1899-21 ianuarie 1979), fiica lui Mihail Cantacuzino și a Marucăi Cantacuzino-Enescu (n. Rosetti-Tescanu). Prima dată s-a căsătorit, în 1923, cu Mihai (Michel) Gr. Sturdza (1901-1980), de care a divorțat, recăsătorindu-se în 26 iunie 1947 cu ofițerul Ion Maxim Lupoia (Bacău, 26 martie 1903-Paris, 1960).

⁷² George Grigore Cantacuzino (22 septembrie 1832-23 martie 1913), supranumit Nababul, datorită uriașei sale averi. A fost președinte al Partidului Conservator (1899-1907), primar al Capitalei, ministru în mai multe guverne și președinte al Consiliului de Miniștri (1899-1900, 1904-1907).

⁷³ Este vorba de palatul Micul Trianon, construit în anii 1911-1913, după planurile arhitectului Ion D. Berindei.

⁷⁴ Dimitrie Gr. Sturdza (1905-1961), căsătorit în anul 1931 cu Pulcheria (Șerica) Doiciu (1905-1987), fiica Mariei Pulcheria Prăjescu și a lui Anton Doiciu. Au avut împreună doi fii gemeni: Grigore René și Ion Mihai, născuți la 6 ianuarie 1935 și botezați în 5 mai 1935.

⁷⁵ Grigore René D. Sturdza (6 ianuarie 1935-martie 1999).

Franța astăzi și este tatăl tânărului Șerban Sturdza, care s-a căsătorit și el, acum vreo zece ani, și are o fetiță. Dintre toți nepoții mei, el este acela pe care-l afeccionez cel mai mult.

N.D.I.: *Pulcheria „Șerica” Doiciu a avut în proprietate conacul de la Podoleni, din județul Neamț.*

M.D.S.: Da, Șerica Doiciu a fost ultima proprietară la Podoleni. Din partea tatălui ei, Anton Doiciu – care era un foarte mare comerciant la Galați, om foarte bogat – Șerica a moștenit o avere destul de însemnată. Din partea mamei ei, născută Prăjescu⁷⁷, era descendentă unei foarte vechi familii boierești din Moldova care avea un conac la Podoleni⁷⁸. Conacul există și astăzi. În ultimii cincizeci de ani de comunism s-a petrecut ceva foarte curios cu conacele. Dumneavoastră, dle Narcis, sunteți mai în măsură decât mine s-o spuneți, unele conace au fost păstrate în condiții foarte bune, altele din întâmplare au fost păstrate în condiții oarecum normale, altele au fost jefuite și distruse sub comunism sau după 1990, în anii care au urmat comunismului, când – din cauza unor recuperări anevoioase – locuitorii sau diverși străini au venit, au luat parchetul, cercevelele, acoperișul, până la urmă n-a mai rămas nimic.

N.D.I.: *Prin desființarea I.A.S.-urilor și C.A.P.-urilor s-a ajuns la distrugerea aceasta. Din tot ce a fost sediu de I.A.S. sau C.A.P. s-a ales praful după 1990.*

M.D.S.: Mai mult decât atât, parcurile au fost toate distruse, copacii au fost tăiați și puși pe foc. Din păcate, în România nu există un spirit civic. Văd și acuma anumite construcții care se fac în București unde, ca să ajungă camionul mai repede la clădirea care este în fundul unei grădini, se taie copacii de pe trotuar. Pentru că așa-i convine camionului...

⁷⁶ Ion (Jean) Mihai D. Sturdza (n. 6 ianuarie 1935), trăiește la Biarritz-Franța.

⁷⁷ Maria Pulcheria Prăjescu, fiica lui Iancu Prăjescu, a fost căsătorită inițial cu Anton Doiciu și, ulterior, cu avocatul Nicolae Krupenschi, cu care a avut doi copii: Lidia (căsătorită cu colonelul Boteanu) și Gheorghe Krupenschi, fără urmași.

⁷⁸ Conacul Cantacuzino din Podoleni a fost construit în jurul anului 1700, ajungând prin cumpărare în posesia familiei Prăjescu. Amplasat în mijlocul unui frumos parc dendrologic, conacul a adăpostit o școală, un dispensar și o bibliotecă, până după 1990. Din păcate, conacul de la Podoleni – abandonat după anul 2000 și revendicat de proprietarii de drept – a fost grav avariat de un incendiu în anul 2011.

poate să ajungă direct cu cimentul acolo unde are treabă. Copacii nu se mai pun la loc și, în orice caz, chiar dacă se replantează, sunt specii care nu mai cresc așa repede. Asta-i spiritul românesc moștenit de la spiritul otoman, ca urmare a unei îndelungi dominații turcești. Același lucru se poate constata și în Grecia, unde s-au tăiat păduri în mod barbar și astfel – într-o țară unde ploile și umiditatea sunt rare – s-au distrus agricultura și peisajul. Turcii, se pare, făceau la fel. Cu totul altceva este în Occident, unde pădurile sunt supuse unei legislații foarte stricte. Ai voie să tai, dar sub ochii administrației și conform unor prescripții legale.

N.D.I.: *Cred că e și urmarea ideii de tip socialist că nimeni nu răspunde pentru lucrurile care se petrec în colectiv și nimeni nu-și asumă răspunderea și atunci putem să facem ce ne taie capul.*

M.D.S.: Da, exact. Ce-i bun al poporului e al nimănu, într-un fel.

N.D.I.: *Să revenim la povestea familiei Sturdza.*

M.D.S.: Beizadea Dimitrie, străbunicul meu, a trăit – cum spun francezii – ca un particular bogat, totuși a fost un particular cu bun simț, nu s-a ruinat. Fratele lui mai mic, Beizadea Grigore, căruia i s-a spus Beizadea Vițel – pentru că era nu numai înalt, dar era și foarte voinic – făcea exerciții fizice cu un vițel pe timp de luni de zile, până când vițelul chiar nu mai putea fi ridicat în brațe. Beizadea Vițel s-a ocupat de politică, a făcut politică conservatoare, a fost mare inamic al Rusiei.

N.D.I.: *A fost și pașă în armata otomană.*

M.D.S.: A fost pașă în armata otomană într-o vreme când, tocmai datorită reformelor inițiate de acel mare vizir Reșid Pașa, de care am vorbit, s-a hotărât să se dea voie și creștinilor, armenilor și evreilor să ocupe funcții în administrația civilă otomană. Așa se explică de ce, în timpul Războiului Crimeei au apărut câțiva creștini ca generali otomani. Între ei a fost și un englez, Steven Lakeman⁷⁹, care a devenit Mazar Pașa, a venit la București cu armata de ocupație turcească, i-a plăcut

⁷⁹ Steven Bartlett Lakeman (22 octombrie 1822-9 iunie 1900), cunoscut mai ales sub numele de general otoman Mazar Pașa. S-a căsătorit, la 6 martie 1881, cu Maria-Ioana Arion, cu care a avut trei copii: George Lakeman-Economu (1881-1971) căsătorit cu Elena Colibășeanu; Cecilia (Silia; m. 1925), căsătorită cu Constantin Bossy; Dan Lakeman, plecat de tânăr în Argentina.

Bucureștiul, s-a căsătorit aici cu o boieroaică⁸⁰ și, împământenindu-se, a devenit Mazar Pașa, cunoscut îndeobște sub această denumire. El nu era pașă deloc.

N.D.I.: *În casa lui s-a înființat Partidul Liberal, în urma a ceea ce s-a numit Coaliția de la Mazar-Pașa*

M.D.S.: Partidul Liberal și la el a fost monstruoasa coaliție, la el în grădină mi se pare. Ca să fie mai în fundul grădinii, la umbră.

N.D.I.: *Beizadea Vițel era Muhlis-Pașa.*

M.D.S.: Era Muhlis-Pașa, comanda nu știu ce unitate otomană în Războiul Crimeei împotriva rușilor, dar n-a trecut la religia islamică, nici nu mai era obligat s-o facă.

N.D.I.: *Dar s-a întors în țară.*

M.D.S.: Spre deosebire de fratele lui mai mare, Beizadea Vițel a dus o viață amoroasă foarte agitată. În tinerețe, cred că n-avea 20 de ani, a venit în România cu o scriitoare franceză, cam coaptă și chiar cam răscoaptă, care scria romane sub numele de contesa Dash⁸¹. Ea fusese amanta scriitorului Alexandre Dumas, pentru care a scris diferite cărți, Dumas restilizându-le și făcând din ele, ulterior, romanele lui de mare succes. L-a fermecat pe tânărul nostru moldovean, a venit cu el în Moldova, încă din timpul domniei tatălui său⁸².

⁸⁰ Maria-Ioana Arion (1856-2 noiembrie 1899), fiica lui Ioan Arion și a Paulinei Paciurea. S-a căsătorit prima dată cu Steven Lakeman, cu care a avut trei copii și de care a divorțat în 30 mai 1894. Din al doilea mariaj – la 7 aprilie 1895 – cu generalul Ion Opran, a avut încă doi copii: Zoe și Dinu.

⁸¹ Este vorba de Gabrielle Anne Cisternes de Courtiras, vicontesă de Saint-Mars (2 august 1804-11 septembrie 1872), cunoscută ca scriitoare sub numele de Contesa Dash. Un roman al contesei Dash – cu un subiect ce amintește de legăturile sale cu Moldova – este intitulat *Mihail Cantemir moldovanul*, a fost tradus din limba franceză de Teodor Codrescu și a apărut în două părți, la Tipografia Buciumului din Roman, în anul 1851. Romanul apăruse inițial în 1848. A scris romane cu subiect istoric: *Le jeu de la reine*, (1839); *Les amours de Bussy-Rabutin* (1850); *La pomme d'Eve* (1853); *La belle aux yeux d'or* (1860); *Les galantries de la cour de Louis XV* (1861); *La sorcière du roi* (1861); *Le nain du diable* (1862); *Les derniers amours de Mme. Dubarry* (1864); *La bague empoisonnée* (1866); *Comment tombent les femmes* (1867); *Les aventures d'une jeune mariée* (1870). O colecție a operelor sale a fost publicată în 1864, în 34 de volume.

⁸² „Legătura ei cu beizadea Grigore, care făcea parte din cronica scandaloasă a Parisului cel de sub Louis Philippe, ținea de vreo șase luni când primi tânărul poruncă de la

N.D.I.: *La Perieni, în județul Iași, moșie pe care i-a lăsat-o moștenire tatăl său.*

M.D.S.: La Perieni, exact. Domnitorul Mihail Sturdza era absolut împotriva unei căsătorii a fiului său cu o persoană de altă religie, în cazul acesta o „papistașă”, care, din punct de vedere al prestigiului, nu aducea nimic bun, pentru că ea avea o reputație destul de lejeră. Mai mult, era căsătorită. Domnitorul, deci, s-a opus, dar amoretzii și-au văzut de iubirea lor în continuare⁸³.

N.D.I.: *Și cei doi îndrăgostiți s-au „baricadat” la Perieni.*

M.D.S.: S-au baricadat la Perieni, au găsit un preot, chiar cel de la Perieni, care să-i cunune. Preotul a fost imediat caterisit de mitropolit, că n-avea voie să-l cunune pe fiul Domnului fără să-i dea voie mitropolitul. Domnitorul a trimis ispravnicul cu oamenii lui, în fine, ei au fugit cu caleașa și contesa în chestiune a fost expulzată din Moldova. Și acum genealogiștii familiei își pun întrebarea dacă această căsătorie a fost sau nu valabilă din punct de vedere al legii. Era un fel de mascaradă cu popă, dar... deh! În orice caz, ea a fost consumată cu vârf și îndesat. Acuma, Beizadea Grigore cred că ar fi fost foarte plictisit dacă cineva i-ar fi spus că de-acuma înainte trebuie să fie fidel.

N.D.I.: *Până la urmă ea a avut noroc.*

M.D.S.: Ea a avut noroc. El s-a căsătorit apoi cu Olga Ghica⁸⁴, fata marelui ban Mihalache Ghica⁸⁵ din Muntenia, cu care a avut trei copii: un

tatăl său să se întoarcă în Moldova. Lăsându-și iubita în capitala Franței, fiindcă știa că a se întoarce împreună cu ea în țară era cu neputință, el îi spuse totuși că o va chema în curând la Iași, după ce va chibzui acolo cum s-o aducă fără s-o afle nimeni. Îi făgăduise, firește, că o va lua de nevastă”. (C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, ediție îngrijită de Ionel Maftעי, Chișinău, Universitas, 1991, vol. II, p. 449).

⁸³ Vezi, pe larg, povestea acestei iubiri în relatarea savuroasă a lui Constantin Gane din cunoscuta sa lucrare *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, p. 448-459.

⁸⁴ Olga Ghica (ianuarie 1831-9 iunie 1867), fiica marelui ban Mihai Ghica și a Catinăi Facca. S-a căsătorit la București, la 1 martie 1858, cu beizadea Grigore M. Sturdza. Este înmormântată în cavoul familiei Sturdza de la Mănăstirea Frumoasa din Iași.

⁸⁵ Mihai (Mihalache) Ghica (1794-16 decembrie 1850), fiul marelui ban Dimitrie Ghica și al Mariei Razu. Frate cu domnitorii Țării Românești, Grigore IV Ghica și Alexandru II Dimitrie Ghica. Mare vornic, mare ban, ministru de Interne. Arheolog și colecționar pasionat. Căsătorit cu Catinca Facca (1809-1853), cu care a avut șase copii: Elena (scriitoarea Dora d’Istria), Matei, Gheorghe, Olga, Vladimir și Sofia.

băiat și două fete. Or, așa cum fiul cel mai mic al tatălui său, Mihai, deci fratele vitreg al lui Beizadea Grigore, a murit de tânăr, așa a murit foarte tânăr și băiatul lui Beizadea Vițel, acest băiat fiind prenumit și el, ca să nu ieșim din tradiție, tot Dimitrie⁸⁶, mort foarte tânăr. Beizadea Grigore a rămas cu două fete pe care le-a măritat⁸⁷. Una din ele a murit tânără într-un accident de călărie⁸⁸, cealaltă a murit după ce a născut. Deci, Beizadea Grigore a rămas și el fără urmași, dar cu o avere enormă. S-a pus și pentru el problema moștenirii.

N.D.I.: *El apucase să construiască palatul din Piața Victoriei.*

M.D.S.: Cred că de-abia începuse să-l construiască. N-avea moștenitori, făcuse politică, scrisese și o carte despre legile fundamentale ale universului, o carte de astronomie, care avea, în fine, cam de toate, dar totuși remarcată de istoricii acestei branșe a științei pentru ideile originale pe care le conține, prea originale ziceau unii, între care prima oară a pus în circulație în România termenul de „drepturile omului”, pentru care merită o mențiune⁸⁹.

N.D.I.: *Era, așadar, un om original în mai multe domenii.*

M.D.S.: Un om foarte original, foarte original, precursor al aviației, suia niște bieți țărani în clopotnițe, le agăța niște aripi de carton și îi punea să zboare...

N.D.I.: *Sunt și gravuri de epocă ce evocă această pasiune a beizadelei.*

M.D.S.: Toți și-au rupt picioarele, săracii. Mă rog. Boierul putea să-și permită lucrurile astea, în folosul științei. El venise din Turcia și îi

⁸⁶ Dimitrie Grigorie Sturdza (6 mai 1856-22 iunie 1872) a murit în urma unei răceli căpătate la vânătoare.

⁸⁷ Este vorba de Elena, căsătorită în 1874 cu Sturdza-Bohotin, și Olga, căsătorită cu Emanuel Vogoridi. Vezi Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, ediție revăzută, prefață, postfață, ediție îngrijită, selecția textelor și note de Radu Negrescu-Suțu, nepotul de fiică al autorului, București, Editura Corint, 2015, p. 237-240.

⁸⁸ Olga Vogoridi (3 august 1859-9 august 1880), a murit la Iași, în urma unui accident hipic petrecut la conacul Conachi-Vogoride din Țigănești (județul Galați). A fost înmormântată în cavoul familiei Sturdza de la Mănăstirea Frumosa din Iași.

⁸⁹ Vezi și Alexandru Gavriș, *Prințul legiutor: Grigore Mihail Sturdza în Comisia centrală de la Focșani*, în volumul *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, editori Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 65-91.

plăcea sexul frumos, avea – cum spun francezii – un temperament amoros, și din acest temperament amoros s-au născut cel puțin cinci copii: trei băieți și două fete. Pe fete le-a măritat cu zestre, dar fără să le dea numele Sturdza. Le-a măritat, pe una cu fiul profesorului din Iași, Petru Poni, și pe cealaltă cu un ofițer, dar nici una, nici cealaltă n-au avut copii. Atunci el – ca să lase averea unor urmași – a adoptat patru copii. Cred că au fost mai mulți copii din flori și beizadea Grigore a adoptat patru băieți pe care el i-a considerat cei mai reușiți. Le-a lăsat fiecăruia dintre ei câte o moșie.

N.D.I.: *Oare Beizadea Vițel și-a găsit copiii, precum Alexandru Ioan Cuza, pe apă?*

M.D.S.: Cuza i-a găsit pe apă, da. Asta, la noi, e influența turcească. În Occidentul Europei, asemenea lucruri nu mai erau cunoscute de mult, fuseseră practicate în Evul Mediu de marile familii... mai aveau niște copii din flori, care apăreau la nevoie sau nu apăreau deloc.

N.D.I.: *Revenind la Beizadea Vițel, trebuie să spunem că el a construit impresionantul palat din București, în care a fost sediul Ministerului Afacerilor Străine timp de patru decenii.*

M.D.S.: Da. Este vorba de palatul din Piața Victoriei care nu mai există astăzi, a fost dărâmat în 1944. Era un monument cu totul bizar pentru București, o clădire enormă construită în toate stilurile, un fel – spunea un rău voritor – un fel de tort fără frișcă...

N.D.I.: *Însuși Beizadea Vițel spunea că în casa lui găsești câte ceva din toate stilurile. „Dans ma maison il y a tous les styles” – spunea Beizadea Vițel, după cum povestește Radu Rosetti în Amintirile sale.*

M.D.S.: Da. Nu știu dacă dumneavoastră ați găsit fotografiile ale interioarelor, eu n-am găsit decât vreo două.

N.D.I.: *Da, am găsit și publicat trei fotografii ale interioarelor palatului care fusese construit după planurile arhitectului german Julius Reinecke⁹⁰.*

⁹⁰ Vezi, pe larg, istoria palatului Sturdza din București în volumul Narcis Dorin Ion, *Palate din București*, cuvânt înainte de acad. Dan Berindei, București, Editura Noi Media Print, 2013, p. 176-183. Fotografii interioarelor provin din colecția regretatului Mihai Oroveanu.

M.D.S.: Ceea ce regret e că pe șemineuri se aflau blazoanele familiei, sculptate pe plăci de faianță și acele blazoane s-au pierdut pentru totdeauna. Știu că mama s-a dus acolo în timpul demolării și a fost întrebată de unul dintre responsabilii dărâmării palatului dacă familia nu este interesată să aibă acele plăci de faianță cu blazoane. Natural, începuse comunismul, nici nu aveai unde să le pui și era chiar periculos să ai asemenea blazoane prin casă. Așa că au fost distruse și ele. După 1904, palatul a fost vândut statului de către moștenitorii Beizadelei Grigore. Nici nu puteau face altfel, pentru că – ei împărțind acum averea – nimeni nu mai avea banii necesari pentru a întreține un asemenea monument. După câte am auzit, nici chiar Beizadea Grigore nu mai avea bani ca să mobilizeze palatul în mod corespunzător.

N.D.I.: *Se pare că făcea ture cu bicicleta în salonul mare.*

M.D.S.: Se pare că făcea și ture prin salon. Așa se zicea și atunci, și acum. Și făcea și ture. În orice caz, se puteau face multe ture cu mai multe biciclete.

N.D.I.: *Cert e că beizadea Grigore Sturdza a mai avut un palat la Constanța, pe malul mării, edificiu care a fost demolat în 1915⁹¹.*

M.D.S.: A avut un palat la Constanța și a mai avut un palat la Iași, acela mai există și este acum sediul Radiodifuziunii din Iași. Dar și acela a fost vândut de urmași. Fac aci o paranteză, pentru că sunt diferite persoane care, știindu-mă interesat de istorie, vin și mă anunță că în cutare loc e o casă Sturdza, că în cutare loc a fost o vie Sturdza, multe din aceste imobile au fost vândute demult, deci nu e cazul să fie revendicate. Palatul Sturdza din București a fost vândut statului, care l-a transformat în Ministerul de Externe și acolo a fost semnată Pacea de la București, în 1913, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Balcanic, când prim-ministru era Titu Maiorescu. A fost o clipă de triumf, nu

⁹¹ Reședința de vară a lui Grigore Sturdza a fost construită în 1889, după planurile arhitectului Charles Saunders și era situată pe strada *Remus Opreanu*, nr. 13, lângă Hotelul Carol. În 1903, urmașii lui Grigore Sturdza au închiriat reședința Administrației Domeniilor Statului din Constanța. Din 1910 până în 1915, când a fost demolat, palatul Sturdza a fost în proprietatea Mariei Gheorghiu, care a extins și supraetajat clădirea. Vezi, pe larg, Doina Păuleanu, *Constanța. Spectacolul modernității târzii. 1878-1928*, București, Editura Arcade, 2006, vol. II, p. 75-85.

numai pentru România, dar și personal pentru Titu Maiorescu, deși nu știi dacă modul atât de fastuos și de umilitor pentru puterea învinsă, care era Bulgaria, a avut consecințe bune pentru statul român, pentru că și noi ne-am repezit atunci la o halcă de teritoriu bulgar...

N.D.I.: *Și recedată în toamna anului 1940.*

M.D.S.: Ști recedată în '40, dar am rămas cu resentimentele Bulgariei pentru un act care era socotit nejustificat. România ar fi fost mai câștigată dacă ar fi fost mai moderată în ambițiile ei de mare putere locală.

N.D.I.: *Să revenim la urmașii lui Beizadea Grigore Sturdza.*

M.D.S.: Deci, dintre copiii lui Beizadea Grigore, unul din ei, cel mai mare, a fost căsătorit de tatăl lui, din conveniență, cu o domnișoară Feodosiev-Cantacuzino⁹², pe care el n-o iubea, care a devenit mai târziu soția profesorului universitar și istoric de artă, Alexandru Țigara-Samurcaș⁹³. A doua zi după nuntă, mirele s-a împușcat împreună cu o iubită pe care o avea în ascuns. A fost o dramă de dragoste care a făcut senzație în Bucureștiul vremii, un fel de Mayerling. Dintre cei trei fii, doar unul a mai avut urmași. Acela care va avea – bineînțeles, iarăși revine – același prenume, Mihai, a încheiat o căsătorie cu fata Veronicăi Micle⁹⁴. Ea însăși era bună muziciană, a scris versuri nu prea teribile, dar în fine, era literată, mai bună muziciană decât scriitoare, cu care a avut doi fii: cel mic, tot Mihai, a murit tânăr, foarte tânăr, promițând, se pare, o carieră de scriitor, pe care n-a ajuns s-o îndeplinească. Primul fiu, Grigore⁹⁵ – nepotul, deci, de fiică al Veronicăi – a făcut studii de matematică, a publicat diferite romane și

⁹² Maria Feodosiev-Cantacuzino, fiica lui Alexandru Feodosiev-Cantacuzino și a Coraliei Boldur Costachi. Căsătorită cu Grigore Sturdza și, ulterior, cu Alexandru Tzigara-Samurcaș.

⁹³ Alexandru Tzigara-Samurcaș (23 aprilie 1872-1 aprilie 1952), fiul lui Toma Tzigara și al Elenei Samurcaș. Istoric de artă, membru corespondent al Academiei Române (1938), fondator și director al Muzeului de Etnografie și Artă Națională „Carol I” (1906-1948). Căsătorit cu Maria Feodosiev-Cantacuzino, cu care a avut trei copii: Ana Berza, Maria Berindei și Sandu Tzigara-Samurcaș.

⁹⁴ Mihai Gr. Sturdza s-a căsătorit cu Valeria Micle (fiica Veronicăi Micle și a lui Ștefan Micle), care fusese căsătorită anterior cu Nicolae Nanu.

⁹⁵ Grigore M. Sturdza, scriitor și traducător, căsătorit cu Cristina Tilleman-Prunkul.

poezii socotite atunci moderne, ultimul roman fiind publicat înainte de moartea sa, la Paris, după ce el a plecat în Franța, în cursul anilor '60, ca toată familia sa, care – datorită vremurilor grele – a fugit de regimul comunist. Fiul său – care se cheamă Mihai și-mi este văr de-al treilea – trăiește acum în Franța, este căsătorit cu o franceză și are trei fete. Deci, acea ramură – descendenții din Beizadea Grigore – nu mai are decât foarte puțini reprezentanți.

N.D.I.: *Să revenim, vă rog, la ramura familiei Sturdza din care descindeți.*

M.D.S.: Revin la ramura din care fac parte, care este ramura coborâtorilor Beizadelei Dimitrie, acel care s-a căsătorit cu verișoara de la Bârlad...

N.D.I.: *Caterina.*

M.D.S.: Cu Caterina Sturdza, da. El a murit foarte bătrân, ca și tatăl său, domnitorul, la vârsta de peste 90 de ani. Chiar și Beizadea Grigore, fiul cel mai mic, a murit la 80 de ani. Ei au trăit foarte mult. Beizadea Dumitru Sturdza era unul dintre marii, foarte marii proprietari agricoli din Moldova.

N.D.I.: *Flămânzi, în județul Botoșani, a fost una dintre moșiile celebre ale sale, moștenită de la tatăl său, așa cum reiese din Testamentul lui Mihail Vodă Sturdza.*

M.D.S.: Flămânzi-ul, printre altele, a fost moșia lui Beizadea Dumitru Sturdza, arendată celebrului trust arendășesc Fischer. Acolo au izbucnit răzcoalele din 1907. Proprietarul, străbunicul meu, era în Franța și – fiind și foarte în vârstă – la acea etate la care ajunsese nu-l mai interesa decât să încaseze prețul arendei, conform unui contract încheiat. Ce se întâmpla acolo nu-l privea, administrația nu-l privea.

Se cunoaște că unul dintre motivele pentru care s-a ajuns la răzcoala de la Flămânzi a fost comportamentul arendașilor, care se purtau cu țărani într-un mod cu totul neomenos. Amintesc celebrul incident al ultimului contract de arendare, când arendașul s-a dus la Dieppe cu contractul scris foarte frumos pe o față a hârtiei, fața următoare rămânând albă, un contract de vreo 20 de pagini. Contractul a fost semnat de către proprietar și, la întoarcere, cu aceeași mână a fost introdus un text pe 20 de pagini pe partea albă, care-l aducea și pe proprietar la sapă de lemn. Lucrul a mers vreo doi ani de zile, cred, până când Beizadea Dumitru – fiind foarte în vârstă – a

murit la Dieppe. El a fost adus în România și înmormântat lângă Iași, la moșia de la Cilibiu a mamei sale, Safta Paladi. Administrația bunurilor familiei Sturdza era o administrație în toată puterea cuvântului – cu pădurari, cu contabil, cu personal de serviciu, cu paznici. Ea a fost preluată de fiul lui beizadea Dumitru Sturdza, Mihai, bunicul meu, căsătorit de curând cu Olga Mavrocordat, iarăși urmașa unei familii de boieri și de domnitori din Moldova. Mai mult decât soțul ei, bunica mea, Olga Mavrocordat, era un spirit practic și ea a recitit contractul unde a constatat anumite curiozități. Pe fostele pagini albe erau acum intercalate niște clauze bizare. A început un proces din care familia Sturdza a ieșit câștigătoare, dar asta în ajunul Primului Război Mondial, un proces care s-a întins, cred, peste 20 de ani. După Primul Război Mondial – pe baza unor expertize grafologice și a audierii mai multor martori – s-a descoperit scriitorul care cu mâna lui adăugase clauzele, așa cum erau dictate de către arendaș. Acesta este doar un exemplu al modului cu totul criticabil în care erau administrate marile proprietăți din Moldova, unde proprietarii – fără să fie oameni foarte răi, dar nici foarte buni – lăsau moșiile pe seama arendașilor. Aceștia, hotărâți să facă avere foarte repede, îi păcăleau pe proprietari. Știu că în cazul străbunicului meu arendașii îi trăgeau cu „Alteță” și „Principe” până la pământ, și după asta, când plecau, își făceau treburile. Adică, îl duceau de nas pe străbunicul meu, el fiind foarte în vârstă. Bunicul meu era adevăratul proprietar al moșiilor și el a intentat acel mare proces contra arendașilor pe care până la urmă l-a câștigat, dar intervenind – după Primul Război Mondial – devalorizarea monedei n-a putut obține despăgubiri prea importante. Moșia Flămânzi a fost vândută de bunicul meu, care a trăit și el foarte mult la Dieppe.

N.D.I.: *Și în țară cine a rămas? Bunica a rămas la Miroslava?*

M.D.S.: Miroslava era zestrea bunicii mele, Olga Mavrocordat. Ea a avut două moșii de zestre, Miroslava lângă Iași și Popești, tot în județul Iași. Moșiile bunicului meu erau la Codăești-Cilibiu, pe Prut, la Cristești, lângă Iași, la Țuțora și la Păușești. Flămânzii au fost vânduți foarte repede tocmai din cauza răscoalei, unde locuitorii nu mai voiau să audă

nici de proprietari, nici de arendași. Mai era moșia Hangu, un adevărat latifundiu de zeci de mii de hectare de pădure.

Până a ajunge la bunica mea, care a fost o personalitate a cărei memorie o venerez, am să vă vorbesc, pe scurt, despre ceilalți doi frați ai bunicului meu. Sora, Maria⁹⁶, a fost măritată – tot din conveniență – cu un conte spaniol, contele de San Esteban, care a fost ministru al Spaniei în Suedia, în Polonia. El i-a supraviețuit, lăsând trei fete dintre care ultima, Cichita⁹⁷, nume spaniol, a fost soția contelui Richard de Dampierre⁹⁸, și el ambasador al Franței.

N.D.I.: *Sunt proprietarii castelului din Dampierre?*

M.D.S.: Nu. Castelul de la Dampierre nu mai este astăzi al familiei de Dampierre, este al familiei ducelui de Noailles, printr-un joc de moșteniri. Bunicul lui Richard de Dampierre, prințul italian Ruspoli, a fost căsătorit cu o moldoveancă, Cocuța Conachi⁹⁹.

N.D.I.: *Emanuele Ruspoli.*

M.D.S.: Emanuele Ruspoli¹⁰⁰, da. Cocuța Conachi mai are alți descendenți în Italia și la acci descendenți mai există, știu sigur, corespondența ei cu

⁹⁶ Maria Sturdza (1891-1935), căsătorită cu Don Louis de Pedroso, conte de San Esteban de Canongo.

⁹⁷ Maria Mercedes de Pedroso y Sturdza (1914- ?), căsătorită în 1937 cu Richard de Dampierre.

⁹⁸ Richard Roger Emmanuel Étienne Pierre de Dampierre, viconte de Dampierre, duce de San Lorenzo Nuovo (Paris, 13 ianuarie 1916-Florența, 30 noiembrie 2004), fiul ducelui Roger de Dampierre și al Victoriei Ruspoli, fiica lui Emanuel Ruspoli, soțul Cocuței Conachi. S-a căsătorit la Biarritz, în 24 iulie 1937, cu Maria Mercedes de Pedroso y Sturdza.

⁹⁹ Ecaterina (Cocuța) Conachi-Vogoride (2 aprilie 1831-22 februarie 1870), fiica marelui logofăt Costache Conachi și a Smarandei Negri-Donici. S-a căsătorit, prima dată, cu caimacamul Nicolae Vogoride al Moldovei, la 2 iunie 1846. A doua oară, s-a căsătorit la Roma, la 10 iunie 1864, cu prințul Emanuele Ruspoli, cu care a avut cinci copii: Costantino (14 ianuarie 1865-29 aprilie 1889), Eugenio (Țigănești, 6 ianuarie 1866-4 decembrie 1893), Mario (Țigănești, 16 octombrie 1867-16 ianuarie 1963), Caterina (Țigănești, 15 noiembrie 1868-12 august 1912) și Margherita (7 februarie 1870-5 iunie 1970).

¹⁰⁰ Emanuele Francesco Maria, principe Ruspoli (Roma, 30 decembrie 1837-29 noiembrie 1899), principe de Poggio Suasa, deputat și senator al Regatului Italiei. Căsătorit cu Cocuța Conachi-Vogoride, cu Laura Carraciolo și cu Josephine Mary Beers-Curtis.

poetul Vasile Alecsandri și cu mulți oameni politici. Și acea Cocuța Vogoridi-Conachi a fost o femeie energică, care și-a administrat averea cu o mână de fier, dar care avea și corespondență cu compatrioții ei.

N.D.I.: *Avere pe care au pierdut-o și au vândut conacul din Țigănești lui Tache Atanasiu.*

MDS: Eu am încercat să aflu unde este depozitată acea corespondență, care este cu siguranță foarte bine păstrată, dar nu se știe unde. N-am reușit să aflu. Deci, acest soț al verișoarei tatălui meu, Cichita de San Esteban, ambasadorul Richard de Dampierre, are o soră, Emanuella de Dampierre¹⁰¹, care a fost căsătorită cu fiul cel mai mare al regelui Spaniei, cu Don Juan, care, însă, fiind infirm, nu a putut succeda la Tron, succesiunea fiind trecută asupra fratelui mai mic, care a fost tatăl fostului rege Juan Carlos al Spaniei.

N.D.I.: *Să revenim la frații bunicului dumneavoastră.*

M.D.S.: Celălalt frate al bunicului meu se numea tot Grigore. De aceea atunci când se publică lucrări în care sunt menționați descendenți ai marilor familii un indice este întotdeauna util, pentru că doar în spațiul a patru generații avem nu știu câți Grigore, Mihai și Dumitru. Fratele mai mic al bunicului meu, am vorbit pe scurt despre el, a fost căsătorit cu o franceză. Deși n-a avut averea fratelui său, a trăit foarte mult în Franța, unde a dus o viață comodă dar nu mai mult de atât. În vremea războiului s-a refugiat în România, unde l-am cunoscut și eu. Copiii săi, așa cum am spus, au fost doamna Brătianu, Mihai – căsătorit cu Alice Cantacuzino – și Dimitrie, căsătorit cu Pulcheria Doiciu, proprietar al conacului de la Podoleni. Ei la rândul lor, i-am menționat, au doi fii.

N. D.I.: *Despre bunicul dumneavoastră ce ne puteți spune?*

¹⁰¹ Emanuelle de Dampierre (8 noiembrie 1913-3 mai 2012), fiica lui Roger de Dampierre și a Vittoriei Ruspoli. În 1935 s-a căsătorit cu fiul mai mare al regelui Spaniei Alfons al XIII-lea, Juan Enrique de Bourbon, duce de Segovia (1908-1975), cu care a avut doi copii. Divorțul celor doi soți a fost pronunțat în 1947 de un tribunal din București, fiind validat apoi la Curtea de Apel din Torino.

M.D.S.: Bunicul meu, Mihai Dim. Sturdza¹⁰², s-a căsătorit în 1908 cu Olga Mavrocordat¹⁰³, care avea de zestre două moșii lângă Iași: Miroslava¹⁰⁴, din partea tatălui ei, Alexandru Mavrocordat¹⁰⁵, și Popești, din partea mamei ei, Lucia Cantacuzino-Pășcanu¹⁰⁶. Bunicul meu, Mihai Sturdza, nu s-a distins prin realizări deosebite; era un pasionat vânător, îi plăceau călăria și viața la țară. El trăia o parte a anului la Dieppe, în vila moștenită de la tatăl lui, venea în România șapte sau opt luni pe an;

¹⁰² Mihai Dim. Sturdza (18 decembrie 1876-27 septembrie 1941), fiul lui Dimitrie M. Sturdza și al Ecaterinei Sturdza. Căsătorit în 1908, la Paris, cu Olga Mavrocordat, cu care a avut doi fii: Dimitrie și Gheorghe.

¹⁰³ Olga Mavrocordat (27 septembrie 1884-9 iulie 1971), fiica lui Alexandru (Mușunachi) Mavrocordat (9 iunie 1844-18 martie 1907) și a Luciei Cantacuzino-Pășcanu (19 mai 1862-27 martie 1930).

¹⁰⁴ Conacul de la Miroslava (județul Iași) a fost construit în jurul anului 1800 de Todiraș Balș, care l-a oferit ca zestre fiicei sale Catinca, la căsătoria acesteia cu logofătul Alexandru Mavrocordat. În anul 1825, aceștia au oferit conacul ca zestre pentru fiica lor, Maria (Marghioala), căsătorită cu Vasile Beldiman (m. 1853). Acesta și soția sa au reconstruit conacul din Miroslava, între anii 1849-1855, care a fost lăsat moștenire fiului său Alexandru Beldiman (1832-1898), căsătorit cu Smaranda Callimachi. În 1883 proprietar al moșiei și conacului de la Miroslava este Alecu Balș, a cărui soție, Elena Balș, vinde palatul în 1893 lui Vladimir Ghițescu. În 1895 palatul este cumpărat de Constantin Langa (1829-1914), care în 1900 vinde moșia și conacul lui Alexandru (Mușunachi) Mavrocordat. Acesta reamenajează conacul și construiește turnul cu trei etaje, montând blazonul familiei pe fațada clădirii. În anul 1918, fiica lui Alexandru Mavrocordat, Olga Mavrocordat-Sturdza, donează conacul de la Miroslava (împreună cu 18 hectare de grădină, livadă și viță-de-vie, plus 100 de ha teren arabil, cumpărat) pentru înființarea unui Orfelinat agricol „Olga M. Sturdza”, care întreținea 80 de orfani. Olga Sturdza era președinta Societății „Ocotirea orfanilor de război”. La 1 noiembrie 1919 în conacul de la Miroslava se înființează o Școală de agricultură, care a funcționat până în 1946. Vezi Sorin Iftimi, Ioana Cioflâncă, *Palatul Beldiman-Mavrocordat-Sturdza de la Miroslava (Liceul Agricol)*, în „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului de Istorie al Moldovei, (serie nouă), XIII-XV, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași, 2007-2009, p. 181-192.

¹⁰⁵ Alexandru (Mușunachi) Mavrocordat (9 iunie 1844-3/18 martie 1907, Paris), fiul lui Alexandru Mavrocordat (Fanar, 1802- Atena, 1858) și al Mariei Schina (Atena, 1819-Miroslava, 1900). Din căsătoria cu Lucia Cantacuzino-Pășcanu a avut trei copii: Olga, Maria (20 iulie 1885-17 mai 1976; căsătorită în 1904 cu Paul Moruzi și, din 1921, cu Pericle Arghiropol) și George (1887- 22 iulie 1907).

¹⁰⁶ Lucia Cantacuzino-Pășcanu (19 mai 1862-27 martie 1930), fiica marelui vornic Lascăr Cantacuzino-Pășcanu (1801-1885) și a Luciei Noessens (Belgia, 1836-Popești, Iași, 1895). S-a căsătorit cu Alexandru (Mușunachi) Mavrocordat, de care a divorțat în 1900.

bunica mea stătea mult mai puțin la Dieppe și mai mult la Iași, unde-și avea casa și gospodăria și sediul administrației. Averea Sturdza a fost administrată de fapt de bunica mea, și nu de soțul ei, care era adevăratul proprietar.

N.D.I.: *Trebuie să precizăm că bunicii dumneavoastră, Olga Mavrocordat și Mihail Sturdza, aveau o avere impresionantă, reunită sub denumirea Administrația Domeniilor Sturdza, ce cuprindea mai multe moșii și conace în județele Iași, Neamț și Botoșani. Proprietățile Olgăi Mavrocordat, situate în județul Iași, au fost următoarele: moșia de la Popești (338 ha teren arabil¹⁰⁷, 2500 ha pădure¹⁰⁸), via de la Cotnari (10 ha¹⁰⁹), moșia Bulbucani (comuna Gropnița; în suprafață de 180 ha¹¹⁰), moșiile Cosițeni și Sprânceana (comuna Podu Iloaiei; 1303 ha moștenite de la Lucia Cantacuzino-Pășcanu¹¹¹); moșia Miroslava (110 ha, donate Orfelinatlui „Principesa Olga Sturdza”¹¹²). Proprietățile lui Mihail D. Sturdza din județul Iași erau următoarele: moșia Păușești (430 ha teren și 1144 ha pădure¹¹³), moșia Cilibiu (comuna Golăiești, 300 ha teren, 150 ha pădure¹¹⁴), moșia Țuțora (2294 ha înainte de reforma agrară¹¹⁵, după expropriere rămânând cu 150 ha teren, 180 ha*

¹⁰⁷ *Anuarul „Socec” al României Mari.1924-1925, vol. II. Provincia*, direcțiunea N. Melbert, București, Editura Socec et Co, p. 417.

¹⁰⁸ Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 214.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 215.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 216.

¹¹¹ *Anuarul „Socec” al României Mari.1924-1925, vol. II. Provincia*, p. 416. Moșia Sprânceana (localitate care nu mai există astăzi) avea 300-400 ha, conform administratorului Theodor Zaboloteanu (cf. Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 215).

¹¹² *Anuarul „Socec” al României Mari.1924-1925, vol. II. Provincia*, p. 415.

¹¹³ *Ibidem*, p. 413. După Theodor Zaboloteanu moșia Sturdza de la Păușești ar fi avut 300 ha teren și 3000 ha pădure. Cf. Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 215.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 216. După alte surse, moșia lui Mihai.D. Sturdza de la Cilibiu avea 420 ha. Cf. *Anuarul „Socec” al României Mari.1924-1925, vol. II. Provincia*, p. 414.

¹¹⁵ *Anuarul „Socec” al României Mari.1924-1925, vol. II. Provincia*, p. 419. În 1925 moșia era în expropriere.

*pădure*¹¹⁶), *moșia Mădârjac (500 ha pădure*¹¹⁷) și *moșia Cristești (comuna Holboca, județul Iași*¹¹⁸). În județul Neamț Mihai D. Sturdza era proprietarul *moșiei Hangu (75000 ha pădure, înainte de reforma agrară*¹¹⁹; *30000 ha pădure, după expropriere*¹²⁰), iar în județul Botoșani *moștenise de la tatăl și bunicul său moșia Flămânzi (12000 ha*¹²¹).

M.D.S.: Bunica mea, Olga Sturdza, a administrat toate aceste moșii cu o mână de fier, cu multă raționalitate și economie, ținând seama că ducea o viață la Iași destul de retrasă. Avea un personal compus din 4 sau 5 persoane, care îi era suficient pentru modul ei de viață: primea rar, nu primea multă lume deodată. Avea bucătăreasă, cred că avea o femeie în casă cel puțin, pentru că era o casă mare¹²², un fecior care servea la masă – Chirilă; vizitiul Niculae Halaga a devenit șofer când s-a cumpărat automobilul; exista o cameristă germană, Fräulein Elsa, care ținea evidența tacâmurilor, a cearșafurilor și a rufăriei din casă. Și

¹¹⁶ Theodor Zaboloteanu, *Amitiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 217.

¹¹⁷ *Anuarul „Socec” al României Mari. 1924-1925, vol. II. Provincia*, p. 415. În aceeași localitate – conform Anuarului „Socec” – Lucia Cantacuzino, soacra lui Mihai D. Sturdza, deținea 400 de ha pădure.

¹¹⁸ În *Anuarul „Socec” al României Mari. 1924-1925, vol. II. Provincia*, p. 415 Mihai D. Sturdza apare ca proprietar al moșiei Holboca-Cristești, dar nu se menționează suprafața terenului.

¹¹⁹ *Anuarul „Socec” al României Mari. 1924-1925, vol. II. Provincia*, p. 507.

¹²⁰ După amintirile regretatei doamne Ileana Sturdza.

¹²¹ În 1925 moșia Flămânzi – în suprafață de 12000 ha – fusese expropriată și aparținea statului. Cf. *Anuarul „Socec” al României Mari. 1924-1925, vol. II. Provincia*, p. 62.

¹²² Theodor Zaboloteanu – născut în 1914, orfan de război și fost contabil principal și administrator general al moșiilor pricipesei Olga Sturdza în perioada 25 octombrie 1937-15 august 1949 – descria astfel casa Olgăi Sturdza din Iași, situată pe strada Carol, nr. 17: „Principesa avea aici, la Iași, un atelier mare, care avea legătură cu o ușă care dădea în casa, locuința D-sale, așa-zisul palat. Era o casă cu parter, mai multe camere care dădeau din una în alta. Clădirea era în formă de L. (...) Toată clădirea veche avea mai multe camere; în mijloc era dormitorul, alături de dormitor era biroul unde-și primea vizitatorii, mai bine zis cei cu care aveau relații, fie de servicii personale sau musafirii. La mijloc [era] un hol încăpător, parcă mai înalt decât camerele, care avea sus un luminator. În hol, în stânga, aproape de ușa principală de intrare, era un birou mic, unde lucra secretarul particular al Principesei Olga M. Sturdza” (Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 209).

tot la Iași era administrația centrală a moșiilor¹²³, dirijată de unul sau doi contabili și de un administrator¹²⁴, care era și administrator, în același timp, al celor două sau trei moșii de lângă Iași. Eram copil, nu îmi mai aduc bine aminte, însă era și acolo o cancelarie unde – copil fiind – mă duceam să văd creioanele colorate și alte lucruri de felul acesta care interesau întotdeauna copiii de vârsta mea.

N.D.I.: *Cum se realiza administrația acestor moșii întinse?*

M.D.S.: Administrația moșiilor era ceva aparte: la conace, bineînțeles, era un paznic, care era unul dintre pădurarii locului. La Hangu¹²⁵ era moșia cea mai mare; acolo era un întreg escadron de pădurari, comandați de un pădurar șef. Țin minte, o dată la trei sau patru luni, era o reuniune a pădurarilor, era mama care administra moșia Hangu, am să vă spun și de ce mama și nu tata. Veneau toți acești bărbați îmbrăcați în sumane. Valea Bistriței era atunci ca și acuma o regiune bogată. Caracterul economic al regiunilor din România nu depindea, în primul rând, de proprietarii de moșii, depindea de situația economică în general. La moșia noastră de la Hangu, unde populația avea stare, noi eram respectați și relațiile erau foarte bune. Copiii se botezau de către familie, relațiile cu țăranii erau prietenoase. Cealaltă extremă era moșia

¹²³ Același administrator, Theodor Zaboloteanu, descria astfel sediul administrației din Iași: „În spate, legat de clădirea Principesei, se mai aflau niște anexe cu mai multe camere, unde locuiau oamenii de serviciu. În curte, în spate, se mai afla o clădire compusă din două camere și un antreu: în una se afla administratorul general, pe atunci un pensionar, fost administrator financiar, și casieria, iar camera cealaltă era pentru contabilitate. În fundul curții se afla un grajd pentru cai, cu pod pentru hrana cailor, în suprafață de circa 200 m[etri] pătrați, un manej pentru cai, unde grăjdarii îi plimbau și îi învățau cum să fie blânzi, când vor pune harnașamentul pe ei să fie puși la docar sau trăsură. Tot în acest manej, într-un colț, era casa pentru câini și un om care îi îngrijea. Erau câinii de vânatoare, circa până la 30-40, de toate rasele. Cu aceștia pleca prințul Mihail Sturdza, soțul Princesei Olga, la vânatoare” (Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 209).

¹²⁴ Administratori generali ai moșiilor Olgăi Sturdza au fost Neculai Vrânceanu și, din 1937 până în 1949, Theodor Zaboloteanu.

¹²⁵ Conacul din Hangu (județul Neamț) a fost construit la finele secolului al XIX-lea, pe moșia cumpărată de Smaranda Sturdza, soția domnitorului Mihail Sturdza, de la cnejii Cantacuzini. Conacul a fost transformat, extins și modernizat între 1933-1938 de către Dimitrie M. Sturdza.

Flămânzi, vecină cu moșia Bosanci, acolo unde izbucniseră războaiele. Războaiele izbucniseră din diferite motive, care iarăși nu țineau de calitățile sau defectele personale ale familiei Sturdza. Acolo noi eram detestați și nu țin minte ca cineva – nici mama, nici bunica mea, nici unchiul meu – să se fi dus vreodată acolo, într-atât le era dezagreabilă ideea că vor avea de-a face și vor trebui să se întâlnească cu țărani din partea locului, care detestau proprietarul de moșie.

N.D.I.: *A mai rămas ceva din casele acestea? La Flămânzi? La Cristești?*

M.D.S.: La Flămânzi nu a fost niciodată un conac. Era un căsoi mare – cred că există și azi – care era locuit de arendaș sau de administratorul arendașului. La Cristești¹²⁶, lângă Iași, era un vechi și frumos conac, așezat la margine de râu, care a fost bombardat și a dispărut imediat după război. Acolo, la conacul din Cristești, era dusă toată biblioteca și arhiva domnitorului Mihail Sturdza, corespondența lui cu consulii ruși, arhiva sa particulară, cărțile lui – dintre care au rămas foarte puține, pe care le am și astăzi – foarte frumos legate prin anii 1830-1840, aduse din Franța.

N.D.I.: *Înseamnă că de arhivă s-a ales praful? Nu a avut șansa să fie cumpărată de stat, cum a fost cazul arhivei familiei Rosetti-Roznovanu din castelul de la Stânca.*

M.D.S.: De arhivă s-a ales praful și această arhivă a fost, de altfel, căutată imediat după război de directorul de atunci al Arhivelor, Gheorghe

¹²⁶ Conacul din Cristești a fost construit de Alexandru M. Sturzescu, fiind cumpărat în 11/24 august 1905 de către Mihail Dimitrie Sturdza (18 decembrie 1876-27 septembrie 1941), nepotul domnitorului Moldovei, Mihail Sturdza. Conacul – care a adăpostit prețioase colecții și o importantă bibliotecă – a fost distrus în timpul bombardamentelor sovietice din 1944. Theodor Zaboloteanu descria astfel, în 1995, conacul Sturdza de la Cristești: „Palatul de la Cristești, construit pe un deal înalt, în marginea satului Cristești, înconjurat de un parc frumos, cu pomi de toate felurile, împrejmuit cu gard de fier și cu alei bine îngrijite, căci și aici era administrator al moșiei Cristești și la palat era o menajeră, care se ocupa de curățenie. Palatul era cu etaj, avea mobile și o bibliotecă cu diferite cărți. Când a început devastarea lui, cu foarte mare greutate am putut să mă deplasez acolo și, chiar reținut de comuniștii închipuiți, de-abia am reușit să pun mâna pe o parte din cărțile din bibliotecă, le-am aranjat în clituri (pachete) și am angajat 15 căruțe cu oamenii din Cristești și Țuțora și nu am avut altă posibilitate unde să le depozitez decât în cafusul bisericii din Țuțora, care au dispărut și de acolo” (Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 218).

Ungureanu¹²⁷, care n-a reușit s-o găsească. Cărțile erau toate aruncate în curte, după sistemul comunist, și serveau drept combustibil pentru sobe. Arhiva, spunea Ungureanu – nu știu dacă e adevărat – ar fi fost luată de ruși. Dintre portretele care erau la Cristești a dispărut doar unul, acela al generalului Kisseleff¹²⁸. Celelalte au fost salvate, datorită unor împrejurări favorabile, de mama: vorbesc de portretul țarului Nicolae I, al domnitorului Mihail Sturdza, al altor membri ai familiei. Acele portrete sunt iarăși la mine, moștenite în virtutea dreptului – în cazul amintirilor de familie – al fiului cel mai mare. După cum am și o serie de cărți, tot din biblioteca domnitorului, cele mai multe desperechiate, foarte frumos legate și interesante din punct de vedere al conținutului.

N.D.I.: *Ce alte moșii au mai avut strămoșii dumneavoastră în Moldova?*

M.D.S.: Altă moșie a familiei era la Cilibiu, moștenită de la prima soție a domnitorului, de la Safta Rosetti. Conacul – cum e cazul multora dintre moșiile Moldovei – era un căsoi, probabil aranjat cu tot confortul. Mama își aducea aminte că, tânără căsătorită fiind, s-a dus să-l viziteze. Acolo erau și mormintele unora dintre înaintașii noștri, morminte pe care le-am adus eu la Iași, în anii 1960, la cimitirul *Eternitatea*. Mai era un conac la Miroslava, al bunicii mele Olga Sturdza, născută Mavrocordat, iarăși o casă de aspect oarecare, nu urâtă, care mai există și azi. Peste tot, mobilierul a dispărut până la ultimul scaun, nu mai există nimic. La Păușești¹²⁹ nu era un conac, ci

¹²⁷ Gheorghe Ungureanu (8 martie 1907, Hangu-29 decembrie 1975, Iași), arhivist (din 1927) și director al Arhivelor Statului din Iași (1941-1969).

¹²⁸ Pavel Dimitrievici Kisseleff (Moscova, 19 ianuarie 1788-26 noiembrie 1872, Paris), conte, general și diplomat rus. Președinte plenipotențiar al Divanurilor Principatelor Române în ultimii ani ai administrației militare ruse (noiembrie 1829-aprilie 1834).

¹²⁹ O descriere exactă a moșiei și conacului Sturdza de la Păușești ne-a lăsat același Theodor Zaboloteanu, administratorul general al moșiilor principesei Olga Sturdza: „Moșia Păușești, cu circa 300 ha, și pădurea Păușești, cu circa 3000 ha [erau] proprietatea prințului Mihail Sturdza. Pădurea avea un brigadier și 1-2 pădurari. Aici, cântarul era fixat sus, în Dealul Mare, unde avea și un conac format din 2 camere, antreu, balcon și bucătărie. Un grajd pentru un cal al contabilului care se ocupa cu cântărirea lemnului de foc și construcție, care se vindeau pe bază de boniere tipărite și prevăzute cu ștampila prințului sau a prințesei și care erau primite de către brigadier, contabil sau un pădurar

iarăși un fel de căsoi. Un conac frumos și singurul care mai există și astăzi este cel de la Popești¹³⁰, de lângă Iași, care a aparținut străbunicii mele, Lucia Cantacuzino-Pășcanu. Nu este un conac Sturdza, deși am văzut că vărul meu – Dimitrie, omul de afaceri – a pus pe fațada conacului o stemă Sturdza foarte mare, care – desigur! – ar inspira multă mirare înaintașilor dacă ar vedea-o. Acest conac de la Popești, așa cum am spus, este singurul care a scăpat, distrus, dar în picioare, golit de mobilier, ca peste tot. Acolo a fost instalat, ca în multe conace

delegat de aici, de la administrația generală din Iași (...). În sat la Păușești era un palat mare, cu etaj și balcon în față, cu etaj cu mai multe camere încăpătoare, toate prevăzute cu mobilă confecționată din nuc sau stejar, cu o bibliotecă sus cu cărți de valoare și erau încuiate. Administratorul locuia în două camere, la parter. În curte avea un grajd mare cu caii de muncă pe moșie. În curtea palatului mai erau niște atenanse mai mici, pentru alimente pentru muncitorii angajați, și la ieșirea din curtea palatului mai era construită o casă cu două camere și balcon, [în] care, pentru orice eventualitate, locuia ajutorul de administrator. Cu strângere de inimă vă scriu aici că, atunci când a venit la conducere Partidul Comunist, răufăcătorii din satul Păușești și poate chiar aceia pe care principesa Olga i-a ajutat cu lemne de foc și construcție pentru casă în mod gratuit, au devastat acest palat și i-au dat foc și a ars până la temelii¹²⁹ (Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 215-216).

¹³⁰ Conacul din Popești a fost construit între anii 1880-1890 de Alexandru (Mușunachi) Mavrocordat, pe moșia primită ca zestre de soția sa Lucia Cantacuzino-Pășcanu. Moșia fusese cumpărată în 1843 de aga Lascarache Cantacuzino-Pășcanu de la familia Paladi, care construise aici un prim conac, prin anii 1830-1840. În urma divorțului soților Mavrocordat, în 1900, la Popești a rămas Lucia Cantacuzino-Pășcanu, după decesul căreia conacul a intrat în posesia fiicei sale Olga, căsătorită cu Mihai Dimitrie Sturdza. În anul 1939, Olga Sturdza a lăsat conacul și moșia în administrarea fiului său, Gheorghe Sturdza și a soției sale, Margareta Kvaal. Administratorul domeniilor familiei dumneavoastră, Theodor Zaboloteanu, descria astfel moșia și conacul de la Popești: „Moșia din comuna Popești, de circa 400 de ha, se întindea din marginea satului Popești și până sub pădure. Pădurea avea o suprafață de aproximativ 2500 ha. Era organizată cu un brigadier și cu 12 pădurari, cu locuințe în ponturile pentru pază. Toți erau plătiți lunar și aveau dreptul să-și aibă, pe lângă pădure, vite necesare unei gospodării, care pășteau în poenile din jurul cantonului. (...) Palatul de la Popești, situat în marginea satului Popești, [era] prevăzut cu un parc frumos cu pomi. Palatul era frumos ornamentat, cu etaj, după cât îmi amintesc, cu camere frumos construite, cu parchet pe jos și era păstrat într-o curățenie exemplară. Lângă palat, în partea de miazăzi, era biserica. Mai la o parte de palat era o casă unde locuia administratorul moșiei. În perioada mea am găsit ca administrator pe Teodor Iordăchescu, apoi Petru Vosiaș, care a funcționat până la evacuare” (Theodor Zaboloteanu, *Amintiri despre Olga M. Sturdza*, în *loc. cit.*, p. 214-215).

din România, un ospiciu pentru copii bolnavi, în cazul de față copii handicapați. Era un imobil cu totul nepotrivit pentru asemenea afectări.

Vărul meu primar, Dimitrie Sturdza, omul de afaceri, a revenit în România după 1990 și – cu foarte mult merit, curaj și cu oarecare fantezie – s-a apucat să refacă conacul pe care l-a redobândit la Popești. Cu multă cheltuială, a restaurat, la început, fațada și exteriorul clădirii, după care s-a apucat de interioare, astfel încât astăzi conacul din Popești este locuibil. Pentru a-i lăsa mână cu totul liberă la îndeplinirea planurilor lui, i-am cedat, cadou, partea mea din imobilul de la Popești.

N.D.I.: *Care va deveni o casă de vacanță?*

M.D.S.: Știu și eu? Va servi la recepții – cred – particulare pentru anturajul vărului meu, nu pentru el, care va veni destul de rar, cred, în România, nu știu. La Hangu, unde erau câteva zeci de mii de hectare de pădure, nu exista un conac. Pădurea a fost cumpărată de către domnitor de la familia Cantacuzino din Rusia, care scăpătase și vânduse bunurile din România. Era o casă a administrației, foarte urâtă dar funcțională. Tatăl meu¹³¹ când s-a căsătorit, în 1933, a primit drept viitoare reședință a sa – proprietatea aparținea încă bunicilor, tatălui său – domeniul Hangu. Părinții mei au făcut diferite amenajări, au făcut din acea clădire a administrației o casă mai arătoasă, dar nimic deosebit¹³².

N.D.I.: *Pe moșia de la Hangu era și palatul cnejilor Cantacuzini de la Durău. Ce a mai rămas din el?*

M.D.S.: Nu a mai rămas nimic. Nu a fost expropriat. A fost cumpărat împreună cu moșia, cu tot ce era pe el și nu mai putea fi folosit decât eventual ca fortificație. Dar era o fortificație făcută de fratele lui Vasile Lupu, pe la 1640, care a servit cât a servit, mai ales împotriva tâlharilor.

¹³¹ Dimitrie M. Sturdza (16 martie 1909-2 iunie 1938), fiul lui Mihai D. Sturdza (1876-1941) și al Olăi Mavrocordat. Căsătorit în 1933 cu Ileana (Elena) Manu.

¹³² Regretata doamnă Ileana Sturdza rememora astfel acele momente: „În iunie 1933 ne-am căsătorit și am plecat la Iași, iar de aici la Hangu, pe Valea Bistriței, unde socrul meu [Mihai D. Sturdza] avea o pădure pe care ne-a dat-o nouă în administrare. O pădure de molizi, brazi și fagi, în suprafață de 30 000 ha. Am transformat vechea cabană de vânatoare de aici într-o casă corespunzătoare nevoilor noastre. Când a fost terminată, casa a ars până în temelii, focul iscându-se de la o scânteie ce căzuse pe acoperișul de șindrilă. (...) Tot ce era în casă a fost salvat”.

Era o semi-fortăreață pentru vremea aceea, nu era foarte mare: patru turnuri și o incintă. Ruina am văzut-o, ruină este și astăzi. Nu se mai poate face nimic. La Hangu, casa unde am copilărit eu a fost inclusă în barajul hidro-electric de la Bicaz, care a inundat toată Valea Bistriței, până mult mai sus. Satele au fost rase, casa la fel, așa că nici din acel conac n-a mai rămas nici urmă, e pe fundul lacului. Cineva mi-a spus că s-a plimbat cu barca și că a văzut fundațiile casei în fundul apei, ceea ce este posibil. În orice caz, pentru mine rămâne doar o amintire din copilărie.

N.D.I.: *Părinții dumneavoastră când s-au căsătorit?*

M.D.S.: Tatăl meu s-a căsătorit în 1933 cu Ileana Manu¹³³, fata generalului Gheorghe G. Manu¹³⁴, aghiotant regal al lui Carol al II-lea și fost aghiotant – în tinerețe – al regelui Ferdinand I. Soția lui, Elena Manu¹³⁵, născută Mavrodi, era fata Elenei Mavrodi¹³⁶, mare doamnă de onoare a reginei Maria. Din partea mamei, familia era legată de o anumită prietenie cu familia regală, până în momentul când la București a apărut doamna Lupescu¹³⁷. În acel moment majoritatea foștilor prieteni sau relații mai amicale ale lui Carol al II-lea s-au îndepărtat de el, pentru a nu avea de-a face cu camarila formată în jurul suveranului.

Așa cum am spus, mama era fata generalului Manu. Acesta, la rândul său, era fiul altui general Gheorghe Manu, cu care este deseori

¹³³ Ileana (Elena) Manu (16 mai 1915-10 septembrie 2006), fiica generalului Gheorghe G. Manu și a Elenei E. Mavrodi. S-a căsătorit în 4 iunie 1933 cu Dimitrie M. Sturdza, cu care a avut doi copii: Mihai Dim. Sturdza și Elena (Lala) Sturdza.

¹³⁴ Generalul Gheorghe G. Manu (25 decembrie 1876-21 ianuarie 1953), fiul generalului Gheorghe I. Manu și al Alexandrinei Cantacuzino. Căsătorit în 2 iulie 1914 cu Elena E. Mavrodi, cu care a avut patru fiice: Ileana, Alexandrina, Manuela și Magda.

¹³⁵ Elena E. Mavrodi (Berlin, 27 martie 1889-București, 21 aprilie 1987), fiica Elenei Greceanu și a lui Eugeniu Mavrodi. S-a căsătorit cu generalul Gheorghe G. Manu.

¹³⁶ Elena Greceanu-Mavrodi (24 decembrie 1863-8 septembrie 1941), fiica Mariei-Frieda Steege (1843-1900) și a lui Gheorghe Greceanu (1835-1878). S-a căsătorit cu diplomatul Eugeniu Mavrodi (7 februarie 1859-13 noiembrie 1915), cu care a avut patru copii: Elena Manu, Georges Mavrodi, Maria Magdalena Mavrodi și Nicolae Lucian Mavrodi. Doamnă de onoare a reginei Maria a României.

¹³⁷ Elena Lupescu (15 septembrie 1895-7 iulie 1977), favorita și, din 1947, soția regelui Carol al II-lea al României.

confundat de istorici. Generalul Gheorghe Manu¹³⁸, bătrânul – șef al Partidului Conservator și ministru de Război în 1877-1878 – a fost căsătorit cu Alexandrina Cantacuzino¹³⁹, mătușa viitorului savant biolog Ioan Cantacuzino¹⁴⁰. Era fiul lui Iancu Manu¹⁴¹, fost caimacam domnesc înainte de alegerea lui Cuza. Acesta a fost căsătorit cu Alexandrina Ghica. Familia Manu face parte din vechile familii ale marii boierimi de origine grecească. Iancu Manu era văr primar – prin mama sa, născută Văcărescu¹⁴² – cu domnitorul Bibescu¹⁴³, cu Barbu Știrbey, domnitorul Munteniei, și cu Alexandru Ipsilanti¹⁴⁴, conducătorul revoluției grecești de la 1821. Este foarte curios – dar foarte explicabil, în același timp – că între familiile române și rudele lor grecești s-a instaurat, după domniile pământene, un fel de prăpastie; nu se mai vorbea de aceste înrudiri, deși corespondența continua, rudele se vizitau, dar nimeni din familiile boierești române nu mai menționa faptul că avea rude fanariote, grecești foarte apropiate.

¹³⁸ Generalul Gheorghe (George) I. Manu (24 iulie 1833-16 mai 1911), fiul caimacamului Ioan Manu (1803-1874) și al Anei Ghica (1810-1872). A fost general, om politic conservator, ministru în mai multe guverne și prim-ministru al României (5 noiembrie 1889-15 februarie 1891).

¹³⁹ Alexandrina Cantacuzino (15 mai 1835-3 august 1916), fiica marelui vornic și caimacam Constantin Cantacuzino (1791-1879) și a lui Zoe Slătineanu (m. 1839). S-a căsătorit la Budești (Călărași) cu generalul Gheorghe I. Manu.

¹⁴⁰ Dr. Ioan Cantacuzino (25 noiembrie 1863-14 ianuarie 1934), savant și microbiolog, fondatorul școlii române de imunologie și patologie. Profesor universitar și membru al Academiei Române.

¹⁴¹ Vornicul Ioan Manu (1803-1874), mare agă (1846) și caimacam al Țării Românești (1857-1858). S-a căsătorit la Budești (Călărași), în 23 ianuarie 1827, cu Anica Ghica (fiica banului Alexandru Scarlat Ghica și a Ecaterinei Năsturel-Herescu), cu care a avut trei copii: George, Alexandru și Constantin.

¹⁴² Smaranda Văcărescu, soția marelui logofăt al Țării Românești Mihail Manu (1762-1838).

¹⁴³ Gheorghe Bibescu (26 aprilie 1802-1 iunie 1873, Paris), fiul marelui vornic Dimitrie Bibescu. Domnitor al Țării Românești (20 decembrie 1842/1 ianuarie 1843-13/25 iunie 1848). Frate cu domnitorul Barbu Știrbey.

¹⁴⁴ Alexandru Ipsilanti (12 decembrie 1792-31 ianuarie 1828), fiul domnitorului fanariot al Moldovei și Țării Românești, Constantin Ipsilanti și nepot al domnitorului Alexandru Ipsilanti. General în armata rusă, șef suprem al Eteriei și conducător al revoluției grecești de la 1821.

Familia Manu, luând și ea exemplul, prefera să nu vorbească de familia Ipsilanti. Domnitorii pământeni Bibescu și Știrbey n-au pomenit niciodată de Alexandru Ipsilanti. Era vărul lor primar, totuși!

N.D.I.: *Nu era* pollitically correct!

M.D.S.: Nu era *pollitically correct*, exact. Nu era bine. Mihail Sturdza, domnitorul pământean, era fiul unei Callimachi, nume fanariot prin excelență. Nu se vorbea de aceste lucruri. Ion Ghica, nu mai spun, marele patriot român, avea rude grecești câte vrei, dar nu dădea bine să se vorbească de asta. Exista un foarte puternic curent antigrecesc, astăzi s-au uitat invectivele împotriva grecilor. E adevărat că grecii au considerat multă vreme că vin în Țările Române ca în niște colonii menite să-i îmbogățească. Dar, n-au făcut numai lucruri rele. Grecii au adus spiritul educativ în Țara Românească. Filantropia, cuvânt grecesc, este de inspirație grecească. Marile spitale, toate, și la Iași și la București, au fost făcute după modelul grecilor de la Constantinopol. Călugărești bisericești – chiar dacă jumătate din ele încăpute pe mâinile călugărilor greci – nu erau lucruri pe care le poți critica așa, din principiu.

Din partea mamei, ca să închei capitolul familiei Manu, este o descendență din vechea mare boierime românească, rudă cu Kretzuleștii, cu Văcăreștii, cu Filipeștii, cu familia Florescu.

N.D.I.: *La conacul familiei Manu din Budești ați fost?*

M.D.S.: Am fost la Budești în 1944, în refugiu, pe vremea bombardamentelor. Era și acolo, la Budești, un vechi conac, acel al boierilor Năsturel-Herescu, cred, trecut prin moștenire la familia Manu¹⁴⁵. Dar, iarăși, mai ales după ce ai trăit multă vreme în Occident și vezi ce înseamnă castelele și palatele din Occident, rămâi uimit când auzi vorbind pe români de palate și de castele în legătură câteodată cu clădiri care sunt conace foarte frumoase, dar n-au nimic monumental. Existau câteva excepții dar – în cele mai multe cazuri – sunt case de

¹⁴⁵ Conacul din Budești (județul Călărași) a fost construit în anul 1827 de către banul Alexandru Scarlat Ghica și a trecut, prin dotă, în posesia vornicului Ioan Manu. Conacul – devastat în timpul Primului Război Mondial – a fost restaurat în anul 1924 de către diplomatul Constantin G. Manu (1871-1959), ultimul proprietar al moșiei. Conacul a fost demolat în anii ce au urmat căderii regimului comunist, după 1989.

țară, mai încăpătoare. Și dacă sunt aici descrise – de istoricii de artă, chiar – drept palate și castele, este pentru că nivelul de trai în Principatele Române era așa de scăzut, țăranii trăiau în bordeie, acoperite cu șindrilă sau cu stuf sau cu ce se nimerea, încât o casă, fie și acoperită cu tablă, era imediat palat. Țin minte că la Iași erau câteva clădiri cu două etaje, ceea ce imediat, din principiu, era „palat”: palatul Braunstein, un centru comercial în Piața Unirii din Iași, un magazin mai mare. Era socotit „palat” pentru că avea două etaje.

N.D.I.: *Multe clădiri comerciale din perioada „Belle Epoque” și din perioada interbelică erau numite palate, de pildă palatul Vulturul Negru din Oradea. Deși în Transilvania aceste clădiri comerciale aveau patru-cinci etaje.*

M.D.S.: Exact. Și nouă, românilor, ne place. Adevăratele castele erau în Transilvania, cele ale aristocrației ungare. La noi existau, dar foarte puține, chiar dacă unele erau chiar frumoase.

N.D.I.: *Și foarte târzii!*

M.D.S.: Da, pentru că năvăleau turcii, năvăleau tătarii, năvăleau rușii și nu puteai să îți permiți să ai o casă mai arătoasă pentru că erai imediat jefuit de armatele de ocupație. Îți puneai averea în lăzi, lăzile în care cu boi și plecai spre munți. Voi încheia aici capitolul despre părinții mei.

N.D.I.: *Să ne vorbiți, vă rog, de frații tatălui dumneavoastră.*

M.D.S.: Tata a avut un frate mai mic, Gheorghe Sturdza, care s-a căsătorit în 1937 cu o norvegiană, Margareta Kvaal¹⁴⁶, care a trăit în Franța, unde a devenit cunoscută pentru talentele ei de grădinărit. Dar un grădinărit de foarte mare calitate, de horticultură. Ea a făcut un parc, nu prea mare, dar care este socotit printre curiozitățile botanice din Franța. Este vizitat și astăzi, se fac excursii organizate, cu explicații. Este frumos nu numai pentru cei care nu se pricep și care admiră florile și modul de dispunere a plantelor, dar și pentru specialiști, care găsesc acolo diferite exemplare rare, păstrate în condiții care necesită o îngrijire specială.

N.D.I.: *Unde este situat parcul creat de regretata Greta Sturdza?*

¹⁴⁶ Margareta (Greta) Kvaal (15 aprilie 1915-30 noiembrie 2009), fiica lui Albert Kvaal. Căsătorită în februarie 1937 cu Gheorghe Sturdza (1902-iunie 1997). Au avut împreună trei copii: Dimitrie (n. 1938), Gheorghe (n. 1940) și Erik-Ioan (n. 1943).

M.D.S.: Parcul este la Varrengeville, lângă Dieppe. Casa de la Dieppe – sau vila, sau palatul, cum vreți să-i spuneți – a fost bombardată în 1943 de englezi.

N.D.I.: *S-a mai refăcut o casă, acolo, pe locul ei?*

M.D.S.: Nu se putea, pentru că familia nu era acolo. Și primăria a făcut blocuri de locuințe. Locuințe, una mai urâtă ca alta, cum se făceau imediat după război, să aibă lumea unde să stea, practic. N-ai ce vedea.

N.D.I.: *Deci, la Dieppe familia Sturdza nu mai are nimic.*

M.D.S.: Nu. Acolo s-a operat succesiunea. S-au moștenit niște amintiri, mai ales. Mobila a fost bombardată, prădată, în fine. Au rămas doar fotografiile.

N.D.I.: *Care este succesiunea lui Gheorghe Sturdza?*

M.D.S.: Acest frate mai mic al tatălui meu are, la rândul său, trei fii. Cel mai mare, Dimitrie, este foarte cunoscut în România, apare des la televiziune, dă interviuri, este un om de afaceri care a reușit, prin efort și prin muncă, în Elveția, și care a depus eforturi considerabile pentru a reface conacul de la Popești. Un efort al cărui entuziasm este împărtășit doar de dânsul. Nici frații lui, nici eu nu am fost foarte dornici să participăm la o asemenea întreprindere. El a pus mult suflet acolo și a reușit să restaureze conacul. El, la rândul său, este căsătorit cu o germană, are un băiat și o fată. Nunta băiatului¹⁴⁷ a fost serbată la Iași, cu mare fast, cu o domnișoară al cărei nume nu prea intră în tradițiile familiei, dar care a promis că va face toate eforturile necesare pentru a se integra în spiritul noii familii în care a intrat prin căsătorie.

Ceilați veri ai mei se numesc Gheorghe¹⁴⁸ și Erik¹⁴⁹. Acesta din urmă este om de afaceri și bancher în Elveția și este căsătorit cu o grecoaică, Sofia. Fiecare din ei are câte un fiu.

¹⁴⁷ Ștefan Dimitrie Ferdinand Sturdza s-a căsătorit la Iași, în 10 octombrie 2004, cu Nina Irina Țândărică. Slujba religioasă a avut loc în Sala Voievozilor din Palatul Culturii și a fost oficiată de ÎPS Daniel, mitropolitul Moldovei și Bucovinei, azi Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.

¹⁴⁸ Gheorghe Gh. Sturdza (n. 9 septembrie 1940), căsătorit cu Anne Gueury, cu care are trei copii: George-Alexandru (n. 19 decembrie 1964), Olga (n. 16 ianuarie 1973) și Marie-Elena (n. 28 octombrie 1978).

N.D.I.: *Să încercăm, vă rog, o evocare a bunicii dumneavoastră, Olga Sturdza.*

M.D.S.: Despre bunica mea Olga Sturdza¹⁵⁰ vreau să mai spun că în anii interbelici – o expresie care nu prea îmi place! – a condus o asociație de protecție a orfanilor de război, erau foarte mulți orfani de război, pe care într-un fel i-a crescut. A organizat un serviciu de infirmiere, de profesoare, de învățătoare, oferind acelei asociații și moșia cu conacul de la Miroslava, din ale cărei venituri să se întrețină educația câtorva sute de copii. Mulți dintre ei au ajuns în situații de răspundere – funcționari, ingineri, doctori – și, din când în când, mai aud de copiii aceluia care își amintesc că părinții lor au fost crescuți datorită asociației de ocrotire a orfanilor de război organizată de bunica mea. Bineînțeles, în timpul comunismului, legăturile acelea s-au distrus și chiar cei în cauză, oricât de mult ar fi beneficiat de filantropia, de fapta bună a bunicii mele, nu prea țineau să amintească vreo legătură, fie și spirituală, cu familia Sturdza.

Bunica mea, de asemenea, în tinerețe a avut aplecări către artă și a luat lecții de sculptură de la faimosul sculptor francez Rodin¹⁵¹. Revenită la Iași, a avut un mic atelier. În casă rămăsese o statuie a unei femei, dintr-o alegorie mitologică, rugându-se, probabil, zeilor. Statuia a fost și ea aruncată și spartă bucăți, am văzut-o și eu, prin anii '60, aruncată prin curtea unei școli de artă din Iași.

Cealaltă operă, de mai mare însemnătate, a bunicii mele a fost o statuie a Reîntregirii, inaugurată, cred, în 1927 sau 1928 – nu sunt sigur asupra datei – în fața actualii Bibliotecii Universitare, la capătul

¹⁴⁹ Erik-Ioan Gh. Sturdza (n. 17 februarie 1943), căsătorit cu Françoise de Pigny și cu Irene Lemos. Are patru copii: Christine (n. 12 iunie 1977), Michaela (n. 7 iunie 1987), Constantin (n. 23 august 1989) și Tatiana (n. 22 mai 1992).

¹⁵⁰ Despre Olga Sturdza vezi studiul Rodicăi-Eugenia Anghel, *Olga Sturdza – contribuții privind viața și activitatea*, în „Arhivele Moldovei”, I-II, 1994-1995, Iași, Editura Fundației Axis, 1996; Laura Guțanu, *Olga Sturdza – principesa intelectuală în slujba comunității*, în volumul *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, editori Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 93-120; Theodor Zaboloteanu, *Amitiri despre Olga M. Sturdza*, în *Ibidem*, p. 207-219.

¹⁵¹ Auguste Rodin (12 noiembrie 1840-17 noiembrie 1917), sculptor, grafician și pictor francez.

străzii Carol care duce spre Universitatea din Iași și spre Copou. Era o statuie foarte frumoasă, care a fost inaugurată în prezența reginei Maria și a oficialităților ieșene. Monumentul înfățișa România Mamă strângând în brațe noile provincii alipite: Transilvania, Bucovina, Basarabia. Bineînțeles, primul lucru pe care l-a făcut noua primărie comunistă, în 1945, a fost de a distruge statuia, care – printre alte imagini blasfematorii – includea și reuniunea Basarabiei la România. Nu se putea tolera un asemenea scandal cu rușii la porțile Iașului.

N.D.I.: *Vă amintiți casa din Iași în care locuiau bunicii dumneavoastră?*

M.D.S.: Casa din Iași, unde locuia bunica mea, fusese cumpărată de străbunicul meu, beizadea Dimitrie, de la generalul Pillat. Era o casă vagon, fără nici un stil, dar avea o grădină foarte frumoasă în față, cu trandafiri. Casa era mare, avea niște coridoare pe trei aripi, care duceau în diferite atenanse. Într-o parte locuiau bunicii mei: erau marele salon și atelierul de sculptură al bunicii mele; mai era un fel de atelier cu acoperiș de sticlă, transparent, unde bunica mea picta. Altă aripă ducea spre sufragerie și spre bucătărie și atenanse. Cred că acolo fuseseră, la capăt, și grajdurile, transformate acum în garaj pentru mașină. Și, în sfârșit, o altă aripă, unde s-a construit, în cele din urmă, un mic etaj. Acolo locuiam, noi, copiii, din ce în ce mai mulți: sora mea și cu mine, apoi verii mei de care am vorbit, Dimitrie, Gheorghe și Erik, primul și ultimul născându-se chiar la Iași, în acea casă.

Totul a durat până în 1943, când – apropiindu-se frontul de România, de Moldova (și moldovenii știau la ce se pot aștepta de la ruși, mai avuseseră și alte ocazii plăcute de a se întâlni cu ei!) – Iașiul s-a cam golit. Bunica mea a cumpărat o casă în București, casă care mai există, de la un inginer german care își aduna lucrurile și pleca în Germania de frica războiului. În casă ne-am mutat în 1944 și am locuit acolo până în 1948 cu toții, când fratele mai mic al tatălui meu, cu soția lui și cu cei trei copii, au fugit din țară. Bunica mea, mama, sora mea și cu mine am rămas.

N.D.I.: *Bănuiesc că ați fost evacuați din acea casă, după instaurarea Republicii Populare?*

M.D.S.: Evident, nici nu se putea altfel. Am fost dați afară de acolo în 1950, încă socotindu-ne foarte norocoși că ni s-a dat un camion, nu foarte

mare, dar totuși un camion, în care am putut pune ce am vrut. Spre deosebire de alții, care au fost dați afară cu geamantanul și peste noapte. Noi am fost preveniți, cu două zile înainte, să alegem cam ce am lua să încăpă într-un camion. Țin minte acel camion, care a plecat încărcat cu niște dulapuri, dulapuri care aveau sertare, sertare pline cu lucruri. Și am fost evacuați în niște magazii de pe *Calea Dudești*, magaziiile unor negustori evrei, care plecau din țară spre Israel.

N.D.I.: *Au fost ani teribili pentru membrii fostei aristocrații.*

M.D.S.: Erau anii în care erau mari mișcări de populație instaurate de comunism: sașii deportați în Bărăgan, lumea politică românească aruncată la Canal sau prin pușcării, șvabii tot în Bărăgan, evreii plecau. Fostele familii, denumite burghezo-moșierești sau bestii de origine putredă, erau date afară – se spunea „dislocate” – și trimise în tot felul de maghernițe. Șoferul camionului era însoțit de doi oameni trimiși de către autoritățile care ne-au dat afară, de Securitate, să ajute la încărcatul și la descărcatul lucrurilor. Oamenii aceia, văzând că era vorba de femei și de copii, au refuzat să descarce lucrurile în acele magazii, socotind că sunt cu totul impropriei unei locuințe.

N.D.I.: *Ce soluție locativă ați găsit, în cele din urmă?*

M.D.S.: Tot discutând pe trotuar cu unii și cu alții, ni s-a indicat o casă foarte mică în Fundătura Făurari, fundătură care dădea pe Dudești. Strada de mai încolo era faimoasă pe vremea ei, strada *Crucea de Piatră*, unde era sediul tuturor prostituatelor și folosesc un termen mai elegant, din decență față de dumneavoastră. În Crucea de Piatră locuiau acum tot felul de cetățeni pașnici, pentru că damele de acolo fuseseră, la rândul lor, date afară și înghesuite toate într-un fost conac Kretzulescu, la Roșu, lângă București. Aici era un laborator de cercetare de fizică. Acolo toate instrumentele laboratorului au fost aruncate pe geam. Deși venise cineva de la Academia Română să încerce să le preia pentru Academie, organele noii orânduiri, în înțelepciunea lor, hotărâseră că la conacul Kretzulescu de la Roșu era bine să stea damele, la reeducare. Ce reeducare va fi fost acolo, nu știu. Le-a băgat pe toate într-o casă, toate, bineînțeles, supravegheate și urmărite, nu știu dacă s-au reeducat!

N.D.I.: *Poate mai bine le făceau laborante și măcar nu distrugeau!*

M.D.S.: Da. Mai bine le făceau laborante!

N.D.I.: *Și dumneavoastră cum v-ați instalat în acele case? Erau libere casele? Vi se spunea: stați în casa asta sau fiecare stătea pe unde putea?*

M.D.S.: Ne-a adus cu camionul, șoferul avea o adresă dată de către organele care veniseră. I s-a spus: „Dumneata te duci la 8 dimineața la strada cutare și scoți familia Sturdza de acolo”. Familia Sturdza era pregătită cu geamantanele. Țin minte că erau două dulapuri mari și bunica mea, femeie practică, a crezut că e mai practic să ia și dulapul, care nu a încăput acolo unde ne-au dus. Oamenii aceștia au refuzat, pur și simplu, să dea jos lucrurile în magazia de pe Dudești. Dudești era un cartier comercial cam sărăcăcios și nu prea curat și acolo, țin minte, erau foarte multe ploșnițe, dar am rămas cu magazia aia, cu cheile ei, vreo două săptămâni. Norocul nostru a fost că niște vecini au spus: „Duceți-vă mai încolo, în Fundătura Făurari, a plecat nu știu ce familie în Israel”. Era o căsuță.

N.D.I.: *Șoferii aceia aveau o urmă de bun simț.*

M.D.S.: Și chiar în închisori, mulți din paznici au încercat să fie umani. Chiar și eu, când am fost în lagărele de muncă, mi-am dat seama că nu toți erau niște bestii. Nu poți să-i împarți în categorii sociale sau profesionale cu un singur cuvânt, după cum nici moșierimea nu era compusă numai din îngerași, erau și niște doamne mai lejere, dar erau și altele demne de tot respectul. Nu se pot face categorii, nu poți spune că toți erau inteligenți sau că toți erau niște proști. Și sub comuniști erau paznici de pușcărie care s-au arătat a fi oameni de omenie. Dar nu toți erau așa și nu toată Securitatea era compusă din oameni ca ei. Dimpotrivă, ordinele erau să aplici ura de clasă în toată plenitudinea ei.

N.D.I.: *Și ați intrat toți în această căsuță: bunica, mama, sora și dumneavoastră!*

M.D.S.: Era un antreu mic, unde era patul meu. Era loc de pat, de o măsuță cât asta, unde punem noi acuma ceștile și două cărți, de un dulăpaș și de un scaun. În stânga era o cameră unde mai era loc de câte ceva, aici s-a instalat mama. În camera din dreapta, o singură cameră, s-au instalat sora mea și bunica mea. La capătul din acea cameră – tot așa o casă mică, vagon – era un alt mic antreu, o bucătărie și o baie mică. Prin niște intervenții – țin minte că atunci a intervenit doctorul

Hortolomei¹⁵², un prieten din Iași al bunicii mele și o somitate medicală – și prin relații am obținut ca bunica mea să capete o cameră în casa unui colonel pensionar, care era ceva mai încolo, pe strada *Romulus*, casa aceea mai există. M-am dus să regăsesc pe foștii proprietari ai casei, după 40 de ani. Toate persoanele care locuiesc acum acolo nici nu-și mai aminteau nu numai de bunica mea, care a plecat din țară în 1957, dar nici de numele familiei aceluși ofițer pensionar care locuise acolo toată viața lui. Ei muriseră, au venit alții și alții și așa se șterge memoria oamenilor și a caselor din București. În acea fundătură ne-a dus în 1950 și am stat până în 1952.

N.D.I.: *Studiile liceale unde le-ați făcut?*

M.D.S.: Liceul l-am continuat la „Dimitrie Cantemir”, unde eram înscris până atunci. În 1952 eram în ultimul an de liceu, mi-am luat bacalaureatul la sfârșitul lui iunie și pe 9 iulie 1952 am fost arestat și a început viața mea de pușcăriaș.

N.D.I.: *Pentru ce ați fost arestat? Aveați 18 ani, nu?*

M.D.S.: Am fost arestat pentru complot împotriva ordinii statale comuniste. Eu aveam 17 ani și zece luni, dar eram cel mai bătrân dintr-un lot de băieți și fete.

N.D.I.: *Cine mai era în lot?*

M.D.S.: Era lotul „Pătratul roșu”, o periculoasă organizație!!! Am văzut dosarele și mă gândesc prin ce am fi putut trece dacă n-ar fi survenit diferite împrejurări politice și dacă anchetatorii n-ar fi avut o reticență datorită vârstei foarte fragede a celor acuzați de complot. Convențiile internaționale împiedicau arestarea minorilor; ori eram toți minori, inclusiv eu, cel mai mare.

Lotul a fost imaginat de fata lui Bâzu Cantacuzino. Ce era agravant era componența lotului. Bâzu Cantacuzino¹⁵³, aviator foarte

¹⁵² Nicolae Hortolomei (27 noiembrie 1885-3 ianuarie 1961), medic chirurg român, director al clinicii de Chirurgie și Urologie de la Spitalul Colțea din București, profesor universitar la Facultatea de Medicină, membru titular al Academiei Române (1948).

¹⁵³ Constantin (Bâzu) Cantacuzino (1904-1958, Lisabona), fiul lui Mihai Cantacuzino și al Mariei Rosetti-Tescanu. Celebru aviator în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

cunoscut, fugise din țară în 1947, în momentul în care mai era posibil să se fugă. Lumea fugea cum putea: pe bărci, pe Dunăre, înot, fugind cu avionul peste graniță, înfruntând tot felul de pericole, trecând granița clandestin. Un frate al bunicii mele, Nicolae Mavrodi¹⁵⁴, a murit, de altfel, prins noaptea în pădure – vroia să treacă mai departe, în Ungaria – a fost închis la Timișoara și bătut până și-a găsit sfârșitul. Fata lui Bâzu Cantacuzino, care avea 15 ani, era elevă la „Titu Maiorescu”.

N.D.I.: *Oana Orlea, nu?*

M.D.S.: Acum cunoscută, mult mai târziu, sub numele de scriitoare, de Oana Orlea¹⁵⁵. Am văzut dosarul la CNSAS¹⁵⁶, puținul care mi s-a arătat. Influențată de poveștile educative despre Zoia Kosmodemianskaia¹⁵⁷, eroica rezistentă împotriva fasciștilor, Oana Orlea a zis să facă și ea pe Zoia Kosmodemianskaia, dar invers, contra comuniștilor. Și a început să vorbească de planurile ei, în jur, la amici, băieți și fete. Mie nu, dar ne cunoșteam. Ea, ca și bunica ei, Maruca Cantacuzino¹⁵⁸, apoi doamna George Enescu, erau niște femei

¹⁵⁴ Nicolae Mavrodi, fiul Elenei Greceanu și al diplomatului Eugen Mavrodi. Frate cu Elena Mavrodi (căsătorită cu generalul Gh. Gh. Manu), bunica maternă a domnului Mihai Dim. Sturdza.

¹⁵⁵ Maria Ioana (Marioana) Cantacuzino (21 aprilie 1936-23 iulie 2014), fiica lui Bâzu Cantacuzino și a Ancăi Diamandi. Arestată în 1952, ca elevă în clasa a X-a, și acuzată de complot și acțiune subversivă împotriva statului, a fost condamnată la 4 ani de închisoare. Va fi eliberată după 3 ani de detenție, după care ajunge ajutor de sudor pe un șantier, taxatoare la IRTA sau șamponază la Cooperativa Higiena. Este re-arestată în 1960, iar din 1980 trăiește în Franța. Cunoscută ca scriitoare sub numele de Oana Orlea, a publicat mai multe romane și volume de schițe și povestiri, atât în România cât și în Franța. Despre experiența carcerală din România a publicat volumul *Cantacuzino, ia-ți boarfele și mișcă! Interviu realizat de Mariana Marin*, apărut în 1991 la București și Paris și reeditat la Editura Compania din București în anul 2008.

¹⁵⁶ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității.

¹⁵⁷ Zoia Kosmodemianskaia (13 septembrie 1913-29 noiembrie 1941), eroină sovietică a celui de-al Doilea Război Mondial.

¹⁵⁸ Maria (Maruca) Cantacuzino-Enescu (născută Rosetti-Tescanu; 17 iulie 1879-decembrie 1968), căsătorită cu Mihail G. Cantacuzino (la 26 noiembrie 1898) și, apoi, cu compozitorul George Enescu (la 5 decembrie 1937). Dorința sa testamentară a fost ca, în conacul din Tescani al părinților săi, să fie deschis un muzeu dedicat compozitorului George Enescu.

originale și cu idei ușor trăsnite și, în orice caz, curajoase. Ea a făcut „Pătratul roșu”, așa cum fusese învățată de către Zoia Kosmodemianskaia.

N.D.I.: *În volumul de amintiri privind închisoarea din România, Oana Orlea recunoaște faptul că, în fond, grupul nu a făcut nimic subversiv împotriva ordinii statului comunist. Cum explicați totuși amploarea dată acestui ipotetic complot? A vorbit cuiva de intențiile sale subversive la adresa regimului comunist?*

M.D.S.: Cui a vorbit ea de treburile astea? La diverși colegi, dintre care unii erau de origine sănătoasă. Au fost arestați și anchetați, dar eliberați. Unul era băiatul unui colonel sau general de la Poliție, nu de la Interne. El a fost arestat, anchetat și pe dosarul lui scrie: „Trimis acasă, să fie muștrat de părinți”. Nu i s-a făcut nimic! Altul era un băiat nu prea deștept, dar a fost singurul care s-a pretat să facă un pătrat roșu pe un zid din cartier și să scrie: „Jos comuniștii!”. Unul din băieții ăștia de la liceu a vorbit acasă; părinții, speriați – oameni simpli – s-au dus să anunțe cazul. Băiatul a fost chemat la Securitate și i s-a spus: „N-ai să pățești nimic, dar te duci și o mai întrebi pe fata lui Cantacuzino ce mai vrea să facă”. Primul lucru care l-a făcut a fost să-i spună ei că a fost chemat și că a fost învățat să o denunțe.

N.D.I.: *Cine a mai fost arestat în acest grup?*

M.D.S.: Mulți din cei arestați erau: băiatul lui Sturdza, adică eu; fata lui Băzu Cantacuzino, Marioana, șefa organizației „Pătratul roșu”; Grigore Ghica¹⁵⁹, băiatul profesorului universitar Alexandru Ghica¹⁶⁰ și nepot, după mamă, al marelui fruntaș liberal, dr. Angelescu¹⁶¹; Dimitrie

¹⁵⁹ Grigore Ghica (n. 7 noiembrie 1936), fiul lui Alexandru Ghica și al Elisabetei Angelescu, doctor în fizică, cercetător la Institutul de Fizică Atomică, căsătorit în 1966 cu Rodica Ionescu-Pleşești (n. 30 aprilie 1942), cu care are o fiică, Anca (n. 1968), căsătorită cu Ștefan Vianu (div.).

¹⁶⁰ Alexandru Ghica (22 iunie 1902-11 aprilie 1964), fiul lui Ioan Ghica (1873-1949) și al Elenei Metaxa (1870-1951). Distins matematician, doctor în matematică la Sorbona (1929), membru al Academiei Române (1963), fondatorul școlii românești de analiză funcțională. Efor al Eforiei Spitalelor Civile (1945-1948).

¹⁶¹ Dr. Constantin Angelescu (12 iunie 1869-14 septembrie 1948), medic, profesor universitar, membru de onoare al Academiei Române. Om politic liberal, deputat (din 1901) și senator, ministru al Lucrărilor Publice (1914-1916), ministru al Instrucțiunii

Lecca, fiu de ministru plenipotențiar; Dan Florescu¹⁶², dintr-o familie boierească care avea tot felul de rude, natural, de origine cât se poate de nesănătoasă; Ionică Varlam¹⁶³, cel mai tânăr dintre toți, care atunci avea 14 ani.

N.D.I.: *Nepotul generalului Radu R. Rosetti.*

M.D.S.: Nepotul generalului Rosetti¹⁶⁴, după mamă, și care – încă de atunci ne-am dat cu toții seama, am văzut și după dosar – a fost cel mai neînfricat și mai obraznic dintre toți cei care am fost în lot.

N.D.I.: *Domnul Radu Miclescu a fost arestat în grupul dumneavoastră.*

M.D.S.: Radu Miclescu¹⁶⁵, iarăși, dintr-o familie veche de proprietari de moșii. Mama lui¹⁶⁶, fiind funcționară la Ambasada Americană, a fost chemată și i s-a spus: „Ori faceți pe agenta informatoare și vă eliberăm băiatul, ori rămâne acolo și noi nu garantăm de viața lui”. Erau sisteme de intimidare și biata femeie s-a sinucis. Astea erau dramele puse în practică de către comuniști.

N.D.I.: *Ați fost anchetați? S-a făcut un proces?*

M.D.S.: Nu. Astea erau drame sub care tineretul de atunci își începea viața. Am fost anchetați și, în mod special, toți ceilalți fuseseră, mai mult sau mai puțin, puși la curent de fata lui Băzu Cantacuzino, de Marioana,

Publice (1918-1919, 1922-1926, 1927-1928, 1933-1937), prim-ministru al României (29 decembrie 1933-3 ianuarie 1934).

¹⁶² Dan Florescu (1 aprilie 1935-2 octombrie 2008), fiul lui Radu Alexandru Florescu și al Gildei Verona. Informație de la dl. Ioan Alexandru Florescu, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

¹⁶³ Ion Varlam (născut în 1937), fiul lui Horia-Vlad Varlam (1907-1992) și al Elisavetei (Safta) Varlam (1914-2010), fiica generalului Radu R. Rosetti.

¹⁶⁴ Radu R. Rosetti (20 martie/1 aprilie 1877-3 iunie 1949), fiul scriitorului Radu Rosetti și al Emmei Bogdan. General și istoric militar de mare prestigiu, director al Muzeului Militar Național (1924-1931), director al Bibliotecii Academiei Române (1931-1940), membru al Academiei Române (1935), ministru al Educației Naționale, Cultelor și Artelor în guvernul mareșalului Antonescu (27 ianuarie 1941-11 noiembrie 1941). Arestat în 1949 și condamnat la doi ani de închisoare, a murit în închisoarea Văcărești.

¹⁶⁵ Radu Alexandru Miclescu (născut la 23 iunie 1935), fiul comandoului Gheorghe J. Miclescu (14 iulie 1903-mai 1992) și al Magdei Tzaicu (1912-1953). S-a căsătorit cu Maria Ioana (Miona) Flondor (născută la 20 martie 1937).

¹⁶⁶ Magda Tzaicu (1912-1953), fiica doctorului Alexandru Tzaicu (1883-1958) și al Alinei Feodosiev-Cantacuzino (1888-1972).

despre planurile ei de organizație subversivă, planuri care nu s-au concretizat cu nimic. Noi ne-am regăsit, pe urmă, în închisoare cu alți elevi care aveau minți de tinerei: au vrut să demonteze tunul de la intrarea în Parcul Carol, să-l tragă până în fața Ministerului de Interne și să amenințe Ministerul de Interne că o să tragă cu tunul în minister.

N.D.I.: *Săracii!*

M.D.S.: Alții mai făcuseră tot felul de lucruri, dar nimic din toate astea nu pune, într-adevăr, în pericol siguranța statului. Mulți din cei care au fost arestați cu noi au fost, de altfel, eliberați pe motiv că nu făceau parte din familia boierești. Am fost anchetați. Eu m-am menținut tot timpul pe poziție că n-am știut nimic și că, deci, nu aveam ce să denunț. Nu am fost crezut și am văzut și în actele anchetei că nu m-au crezut. Nu se putea să nu știu. Unora dintre noi ne-a dat drumul după trei sau patru luni de detenție.

N.D.I.: *Unde ați fost închiși?*

M.D.S.: S-a început cu Rahova, cu subsolurile de la Rahova, unde eram înghesuți, dar niciodată împreună, ci în alte celule unde dădeai de tot felul de chiaburi, ingineri, foști militari, preoți, legionari.

N.D.I.: *Toate categoriile.*

M.D.S.: Toate categoriile. Era acolo și un șofer camionagiu care, la beție, a înjurat regimul și l-au băgat la pușcărie. Am fost cu toții închiși în celule separate, dar deloc singuri, înghesuți în mici celule la Rahova, cu paturi suprapuse, șase într-o celulă și anchetați de vreo 4 sau 5 tineri anchetatori care-și făceau debutul în meserie cu criminali de felul nostru, socotiți cel mai puțin periculoși. Trebuie să spun că în tot decursul detenției mele, care a durat aproape doi ani de zile, în închisori, lagăre și lagăre de muncă, nu am fost bătut. N-au fost bătuți nici ceilalți din lot, cei care mai rămăseseră arestați. Însă, de exemplu, Ionică Varlam, cel mai tânăr, a fost supus unor tratamente foarte dure, carcere, izolări și alte metode de intimidare, tocmai pentru a sparge această voință a lui de a rezista vrăjmășiei la care fusese supus.

În ceea ce mă privește, eu menținându-mi declarația că nu eram la curent cu acest complot, am fost trimis – cu cei 6 sau 7 care rămăsesem neeliberați dintre cei 15 arestați – la Jilava. Decenii după

aceea, mi-am văzut dosarul cu diferite acte care arată nivelul lamentabil intelectual și moral al anchetatorilor. Asta au fost învățați să fie.

Am spus că în lot au fost și vreo patru sau cinci fete, foarte tinere, am văzut fotografiile noastre, ale tuturor, aproape incredibil să vezi ce copii au fost arestați sub cuvânt că puneau în pericol ordinea nouă, socialistă. Două din acele dosare tratau cazul a două fete, colege ale Marioanei Cantacuzino. Ele au fost eliberate mai târziu. Dar, ca să arăt cât de puțină importanță acordau chiar autoritățile superioare acestor anchete, care erau făcute ca să se îndeplinească un fel de normă a persecuțiilor, în dosarele a două dintre aceste fete, de 15 ani, anchetatorii au desenat în dreptul fotografiei lor, mai precis în dreptul gurii lor, niște figuri obscene, niște porcării. Dacă aceste dosare ar fi ajuns pe mâna maiorului sau colonelului care dirija ancheta oameni aceștia ar fi fost desigur sancționați. Securitatea și morala ei proletară, care a fost respectată și de comuniști, nu încurajau și nu tolerau – decât la foarte înalt nivel, dar nu la funcțiile mai de jos – porcăriile și abuzurile sexuale. Or, faptul căăștia au desenat niște desene obscene pe fața unor copile arată ce considerație aveau pentru niște ființe fără apărare și arată și faptul că ei erau siguri că n-o să fie pedepsiți, pentru că dosarul nu o să ajungă mai sus.

N.D.I.: *Ați fost judecat în cadrul unui proces?*

M.D.S.: Nu. Mi s-a comunicat o pedeapsă de trei ani, administrativ, fără proces. Nu a fost proces pentru că Securitatea și-a dat seama că era o prostie, nu aveai din ce să faci proces și atunci înflorea pedeapsa administrativă. Tot felul de categorii de cetățeni erau închise administrativ: că erau rudă cu cineva, că erau vecine cu altul care nu știu ce a spus. Noi trebuia să fim ținuți în închisoare. Și ne-a pus cu politici, mai târziu, cu politici condamnați, dar n-am avut condamnare personală. Singura fază prin care am trecut și pe care noi atunci am ignorat-o a fost referatul unui colonel, care a vrut să fie și el zelos, și a dat dispoziție ca inculpații să fie anchetați pentru a se vedea dacă în spatele lor nu existau adulți care să-i folosească drept instrumente în organizarea unor comploturi mai periculoase. Dacă s-ar fi urmat această dispoziție, cred că noi toți copiii eram curățaiți pentru că am fi fost supuși, efectiv, atunci la bătăi și la torturi pentru a

mărturisi ceea ce dorea să afle acel colonel. Din fericire, sugestia n-a fost urmată. Am fost la Jilava trei luni, luni de foame, porțiile de mâncare – foarte mici – au fost descrise de nenumărați deținuți politici. Noi am fost la același regim. Pot să spun că de acolo mi se trage – în acele puține luni – o decalcificare. La vârsta aceea, ești încă în creștere și – dacă n-ai o alimentare cât de cât elementară – organismul se resimte.

N.D.I.: *Erați vizitat acolo? Mama v-a vizitat?*

M.D.S.: Nici vorbă. Nu. N-aveam voie. La Jilava niciodată. De la Jilava ne-a dus, pe Radu Miculescu și pe mine, la Ghencea. Ionică Varlam a fost dus în altă parte, la Timișoara, Marioana Cantacuzino la femei, dar tot la Ghencea. La Ghencea era un lagăr enorm de tranzit, cu mii de deținuți. Începuseră arestările de oameni politici, organizațiile de tineret țărăniște, liberale. Legionarii erau toți parcați într-o baracă specială. Ei întotdeauna aveau un regim nu mai dur, dar de mai mare supraveghere, adică de împiedicare a contactului dintre ei cu celelalte categorii. Acolo eram cu tot felul de lume: cu foști episcopi, cu foști deputați, oameni unii foarte bătrâni, cu foști polițiști, cu țărani, cu muncitori care – vă spun – se adunaseră și criticaseră regimul în diferite ocazii. Pe parcurs toată lumea asta era selectată și triată.

După vreo șase luni de Ghencea – unde mâncarea nu era mult mai bună, dar cel puțin aveam mai mult aer decât la Jilava – simțeam – și ne spuneau și ceilalți! – că intrasem deja într-o categorie care nu mai era justițiabilă. Începeau acum să se populeze lagărele de muncă. După aceea mi-am dat seama că am avut norocul să scap și de Canal și de marile lagăre de muncă forțată din fostele ferme de pe malurile Dunării, și de Gherla, și de Aiud și de închisorile într-adevăr de exterminare.

Am fost trimis la Bicz, care avea un avantaj față de regimul de pușcărie pe care-l cunoscusem până atunci: era o colonie de muncă, la munte, cu un aer bun, munceai opt ore destul de dur, dar nu era un ritm de exterminare. Și acolo erau paznici, postați la frontierele șantierelor de muncă, cu misiunea de a împiedica eventualele tentative de fugă, dar care stăteau la locul lor și nu țipau la oameni. Trebuia să-ți faci o anumită normă, normă supravegheată tot de un șef de echipă

dintre deținuți. Și acolo, erau anumite ore, în anumite zile, când toată lumea aceea de deținuți era pusă la adăpost pentru că se făceau explozii în munte, să spargă blocurile de piatră, blocuri de piatră pe care apoi noi le spărgeam în bucăți mai mici și le încărcam în camioane. Exploziile puteau fi periculoase și noi eram puși la adăpost. Și unul dintre noi, odată, era un student – și acuma îmi aduc aminte cu emoție! – a început să cânte *Menuetul* lui Boccherini¹⁶⁷. De ce *Menuetul* lui Boccherini, în acele condiții totuși înfricoșătoare? Mi-a rămas în minte, de câte ori îl aud, imediat îmi răsar în fața ochilor șantierul și lumea aceea penitenciară, de deținuți, condamnată – se știa sau nu se știa! – la un sfârșit tragic!

N.D.I.: *Menuetul, care e atât de echilibrat și armonios!*

M.D.S.: Da. Îl fredona. Cultura mea muzicală era aproape inexistentă atunci și nu cunoșteam existența acestui *Menuet* de Boccherini, care – reevocat, de atunci – îmi aduce aminte de un context, cu totul altul, decât ceea ce vroia Boccherini să sugereze. La Bicz am putut lua legătura cu familia. Aveam voie la o carte poștală: cum am sosit, să anunțam familia. Și, iarăși, la Bicz lucra – ca funcționară civilă la șantier – ruda mea, doamna Tita Hariton¹⁶⁸, care atunci încă nu era căsătorită Hariton.

N.D.I.: *Era născută Tuduri.*

M.D.S.: Tuduri, da. Dânsa, la rândul ei, cunoștea niște ingineri care, la rândul lor, aveau legătură cu inginerii deținuți care colaborau sau luau parte, forțați, la lucrările barajului. Ea mi-a transmis de la bunica mea dinspre mamă, doamna general Manu, un bilețel prin care bunica mea îmi spunea că mama – fiica ei – și cu bunica mea cealaltă¹⁶⁹ fuseseră arestate, cu vreo două luni înainte, și că în casă rămăsese singură sora mea – care atunci avea 16 ani, nu terminase liceul – cu bătrâna Frau Agatha. Frau Agatha era guvernanta germană care ne-a crescut și pe noi și pe mama și pe mulți alții.

N.D.I.: *Din ce motive fuseseră arestate mama și bunica?*

¹⁶⁷ Luigi Rodolfo Boccherini (1743-1805). Compozitor italian.

¹⁶⁸ Georgeta (Tita) Tuduri, căsătorită prima data cu Verdeanu și, ulterior, cu Radu Hariton.

¹⁶⁹ Olga Sturdza, născută Mavrocordat.

M.D.S.: Mama și bunica mea au fost arestate în cadrul unei organizații de spionaj imperialiste. Alt cerc. Asta era la începutul lui 1953. Așa cum v-am spus, mama administrase domeniul Hangu, domeniul silvic, forestier, de unde se făceau tăieri de lemne, lemne care, la rândul lor, erau transportate – pe plută sau cu trenul – la Galați, unde exista o fabrică de cherestea. Fabrica de cherestea era proprietatea unui evreu, domnul Iancu Fridman. Domnul Iancu Fridman avea corespondenți, pentru cheresteaua pe care o transporta, la Londra. Domnul Iancu Fridman era și el în domiciliu forțat la Piatra Neamț unde a murit, tot prin 1953. Vecinii, imediat să ocupe camera devenită liberă. Ce-au găsit în cameră? Corespondența domnului Fridman, ca proprietar de fabrică de cherestea, cu diverse societăți de cherestea din Londra.

N.D.I.: *Cum să faci comerț fără să ai relații?*

M.D.S.: Da. Cine erau corespondenții lui din țară? Doamnele Olga și Ileana Sturdza, proprietare la Hangu, și alți particulari ca dânsule.

N.D.I.: *El colaborase și cu tatăl dumneavoastră, până să se întâmple accidentul?*

M.D.S.: Nu cred. Tatăl meu – am uitat să spun – a murit când aveam trei ani și jumătate, într-un accident pe Bistrița, s-a înecat. Moșia Hangu a fost administrată, în continuare, de mama lui, adică bunica mea Olga Sturdza, și de mama mea, soția tatălui meu, Ileana Sturdza. Și, deci, ele semnaseră diferite contracte cu domnul Fridman. Și acesta semnase contracte cu alți proprietari de păduri de prin Moldova, între care și cu generalul Manolescu, care era administratorul domeniului regal de la Broșteni. Prin generalul Manolescu ancheta intra în lumea generalilor, a fostei armate, și tot prin el se intra în legătură cu familia regală, la care domnul Fridman nu avusese acces direct. Dar, ce material superb pentru un mare complot: cu generali, cu prințesa Sturdza, cu capitaliști englezi!

N.D.I.: *Toate ingredientele.*

M.D.S.: Toate ingredientele. Spionaj. Mama și bunica au fost ținute la izolare, bunica mea o lună, mama vreo trei luni la izolare completă, izolare la Rahova, bunica mea la Jilava, fie în izolare, fie împreună cu altele. N-au fost trimise la marile închisori de regim foarte greu de la Mislea. Deși nici la Jilava nu pot să spun că era...

N.D.I.: *Hotel de lux...*

M.D.S.: Nu era hotel de lux, deloc. Și pe bunica mea ceea ce a șocat-o a fost, bineînțeles, regimul de igienă din celula de la Jilava, unde erau 30 de femei și un hârdău, unde nici măcar perdea nu era, pentru toate cele. Organizația asta de spionaj nu a dat nici un rezultat. Bunica mea a fost anchetată să se afle cu ce generali mai era dânsa în legătură. „Păi, zicea, generalul Prezan”. „Notează” – spunea anchetatorul! Ăla fugea, se informa: „Păi a murit!”. Ghinion! Bunica mea dinadins le dădea nume de generali morți, pentru că în felul acesta știa că scapă: „Cu generalul Averescu”. „Păi a murit, Averescu!”. „Cu generalul Dragalina”. „Păi a murit!”. Bunicii și mamei mele le-au dat drumul.

Eu mai eram în închisoare și a venit să mă vadă cealaltă bunică a mea, doamna Elena general Manu, cu sora mea, să-mi aducă un pachet. Pachetele erau autorizate în anumite cazuri și era o regulă: totul era raționalizat. La Bicaz, dat fiindcă era un regim de lagăr de muncă, ni se dădea de mâncare, nu cine știe ce, dar nu sufeream de foame. Așa că aveam o bucată de slănină, o bucată magiun sau marmeladă care se tăia în pătrățele; țigări, care mie îmi serveau la schimburi, pentru că nu eram fumător.

Găsisem acolo un grup de foști prieteni ai tatălui meu sau ai mamei mele: era Radu Flondor¹⁷⁰, care fusese ambasador român în diferite țări; era Nicolae Grigorcea¹⁷¹, proprietar de moșii din Bucovina; era, fiul generalului Florescu¹⁷², Nelu Florescu¹⁷³, arestat –

¹⁷⁰ Radu Flondor (1900-1956), fiul lui Nicu Flondor (1872-1948) și al Elenei Grigorcea.

¹⁷¹ Nicolae Grigorcea (m. 1988, Stuttgart, Germania), căsătorit cu Alexandra Ghica (fiica lui Nicolae Ghica), cu care a avut un fiu, Iancu Grigorcea (n. 1946).

¹⁷² Ion Florescu (1879-1 decembrie 1934, Brașov), general. Fiul generalului și omului politic Ioan Emanoil Florescu (1819-1893), fost prim-ministru al României (1876, 1891), dintr-o legătură extraconjugală cu Iulia Rioșanu (căsătorită Viișoreanu). A fost recunoscut ca fiu de către generalul Ioan Emanoil Florescu. S-a căsătorit, la 10 februarie 1910, cu Elena Kalinderu, cu care a avut trei copii: Ion (1911-1977), Mihai (1915-917) și Mircea Florescu (24 noiembrie 1916-4 iulie 1927).

¹⁷³ Ion (Nelu) Florescu (București, 16 septembrie 1911-Chur, Elveția, 6 mai 1977), magistrat. Fiul generalului Ion Florescu și al Elenei Kalinderu. S-a căsătorit, în 23 aprilie 1935, cu Daisy de Werther, descendentă a conșilor de Rio Branco, de care a divorțat, aceasta restabilindu-se în țara natală, Brazilia. Ulterior, Ion Florescu s-a căsătorit cu

ca și soția lui Grigorcea – pentru că doamna Grigorcea, prin cineva, transmisese niște scrisori în străinătate către fosta soție a lui Florescu, care trăia în Brazilia, rugând-o să le trimită pachete. Pachetele atunci erau foarte importante pentru acei care le primeau aici, în țară. Conțineau îmbrăcăminte bună, încălțăminte, ciocolată, cafea. Bineînțeles modul de transmitere a acestor scrisori era ilegal, au fost cu toții arestați, după cum a fost arestată – dar nu cu noi – Mărioara Goleșcu¹⁷⁴ și o mulțime de persoane care reușiseră, credeau ele, să găsească un mijloc sigur de corespondență cu Occidentul, corespondență trecută prin mâinile a tot felul de informatori.

N.D.I.: *Și toți au muncit la acest baraj?*

M.D.S.: Toată lumea muncea acolo, la baraj. Acolo era o lume extrem de pestriță, între deținuți. Preoți catolici foarte mulți, foarte mulți, de o demnitate și de un exemplu moral extraordinar, toți, fără excepție. La preoții ortodocși erau și cazuri, așa și așa, *comme ci, comme ça*. Mai ales foamea la ei – nu știu de ce! – era o ispită prea mare, ca și țigările mele, pe care dacă nu le țineam sub căpătâi mai mult de două-trei zile, eram sigur că vor dispărea. Foști ofițeri, sași de toate vârstele, care nu fuseseră deportați, dar care erau acolo pentru că aveau și ei o vină oarecare. Evrei sioniști foarte puțini, dar sioniști convinși, înfocați și dușmani ai regimului cât se poate. În fine, tot felul de lume...

N.D.I.: *Mai erau și foarte mulți specialiști, ingineri...*

M.D.S.: Erau și specialiști, da. Erau câțiva medici, imediat folosiți la infirmerie și, prin ei, se mai comunica cu exteriorul: medicii cu medicul închisorii, care nu puteai să știi, dar câteodată s-au făcut servicii în felul acesta. Foști funcționari ai Palatului Regal. Țin minte,

Suzanne Wolf, cu care a avut un fiu, Ion Nicolae Cristian Florescu (n. 1957), stabilit în Germania. Informații de la domnul Ioan Alexandru Florescu, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

¹⁷⁴ Maria (Marioara) C. Goleșcu (28 ianuarie 1897, București-7 noiembrie 1987, Eastbourne, Marea Britanie), fiica lui Constantin (Dinu) Goleșcu și a Zoei Racottă. A scris lucrări de istoria artei, debutând în „Boabe de Grâu”. A fost bibliotecară la ambasada Marii Britanii din București, împreună cu prințesa Eleonora de Wied și cu surorile Samueli, o instanță comunistă acuzându-le de spionaj și condamnându-le la ani grei de detenție. Maria C. Goleșcu a primit 14 ani de închisoare, dar a fost eliberată la cererea lui Winston Churchill. A părăsit România, stabilindu-se în Marea Britanie, împreună cu mama sa.

când am fost eliberat, că de la Bicz ne-a dus la Onești, unde era un lagăr de muncă mult mai relaxat și de patru-cinci ori mai populat decât Biczul...

N.D.I.: *Ce se construia la Onești?*

M.D.S.: Eu eram la fier-beton, făceam bare de fier-beton, am învățat, am primit și o diplomă de fierar-betonist. Cred că dacă m-ar pune acum să fac fier-beton, s-ar dărâma clădirea imediat, dar în fine! Atunci făceam treaba care trebuia. Mare avantaj – iarăși, m-am gândit retrospectiv – a fost că lucram în barăci, care dacă nu erau încălzite, cel puțin erau adăpostite, cu ferestre închise pe timp de iarnă. Nu lucram în vânt, ceea ce era ceva. Șefi de echipă acolo erau foști membri de partid, închiși și ei administrativ pentru o vină oarecare.

N.D.I.: *Că nu au fost de acord cu cine era la putere!*

M.D.S.: Probabil, și asta conta, sigur. Nu mai spun: șoferi și mulți alții, care se întrebau și ei de ce sunt acolo. Noi, cel puțin, știam că eram din cauza originii sociale.

N.D.I.: *Mi se pare că pe unii îi arestau și din greșeală.*

M.D.S.: Și multă lume luată din greșeală, în lumea asta. Rude luate. Se căutau anumite rude, nu le găseau, arestau nevasta, până vine ăla, mă rog... A fost o lume de coșmar, absolut absurdă, prin care s-a distrus o țară – nu numai România dar și celelalte țări din sistemul socialist – o lume distrusă fără nici un fel de noimă, persecuție de dragul persecuției.

N.D.I.: *Mecanismul a fost diabolic, ca să poată fi controlat totul. Ce satisfacție poți să ai?*

M.D.S.: Era satisfacția celor mici fără pregătire, care, deodată, s-au văzut șefi și stăpâni. Era unul din paznicii de la Ghencea, care ne pune pe toți să stăm nemișcați în priciuri. Era unul mititel, Turică îl chema, caporalul Turică – poate mai trăiește, era un om tânăr atunci! – mic și îndesat, care se plimba așa, crăcănat, printre paturi și ne spunea: „Mă, poți să fi fost tu ce-ai fost, poți să fi fost general, poți să fi fost ministru și chiar contabil șef, pe mine nu mă impresionează!”

N.D.I.: *„Și chiar contabil-șef” – pentru el asta conta....*

M.D.S.: Da, pentru că el lua leafa de la contabilul-șef, nu de la fostul ministru...

N.D.I.: *Probabil că mulți erau oameni complexați, și fizic și psihic...*

M.D.S.: Probabil, unii. Te mirai când, câteodată, găseai unul de omenie. Era un ziarist, Leon Kalustian¹⁷⁵, care a fost și el închis cu noi și care cunoștea nu știu pe cine, însă prin el – un timp – s-au putut scoate bilețele. El nu lua bilețele de la toată lumea, dar fusese și el impresionat de vârsta noastră atunci și avea el un alt fost coleg de breaslă, ziarist, care era în altă baracă, dar mi-am dat seama că și acela îi dădea și primea mici bilețele prin intermediul lui Kalustian, care – nu știu de unde – găsisse el un mijloc de a comunica cu exteriorul.

De la Onești mi s-a comunicat că pedeapsa administrativă de trei ani va fi executată până la capăt și voi fi dus în altă parte. Între timp murise Stalin și au început să se golească închisorile, la noi ca peste tot, și au fost strigate primele loturi de eliberare. Mie mi-a venit rândul destul de repede. Și iarăși, din te miri ce, a apărut unul din foștii administratori ai uneia dintre reședințele regale din Transilvania. În chema Bibi Popescu, care s-a repezit la mine – pleca și el în aceeași zi, dar nu în același lot cu mine, că eram anunțați să fim gata la ora cutare că ne duce un camion la gara Onești unde va trece trenul cutare spre București, sau trenul cutare spre Transilvania sau spre Moldova.

Și l-am văzut că s-a repezit la mine, mi-a zis „Taci din gură, nu zice nimic” și mi-a pus în mână două bancnote, care erau destul de consistente și mi-au servit să-mi cumpăr un bilet la accelerat, că altfel mă duceam cu marfarul și, până la București, îmi trebuia o zi și jumătate. Am luat acceleratul, unde – ca prin mirare – mai erau vreo trei-patru care aveau bani de accelerat. Ceilalți stăteau mofluzi și așteptau cu un bilet de drum dat de Direcția Penitenciarelor. În fine, am ajuns la București în ziua de 1 mai 1954, în plină defilare, cu steaguri și drapele, cu „Trăiască Partidul Comunist și gloriosul nostru conducător”, „Trăiască clasa muncitoare”, „Trăiască conducătorii noștri iubiți”...

¹⁷⁵ Leon Kalustian (17 octombrie 1908-24 ianuarie 1990), jurnalist și scriitor român de origine armeană. La 8 mai 1951 Leon Kalustian este arestat și reținut administrativ, fără a fi judecat, timp de patru ani, în închisorile de la Jilava, Gherla și Văcărești. În perioada 1956-1960, neavând alt mijloc de existență, este nevoit să își vândă cărțile achiziționate de-a lungul timpului. Acest lucru a dus la arestarea sa (30 decembrie 1960) și respectiv condamnarea sa penală (18 septembrie 1961) cu opt ani de închisoare și confiscarea totală a averii pentru „*infracțiunea de răspândire de publicații interzise*”.

Mă rog, conducătorii iubiți îmi dăduseră, totuși, drumul din închisoare. Și mă duceam spre casă pe jos, pentru că nu circula nimic de ziua defilării. Țin minte că lângă Gara de Nord locuia familia unui medic din Iași, pe care îl cunoșteam. Ei știau că suntem cu toții închiși și am apărut la ei dimineața, rugându-i să-mi păstreze valijoara pe care o aveam. Au ținut-o, însă cu o spaimă nemaipomenită de a fi avut de-a face cu mine, care ieșisem din închisoare. Era un medic care nu avusese neplăceri politice și care nici nu voia să aibă. Faptul că am venit eu acolo nu le-a plăcut. Le-am spus-o fetelor lui, mulți ani după aceea, și ele mi-au zis: „Țin minte, ce speriat era tata, mama mai puțin!”. Mă rog, era o lume care trăia sub teroare.

Am ajuns acasă, m-am văzut cu mama, cu bunicele mele, a venit lumea să mă vadă. Ce fac eu acum cu studiile?

N.D.I.: *Intenționați să absolviți Facultatea de Istorie?*

M.D.S.: Îmi dădusem bacalaureatul cu trei zile înainte de arestare. M-am dus la Istorie, unde speram să intru și erau zile de vizită la facultăți pentru eventualii studenți care ar fi vrut să dea examen de admitere. Vizita Facultății de Istorie era făcută de un grup condus de profesorul, istoricul Andrei Oțetea¹⁷⁶ de la Iași, care știa cine îmi era familia. M-am dus la el, l-am prins, la un moment dat, într-un loc mai izolat și l-am întrebat, așa mai mult în șoaptă: „Domnule profesor, eu sunt cutare, credeți că am vreo șansă să fiu admis la examen?”. S-a uitat așa la mine ca la altceva... A fost politicos, însă și el cu frica, totuși, să nu se compromită, și mi-a spus: „Nu vă sfătuiesc, nu aveți nici o șansă”.

N.D.I.: *Asta v-a îndemnat să mergeți spre Facultatea de Litere, probabil mai puțin politizată decât cea de Istorie?*

M.D.S.: Da, pentru că la Istorie era imposibil de intrat cu dosarul meu politic. Un alt coleg de liceu, pe care-l chema Dumitru Weiss, intrase la secția de italiană a Facultății de Filologie, cu un an înainte. M-am întâlnit cu el pe stradă, din întâmplare, știa că fusem arestat, și îmi spunea: „Ar trebui să încerci la Italiană, unde sunt locuri, nu sunt mulți candidați, și poate ai șanse să fii admis”. Am dat examenul, învățând ca un disperat pentru că de doi ani nu mai pusese mâna pe o carte. Am

¹⁷⁶ Andrei Oțetea (5 august 1894-20 martie 1977), istoric, profesor universitar la Iași și București, academician, director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga”.

fost admis și am terminat Facultatea de Italiană în 1959, trântit la examenul de marxism – singura oară când am fost trântit la un examen! – de către un profesor, îl chema Florescu, nu știu ce conferențiar era. Iarăși, cineva mi-a spus să aștept pentru examenul acesta de marxism pentru data cutare, să-l mai dau o dată cu altcineva și acela m-a trecut. Mi-am luat diploma în 1960 și au început să vină repartizările. Cei cu origine sănătoasă erau repartizați la edituri, la școli, la licee. Pe mine m-a trimis în învățământul mediu. Țin minte și cine, e un personaj foarte important astăzi în ierarhia universitară, era coleg de serie cu mine, atunci ca student foarte activ...

N.D.I.: *Era cumva profesorul Alexandru Balaci?*

M.D.S.: Nu, nu. Balaci¹⁷⁷ a fost foarte corect. Toți profesorii se făceau că eu eram elevul X, studentul X, ca toată lumea. Nu, era un coleg de-al meu de serie, a devenit un intelectual de oarecare suprafață, dar atunci nu era foarte strălucit la studii, dar era foarte activ la U.T.M., la U.T.C., la nu știu ce era. El dirija repartizările și am fost repartizat la Oradea Mare ca învățător. Am telefonat la Oradea Mare și mi-au spus că aveau un post de profesor de muzică. Am zis: „Dar, eu nu sunt...”. Zice: „Atunci, veniți să vă dăm negație, renunțare...”. M-am dus, am găsit-o pe tovarășa nu știu care de la Serviciul Învățământ din Oradea. Era revoltată că i se trimit absolvenți de italiană și ea are nevoie de profesori de muzică. „Uite, uite ce-mi trimite”, a strigat, o țin minte și acum. Mi-a pus ștampila de „negație” în scârbă și m-am întors la București. După două luni, am găsit un post de învățător în comuna Mereni, județul Vlașca, unde plecam luna, cu un tren la ora 5 dimineața, și mă întorceam vineri după masă, cu trenul de ora 16.

N.D.I.: *Și atunci, învățătorii aveau studii superioare?*

M.D.S.: Nu știu, nu cred. Toți colegii mei de serie – și am rămas prieten cu ei – erau la edituri, la licee. La mine era pus înainte ideologicul, chiar dacă era o perioadă de relaxare a regimului, totuși, atunci.

N.D.I.: *Și nu ne spuneți cine era colegul?*

¹⁷⁷ Alexandru Balaci (12 iunie 1916-7 martie 2002), critic și istoric literar, italianist, profesor universitar, membru al Academiei Române, director al Școlii Române din Roma (*Academia di Romania*; 1981-1990).

M.D.S.: Nu, nu are rost. L-am indicat unei cunoștințe și a negat cu vehemență, spunând că el întotdeauna a luat apărarea etc. Toți acum sunt niște îngerași fără pată.

N.D.I.: *Ați predat la Mereni.*

M.D.S.: Am predat un an școlar la Mereni. Țin minte că în week-end-uri, în București, începuse lumea să se mai întremeze, regimul se mai relaxase și erau ceaiuri dansante. Toată viața voi ține minte ce bine ne distram noi la ceaiurile dansante. Băieții veneau cu o sticlă de vin, care cum găsea, mai bun, mai prost, bugetele noastre erau studentești, fetele făceau niște sandwich-uri la ele acasă, se dansa și ne distram foarte bine. Părinții erau trimiși nu știu pe unde, să doarmă la rude. Pe la 12 noaptea începeau vecinii să bată în ușă și se spârgea distracția.

Tot la Mereni fiind, un fost coleg de facultate, latinist și elenist – îl chema Mihai Gramatopol¹⁷⁸, un băiat de mare valoare – mi-a spus: „Vezi că la Iprochim se caută traducători și nu au”. M-am dus la Iprochim, am fost angajat imediat că aveau nevoie, s-au închis ochii asupra dosarului, nu știu, deși la Iprochim era o mulțime de lume. Cum am venit, au spus: „A venit Sturdza”.

Eram un traducător bun, mai ales din engleză în română, cu o leafă foarte bună pentru acele vremuri, pentru că întreprinderile tehnice și traducătorii erau foarte bine plătiți: aveam 1500 de lei pe lună, ceea ce atunci era foarte mult. La Mereni aveam 500 de lei pe lună ca învățător, plus neplăcerile trenului și ale navetei. Iprochim era lângă Piața Romană. Cum scăpam de la serviciu, mă repezeam la Biblioteca Academiei și lucram, acolo mi-am început eu lucrările. Toți de la Biblioteca Academiei erau foarte serviabili cu mine. Trebuia mereu semnătura directorului în persoană pentru materialul pe care îl cereai. Tudor Vianu¹⁷⁹ și Șerban Cioculescu¹⁸⁰ au fost extrem de

¹⁷⁸ Mihai Gramatopol (14 februarie 1937-31 martie 1998), scriitor, istoric de artă și clasicist român.

¹⁷⁹ Tudor Vianu (27 decembrie 1897/8 ianuarie 1898 -21 mai 1964), estetician, critic și istoric literar, poet, eseist, filosof și traducător. Director al Teatrului Național (1945) și membru al Academiei Române (1955).

¹⁸⁰ Șerban Cioculescu (7 septembrie 1902-25 iunie 1988), critic și istoric literar român, profesor la universitățile din Iași și București, membru al Academiei Române (1974).

amabili. Viața asta, timp de doi ani și ceva – între Iprochim, distracțiile studentești și un regim comunist care începea să se relaxeze – nu mi-a lăsat amintiri neplăcute, mai ales că urmau amintirilor din vremea pușcăriei, doi ani de pușcărie.

N.D.I.: *Și totuși ați părăsit România comunistă și ați plecat în Franța.*

M.D.S.: Între timp, noi – care aveam rude în străinătate – am făcut obiectul unor cereri de reunire a familiei. Nu se mai putea pleca în străinătate, de ani de zile granițele erau închise, cei care încercau erau arestați. Bunica mea, Olga Sturdza, fiind cea mai vârstă din familie, a fost scoasă prin intervențiile unui cumnat al ei, Pericle Arghiropol¹⁸¹, fost ambasador grec la Paris. A plecat la Atena și, de acolo, s-a reunit cu fiul ei, care locuia cu familia lui lângă Dieppe, la Varengeville sur Mer. Bunicul meu, generalul Manu, murise. A urmat plecarea sorei mele, Elena, care fusese învățătoare – și a avut, într-un fel, noroc – în localitatea Vasile Roaită. A fost profesoară de matematică la liceul din fosta stațiune Carmen Sylva, atunci Vasile Roaită, unde a lucrat timp de doi ani, și acolo era foarte bine pentru că vara ne duceam la mare, deși dormeam toți pe jos, dar era foarte bine. Mi-aduc aminte ce viață de umilințe era rezervată tuturor categoriilor sociale. Dacă trăiai ca vitele n-avea nici o importanță, n-aveai decât să te descurci. După sora mea, a venit rândul să plece unei sore a mamei¹⁸², cu soțul ei, care era străin din naștere, baronul Uxküll, era dintr-o familie baltică, cu doi băieți care au plecat și ei în Grecia, la rudele lor.

¹⁸¹ Pericles Argyropoulos (21 martie 1881-25 august 1966, Atena), fiul generalului Alexandru Argyropoulos (1849-1909) și al Elenei Ion Sutz (1858-1921). A fost guvernator al Macedoniei (1917-1918), ministru plenipotențiar la Stockholm (1918), Cairo (1920), Ankara (1925-1926), ministru al Afacerilor Străine (1926, 1929, 1932), ministru al Marinei (1930-1932) și ambasador la Paris (1944-1945). Căsătorit prima dată, în 1904, cu verișoara sa Sofia Argyropoulos și apoi, în 1923, cu Maria Mavrocordat (Popești, Iași, 1886-Atena, 17 mai 1976). De aici, legătura de rudenie între dl. Mihai Dim. Sturdza și Pericle Argyropoulos.

¹⁸² Alexandrina Manu (Botoșani, 9 octombrie 1916-Lausanne, 1997), fiica generalului George G. Manu și a Elenei Mavrodi. S-a căsătorit la București, la 6 iunie 1941, cu baronul Charles d'Uxküll-Gylenband (m. 8 septembrie 1973), cu care a avut doi copii: Alec și Toma.

După aceea, mi-a venit rândul mie. Am fost obligat să renunț la cetățenie, pentru că plecarea era considerată un act de trădare. Am fost chemat la Poliție, unde – conform sfaturilor bunicii mele care plecase, ea știa! – trebuia să dai o listă a tuturor rudelor din străinătate pentru ca, eventual, să te folosească să le mai spionezi și pe acelea. Eu, fiind istoric al familiei și știam, am dat lista a tot felul de rude dispărute, cu toți morții din familie.

Însă ce mi-au cerut ei – și aici vă spun asta inedit, pentru prima oară – a fost să mai stau puțin să mă pregătească ei ca să devin prieten cu regele Constantin al Greciei și să le mai spun și lor ce face regele. Eu le-am spus: „Uitați, e foarte greu, una că nu mă pretez la chestii de-astea și, în al doilea rând, nu am nici o șansă să fiu prieten cu regele Greciei, pentru că e un băiat căruia îi plac mașinile sport, vapoarele de lux, el este sportiv, a luat nu știu ce medalie, așa că nu am nici o șansă, regele Greciei nu o să mă vrea deloc, pentru că nu fac parte din sportivii din anturaj”. „Nu, nu, nu, lăsați, o să aveți mașină”.

Am plecat tot așa cum aș fi plecat, fără tentative securiste, fără a mi se fi propus nimica. Am plecat la Atena, natural că nu l-am văzut pe rege, nici nu avea de ce să vrea să mă vadă. Asta arată și naivitatea securiștilor, care credeau că mă pot duce la rege să-l trag de limbă spre folosul lor.

N.D.I.: *Aveau obsesia spionajului, ideea de a spiona orice.*

M.D.S.: Da, așa credeau ei că dacă plec în Grecia, unde aveam un unchi ambasador, mă pot duce direct la rege. „Du-te la rege și vezi ce zice regele” – ziceau ei! Am ajuns în Grecia unde am fost și eu mirat de prosperitatea care era acolo. Țin minte că erau pe străzile din cartierul comercial al Atenei pui la frigărui, care se învârteau. Îți luai o pulpă de pui și o mâncai, fără nici o problemă. În România făceai coadă la pâine, și ce coadă!

N.D.I.: *Din Grecia ați plecat direct în Franța?*

M.D.S.: Și de acolo mi s-a spus că – dacă nu vorbeam grecește – e mai bine să merg în Franța, unde puteam să fiu cetățean francez. M-am dus în Franța. Aveam atunci 29 de ani, arătam bine, eram tânăr și necăsătorit. Am fost, imediat, luat în primire de diverse doamne și mătuși care au zis că e foarte bine să mă prezinte prin case unde erau fete de măritat.

Am fost prezentat în diferite case, am fost la câteva baluri foarte frumoase dar care, pentru români, ar fi fost și plicticoase. Viața mondenă din marile capitale este foarte convențională. Nu te vezi că ești prieten, te vezi că așa trebuie și primești că așa trebuie, pentru că trebuie să primești, mai ales dacă ai o fată de măritat, să primești o dată, dar fastuos, să cheltui venitul pe nu știu câtă vreme, dar să știe lumea.

Am fost la câteva primiri foarte frumoase, unde am dat câteodată de persoane ale căror părinți fuseseră în România. „Ah – spuneau – sunteți român. Da! Da! Da! Am fost și eu la Varșovia, foarte frumos oraș!”. Alții: „Ah, sunteți român. Mi-a spus cumnata mea că a fost la prințesa Bibescu¹⁸³ la Mogoșoaia¹⁸⁴. Mai sunt vânători acolo, la Mogoșoaia?”. Zic: „Nu, de mult nu mai sunt!”. O lume care era cu totul ignorantă!

Ce era să fac acum? Mi s-a spus: sau îmi termin studiile și, după aia, voi vedea, sau să încep să lucrez tot ca traducător, pentru că se caută. Și mi-am zis că e mai bine să am și eu un ban în buzunar. M-am prezentat la Uzinele Renault. Mi-am început viața în emigrație ca traducător la Uzinele Renault, care nu fabricau doar automobile și aveau și birouri de proiectări tehnice pentru diferite proiecte industriale și am intrat acolo ca traducător. Uzinele Renault erau 98,98% bastioane ale Partidului Comunist. Toată lumea era comunistă, din convingere sinceră și înflăcărată. Nu era o fabrică de comuniști, era un bastion al Partidului Comunist. Toată lumea vota Partidul Comunist, într-o vreme când Partidul Comunist avea 20 și ceva % din voturi la alegeri. Vine unul dintr-o țară socialistă, democrație populară, senzație. Au venit toți la mine să le povestesc ce bine e acolo, viitorul omenirii, zorile radioase ale socialismului ș.a.m.d.

¹⁸³ Martha Bibescu (28 ianuarie 1886-28 noiembrie 1973), fiica lui Ion Lahovary și a Smarandei Ema Mavrocordat. Scriitoare, membră a Academie Regale Belgiene, a scris mai multe romane istorice și volume de corespondență. S-a căsătorit cu George Valentin Bibescu (1880-1941), cu care a avut o fiică, Valentina (1903-1976), soția lui Dimitrie Ghika-Comănești.

¹⁸⁴ Palatul construit de domnitorul Constantin Brâncoveanu la Mogoșoaia, în anul 1702. Devenit reședință a soților Martha și George Valentin Bibescu în perioada interbelică, va fi restaurat cu grijă de către noua proprietară, după planurile arhitecților Domenico Rupolo și G. M. Cantacuzino.

Eu le spuneam: „Te simți foarte bine într-o țară ca Franța și din Occident, că poți să spui ce vrei cu condiția să nu insulti pe nimeni”. Le-am mai spus că în România agricultura era colectivizată, lumea făcea cozi, oamenii erau dați afară pe motiv de dosar, toată fosta clasă politică era la pușcărie. „*Ah, mais c'est bien fait, c'est bien fait*” – îmi răspundeau ei. Adică burghezii să stea la pușcărie! Însă am fost foarte repede prost văzut că nu povesteam ce ar fi trebuit să audă comuniștii. Cu această ocazie, aici mă repet puțin, în Franța lumea este tolerantă până la un punct, dar comunismul era foarte, foarte bine înrădăcinat în toate cercurile intelectuale din Franța. Cei care nu aveau păreri de stânga erau prost văzuți, sabotaji, și vă amintesc și dumneavoastră de Hrușciiov, care a dezvăluit, la faimosul congres al Partidului Comunist, crimele lui Stalin care au produs un șoc în toată lumea de stânga, peste tot. Jean Paul Sartre, care era unul din pontifii stângismului în Franța, un filosof cunoscut, a spus: „Mai bine nu spunea nimica pentru că a decepționat muncitorii de la Uzinele Renault, care trebuiau menținuți cu flacăra entuziasmului revoluționar cât mai strălucită”.

N.D.I.: *Cât despre milioanele de oameni care au murit din cauza comunismului?*

M.D.S.: Reacția a fost următoarea. Eu țin minte și acum când am spus că toată lumea politică din fostele partide e la închisoare, unii au spus: „Asta meritau”.

N.D.I.: *Dar cum, că ei nu au trăit fenomenul?*

M.D.S.: Nu, dar mi-au spus așa: „Asta la dumneavoastră merge, dar la noi niciodată nu ar fi posibil. Credeți că francezii se lasă duși de nas așa”.

N.D.I.: *Și atunci de ce lăudau un asemenea sistem? Sau credeau utopic în el?*

M.D.S.: Păi da, credeau, dar cum cred toți cei care cred în utopii.

N.D.I.: *Dar ei nu aveau nici o binefacere de la regimul comunist.*

M.D.S.: Nu, dar era și un fel de opoziție față de regimul sub care trăiau și care trebuia schimbat cu asta. Comuniștii erau contra, deci erau bine. Am lucrat, deci, la Uzinele Renault câteva luni, nu mi-a plăcut pentru că mi-am dat seama că în Franța există și alte posibilități decât traducerea tehnică și, întâmplarea a făcut, m-am înscris la o diplomă, la Institutul de Studii Politice. Or, în Franța sunt multe instituții de învățământ superior care nu sunt universități, dar care – datorită unei vechi tradiții

universitare – contează chiar mai mult decât universitățile, sunt așa numitele Grands Écoles, Marile Școli: Politehnica, ENA - Școala Națională de Administrație, Școala de Poduri și Șosele și încă vreo două și Economia Politică, cu o secție care este Institutul de Studii Politice, unde m-am înscris la o teză de licență, sub îndrumarea atunci a doamnei Carrère d'Encausse¹⁸⁵, astăzi membru al Academiei Franceze și istoric cunoscut al lumii sovietice comuniste. Am făcut o teză despre Comisia Consultativă Europeană, o comisie constituită în 1943 de englezi, americani și sovietici ca să hotărască asupra viitorului țărilor învinse: Germania și aliații ei. Natural, rușii n-au ținut seama de lucrările comisiei, dar – din punct de vedere al istoricului – a fost interesant să știu ce ar fi vrut englezii și americanii să facă, pentru că ei n-au avut intenția să lase România, între altele, pe mâna unor procentaje la dispoziția și la cheremul Rusiei. Istoria însă a hotărât altfel.

HISTORY AND GENEALOGY
*DISCUSSIONS WITH MR. MIHAI DIM. STURDZA**
(Abstract)

The historian Mihai Dim. Sturdza, who recently celebrated the respectable age of 80 years, is Mihail Sturdza's great grandson, prince of Moldavia (1834-1849). He was born on the 17th of September 1934, in Bucharest, as the son of Dimitrie M. Sturdza (1909-1938) and Ileana Manu (1915-2006). In December 1963, Mr. Mihai Dim. Sturdza left Romania and settled in France. In 1969, he married Isabelle Anne Marie, the daughter of marquis Pierre-Adalbert Frotier de Bagneux. In France, Mr. Sturdza worked for the Department of Cultural and Scientific Exchanges within the French Ministry of State (1968-1985). Between 1968 and 1978, he was the official Romanian interpreter of two French presidents: General Charles de Gaulle and Valéry Giscard d'Estang. In 1971, he became a diplomat of the Institute of Political Sciences of Paris. Between 1986 and 1995, he was a political editor at the Romanian Department

¹⁸⁵ Hélène Carrère d'Encausse (născută Zourabichvili, în 6 iulie 1929, la Paris), istoric și sovietolog, membru (din 1990) și secretar perpetuu (din 1999) al Academiei Franceze. Membru de onoare al Academiei Române (2007).

* Rezumat tradus de Simona Postolache.

within the Institute of Research of the radio station "Europa Liberă". The first version of this interview was made in 2004 in Bucharest and revised in 2015 by Mihai Dim. Sturdza for publication. The present article represents the first part of the interview; the complete interview will be published next year.

List of Illustrations:

- Fig. 1. Prince Mihail Sturdza. Painting by C. D. Stahi from 1897. Copy after the portrait made by Josef August Schoefft (Owner: „Moldova” National Museum Complex - Iași. Art Museum).
- Fig. 2. The ennoblement diploma awarded to the Sturdza family in 1679 by Mihai Apafi I, Prince of Transylvania (copy 1840) (National Archives of Romania – Iași branch).
- Fig. 3. The genealogical tree of the Sturdza family (1842) (National Archives of Romania – Iași branch).
- Fig. 4. Coat of arms of Prince Mihail Sturdza (1842).
- Fig. 5. Sturdza blazon of the Chapel of Baden-Baden.
- Fig. 6. The chapel constructed at the order of Prince Mihail Sturdza in Baden-Baden (Germany).
- Fig. 7. Portraits of Prince Mihai M. Sturdza and Princess Maria Gorceakov (Chapel of Baden-Baden).
- Fig. 8. Portraits of Prince Mihail Sturdza and his wife, Samaranda Vogoridi (Chapel of Baden-Baden).
- Fig. 9. Beyzade (young prince) Dimitrie M. Sturdza, the eldest son of Prince Mihail Sturdza.
- Fig. 10. Ecaterina (Catrina) Sturdza-Bârlădeanu, wife of Beyzade Dimitrie M. Sturdza.
- Fig. 11. Painting of hetman Dimitrie M. Sturdza, preserved in the collection of Mr. Serban Dimitrie Sturdza.
- Fig. 12. Old images of Dimitrie M. Sturdza's residence of Dieppe (France). The building was destroyed during the bombings of 1942.
- Fig. 13. Beyzade Grigore M. Sturdza, the second son of Prince Mihail Sturdza.
- Fig. 14. Olga Ghica, wife of Beyzade Grigore Sturdza, next to their two daughters: Elena and Olga.
- Fig. 15. Grigore M. Sturdza's Palace from Bucharest.
- Fig. 16. Grigore M. Sturdza's residence in Constanța.
- Fig. 17. Two of the reception rooms of the Sturdza palace in Bucharest, which became the headquarters of the Ministry of Foreign Affairs. Photos from the collection of the late Mihai Oroveanu.

- Fig. 18. Mihai D. Sturza next to his wife, Olga Mavrocordat.
- Fig. 19. Olga Sturza, president of the Protection of War Orphans' Society.
- Fig. 20. Mavrocordat-Sturza Manor of Miroslava (Iași County). Air image of the area and the main facade of the manor.
- Fig. 21. Air image of the Sturza manor of Cristesti (Iași County).
- Fig. 22. The Sturza family in front of the Cristesti manor (Dimitrie Sturza, Ileana Sturza, Olga Sturza and Margareta Sturza).
- Fig. 23. Old images of the Sturza manor from Hangu (Neamț County), demolished during the construction works of the Bicz barrage.
- Fig. 24. Dimitrie M. Sturza and his wife, Ileana (born Manu) at the manor of Hangu.
- Fig. 25. Ileana Manu-Sturza in front of the manor of Hangu.
- Fig. 26. Ileana and Dimitrie M. Sturza on the stairs of the manor of Hangu.
- Fig. 27. Funeral of Dimitrie M. Sturza.
- Fig. 28. Chase at the Sturza estate of Hangu (1938).
- Fig. 29. Image from 1960 of the Cantacuzino-Pășcanu-Sturza manor of Popești (Iași County). Photograph Library of the National Institute for Heritage of Bucharest.
- Fig. 30. Mihai Dim. Sturza – photo of 1952, little before his arresting.
- Fig. 31. Private file of student Mihai Dim. Sturza, accused of "omission of denunciation" and "chargeable with knowing the counter-revolutionary activity of the said Cantacuzino Marioana and refusing to denounce it".
- Fig. 32. Image from the marriage of Mr. Mihai Dim. Sturza with Mrs. Isabelle de Bagneux at the church of Limésy (Normandie, France). Photo of September 1969. In the background, at the right of the image, the late Ileana Sturza, mother of Prince Mihai Dim. Sturza.
- Fig. 33. Mihai Dim. Sturza, flanked by his wife, Mrs. Isabelle Sturza and the eldest son, Dimitri Sturza.

Fig. 1. Domnitorul Mihail Sturdza. Tablou de C. D. Stahi din 1897.
Copie după portretul realizat de Josef August Schoefft
(Deținător: Complexul Muzeal Național „Moldova” - Iași. Muzeul de Artă)

Fig. 2. Diploma de înnobilitare conferită familiei Sturdza în 1679 de către Mihai Apafi I, principele Transilvaniei (copie 1840) (Arhivele Naționale ale României – S.J.A.N. Iași)

Fig. 3. Arborele genealogic al familiei Sturdza (1842) (Arhivele Naționale ale României – S.J.A.N. Iași)

Fig. 4. Stema domnitorului Mihail Sturdza (1842)

Fig. 5. Blazonul Sturdza de pe Capela din Baden-Baden

Fig. 6. Capela ridicată de către domnitorul Mihail Sturdza la Baden-Baden (Germania)

Fig. 7. Portretele prințului Mihai M. Sturdza și al prințesei Maria Gorceakov (Capela din Baden-Baden)

Fig. 8. Portretele Domnitorului Mihail Sturdza și al soției sale, Smaranda Vogoridi (Capela din Baden-Baden)

Fig. 9. Beizadea Dimitrie M. Sturdza, fiul cel mare al domnitorului Mihail Sturdza

Fig. 10. Ecaterina (Catrina) Sturdza-Bârlădeanu,
soția lui Beizadea Dimitrie M. Sturdza

Fig. 11. Tablou al hatmanului Dimitrie M. Sturdza, păstrat în colecția domnului Șerban Dimitrie Sturdza

Fig. 12. Imagini de epocă ale reședinței din Dieppe (Franța) a lui Dimitrie M. Sturdza. Clădirea a fost distrusă în timpul bombardamentelor din 1942

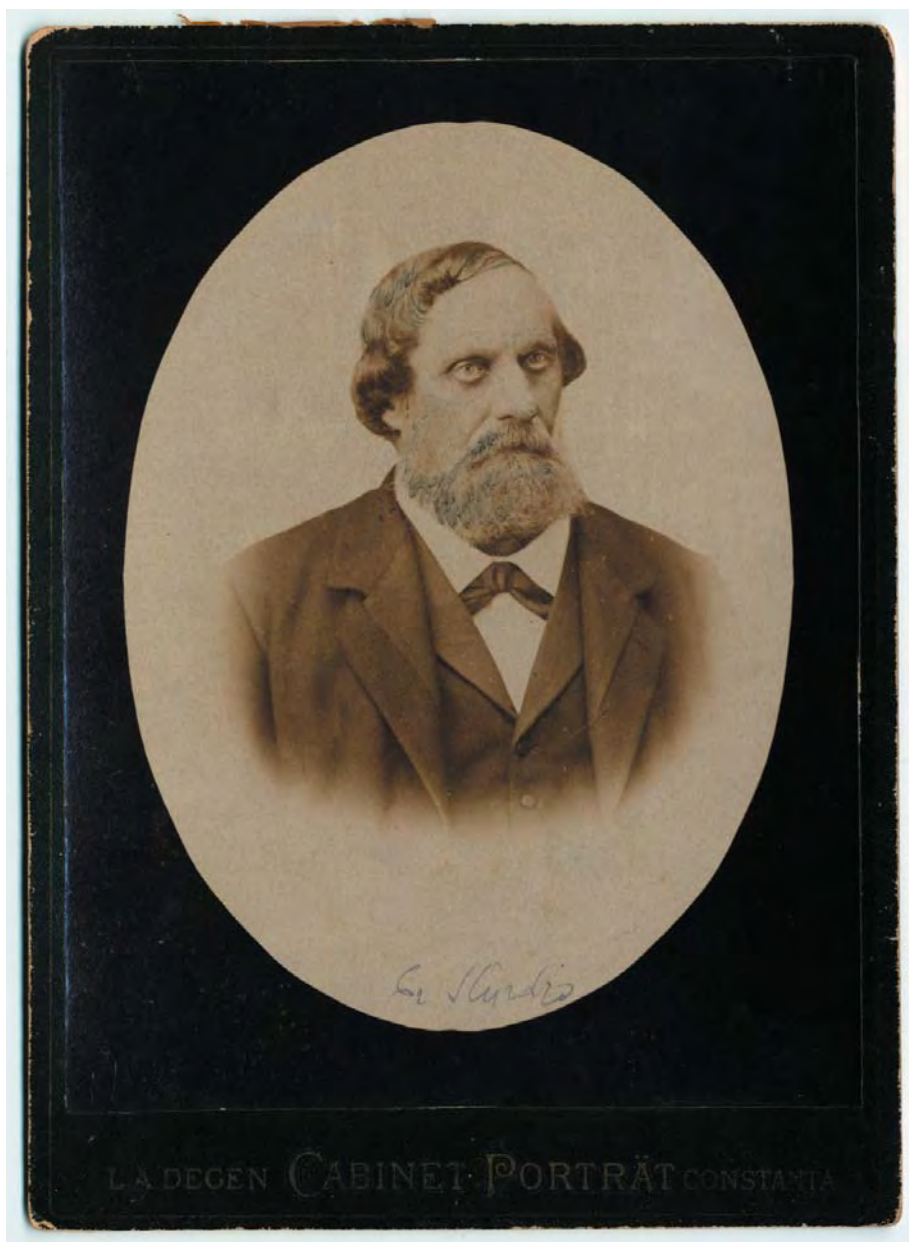

Fig. 13. Beizadea Grigore M. Sturdza, al doilea fiu al domnitorului Mihail Sturdza

Fig. 14. Olga Ghica, soția lui Beizadea Grigore Sturdza, alături de cele două fiice:
Elena și Olga

Fig. 15. Palatul din București al lui Grigore M. Sturdza

Fig. 16. Reședința din Constanța a lui Grigore M. Sturdza

Fig. 17. Două dintre saloanele palatului Sturdza din București, devenit sediu al
Ministerului Afacerilor Străine.
Fotografii din colecția regretatului Mihai Oroveanu

Fig. 18. Mihai D. Sturdza alături de soția sa, Olga Mavrocordat

Fig. 19. Olga Sturdza, președinta al Societății „Ocrotirea Orfanilor din Războiu”

Fig. 20. Conacul Mavrocordat-Sturdza din Miroslava (județul Iași). Imagine aeriană a domeniului și fațada principală a conacului

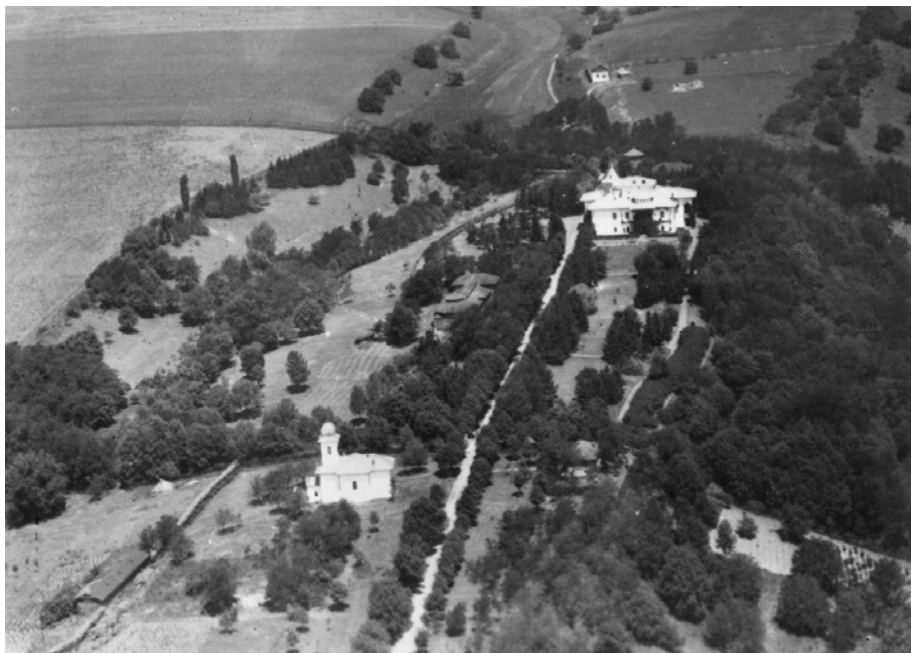

Fig. 21. Imagine aeriană a conacului Sturdza din Cristești (județul Iași)

Fig. 22. Familia Sturdza în fața conacului din Cristești.
(Dimitrie Sturdza, Ileana Sturdza, Olga Sturdza și Margareta Sturdza)

Fig. 23. Imagini de epocă ale conacului Sturdza din Hangu (județul Neamț), demolat în timpul lucrărilor de construire a barajului de la Bicăz

Fig. 24. Dimitrie M. Sturdza și soția sa, Ileana (născută Manu),
la conacul de la Hangu

Fig. 25. Ileana Manu-Sturdza în fața conacului din Hangu

Fig. 26. Ileana și Dimitrie M. Sturdza pe treptele conacului din Hangu

Fig. 27. Înfirmântarea lui Dimitrie M. Sturdza (1938)

Fig. 28. O vânătoare la moșia Sturdza din Hangu (județul Neamț)

Fig. 29. Imagine din anul 1960 a conacului Cantacuzino-Pășcanu-Sturdza din Popești (județul Iași).

Fototeca Institutului Național al Patrimoniului din București

Fig. 30. Mihai Dim. Sturdza – fotografie din 1952,
cu puțin timp înainte de arestare

Nr. 780 163

FIȘA PERSONALĂ

Intocmită de Direcția, Serv. Județean Regimul Securității C.N.S.A.S.

Numele și prenumele: Sturza Mihai 29-11-2003

Cu porecla: /

Nume fals: / SERVICIUL ANTI

Semnătura infractorului: _____

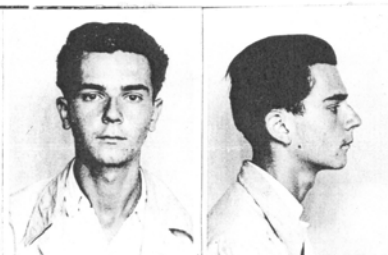
Felul infracțiunii: <u>Omitere de denunț.</u>		Starea civilă <u>becătoare.</u>	EXPUNEREA REZUMATIVĂ A INFRACTIUNII: <u>- Nu mi s-a cunoscut activitatea ca activist al mișcării de rezistență. Cantacuzino a murit în Cantacuzino și nu a divulgat.</u>
Ocupațiunea: <u>el.</u>	Tată <u>Sturza</u>		
Originea socială: <u>Brigade.</u>	Mamă <u>Helena.</u>	Soț-(ia)	Copii
Partenența politică: <u>Impasabil.</u>	Soț-(ia)	Rude	
Vârsta: <u>18 ani</u>	Formula dactiloscopică: _____		
Anul nașterii, comuna, județul, țara: <u>17 IX 1984 în București.</u>	FOTOGRAFIA		
Ultimul domiciliu: comuna, județul, țara: <u>Str. Făurei nr. 7 București.</u>			
Domicilii anterioare: <u>Buc. Str. Olga Bocu nr. 6.</u>			
Naționalitatea: <u>Română</u>	S. ș.: <u>II clase liceu.</u>		
Cetățenia: <u>Română</u>	Limba ce posedă: <u>Franceza.</u>		
Religiunea: _____	Situația militară: <u>nesătităcut.</u>		
Fotografiat de _____	Specialitatea ca infractor: _____		
Clîșeul Nr. _____	_____		
Dactiloscopiat de _____	_____		

Fig. 31. Fișa personală a elevului Mihai Dim. Sturdza, acuzat de infracțiunea de „omisiune de denunț” și „învinuit că a cunoscut activitatea contrarevoluționară a numitei Cantacuzino Marioana și nu a divulgat-o”

Fig. 32. Imagine de la căsătoria d-lui Mihai Dim. Sturdza cu d-ra Isabelle de Bagneux, la biserica din Limésy (Normandia, Franța). Fotografie din septembrie 1969. În plan secund, în dreapta imaginii, regretata Ileana Sturdza, mama domnului Mihai Dim. Sturdza

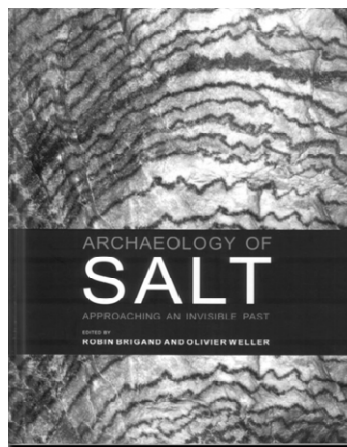

Fig. 33. Domnul Mihai Dim. Sturdza, încadrat de soție, doamna Isabelle Sturdza, și de fiul cel mare, Dimitri Sturdza

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Robin Brigand, Olivier Weller (eds.), *Archaeology of Salt. Approaching an Invisible Past*, Sidestone Press, Leiden, 2015, 227 p.

În ultimul deceniu, o ramură a arheologiei s-a individualizat din ce în ce mai clar sub impulsul amplelor cercetări care se desfășoară în legătură cu importanța și tehnicile de exploatare a sării în decursul istoriei. Arheologia sării, căci despre aceasta este vorba, tinde să devină o disciplină tot mai atractivă, prin prisma rezultatelor obținute până în prezent și care pun într-o lumină nouă percepția milenară legată de acest mineral. Stările diferite în care se găsește în natură, precum și modalitățile variate de procurare a sării, dovedite pe cale arheologică sau

reconstituite pe baza surselor istorice, etnografice și lingvistice, confirmă necesitatea studierii pluridisciplinare a acestei resurse. Până în prezent s-au făcut pași importanți în acest domeniu, iar faptul este pe deplin confirmat de numeroasele manifestări științifice, cercetări aplicate și variate lucrări publicate.

În această categorie se înscrie și volumul pe care îl semnalăm în paginile de față, apărut prin grija unui important cercetător al sării – Olivier Weller – și a colaboratorului său, Robin Brigand. Lucrarea adună în paginile sale 12 studii, structurate în patru părți, pe criterii tematice și nu neapărat cronologice.

În cuvântul introductiv, editorii argumentează necesitatea studierii sării din perspectivă arheologică și fac o scurtă trecere în revistă a celor mai importante repere științifice din acest domeniu. Tot în acest segment al lucrării ne este prezentată și structura volumului, de unde se poate observa cu ușurință că temele abordate sunt dintre cele mai variate și acoperă spații geografice diferite.

În prima parte a volumului pot fi consultate trei studii care se încadrează în rândul abordărilor etnoarheologice. O primă contribuție, semnată de Pierre Gouletquer și Olivier Weller, aduce în prim plan varietatea tehnicilor de obținere a sării în zone din vestul Africii, China și Oceania. Pot fi amintite aici, pe lângă

metodele frecvent întâlnite, și unele mai puțin obișnuite, cum ar fi spălarea cu apă dulce a diferitelor substanțe naturale care conțin sare sau arderea unor plante halofile și spălarea cenușii.

Un alt studiu, realizat de Marianne Cardale Schrimppff, prezintă o sinteză a evidențelor legate de obținerea sării în Columbia, cu privire specială asupra primelor secole ale erei noastre. Este de remarcat faptul că și în acea perioadă era larg răspândită obținerea sării cristalizate prin evaporarea apelor sărate în vase de lut, iar tehnica aceasta s-a păstrat până în contemporaneitate.

Tot în categoria contribuțiilor etnoarheologice se înscrie și articolul semnat de profesorul Marius Alexianu și colaboratorii săi, care aduce în discuție un model de analiză microzonală. Sunt evidențiate rezultatele cercetărilor dintr-o localitate din județul Vrancea, cu privire specială asupra exploatării sării și importanța acestui mineral în activitățile pastorale tradiționale.

Partea a doua a volumului este rezervată evidențelor arheologice, iar aici credem că ar fi fost necesar un număr mai mare de studii.

O primă contribuție i se datorează lui Olivier Weller și tratează originea producției de sare din Europa, mai ales în neolitic. Autorul studiului face o trecere în revistă a principalelor tipuri de resurse saline, apoi sunt discutate categoriile de situri și descoperiri, dar și implicațiile socio-economice pentru comunitățile preistorice.

Pentru perioada antichității este relevant studiul realizat de un grup de cercetători italieni care a făcut o analiză punctuală a unei exploatări de sare din perioada romană. Contribuția amintită este un demers punctual, dedicat unui sit arheologic complex – „Le Vignole-Interporto”, ale cărui dimensiuni impresionante și instalațiile sofisticate descoperite constituie bune argumente pentru a estima producția de sare a respectivului „centru” pre-industrial.

O altă contribuție interesantă ne înfățișează rezultatele investigațiilor recente din situri legate de exploatarea sării din Polonia. Studiul prezintă o serie de informații referitoare la utilizarea surselor saline din perioadele anterioare evului mediu. În baza datelor de care dispun în prezent, autorii articolului își propun și o serie de obiective pentru viitor, precum identificarea unor noi surse de sare și a tehnicilor de exploatare, modele de schimb și distribuție a acestei resurse, importanța mineritului salifer, dar și rolul surselor de sare în cadrul unor analize zonale și microzonale.

În cea de a treia parte a volumului sunt reunite câteva materiale al căror obiectiv major este acela de a ilustra cât mai bine legătura dintre vechile comunități agro-pastorale, mai ales din neo-eneolitic, și sursele de sare. Poate fi amintit aici studiul lui Takamune Kawashima despre producția de sare în Japonia preistorică. Sunt discutate aspecte legate de tehnologia antică de obținere a acestei

resurse, dar și diferențele de la o zonă geografică la alta sau implicațiile sării în diferite contexte culturale.

Pentru spațiul românesc, în care arheologia sării este încă la început, dar cunoaște rezultate spectaculoase, sunt incluse în volum două studii, semnate de Gheorghe Lazarovici și Cornelia-Magda Lazarovici și de Robin Brigand împreună cu Olivier Weller. O primă contribuție se referă la exploatarea și transportul sării în Transilvania preistorică, iar cel de-al doilea studiu prezintă o complexă analiză spațială dedicată stațiunilor neolitice din zona aflată la răsărit de Carpați. Contribuția colegilor francezi este una importantă, dar nu singulară, mai ales prin prisma faptului că aprofundează legătura dintre sursele de sare și stațiunile neoneolitice din Moldova.

Ultima parte a cărții cuprinde studii legate de exploatarea și comerțul cu sare în antichitate, mai ales în lumea romană. Astfel, contribuția semnată de Ulrich Stockinger, analizează importanța sării în nord-vestul Imperiului Roman. Analiza este concentrată asupra zonei alpine, dar se fac referiri inclusiv la spațiul egiptean.

Thomas Saile propune un studiu dedicat sării în Europa pre-creștină, cu privire specială asupra epocii fierului. Și în acest caz au fost identificate mai multe zone de exploatare a acestui mineral, dar și posibilele rute de comercializare din Europa Centrală.

Interesant este și studiul Isabellei Tsigarida, care face o prezentare a importanței sării în Britania romană. Pornind de la diferitele tehnici de producție și cantitățile de sare obținute, autoarea discută și relația dintre valoarea economică a acestui mineral și prezența efectivelor militare în această provincie romană.

Volumul *Archaeology of Salt. Approaching an Invisible Past* reprezintă o contribuție științifică valoroasă prin modul de abordare a problematicii sării din perspectivă arheologică. Faptul că studiile reunite în această lucrare vizează areale geografice foarte diferite, constituie un argument în plus pentru faptul că arheologia sării este un câmp de studiu foarte generos.

Vasile DIACONU

Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei*, Editura Constantin Matasă, Piatra-Neamț, 2012, 519 p. (cu 93 figuri și 16 planșe)

Considerat unul dintre capitolele fundamentale ale Istoriei Românilor, formarea statelor medievale românești s-a bucurat de-a lungul timpului de o deosebită atenție în istoriografia națională. În acest sens merită amintite studiile lui Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor: Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor românești*, Editura Științifică, 1974, Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XVI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Editura Junimea, 1978, Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Editura Eminescu, 1980 sau Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc: studii critice*, Editura Corint, 1999.

Chiar dacă multe dintre problemele pe care le ridică procesul de geneză statală românească în Evul Mediu și-au găsit rezolvarea, continuă să persiste unele care suportă noi clarificări și interpretări. În această ultimă situație se înscrie și unul dintre aspectele controversate ale istoriei timpurii a statului feudal Moldova, respectiv problema identificării continuității dinastice.

Din această perspectivă, cercetările efectuate în cadrul bisericii „Sfântul Nicolae” din Rădăuți aduc, în lumina noilor interpretări ale materialului arheologic și biologic descoperit aici, precizări și lămuriri mai mult decât interesante, care se regăsesc într-o lucrare recentă și anume, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei* apărută în anul 2012, la editura Constantin Matasă din Piatra-Neamț și semnată de Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna.

Așadar, ne aflăm în fața unei importante lucrări care și-a propus, după cum ne atenționează autorii, să valorifice rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în urmă cu aproximativ 40 ani, mai exact între 1974 și 1977, la Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți, investigații prilejuite de lucrări de restaurare ale importantului obiectiv istoric și religios.

Lucrarea menționată este structurată în 15 capitole, precedate de o prefață și un cuvânt înainte semnat de acad. Răzvan Teodorescu și urmate de concluzii, un rezumat în limba franceză, o listă a abrevierilor, un indice onomastic și toponimic, precum și o listă a ilustrației constituită din 93 figuri și 16 planșe. În paginile studiului sunt abordate diverse aspecte, printre care: cadrul geografic și

istoric al zonei Rădăuți; complexe și materialele arheologice precum și descoperirile monetare; însemnele heraldice; diferitele funcții îndeplinite de ansamblul feudal de la Rădăuți; elementele caracteristice ale arhitecturii bisericilor din Rădăuți; ansamblul pictural al Bisericii „Sfântul Nicolae” din Rădăuți.

Extrem de importante în conturarea concluziilor lucrării sunt, în opinia noastră, capitolele IV (*Studiu antropologic asupra osemintelor din mormintele amplasate în naosurile celor două biserici*, p. 111-119), V (*Studiu de paleogenetică efectuat asupra osemintelor descoperite în mormintele din biserică „Sfântul Nicolae” din Rădăuți*, p. 121-168), VI (*Necropolele domnești de la Rădăuți. Identificarea înhumaților*, p.169-191) și VII (*Genealogia și cronologia domnitorilor și a familiilor domnitoare din Moldova celei de a două jumătăți a secolului al XIV-lea*, p. 193-208). Acest lucru se explică prin faptul că, în urma cercetărilor antropologice și paleogenetice întreprinse, autorii lucrării consideră că au reușit să rezolve una dintre controversatele probleme legate de istoria timpurie a statului feudal Moldova, respectiv identificarea verigii lipsă dintre Bogdan I și Petru I, mai exact dintre familia maramureșeană reprezentată prin Bogdănești și cea moldovenească prin Mușatini. Facem precizarea că autorii s-au bucurat și de un apreciabil sprijin oferit de dr. N. Mirițoiu și dr. M. Constantinescu (Institutul „Francisc I. Rainer” din București), care au realizat studiul de antropologie, dr. Alexander Rodewald (Departamentul de Biologie al Universității din Hamburg) și dr. Georgeta Cardoș (Institutul de Biologie „Dr. Victor Babeș din București), cei din urmă întocmind studiul de paleogenetică umană.

Pornind de la rezultatele analizei ADN ce sunt completate cu informațiile istorice și arheologice, autorii studiului consideră că pot fi identificate personajele aflate în cele nouă morminte din prima necropolă domnească a Moldovei (trei provenind din biserică de lemn, iar alte șase din biserică de zid), respectiv din ansamblul Bisericii „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Identificarea propusă se prezintă astfel: Bogdan I (M66); Lațcu (M85); Costea (M82); Petru I (M81); Roman I (M79); Ștefan I (M69). De asemenea, invocând aceleași rezultate ale analizei AND, autorii susțin că Bogdan I și Lațcu nu se înrudesesc pe linie masculină din punct de vedere genealogic cu voievozii Costea, Petru I, Roman I și Ștefan I și, din această perspectivă, putem vorbi de două dinastii diferite: dinastia maramureșeană, reprezentată prin Bogdan I și Lațcu, și dinastia locală, moldovenească, în care se includ ceilalți patru domnitori.

În același timp, autorii au identificat și persoana care a făcut posibilă înrudirea celor două familii la Rădăuți: în acest caz este vorba de fiica lui Bogdan I și soră a lui Lațcu, Margareta Mușata, al cărei nume este cunoscut doar din izvoarele scrise. Din căsătoria acesteia cu voievodul local Costea se vor naște

viitorii domni ai Moldovei, Petru I și Roman I. În acest fel s-au putut stabili și legăturile genetice dintre Bogdan I, Lațcu și Margareta Mușata, precum și cea dintre Costea, Petru I și Roman I. Toate aceste observații i-au determinat pe autorii lucrării să considere că la moartea lui Lațcu, în lipsa unui urmaș direct sau colateral pe linie masculină, succesiunea la tronul Moldovei nu s-a produs prin „os domnesc” (prin bărbați), ci prin „sânge domnesc” (prin femei).

În urma celor prezentate se confirmă și teoria referitoare la succesiunea la tronul Moldovei în secolul al XIV-lea, cea a discontinuității dinastice, ea fiind susținută de-a lungul timpului de importanți istorici precum Nicolae Iorga, Ștefan Pascu, Gheorghe I. Brătianu sau Constantin C. Giurescu; aceștia au avansat ideea potrivit căreia moștenirea tronului s-a realizat prin Margareta Mușata, fiica legendarului voievod Bogdan I.

Deși lucrarea *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei* posedă, așa cum susțin și autorii săi, interpretări ce necesită, în unele cazuri, argumente suplimentare, nu putem trece cu vederea curajul dovedit de aceștia în abordarea unui subiect atât de delicat al istoriei statului feudal Moldova (continuitatea dinastică în primele decenii de existență ale tânărului stat), noutatea metodei de cercetare prin deschiderea spre interdisciplinaritate, dar și utilizarea informațiilor oferite de analiza ADN a materialului biologic descoperit în urma cercetărilor arheologice.

Cu toate că cercetarea recenzată de noi a fost etichetată (poate pe nedrept) ca fiind „un elaborat” (a se vedea observațiile lui A. A. Rusu, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 17, II, 2013, p. 257-264), trebuie subliniat faptul că ea se constituie ca unul dintre cele mai importante studii de istorie medievală apărute după 1989.

Tiberius D. PĂRPĂUȚĂ

Pr. Aurel Florin Țuscanu, *Biserici de lemn din Podișul Bârladului*, Cuvânt înainte de academician Marius Porumb, Postața de prof. univ. dr. Aurel Chiriac, Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț, 2015, 495 p.

Autorul volumului *Biserici de lemn din Podișul Bârladului* este un cunoscut om de cultură din județul Neamț, știut participanților de la manifestările culturale, cel puțin din domeniul istoriografiei și teologiei. Schița autobiografică publicată la finalul volumului prezentat aici (p.493-494), ne dezvăluie că pr. Aurel Florin Țuscanu este o personalitate cu preocupări multiple: licențiat în teologie

(1995), doctor în filozofie (2007) și doctor în istorie (2010) – cel din urmă titlu fiind obținut în urma elaborării lucrării ce constituie volumul în discuție.

Eforturile sale pe tărâmul pastoral-misionar, filantropic, cultural, publicistic, editorial și didactic i-au adus recunoștința semenilor și cinului de care aparține prin „distincții bisericești și premii” din care amintim: *Membru al Societății de Științe Istorice din România*, *Membru al Asociației Naționale de Antropologie Urbană*.

Lucrarea pr. Aurel Florin Țuscanu constituie teza de doctorat ce a fost susținută în anul 2010 la Universitatea „Babeș Bolyai” Cluj-Napoca în domeniul istorie. Acesta aduce noi contribuții la cunoașterea arhitecturii clădirilor ecleziastice de lemn și a locașurilor de cult declarate monument istoric din Podișul Bârladului, din județele Bacău, Vrancea, Vaslui, Neamț și Galați. Pe lângă lucrarea propriu-zisă, autorul a întocmit și un repertoriu al bisericilor de lemn, care se dovedește a fi un veritabil instrument de lucru și un punct de plecare pentru cunoașterea în detaliu a acestor edificii de cult.

În *Prefață*, academicianul Marius Porumb apreciază că lucrarea „aduce o valoroasă contribuție documentară asupra arhitecturii ecleziastice în lemn dintr-un perimetru mai puțin cercetat. Minuțios și riguros documentată, lucrarea are 495 de p. dintre care 200 p. (în realitate 181 p.) sunt consacrate prezentării, clasificării și interpretării artistice ale obiectivelor cercetate și 295 de p. cuprind anexe incluzând micromonografiile a 97 de biserici ...”. Pentru a lămurii pe deplin cele expuse mai sus în opinia autorului prezentat aici, redăm structura volumului: Cap. I. Cadru socio-geografic al zonei amplasării bisericilor de lemn din Podișul Bârladului, Cap. II. Tipologia bisericilor de lemn din Podișul Bârladului, Cap. III. Ornamentica în lemn, Cap. IV. Decorul interior al bisericilor de lemn, Cap. V. Meșterii bisericilor de lemn, Cap. VI. Patrimoniul mobil al bisericilor de lemn, Cap. VII. Importanța bisericilor de lemn din Podișul Bârladului, Concluzii, Bibliografie, Abrevieri, Anexe: Repertoriul bisericilor de lemn din Podișul Bârladului, Nomenclator: Biserici de lemn din Podișul Bârladului, Bibliografie, Posfață. După cum lesne se poate observa, în *Cuprins* există câteva erori care, la o eventuală republicare, ar trebui corectate: *Abrevierile* periodicelor de la p. 9 nu sunt trecute în *Cuprins*, *Bibliografia* se repetă atât în conținutul volumului, la p. 182, cât și în cuprins, la p. 480. Ar fi recomandat, de asemenea, ca în *Anexe* să fie adoptată una dintre formele „sfinții” sau „sf.”, și nu ambele. În plus, este de atenționat faptul că unele hramuri sunt trecute fără ghilimele, unele localități sunt trecute cu majuscule, iar la bisericile din Protopopiatul Vaslui nu sunt trecute hramurile. La *Cuvânt înainte* și *Postfață* lipsesc autorii. O problemă o reprezintă și

faptul că la hărțile folosite de autor (p. 17, 18, 20, 22, 31, 39, 41, 42, 44, 45, 47, 50, 53, 56-58, 60-68) nu sunt indicate sursele de unde au fost preluate și nu au trimiterile din text.

Dintr-un alt punct de vedere, este de subliniat faptul că obiecte precum covoarele din biserici nu fac parte din biserici, iar legătura pe care ar putea-o avea cu construcția în sine (a se vedea la p. 110 exemplele de la Bălești și Burghelești, precum și la pp. 110-111 exemplul lăzii de zestre de la Orgoești și Cârjoani) nu poate fi demonstrată, cu atât mai mult cu cât sunt obiecte cu caracter laic, donate bisericii, fiind mai noi decât ctitoria, după cum arată și autorul (pp. 110-111).

La pp. 111-112 autorul afirmă că unele motive de pe crucile din cimitire au fost copiate în biserici în secolele XVIII-XIX, ceea ce nu se poate indica în mod precis, chiar exemplul Bisericii „Sfinții Voievozi” – Bârzești (1672), invocat de autor, contrazicând afirmațiile generalizate.

În *Anexa* dedicată *Repertoriului bisericilor de lemn din Podișul Bârladului* fiecare monument este prezentat într-o fișă în care se găsesc date privind hramul, istoria așezării, planul, tehnica construcției, decorul și obiectele de cult deținute, precum și o succintă bibliografie pentru fiecare obiectiv descris.

Unele dintre recomandările făcute în *Postfață*, care reprezintă un fragment din referatul realizat cu ocazia susținerii oficiale a tezei de doctorat, nu au fost, din păcate, respectate.

Tema abordată de către Aurel Florin Țuscanu necesită încă numeroase deslușiri. Lucrarea prezentată constituie un instrument de lucru util, lăsând câteva aspecte neacoperite, ce vor constitui o provocare pentru abordările istoriografice viitoare.

Cosmin NIȚĂ

Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *Niccolo Livaditi și epoca sa (1832-1858). Artă și istorie*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, 255 p., cu 59 fig. color și alb negru

Deși răsfoisem cartea la scurtă vreme de la momentul apariției ei, rămânând plăcut surprins, obligațiile zilnice, dar și rătăcirea ei printre alte zeci de noi volume au făcut să o redescopăr abia în această toamnă a lui 2015, ceea ce și explică întârzierea acestor rânduri.

Bucuria cărții cu asemenea titlu a fost sporită de semnatarii ei, nimeni alții decât foștii mei studenți, în ordinea absolvirii, dacă memoria nu mă trădează, Corina Cimpoeșu și Sorin Iftimi. Nu-mi amintesc dacă și ultima semnatară a

textului, a treia, a urmat cursurile de istoria artei cu autorul acestor rânduri. Orice dascăl e bucuros să constate că preocupările sale sunt continuate, iar aceasta, cu atât mai mult în cazul unuia care a fost (sau s-a lăsat) angajat în treburile publice vreme de două decenii, fiind astfel deturnat de la îndrumarea constantă, permanentă a studenților și, apoi, a absolvenților.

Primii doi autori ai cărții își treceau licența cu subiecte de istoria artei, după care ambii au avut șansa să lucreze în domeniu, dublându-și activitatea cu cercetări semnificative, publicate în volume sau reviste de specialitate, unele chiar în paginile acesteia. Le-am urmărit cu interes demersurile științifice, îndeosebi cele semnate de Sorin Iftimi, mai numeroase și bine argumentate.

În cazul cărții de față, autorii - Sorin Iftimi, Corina Cimpoșu, Marcelina Brîndușa Munteanu – și-au distribuit rolurile, funcție de afinitățile proprii cu subiectele alese, cu personajul central al demersului, cu viața și opera acestuia și, desigur, cu preocupările științifice anterioare. Astfel, Sorin Iftimi, după ce stabilește cadrul social-politic și cultural în care va evolua Nicolo Livaditi (*Pictorii străini din prima jumătate a secolului al XIX-lea și influența lor asupra artelor plastice din Moldova*, p. 10-17), dezvoltă problema biografiei pictorului și a descendenților acestuia: Aglaia, fiică, măritată Cociu; Alexandru și Achille, fii, caz în care Sorin Iftimi reia informații mai vechi și, în același timp, adaugă multe, altele noi, inclusiv de arhivă. Dar, și mai interesant, autorul face ample precizări privind urmașii acestora, până la nepoți și strănepoți. În încrengătura de rubedenii cititorul află, cu surprindere, personalități din cultura și politica secolelor XIX și XX din plan local sau național (de exemplu, Constantin B. Penescu: deputat, senator, director al Teatrului Național din Iași și primar; Gh. Mârzescu, profesor universitar, ministru etc.) sau chiar al secolului prezent (cum ar fi Alexandru Paleologu etc., p. 27-35).

La capătul acestora, era firesc ca același autor să identifice, să prezinte și să analizeze *Portretele membrilor familiei Livaditi* (p. 36-43). În acest spațiu el identifică autoportretul lui Livaditi, considerat pierdut, găsimdu-se acum în „păstrarea descendenților” (p. 37); asociază convingător cele două portrete ale soției pictorului, unul aflat la Muzeul Național de Artă și altul, la Muzeul de Artă din Iași (p. 38), după cum, tot convingător, datează (către 1840) și comentează *Portretul copiilor* (Eufrosina, Aglaia-Aglaida, Alexandru și Achille); identifică, la descendenții familiei Livaditi, un alt portret al mezinului acesteia (cat. 25) și, în alt loc, presupune că sub *Portret de tânăr*, din colecția Muzeului de Artă al României, se ascunde, de fapt, chipul fiului Alexandru (p. 40).

Semnificativă este contribuția lui Sorin Iftimi în privința portretelor realizate de Niccolo Livaditi elitelor din Moldova din deceniile patru-șase ale

secolului XIX – *Johan Lochman, vornicul Vasile Alecsandri* cu fiii Vasile, poetul și Iancu; *Elena Petru Mavrogheni*, n. Spiro Paul; *Iordachi Iuliano*, „cărturarul”, *Joseph Meissner*; *Lascăr Rosetti*; *Iorgu Ghica–Deleanu* (Deleni, în catalog); *Grigore Al. Ghica vodă*; *Alecu Ghica*, mare logofăt; *Hatmanul Teodor Balș* etc. în număr de 35, în care sunt incluse și portretele muntenilor Anica și Iancu Manu și Gheorghe Bibescu vodă. Prezentarea acestora a constituit pentru D-sa un foarte bun prilej de a reconstitui aspecte din viața societății moldovenești a acelor timpuri (p. 44-111). Bogăția informațiilor aduse despre poziția economică și socială, despre pregătirea intelectuală și încrengătura de rudenii, urmărită uneori până la a patra generație a tuturor acestora care și-au îngăduit asemenea comenzi este impresionantă, autorul realizând o frescă în deplină consonanță cu imaginile lăsate posterității de Niccolo Livaditi.

Contribuția Corinei Cimpoeșu – *Opera pictorului Niccolo Livaditi. Aprecieri asupra formulelor portretistice și a stilului artistic* (p. 129-166); *Caracteristici ale semnăturii lui Niccolo Livaditi* (p. 167-176) și catalogul expoziției *Niccolo Livaditi și epoca sa*, Iași, mai-iunie, 2012 (p. 177-180) – pe cât de dificilă a fost, tot pe atât de binevenită și consistentă este și realizarea sa.

Din analiza efectuată de autoare subliniem aprecierea corectă a portretului colectiv *Copiii pictorului Livaditi* (cat. 15) și, din aceeași serie, *Portret de familie* (cat.12) unde, remarcă, pe bună dreptate, calitatea îndoielnică a portretului de copil, lucrare care, în ansamblul ei, „degajă simplitate” (p. 140). Asupra argumentului adus de Corina Cimpoeșu în sprijinul afirmației sale („disproporția dintre cap și corp”) ar fi de observat doar că aceasta constituie în realitate o etapă în evoluția copilului spre adolescență. În schimb, atunci când prezintă și analizează *Portret de familie* (cat. 14), autoarea trece sub tăcere portretele celor doi copii, îndoielnice ca realizări, care lăsă impresia unor păpuși însuflețite. Poate tocmai de aceea autorii au alăturat în catalog aceste imagini celor patru portrete ale copiilor lui Livaditi, tratate diferit, cu încărcătură psihologică.

Aceste două consistente contribuții sunt separate de o alta, la fel de interesantă, *Moda epocii regulamentare în portretistica lui Niccolo Livaditi*, semnată de Marcelina Brîndușa Munteanu. Cu îndreptățire autoarea constata că moda feminină a elitelor societății moldovenești a deceniului trei din secolul XIX „a fost cu totul cucerită de farmecele vestimentației occidentale” (p. 114). Pe temeiul studiului a zeci de portrete, autoarea nota cu aceeași îndreptățire că spre deosebire de „europenizarea îmbrăcăminteii femeiești”, „Costumul oriental ocupă încă un loc important în vestimentația masculină a boierimii moldovene” (p. 115), observații argumentate pe întreg spațiul rezervat (p. 112-128). Subiectul studiului,

dar și scriitura autoarei îndeamnă la lectură care este pe cât de plăcută, tot pe atât și de instructivă.

La capătul acestor considerații de ansamblu, iată și câteva completări și observații, care cred că se impun.

Completări:

Pentru relevarea cadrului artistic în care urma să evolueze Niccolo Livaditi, Sorin Iftimi evocă în primul capitol prezența pictorilor străini la „clasul de zugrăvitură al Academiei Mihăilene” și de la alte instituții școlare, între care și pe Stawski, notând (p. 15) că „în februarie 1839 se anunța în publicația tipărită de Gheorghe Asachi (*Albina Românească, n.ns. I.S.*) că «Stawski, pictor istoric, va preda, gratis, desenul la Școala fetelor»”. O „jalobă” adresată de „*Louis Stawski către Cinstita Direcție a Învățăturilor Publice la 22 mai 1840*” confirmă cele scrise în *Albina Românească* și, totodată, le completează cu noi informații, nu lipsite de interes. În textul *Jalobei* se spune:

„De la profesorul de zugrăvitură, la Institutul Fetelor. Jos iscălitul, rânduindu-se de cătră Cinstita Epitepie profesor onorariu de zugrăvitură la Institutul Fetelor, în curgere de cincisprezece luni, adică de la numirea mea de profesor până acum, am cheltuit din banii mei câte un galben pe lună pentru cumpărări cari au fost de neapărată trebuință la învățarea Desenului. Și fiind că asemenea lucruri atârnă de extraordinara cheltuială a Institutului, cu căzută cinste, rog ca Cinstita Direcție să bine voiască a porunci de a mi se slobozi banii cheltuiți de mine, 15 galbeni”.

O apostilă din 29 mai 1840, cu semnătură nedeslușită, dispunea „*Să se scrie Sămiișiei a slobozi suma arătată de 15 galbeni din Condica cheltuielilor extraordinare, iar pe viitorime*”¹.

O primă observație care se impune în urma lecturii acestui document privește data la care Stawski a preluat Catedra de la respectiva Școală de fete. Făcând numărătoarea inversă de la 29 mai 1840 spre februarie 1839, constatăm că termenul de 15 luni se realizează în martie 1839. Sunt, firește, și alte observații, dar nu aici este locul lor.

Cu un an înainte, același pictor, care de această dată semna „*Luis Stavski*”, înainta Domnului Mihail Sturza o jalobă interesantă pentru demersul întreprins de autorii volumului prezentat de noi aici, și prin aceea că ne oferă o serie de noi informații despre statutul său în Moldova. Iată și textul documentului:

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Moldova, Ds. 15/1834, fila 15.

„Iaste o îndelungată vreme de când mă aflu în pământul acesta, îndeletnicindu-mă în meșteșugul zugrăviei, străduindu-mă a mă aduce la o plăcută cunoștință a publicului,... am primit o învoișare de pământare precum Decretul Epitropiei Școlilor de Învățatură Publică mă recomanduește.

Răzimat mai mult de strălucita făgăduitoare rostire a însăși persoanei Înălțimii Voastre, ...știința ce am luat că la Academie are a se deschide vacanție profesorul de zugrăvie, cu adâncă supunere, prin mare îndrăzneală a aduce la știința Înălțimii Voastre dorința ce am a mă îndeletnici cu slujba aceasta, rugându-mă ca la deschiderea unei așa vacanții, să fiu poruncit a păși cătră meritul postului acesta, precum în aceasta am avut milostivire, am dară în iastă făgăduință.

Al Înălțimii Voastre, întru tot credincios supus, Luis Stavski, 1839, martie 28” .

În partea superioară a filei, alături de sigiliul cu stema se află apostila: „Se recomanduește la Epitropia Școlalelor, în 29 iunie (?) 1839”².

Observații:

1. La p. 34 autorul afirmă că „a treia fiică a Sofiei Livaditi-Penescu este Linuța (Elena), a fost înfiată de Adela (sora Sofiei), a fost măritată cu Constantin Vidrașcu”, în timp ce din ultimul paragraf de la p. 42 s-ar înțelege că acesta, Constantin Vidrașcu, a fost căsătorit cu Adela Livaditi;

2. *Portret de tânăr*, în care Sorin Iftimi presupune a fi reprezentat fiul cel mare al lui Livaditi figurează ca realizată la 1858, ultima semnată și dată de Nicolo Livaditi (p. 41), dar în catalog (nr. 48, p. 230), apare anul 1859 ca dată a pictării lui, evident, în chip eronat, de vreme ce pictorul nu mai era în viață;

3. Interesantă argumentația, dar nu pe deplin convingătoare, de la p. 42, conform căreia *Portret de femeie lucrând*, de Niccolo Livaditi ar putea fi „un membru al familiei sale”. Totuși, sugestia autorului este tentantă, dar obligă la continuarea investigațiilor.

La o eventuală nouă ediție autorii pot folosi aceste constatări, după cum, sunt sigur, vor acorda o mai mare atenție corecturii finale, înainte de „bun de tipar”. Independent de aceste mărunte notații, autorii merită felicitări, odată cu cele adresate conducerii Complexului Muzeal Național „Moldova” pentru sprijinul acordat la apariția volumului și, mai cu seamă, pentru că încurajează cercetarea științifică.

Ion I. SOLCANU

² *Ibidem*, fila 13.

OBITUARIA

TRAIAN BIȚA, NOTĂ BIO-BIBLIOGRAFICĂ
(1 mai 1934-10 iulie 2013)

„Traian Bița a crescut odată cu Pașcaniul”

Încercăm, prin aceste rânduri, să realizăm un scurt portret al unei personalități a culturii pășcănene și nu numai, cu siguranță incomplet din cauza precarității surselor de informație, deoarece Traian Bița, generos cu vestigiile trecutului, a fost extrem de modest cu sine, lăsând foarte puține știri autobiografice. Totuși, avem unele informații referitoare la această personalitate de la membrii familiei¹ și din puține surse mass-media, câteva aflate on-line², astfel încât avem convingerea că putem contura, pentru cei interesați, o imagine a personalității lui Traian Bița.

Considerăm că Traian Bița merită un astfel de demers deoarece a avut contribuții importante la cunoașterea mărturiilor arheologice din zona Pașcaniului, deși nu avea o pregătire deosebită în acest domeniu, dar mai ales la dezvoltarea numismaticii, prin adunarea unei colecții impresionante, susținerea de comunicări la sesiuni științifice și publicarea a numeroase studii și articole în reviste de specialitate, care sunt adesea citate în lucrările cercetătorilor din domeniu.

Viața. S-a născut la 1 mai 1934 în comuna Pașcani, jud. Baia, ca fiul al lui Ioan V. Bița și Elena I. Tincu, al optulea copil al familiei. Dintre aceștia, cinci copii au murit la diverse vârste și numai trei au supraviețuit. Părinții lui erau oameni simpli, muncitori, tatăl fiind maistru CFR, iar mama casnică.

¹ Mulțumim și pe această cale domnilor profesori Ioan Bița și Mihaela Bița, pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție informații despre ilustrul tată, precum și pentru facilitarea accesului la colecția arheologică și numismatică a familiei.

² Emisiunea „Dialoguri esențiale”, interviu Traian Bița, 7 februarie 2013; <https://www.youtube.com/watch?v=661E-UoRe64>, accesat la data de 06. 09. 2015.

Copilăria și-a petrecut-o la Pașcani. A început studiile în același oraș, la Școala primară CFR unde l-a avut profesor pe Constantin Ciopraga, dar, din cauza războiului s-a refugiat la Bod (jud. Brașov) și apoi la Brașov, unde a continuat studiile la Școala Primară de Stat nr. 3 și apoi doi ani la Colegiul „Andrei Șaguna”.

După război s-a întors la Pașcani și și-a continuat studiile, în iunie 1953 terminând Școala de Drumuri și Poduri (Școala Medie Tehnică) din Iași³.

Visul lui de mic copil a fost să zboare. A fost perseverent și în vara anului 1956 a urmat cursurile unei școli de pilotaj la Râmnicul Sărat, după care a obținut brevetul de pilot planorist sportiv. După armată (1958), a mai făcut un antrenament la Clinceni (București). Trebuia să mai facă un alt antrenament, dar din cauza unei probleme (fuga în străinătate a unui instructor) nu a mai putut continua această pasiune.

A avut mai multe locuri de muncă și a ocupat mai multe funcții, mai importantă fiind cea de tehnician principal la *Întreprinderea de Gospodărie Comunală* din cadrul Primăriei Pașcani, apoi, în administrația aceleiași primării, a activat ca diriginte de șantier în construcții⁴ și inspector în cadrul Serviciului de Urbanism, lui Traian Bița datorându-i-se renovarea Școlii „*Jordache Cantacuzino*”, construirea mai multor blocuri din oraș și a Castelului de Apă din Hărmănești. De menționat este, de asemenea, activitatea din cadrul Biroului de Sistematizare al Consiliului Județean Iași, precum și cea din cadrul Biroului de Urbanism de la Primăria Târgu Frumos.

Traian Bița s-a remarcat prin vehemența cu care a apărut valorile culturale ale Pașcaniului, fiind principalul critic al fostelor administrații locale pentru dărâmarea celei mai vechi instituții de învățământ din oraș,

³Al. Nemțanu, *Traian Bița a fost condus astăzi pe ultimul său drum*, <http://www.newspascani.com/index.php/magazin/stiri-diverse/spiritualitate/4907-traian-bi%C8%9Ba-a-fost-condus-ast%C4%83zi-pe-ultimul-s%C4%83u-drum-video>, accesat la 29.10.2015.

⁴A făcut studii de specialitate în domeniu, reușind să le încheie în 1953 cu examen de diplomă și examen de proiectare.

Școala Gimnazială Spiru Haret⁵, motiv pentru care a făcut și o plângere penală. Tot el a atras atenția că municipiul Pașcani s-a dezvoltat haotic din punct de vedere urbanistic și a cerut în mod public angajarea unui arhitect în cadrul Primăriei.

Contribuții. Cu toate că a absolvit doar studii tehnice, regretatul Traian Bița s-a apropiat, cu multă pasiune, ca un adevărat și avizat colecționar, de domeniile numismaticii⁶, arheologiei, filateliei, cărții vechi, culturii tradiționale, precum și de istoria orașului Pașcani. A fost un membru activ al Societății Numismatice Române, Secția Iași⁷, fiind unul dintre membrii fondatori ai acesteia. A colecționat monede antice, medievale, moderne și contemporane, a participat, cu cele mai valoroase piese adunate, la multe expoziții de profil și le-a studiat și publicat în reviste istorice consacrate: *Arheologia Moldovei*, *Cercetări Istorice*, *Colecționarul Român*, *Buletinul Societății Numismatice Române*⁸.

Pe lângă articolele care au văzut lumina tiparului, Traian Bița mai avea „în atelier” alte studii, unele aflate într-un stadiu avansat de tehnoredactare, care ar fi pus mai bine în lumină activitatea sa de colecționar și valorificator, pe tărâm științific, al bunurilor culturale adunate⁹.

Lista selectivă a lucrărilor¹⁰. Traian Bița a publicat numeroase articole, studii și recenzii, în special cu tematică de numismatică și

⁵<https://www.roportal.ro/stiri/inca-o-petitie-impotriva-demolarii-celei-mai-vechi-scoli-din-pascani-1939842.htm>, accesat la 29.10.2015.

⁶A început să colecționeze monede din anul 1975 (vezi C. Calimah, *Stăpînul comorii. Traian Bița este un colecționar împătimit de monede rare*, în Monitorul de Neamț și Roman, 11 octombrie 2005 (<http://www.mont.ro/stiri/?editia=20051011&pagina=18&articol=551>).

⁷<http://www.snr-1903.ro/bsnr/1948-1972/arhiva/diverse.pdf>.

⁸A. Cumpătescu, *Istoricul Secțiunii Iași a S.N.R* (http://www.doctorcoins.ro/detalii_prezentare.php?clasa=ofspec&of_id=410); Transylvanian Numismatics Forum, <http://forum.transylvanian-numismatics.com/viewtopic.php?f=21&t=9362>, accesat 26.10.2015.

⁹*Obiecte premonetare și monedă antică din colecția Traian Bița*, manuscris.

¹⁰Nu avem pretenția că am putut să cuprindem toate articolele, studiile, recenziile semnate de Traian Bița, însă ne-am străduit să facem o listă a celor mai importante.

arheologie în reviste de specialitate din țară. O listă cronologică, probabil incompletă, a acestora redăm în aceste rânduri:

1. *Monede medievale moldovenești din secolul al XIV-lea descoperite la Scobinți (jud. Iași)*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, LXX-LXXIV/1976-1980, 1981, p. 124-128.
2. *O fibulă digitată de la Pașcani-Fântânele*, în *Arheologia Moldovei*, X, 1985, p. 99-100.
3. *Opinii privind emisiunile monetare din timpul lui Alexandrel (Alexandru al II-lea, 1449, 1452, 1454, 1455)*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, LXXVII-LXXIX/1983-1985, 1986, 131-133, p. 291-296.
4. *Când a devenit capul de bour stemă a Moldovei?*, în *Arheologia Moldovei*, XX, 1997, p. 187-202.
5. *Monede medievale moldovenești emise la Cetatea Albă*, în *Memoria Antiquitatis*, XXI, 1997, p. 317-335.
6. *Observații privind monedele tip comun muntean atribuite lui Mircea cel Bătrân*, în *Cercetări Istorice*, S. N., XVIII-XX/1999-2001, 2002, p. 169-181.
7. „*Bokdan et filiis suis*”, în *Cercetări istorice*, S. N., XXI-XXIII/2002-2004, 2007, p. 291-298.
8. *O monedă emisă în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, descoperită în satul Heci, comuna Lespezi, jud. Iași*, în *Cercetări numismatice*, XIV, 2008, p. 405-408.
9. *A bătut Basarab I monedă? Observații privind monedele tip comun muntean atribuite lui Mircea cel Bătrân*, în *Colecționarul român*, nr. 4, seria II, 2009, p. 23.
10. *Despre acceaua lui Ion Vodă (1573)*, în *Ion Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, XIX, 2013, p. 303-312.

Diplome, premii și titluri obținute. A deținut calitatea de membru fondator al Secției Iași a Societății Numismatice Române (S.N.R.) și, datorită contribuției pe care a avut-o la dezvoltarea numismaticii din România, a primit numeroase premii, diplome și distincții, dintre care amintim aici:

- 1985: Diploma, premiul EX EQVO, pentru exponatul „Numismatică”, Secția Bârlad a S.N.R.
- 1987: Diplomă, locul I, pentru exponatul „Moneda pământului nostru”, al IV-lea Simpozion Național de Numismatică Botoșani

- 1987: Diplomă jubiliară cu ocazia împlinirii a 5 ani a Secției numismatice Botoșani
- 2007: Diplomă de participare la Simpozionul „Memoria culturală a Pașcanilor”
- 2007: Diplomă jubiliară cu ocazia împlinirii a 25 ani de activitate numismatică la Botoșani
- 2007: Diploma Latinității pentru realizarea expozițiilor *Circulația monetară în Dacia, înainte și după ocupația romană și Latinitatea în emisiuni monetare-bancnote- și în emisiunile filatelice*
- 2010: Diplomă de Onoare pentru întreaga activitate în cadrul Secției Bârlad a S.N.R.

* * *

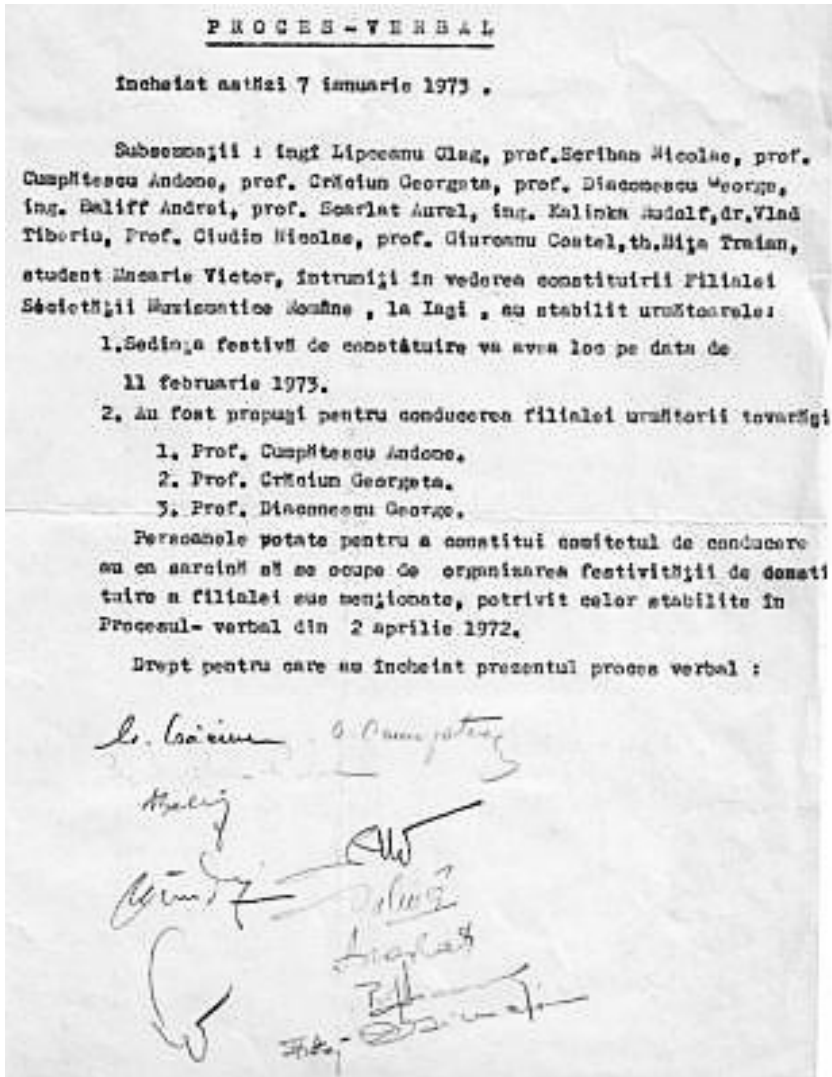
Multe dintre descoperirile arheologice înregistrate de Traian Bița în zona cursului mijlociu al văii Siretului au fost incluse și în vocile *Repertoriului arheologic al județului Iași*¹¹, publicat în deceniul nouă al secolului trecut. De asemenea, a publicat diverse materiale în reviste de specialitate, principalele direcții de cercetare fiind numismatica, evul mediu românesc, dar și arheologia, dl. Bița contribuind la dezvoltarea hărții arheologice a zonei.

Traian Bița va rămâne în memoria pășcănenilor pentru colecțiile sale de numismatică, dar și pentru piese arheologice de mare valoare științifică, pe care a reușit să le salveze de la distrugere¹².

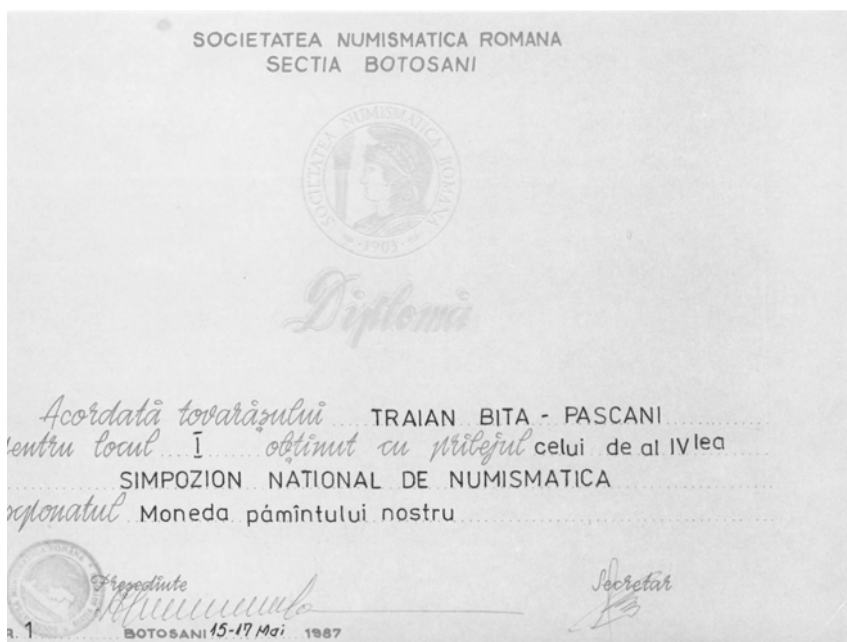
Sergiu-Constantin ENEA
Dumitru BOGHIAN
Vasile DIACONU

¹¹V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, Iași, vol. I, 1984; vol. II, 1985.

¹²Prezentul material face parte dintr-un proiect mai amplu de valorificare științifică a colecțiilor domnului Traian Bița, puse la dispoziție cu amabilitate de Ioan Bița și Mihaela Bița.

Proces verbal de constituire a Societății Numismatice Române, filiala Iași
 (apud A. Cumpătescu, *Istoricul Secțiunii Iași a S.N.R.*,
http://www.doctorcoins.ro/detalii_prezentare.php?clasa=ofspec&of_id=410)

Diplome obținute de-a lungul timpului de Traian Bița (arhiva familiei)

SOCIETATEA NUMISMATICĂ
ROMÂNĂ
Secția BĂRLAD

**DIPLOMĂ
JUBILIARĂ**

Se acordă domnului **Bița Traian**,
diploma de onoare
pentru întreaga activitate în cadrul Secției
Bărlad a Societății Numismatice Române cu
prilejul jubileului de 25 de ani de la înființare.

Președintele secției,
Prof. Giurcanu C.

Monedă Hatria, tipul cu Apolon
Tezaurul Fedest, Jud. Vaslui

SOCIETATEA DE NUMISMATICĂ
ROMÂNĂ
Secția BĂRLAD

DIPLOMA

SE ACORDĂ DOMNULUI BIȚA TRĂIAN
DIN Pașcani PREMIUL EX EQVO
PENTRU EXPONATUL DE Numismatică
INTITULAT Semne monetare-documente în evoluția
istorică a României

Diplome obținute de-a lungul timpului de Traian Bița (arhiva familiei)

Traian Bița la terminarea
Școlii de Drumuri Poduri Iași
(iunie 1953, arhiva familiei)

Traian Bița și câteva piese din
colecție (arhiva familiei)

Traian Bița și protopopul Florin Țuscanu (octombrie 2005)

Traian Bița și câțiva participanți la o sesiune numismatică
(arhiva familiei)